

DOKTORI (Ph.D.) ÉRTEKEZÉS

A jogklinikai módszertan, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország jogászképzésében betöltött szerepére

Dr. Kálmán Renáta

Szeged, 2023.

A jogklinikai módszertan, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország jogászképzésében betöltött szerepére

Doktori (Ph.D.) értekezés

Készítette: Dr. Kálmán Renáta

(Kézirat lezárva: 2023. január 5.)

Témavezető:

Dr. Tóth Judit, CsS

Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Szeged, 2023

Tartalomjegyzék

I. A kutatás iránya, tárgya és módszere	5
1.1. <i>Témaválasztás okai</i>	5
1.2. <i>Kutatási módszertan és hipotézisek</i>	7
1.2.1. A kutatás módszertana	7
1.2.2. Kutatási hipotézisek	13
1.3. <i>A kutatás struktúrája</i>	13
II. A jogászképzés jellemzői az Amerikai Egyesült Államokban és Európában, különös tekintettel Magyarországra	18
2.1. <i>Kitekintés az Amerikai Egyesült Államok jogászképzésére</i>	20
2.2. <i>Kitekintés az európai jogászképzésre</i>	30
2.3. <i>Fókuszban a magyar jogászképzés „aktuális” kihívásai</i>	36
2.3.1. A jogot oktatók képzettsége, attitűdje – Ki oktasson?	41
2.3.2. A jogászképzési tananyag – Mit oktassunk?	45
2.3.3. Az alkalmazott oktatási módszerek – Hogyan oktassunk?	49
2.3.4. A jogász szak képzési és kimeneti követelményei – Ki, mit, hogyan oktasson?	54
2.4. <i>Összegzés</i>	60
III. A jogklinika képzés történeti fejlődése az 1900-as évektől napjainkig	64
3.1. <i>A jogklinikák elterjedése az Egyesült Államokban</i>	64
3.1.1. A kezdeti lépések, az első hullám	65
3.1.2. A „robbanás korszaka”, a második hullám	69
3.1.3. A harmadik hullám	71
3.2. <i>A jogklinika képzés közép-kelet-európai múltja</i>	74
3.2.1. A V4 országok jogklinika képzéseinek fejlődése	77
3.3. <i>A lengyel módszertan prototípusa, a dél-afrikai modell</i>	82
IV. Jogklinika modellek és sajátosságai	85
4.1. <i>A tapasztalati tanulás és oktatás</i>	86
4.2. <i>A jogklinika fogalma</i>	88
4.3. <i>A jogklinika módszertana és duális célja</i>	92
4.4. <i>A jogklinika típusai</i>	103

4.4.1. Házon/egyetemen belüli vagy élő ügyfeles jogklinika	104
4.4.2. Házon/egyetemen kívüli, avagy élő gyakorlati jogklinika	107
4.4.3. Szimulációs, másnéven akta-alapú jogklinikák.....	108
4.4.4. Street law, másnéven jogtudatosító jogklinika	110
4.4.5. Jogklinikák további csoportosítási szempontjai.....	111
4.5. Külföldi jogklinikák működés közben	112
4.5.1. A lengyel jogklinikák mindennapjai.....	113
4.5.2. A cseh jogklinikák gyakorlata.....	117
4.5.3. Tapasztalatok a toledoi egyetem jogklinika programjáról	120
5. Összegzésként: melyiket válasszuk?	123
V. Hazai jogklinika programok helye a jogászképzésben	129
5.1. A magyar élő ügyfeles jogklinika programok működésben	129
5.1.1. Jelenleg is működő jogklinikák.....	131
5.1.2. A kakukktojás: Közép-európai Egyetem	137
5.2. Kutatási előzmények és módszertan	140
5.3. Mely okok motiválják a diákokat a jogklinikán való részvételre?.....	142
5.4. A jogklinika által fejlesztett jogász kompetenciák	148
5.5. A joghallgatók által végzett pro bono tevékenység típusai, motiváció	160
VI. Egy hazánkban működőképes jogklinikai modell.....	172
VII. A disszertáció főbb következtetései.....	178
7.1. Merre tovább?	178
7.2. Konklúziók.....	181
VIII. Forrás- és irodalomjegyzék.....	185
Felhasznált szakirodalom	185
Jogszabályok	196
Internetes források.....	197
Egyéb források	199
Szerző témában megjelent tanulmányai.....	199
IX. Mellékletek.....	201
1. számú Melléklet: A jogklinika kurzus értékelése és az általa elsajátítható jogász kompetenciák felmérése tárgykörben készített kérdőíves kutatás kérdései.....	201
2. számú Melléklet: A joghallgatók körében végzett pro bono tevékenységgel kapcsolatos attitűddel foglalkozó kérdőíves kutatás kérdései.....	202

Charles Henderson Miller: „*A jogot, mint társadalmi jelenséget könyvek nélkül tanulmányozni olyan, mintha feltérképezetlen tengeren vitorláznánk, míg a jogot ügyfelek nélkül tanulni olyan, mintha egyáltalán nem mennénk a tengerre.*”¹

I. A kutatás iránya, tárgya és módszere

1.1. Témaválasztás okai

A disszertáció témaválasztásának oka kettős: i) személyes kapcsolat a jogklinikai oktatással és módszertannal, valamint ii) oktatóként annak vizsgálata, hogy a jogászképzés teljesíti-e a joghallgatók elvárásait és az állam által meghatározott követelményeket, illetve ebben milyen szerepe van a jogklinikai képzésnek.

Egyetemi joghallgatóként azért választottam a jogklinika kurzust, mert úgy éreztem, hogy a kötelező, illetve a szabadidőmben önkéntesen vállalt szakmai gyakorlaton szerzett tapasztalatok a jogász hivatás és a gyakorló jogászok szakmai kompetenciáinak elsajátítására korlátozott lehetőséget biztosítanak. Habár ezeken a „munkahelyeken” a mentor jogász segítette a szakmai fejlődésem, de tekintve a hatalmas munkaterhet, kevés idő volt egy-egy kérdés részletes átbeszélésére, illetve egyes elvárt jogászai képesség elsajátítására, mint például szakmai kommunikáció. Elsősorban a szakember munkájának megfigyelésével volt lehetséges a fejlődés. E hiányt tudta pótolni a jogklinika kurzus, amelynek már a bevezető (szegedi jogi karon háromnapos) képzése világossá tette számomra, hogy hallgatótársaimmal valós jogászai munkát végzünk majd, olyan ügyfeleknek biztosítjuk a joghoz jutást, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy ügyvédet fogadjanak, ezzel erősítve a munkánk iránti elhivatottságot és szakmai felelősséget. A bevezető képzés néhány jogterület főbb jogszabályi rendelkezéseinek átbeszélésén túl, elsősorban gyakorlati jellegű volt. Olyan, mindennapi életben rendszeresen felmerülő problémakörökkel foglalkoztunk, mint a személyes adatok megfelelő kezelése, a szociális ellátórendszer és a gyermekvédelmi rendszer működése. Mindezek mellett, a felkészítésben az oktatók jelentős hangsúlyt fektettek a pszichológiai és kommunikációs felkészítésre is. Helyzetgyakorlat keretében elsajátíthattuk miként kell

¹ Douglas A. BLAZE: *Deja Vu All over Again: Reflection on Fifty Years of Clinical Education*. Tennessee Law Review, 1997, 64. szám, 939-962. o., 939. o.

az ügyfelet meghallgatni, milyen kérdésekkel tudjuk az ügye szempontjából releváns információkat megszerezni tőle. A pszichológia kurzus kapcsán megértettük a metakommunikációs eszközök fontosságát, illetve hogyan kell úgy empatikusnak lenni az ügyféllel, hogy közben ne vonódjunk be túlzottan az egyes esetekbe, mivel az lelkiileg megterhelő lehet. A kurzus gyakorlati részében számos ügyféllel találkoztam, valamint ügyben nyújtottam tanácsot, ami bár a szemeszter elején nehezen ment, a végére, köszönhetően a tutor oktatóknak és a hallgatótársaknak, egyre gördülékenyebbé vált. Az ügyfelek részéről érkezett pozitív visszajelzések, az érzés, hogy a szakmai tudásommal másoknak segíthetek, és annak megtapasztalása, hogy számos képességem fejlődött (kommunikációs készség, problémamegoldás, magabiztos fellépés) ahhoz vezetett, hogy a jogklinika munkájába segítőként az egyetem elvégzését követően is részt vettem. Jelenleg pedig, mint egyetemi tanársegéd, a szegedi jogklinika program egyik felelős oktatója és koordinátora vagyok. Annak ellenére, hogy a módszertan több évtizedes múlttal rendelkezik (hazánkban az első jogklinika az 1990-es évek végén jött létre), még mindig csak szűk oktatói körben ismert és alkalmazott technika. Holott, nemzetközi kutatások bizonyítják e képzési forma hasznosságát, eredményességét. Oktatóként, küldetésemnek érzem a módszertan minél szélesebb körű alkalmazását és terjesztését, ezért a jogklinika kurzuson kívül más óráimon is alkalmazom, valamint tanulmányok és előadások keretében igyekszem felhívni a figyelmet ennek előnyeire.

A témaválasztás másik oka a jogászképzésen belül a hallgatói oldal elvárásainak, tapasztalatainak megismerése, illetve annak vizsgálata, hogy az Innovációs és Technológiai Minisztérium (továbbiakban: ITM) hivatalos kiadványában meghatározott jogász osztatlan szak képzési és kimeneti követelményeinek (továbbiakban: KKK) a jelenlegi tanterv mennyiben tud megfelelni.² Képes-e a jogászképzés a kiadványban felsorolt valamennyi szakmai kompetencia elsajátítását biztosítani? Mindezt vizsgálom azért, mert noha több hazai kutatás is vizsgálta a joghallgatók jogászképzéssel szembeni elvárásait, illetve impulzusait, az ezek eredményeként kirajzolódott hiányosságok, kihívások orvoslására nem, vagy csak csekély kezdeményezés történt. Egyes problémák, példának okáért az elmélet és gyakorlat képzésben betöltött aránya, a tradicionális oktatásból adódó passzív hallgatói szerepkör, évtizedek óta megoldásra várnak. E

² A rendeletet a 64/2021. (XII. 29.) ITM rendelet a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30) EMMI rendelet, valamint egyes kapcsolódó miniszteri rendeletek módosításáról szóló rendelet hatályon kívül helyezett 2021. december 29-én. (továbbiakban: ITM kiadvány)

nehézségek egy részének orvosolására a jogklinikai módszertan alkalmazása lehet a megoldás. Azáltal ugyanis, hogy gyakorlati jellegű kurzusokat építünk a tantervbe, lehetővé tesszük, hogy a hallgatók számos olyan kompetenciát sajátítsanak el, fejlesszenek (érveléstechnika, jogi dokumentumok készítése, lényeglátás), amelyekre elméleti órák során nincs lehetőség. Mindeközben, az oktatói szerepkörnek is változnia szükséges, tanárközpontú oktatásról váltani kell diákközpontúra. Annak ellenére, hogy a diákközpontú oktatásnak jelentős szakirodalma áll a jogot oktatók rendelkezésére, mégis az oktatás tanárközpontú megközelítését nehezen váltja fel a hallgatói fókuszú tanítás. Végezetül, de nem utolsósorban, az egyetemeken nagy a nyomás, az úgynevezett harmadik missziójuk, a szociális fejlődés és a társadalmi felelősségvállalás teljesítése miatt. Ebben a jogklinika programok szintén segítségül hívhatók, hiszen azáltal, hogy a hallgatók az egyetemi képzés során megszerzett tudásukkal nyújtanak jogi segítséget a helyi közösség rászoruló tagjainak, hozzájárulnak e harmadik küldetés megvalósításához is.

Meglátásom szerint, a jogklinikai oktatás egyike, azon kevés, tantervben fellelhető kurzusoknak, amely képes az elmélet-orientált jogászképzésben a gyakorlat javára billenteni a mérleg nyelvét. Nem titkolt motivációm a disszertáció megírásával a módszertan népszerűsítése, valamint egyetemi oktató kollégák meggyőzése e képzési forma hasznosságáról. E célok elérése érdekében, hipotéziseim alátámasztása, vagy éppen megdöntése okán, két empirikus kutatást is végeztem. Ezek közül az egyiket kifejezetten jogklinika kurzust teljesített/teljesítő joghallgatók, míg a másikat a hazai nyolc jogi oktatást folytató egyetem aktuális joghallgatói körében. Mindezekon túl, tanulmányútjaim során, amelyeket olyan államokban tettem, ahol a jogklinikai képzésnek nagy hagyománya van, megismerhettem más jogi karok jógyakorlatait, tapasztalatait.

1.2. Kutatási módszertan és hipotézisek

1.2.1. A kutatás módszertana

Az értekezés megírása során elsődleges és másodlagos kutatásokat is végeztem, annak érdekében, hogy a témát a lehető legteljesebb mértékben körbejárjam. Míg az elsődleges kutatások során maga a szerző végez vizsgálatokat (interjúk, kérdőíves kutatások, megfigyelések, fókuszcsoportos vizsgálatok), és ezekből von le következtetéseket, addig a

másodlagos kutatás során nem a felhasználó által gyűjtött adatokat értékeli, dolgozza fel.³ A szakirodalmi elemzés, amely a szakmai életben desk-research néven vált ismertté, a kutatási célok szempontjából is elengedhetetlen, hiszen a kutató az adott területről átfogó képet kap a korábbi kutatási eredmények áttekintését, meghatározott szempontok szerinti feldolgozását és értékelését követően. Az elsődleges kutatáshoz kapcsolódva, két kérdőíves kutatást végeztem, strukturálatlan interjúkat készítettem, továbbá, tanulmányutakon vettem részt, amelyek eredményeit esetelemzés keretében építettem be a dolgozatba. A másodlagos kutatás kapcsán a következő módszereket alkalmaztam, amelyeket alább részletesen ismertetek: összehasonlító, összehasonlító-történeti, szakirodalmi elemzés és fogalomelemzés.

Az értekezés vitathatatlanul egy összehasonlító jogi mű, amelynek fókuszában a jogklinikai módszertan fejlődése és elterjedése áll. „Az összehasonlítás az elemzés alapvető eszköze.”⁴ Központi szerepe van a fogalomalkotásban, mivel az esetek közötti hasonlóságokat és ellentmondásokat helyezi előtérbe.⁵ Az összehasonlító módszer alkalmazása mindezen túl alkalmas hipotézisek tesztelésére, új hipotézisek felfedezésére és elméletalkotásra is.⁶ Továbbá, e módszertan a statisztikai, empirikus és történeti összevetéseket is magában foglalja, amelyek közül az utóbbi kettő a dolgozatom szerves részét képezik.⁷ Az összehasonlító módszertannal készülő dolgozatoknál az egyik kulcskérdés, hogy mit hasonlítunk mihez. Tekintettel arra, hogy jelen értekezésben két földrajzi régió jogklinika módszertanát vizsgálom, ezért elengedhetetlen annak meghatározása, hogy mi a kiválasztásuk fő szempontja, azaz miért éppen azon térségeket vizsgáljuk? Disszertációmban két földrajzi térségre szűkítettem a kutatást: i) az Amerikai Egyesült Államokra, hiszen ez a jogklinikai módszertan anyaországa, illetve ii) Közép-Kelet-Európára, azon belül is a négy visegrádi államra, tekintettel a hasonló geopolitikai elhelyezkedésre, történelmi múltra, valamint a szoros együttműködésre ezen országok között. Az USA kiemelt szerepét tovább erősíti, hogy a közép-kelet-európai régió jogklinika fejlődését is ő indította el, hiszen a Ford Alapítvány jelentős anyagi támogatása nélkül a jogklinika mozgalom nem tudott volna kialakulni a térségben. Ezen országok

³ Joaquim S. PEREZ-SINDIN: Secondary Data: sources, advantages and disadvantages, in: Mike Allen (ed.): The SAGE Encyclopedia of Communication Research Methods, SAGE Publication Inc., 2017, 4:1577-1579. o., 1577. o.

⁴ David COLLIER: The Comparative Method, in: Ada W. Finifter (szerk.): Political Science: The State of the Discipline II., American Political Science Association, 1993, 105-119. o., 105. o.

⁵ COLLIER 1993, 105. o.

⁶ COLLIER 1993, 105. o.

⁷ COLLIER 1993, 105. o.

közül is külön hangsúlyt volt indokolt helyezni a lengyel jogklinikai képzésre, amelyet szintén amerikai támogatással vezettek be a rendszerváltást követően, s napjainkra aranystandardként⁸ kiemelkedik a régióból. Ugyanakkor, az összehasonlító jogi vizsgálat nem kizárólag a jogklinikai módszertannál volt elengedhetetlen, hanem a jogászképzések feltérképezésekor is. A jogklinika ugyanis nem légüres térben létezik, annak az egyetemi jogi oktatás ad teret, így ennek vizsgálata is szükséges volt. Ennek keretében az USA jogi oktatása mellett áttekintettem az európai jogfejlődés mintaállamainak számító Németország és Franciaország rendszerét is, valamint behatóan elemeztem a hazai jogászképzést is. Mindezek segítségével egy átfogó képet kaphattunk a jogi oktatás mikéntjéről, valamint a jogklinika helyzetéről a kiválasztott térségekben.

Az összehasonlító módszertant kiegészítette az összehasonlító-történeti módszertan is, amely segítséget nyújt a szisztematikus összehasonlítás és a folyamatok időbeli elemzésében, és nagyléptékű eredmények magyarázatában.⁹ E megközelítést alkalmaztam az egyes jogi oktatási rendszerek és a jogklinika módszertan evolúciójának ismertetésekor. A gyakorlati oktatás és a jogklinika elterjedésének ugyanis számos olyan akadályozó tényezője van, amely nem újkeletű, hanem a történeti fejlődés maradványaként képez gátat napjainkban is. Példaként említhető az oktatási módszertan a magyar jogi felsőoktatásban, amely klasszikus poszt-szovjet/országi jegyeket visel, noha a rendszerváltozás már több, mint három évtizede lezajlott. A jogklinika fejlődéstörténete is számos érdekességet hordoz magában, hiszen a kezdeti években a gyakorlati oktatást nem támogatták az Egyesült Államokban, sőt a langdelli módszer kifejezetten az elméleti oktatást részesítette előnyben. Hasonlóképpen, a lengyel jogklinika kezdeti időszaka sem volt zökkenőmentes, hiszen a jogklinikában az oktatók felesleges többletmunkát láttak, ráadásul, a jogklinika oktatókat sem ismerték el. 2016-ra mindez megváltozott, s már törvényi szinten ismerik el a jogklinikák keretében, joghallgatók által nyújtott jogi segítséget.

Az előző két módszer alkalmazása megkövetelte, hogy a releváns hazai és nemzetközi szakirodalmat kritikai szemléletmóddal áttekintsem. A kutatásom megerősítette, hogy a témában a magyar tudományos munkásság rendkívül csekély, mindössze pár publikáció született a témában, azok is ugyanazon szerző(k)től (Tóth Judit, Tóth Fruzsina). A nemzetközi szakirodalom száma jelentős, ám a nyelvi különbségekből

⁸ Dubrava AKSAMOVIC, Philip GENTY: An Examination of the Challenges, Successes and Setbacks for Clinical Legal Education in Eastern Europe, *International Journal of Clinical Legal Education*, Volume 20, 2014, 427-438. o., 433. o.

⁹ James MAHONEY: Comparative-Historical Methodology, *Annual Review Sociology*, 2004, Volume 30., 81-101. o., 81. o.

adódóan terminológiai kérdések merültek fel. Az egyes jogklinikai modellek esetén hiányzott vagy nem volt megfelelő, az adott típust szemléletesen körülíró, a többitől jól elhatárolható, magyar elnevezés (pl. externship legal clinic). Az összehasonlító módszertan itt is alkalmazandó volt, hiszen a jogrendszerek közötti összehasonlítás az eltérő nyelvi és terminológiai hibákat is csökkenteni tudja.¹⁰

Tekintettel arra, hogy a jogklinika módszertannak nincs egy általánosan elfogadott definíciója, ezért a fogalomelemzés módszerének alkalmazásával több meghatározást vizsgáltam és értékeltem. A fogalomelemzés módszertanának célja az egyes definíciók közötti kapcsolatok és megkülönböztető jellemzők tisztázása.¹¹ E metódus alkalmas egy fogalom mérhető meghatározására, valamint azon hiányosságok beazonosítására, amelyeket jövőbeni kutatások képesek pótolni.¹² Továbbá, a fogalomelemzés módszere megfelelő az egyes definíciók tulajdonságaikon és jellemzőiken keresztüli leírására, valamint a fogalomrendszeren belül fennálló kapcsolataik ismertetésére.¹³ Az értekezésben az egyes definíciók közötti kapcsolatokat a hasonlóságok és különbségek mentén elemzem.

Az elméleti kutatás mellett szükségesnek láttam a gyakorlatban is megvizsgálni a kérdéskört. Ennek érdekében több elsődleges kutatási módszert is alkalmaztam. Mivel az empirikus társadalomkutatási vizsgálatokban kiemelkedő szerepe van az interjúnak, ezért strukturálatlan interjút készítettem lengyel, cseh és amerikai jogklinika oktatókkal, amelyek eredményeit a dolgozat aktuális fejezeteiben felhasználtam.¹⁴ „*A kvalitatív interjú olyan interakció a kérdező és a kérdezett között, amelyben a kérdező ugyan tudja előre, hogy körülbelül mit szeretne megtudni, terve azonban sem az egyes kérdések konkrét megfogalmazására, sem a kérdések pontos sorrendjére nem terjed ki.*”¹⁵ Ez a fajta interjúzási technika lehetővé tette, hogy az említett országok oktatóitól a személyes tapasztalataikon és az általuk működtetett jogklinikák mindennapi működési

¹⁰ SÜLYÖK Márton: Magánszféravédelem a tisztességes eljárásban – Az alapjogsértő bizonyítás összehasonlító alkotmányjogi vizsgálata, PhD értekezés, SZTE ÁJTK, Szeged, 2017, 45. o.

¹¹ Joyce J. FITZPATRICK, Geraldine MCCARTHY (ed.): Nursing Concept Analysis Application to Research and Practice, Springer Publication, 2016, I. rész, 1. fejezet

¹² FITZPATRICK, MCCARTHY 2016

¹³ Anita NUOPPONEN: Methods of concept analysis – a comparative study Part 1 of 3, LSP Journal, 2010, Volume 1, No. 1., 4-12. o., 6. o., amely hivatkozik: Skuce, D. & I. Meyer (1990). Concept analysis and terminology: a knowledge-based approach to documentation. In: Proceedings of the 13th conference on Computational linguistics Ed. Hans Karlgren. Stockholm: KVAL Research Institute for Information Science

¹⁴ MOLNÁR Dániel: Empirikus kutatási módszerek a szervezetfejlesztésben, Humán Innovációs Szemle, 2010, 1-2. szám, 61-71. o., 69. o.

¹⁵ Earl BABBIE: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, Hatodik, átdolgozott kiadás, Balassi Kiadó, 2001, Budapest, 336. o.

mechanizmusain (adminisztráció, hallgatók értékelése, ügytípusok) túl, a hazai jogklinikák számára megfontolandó javaslataikat is megismerhessem.

Az esetelemzés módszerét alkalmaztam két lengyel, valamint egy cseh és egy amerikai egyetem jogklinika programjainak tanulmányozása során. E megközelítés alkalmas arra, hogy a kutató egy esetet, jelen dolgozat szempontjából egy jogklinikát, mélységeiben vizsgálva következtetéseket vonjon le.¹⁶ Az említett egyetemek jogklinikáinál lehetőségem nyílt az egyes programokat mindennapi működésük folyamán megismerni, ideértve az ügyvitelt, az infrastruktúrát, a hallgató-oktató közös tutori megbeszéléseket, eset-megbeszéléseket. Az így szerzett tapasztalatok az értekezés *de lege ferenda* javaslatában, különösen az önálló jogklinika iroda és saját pénzügyi keret kapcsán, visszaköszönnek.

Végezetül, az elsődleges kutatások keretében két kérdőíves empirikus kutatást is végeztem, két eltérő, de a témához szorosan kapcsolódó területen. A társadalomtudományokban a kérdőíves felmérések a leggyakrabban alkalmazott kutatási módszerek, mivel alkalmas leíró, magyarázó és felderítő célok megvalósítására is.¹⁷ E módszer képes egy nagymértékű alapsokaság (jogklinikus diákok és joghallgatók) leírására, valamint a „*gondosan kiválasztott mintavétel olyan mintát ad, amelyről feltehető, hogy jellemzői megfelelnek a nagyobb sokaság jellemzőinek.*”¹⁸ Mindkét kérdőíves felmérésben közös, hogy azokat Google Drive platformon tölthették ki a hallgatók, a kitöltés anoniman zajlott és nem volt kötelező a részvétel. Azokat semmilyen harmadik félnek nem továbbítottam, s kizárólag kutatási célra használtam fel. Ezen feltételekről a kitöltőket előzetesen tájékoztattam, akik önkéntes alapon beleegyeztek a kitöltésbe, ezzel segítve a kutatásom. Eltérésként említhető, hogy az első felmérésben a Toledoi Egyetem joghallgatói is részt vettek, amely remek alapot nyújtott egy összehasonlításhoz az amerikai és magyar joghallgatók vonatkozásában. Az első kérdőíves kutatás témája a jogklinika programban való részvétel motivációja volt, illetve, hogy fejleszti-e a jogklinika képzés a gyakorlati jellegű KKK-t, amelyeket az ITM hivatalos kiadványában fogalmazott meg. A kérdőívem, minden (2019-ben működő) hazai élő ügyfeles jogklinika program vezetőjének megküldtem azzal a szándékkal, hogy a korábbi és jelenlegi jogklinikus diákjainak továbbítsák kitöltésre. A kérdőívet négy egyetemről (ELTE, ME, PTE, SZTE) összesen 78 fő töltötte ki. Tekintettel arra, hogy az említett egyetemek jogi kari közül

¹⁶ BABBIE 2001, 329. o.

¹⁷ BABBIE 2001, 274. o.

¹⁸ BABBIE 2001, 274. o.

néhány esetében a jogklinikák rapszodikusán voltak jelen, sőt a jogklinika oktatók egy része az egyetemi pályát is elhagyta az évek során, így arra vonatkozóan nincs adatom, hogy a négy jogi képzőhelyen az elmúlt években, évtizedekben hány hallgató teljesítette a kurzust. Ebből következőleg, nehéz megállapítani, hogy mennyire reprezentatív a kutatás. A kérdőív egyszerű zárt/nyitott, szabadon választható/zárt, és demográfiai kérdéseket tartalmazott. A kérdőív három nagyobb témakörrel foglalkozott: (a) vizsgálta a hallgatói motivációt, (b) a jogklinika oktatási célját illetően a kurzus által elsajátítható jogász kompetenciák körét, (c) valamint általános demográfiai adatokat gyűjtött a kitöltőkről. Egyes kérdéseknél önbevallásos módszerrel a kitöltő megadhatta, hogy a jogklinika kurzust megelőzően rendelkezett-e az adott képességgel (például problémamegoldó készség), illetve ezen képessége fejlődött-e a jogklinika tapasztalatainak köszönhetően.

A második empirikus vizsgálat fókuszában a joghallgatók által végzett pro bono tevékenység elsődleges motivációs tényezői álltak. Habár számos hazai és nemzetközi kutató vizsgálta az önkéntes tevékenység mögött megbúvó motivációs tényezőket, kifejezetten joghallgatók körében még nem végeztek ilyen jellegű kutatást. Ebből kifolyólag, az összes magyarországi jogászképző intézmény bevonásával empirikus vizsgálatot folytattam, a jogász hallgatók pro bono tevékenységgel kapcsolatos attitűdjéről. A nyolc egyetemről összesen 183 diák töltötte ki a kérdőívet. A kérdőív megválaszolására két hónap állt rendelkezésre.¹⁹ A kérdőív, hasonlóan a jogklinikás diákok körében végzett kutatáshoz, egyszerű zárt, nyitott, szabadon választható zárt, illetve demográfiai kérdéseket tartalmazott. A kutatás három nagyobb témakörrel foglalkozott: i) általánosságban a diákok pro bono tevékenységével, ii) szakmai, jogi tudásuk „felhasználásával” végzett önkéntes tevékenységük és a fentebb nevesített kompetenciák kapcsolatával, iii) valamint demográfiai adatokat rögzített. A válaszokat összesítve elemzem egy későbbi fejezetben.

Kutatásom során igyekeztem minden oldalról megvizsgálni a jogklinikai módszertant. A releváns hazai és a nemzetközi szakirodalom megismerésével kezdtem a vizsgálódást, amelynek nem csak a hatályos, de a történelmi fejlődését is áttekintettem. Az elméleti kutatást követően, két kérdőíves felmérés segítségével térképeztem fel a hazai *status quo*-t, valamint a Toledoi Egyetem jogklinika hallgatóinak bevonásával nemzetközi eredményeket is kaptam. Mindezek fényében, jelen értekezés egy módszertanilag megalapozott, átfogó képet nyújt a vizsgált térségek jogklinikáinak működéséről, valamint egy önálló jogklinika modellt állít fel, amely az ismeretek birtokában leginkább illeszkedik

¹⁹ 2020. december végétől 2021. február végéig.

a hazai környezethez. Figyelembe véve a társadalmi közeget, a jogászképzés történeti fejlődését, valamint a jogász szak KKK-eit. Reményeim szerint, a felállított jogklinika modell a gyakorlatban is megvalósul, ám erre még vélhetően várnunk kell.

1.2.2. Kutatási hipotézisek

A dolgozat megírását megelőzően két fő hipotézist állítottam fel. Az első, hogy a jogklinikai módszertan és képzés alkalmas azon ITM hivatalos kiadványában meghatározott gyakorlati jellegű képzési és kimeneti követelmények elsajátítására, fejlesztésére, amelyek elméleti kurzusokon nem lehetségesek. A másik hipotézisem szerint, a joghallgatók által végzett jogász pro bono tevékenység elsődleges motivációs tényezője az önéletrajz javítása, szakmai gyakorlat szerzése, „a tömegből való kitűnés”. Az előbbi kapcsán úgy véltem, hogy a jogklinika a jogászképzésben fellelhető jelentős hiányosságot, nevezetesen a hallgatók gyakorlati életre való csekély mértékű felkészítését, pótolni tudja azáltal, hogy olyan kompetenciákat fejleszt, mint például felelősségvállalás a köz érdekében, szakmai kommunikáció, jogász gondolkodás, vagy éppen jogi dokumentumok szerkesztése. Ehhez a hipotézishez kapcsolódott egy további előfeltevés. Eszerint, a jogklinika kurzuson való hallgatói részvétel motivációja nagyobb, amennyiben az adott felsőoktatási intézményben nincs, vagy csupán kevés gyakorlatorientált tantárgy érhető el. Ezen hipotézisek bizonyítása, vagy éppen megdöntése érdekében kérdőíves vizsgálatot folytattam.

Figyelembe véve, hogy a korábban is említett ITM kiadványban meghatározott jogász szak KKK-ei közül több is érinti a pro bono jogász tevékenységet, mint a képzés alatt elsajátítandó kompetenciát, ezért vizsgáltam, hogy milyen tényezők motiválják a joghallgatókat a közjó szolgálatára. A kutatás előfelvetése szerint, a joghallgatók által végzett önkéntes tevékenység mögött önös, elsősorban szakmai fejlődéshez kapcsolódó, motivációs tényezők állnak. Mindez pedig ahhoz vezet, hogy az önéletrajzot építő, karrierrel kapcsolatos motivációs csoportba tartoznak. Az empirikus kutatásaim eredményei, illetve a hipotéziseim igazolása/cáfolata a disszertáció későbbi, V. fejezetében található.

1.3. A kutatás struktúrája

A dolgozat szerkezeti felépítését tekintve hat nagyobb és egy rövidebb fejezetből épül fel. Utóbbi, egy *de lege ferenda* javaslat, amely a kutatásom fényében Magyarországon, a

jogászképzés részeként, hosszú távon működőképes jogklinika program modelljét mutatja be. A bevezetőben a témaválasztás indokolásán túl, az alkalmazott kutatási módszertanokkal, valamint a disszertáció két nagyobb hipotézisével foglalkozom. Továbbá, jelen alfejezetben, röviden ismertetem a dolgozat struktúráját. Az első fő tartalmi egység fókuszában a jogászképzések történeti és összehasonlító elemzése áll, különös tekintettel azok egyes fő jellemvonásaira. A vizsgálat azon országokra irányult, amelyek a jogklinikai módszertan szempontjából jelentősek. Tekintettel arra, hogy a jogklinikai képzés a jogi oktatás része, így elengedhetetlen röviden foglalkozni az érintett országok jogászképzésének rövid történeti fejlődésével, valamint néhány sajátosságával. Elsőként az Amerikai Egyesült Államok jogászképzésének főbb mérföldköveit mutattam be, amelyet a tengerentúli jogászképzés jellegzetességeinek ismertetése követett. Ennek keretében látható, hogy például a magyar jogászképzés viszonylag hosszú (öt év osztatlan képzést követően azoknak, akik valamely olyan jogász hivatást kívánnak gyakorolni, amely jogi szakvizsgához kötött, három év szakmai gyakorlatot követően szakvizsgát kell tenniük), azonban USA-ban sem sokkal rövidebb, hiszen egy négyéves alapképzési diploma a hároméves jogászképzésre való jelentkezés egyik feltétele. Ugyanakkor, a két állam jogi oktatásában az egyik szembevetendő különbség a jogász képzések elsajátításának, fejlesztésének biztosítása. Míg az Egyesült Államok jogi képzésének tantervében számos jogász készséget fejlesztő tárgy szerepel, addig Magyarországon külön kurzusok helyett, néhány tantárgy részeként, viszonylag csekély hangsúllyal jelenik meg az egyes kompetenciák fejlesztése. Az amerikai jogászképzés mellett, néhány, a hazai jogi oktatásra hatással lévő európai állam jogi képzésével is foglalkoztam. E szerkezeti egység zárásaként a magyar jogászképzés történeti fejlődésének főbb lépcsőit követően a képzés egyes olyan kihívásaival, nehézségeivel foglalkoztam, amelyek közül néhány évtizedek óta megoldásra vár. Példaként említhető az oktató-hallgató szerepkörök vagy az elméleti képzés gyakorlati tudás feletti dominanciája, amelyekhez szorosan kapcsolódik az alkalmazott oktatási módszerek problémája is. Utóbbi kapcsán látható, hogy napjainkig a hagyományos, frontális jellegű oktatási technikák uralják a jogi oktatást, és csak szűk mértékben jelennek meg a projektalapú, gyakorlat-orientált módszerek. Holott az OECD 2018-as²⁰ kutatása is bizonyította, hogy az oktatásban kiemelt szerepet kellene szánni a transzverzális képességek, a technológiai eszközök hatékony használatának, a kritikai gondolkodás, a

²⁰ The Future of Education and Skills 2030 project

problémamegoldó képességek elsajátításának, fejlesztésének.²¹ Végezetül, a hazai jogászképzés néhány olyan szegmensét elemeztem, amelyet gyakran ér kritika, hallgatói, munkáltatói és oktatói oldalról is. E körben, az ITM kiadványában rögzített jogász szak KKK-einek teljesíthetőségével foglalkoztam. Ennek keretében azon túl, hogy néhány kompetenciát részletesen is bemutatok, összevetem, hogy a jelenlegi jogi oktatás miért nem, vagy csak csekély eredményességgel tudja egyes készségek elsajátítását biztosítani. Megoldásként szolgálhat ezen problémákra különböző alternatív oktatási módszerek alkalmazása. Csakhogy, a hazai jogászképzésben számos olyan nehezítő, akadályozó tényező és körülmény áll fenn, amely ezen technikák széleskörű használatát ellehetetlenítik. Ezen problémakörök közül azt a hármat mutattam be, amelyek megszüntetése, meglátásom szerint, a legsürgetőbb.

A második fő fejezet keretében a jogklinikai módszertan történeti fejlődésével foglalkoztam. Tekintve, hogy a disszertációban két földrajzi térségre (Amerikai Egyesült Államok és Közép-Kelet-Európa, azon belül is a visegrádi 4 állam) szűkítettem kutatásom, így e két régió esetén vizsgáltam a fejlődés menetét. Látható, hogy noha az amerikai jogklinikai képzés jelentős hatással volt többek között a lengyel és cseh joglinikákra, mégis képesek voltak ezen államok jogklinika oktatói a módszertant a saját jog- és oktatási rendszerükhöz igazítani.

A harmadik nagyobb szerkezeti egységben a jogklinikai módszertannal, a képzés duális céljával és a különböző jogklinikai modellek elemzésével foglalkoztam. Tekintettel arra, hogy hiányzik egy globálisan elfogadott és alkalmazott jogklinika definíció, így elengedhetetlen volt, néhány, a szakma által leginkább alkalmazott fogalmat tanulmányozni, ismertetni. Noha a fogalmi elemek között legtöbbször a módszertan kettős célját illetően (oktatási és szociális) egyezőség látszik, mégis vannak eltérések. Például, a Wilson által kidolgozott, jogklinika lényegét meghatározó hat szempont, kifejezetten a jogklinikai képzés egyetemi oktatáson belüli alkalmazására fókuszál, míg az European Network for Clinical Legal Education²² (továbbiakban: ENCLE) definíciója sokkal általánosabb megfogalmazást ad. A célokat illetően, a gyakorlati (menet közbeni) oktatás

²¹ MOLNÁR Gyöngyvér, TURCSÁNYINÉ SZABÓ Márta, KÁRPÁTI Andrea: Az interaktív tanulási környezetektől a módszertani megújuláson át a kreatív önkifejezésig, Új Pedagógiai Szemle, 2019, 11-12. szám, 53-70. o., 54. o.

²² Az ENCLE az igazságosságnak az oktatáson keresztüli megvalósítása iránt elkötelezett személyek európai hálózata. Célja, hogy összehozza a különböző országokból származó személyeket, akik különböző jogi, oktatási és szervezeti környezetben cserélnek nézőpontokat és együttműködnek annak érdekében, hogy a jogklinikai képzés (CLE) révén előmozdítsák az igazságszolgáltatást és javítsák a jogi oktatás minőségét. Az ENCLE a Cseh Köztársaságban bejegyzett nonprofit egyesület. <https://www.encle.org/>

és a rászorulóknak való jogi segítségnyújtás kettősége tapasztalható. Mindez átvezet ahhoz, hogy a jogklinikai oktatásnak három nagy haszonélvezői köre van: i) az ügyfél, aki ingyenesen jut jogi tanácsadáshoz, amellyel esélye lesz az igazságszolgáltatáshoz/közigazgatáshoz hozzáférni, ii) a diák, aki az elméleti tudását a gyakorlatban próbára teheti, miközben számos jogászai képességét (mint szóbeli és írásbeli kommunikáció, dokumentum-szerkesztés, problémamegoldás) fejlesztheti, illetve etikai elvek gyakorlati érvényesülését is megtapasztalhatja szakmai felügyelet mellett, végezetül, iii) az egyetem, amely egyrészt, eleget tesz a KKK-nek, másfelől, a harmadik küldetését, a szociális és társadalmi felelősségvállalást teljesíti, hiszen a helyi lakosság joghoz jutását elősegíti. Nemcsak a fogalmat illetően hiányzik egységesség, hanem az egyetemek által alkalmazott jogklinikai modellek kapcsán is. Nincs bevett gyakorlat arra nézve, hogy egy-egy felsőoktatási intézmény melyik típust használja. Az egyetemek a rendelkezésükre álló költségvetési és humán erőforrások, az oktatói gárda, valamint a hallgatók igényeinek, továbbá, a képzés tanrendjének figyelembevételével határoznak arról, hogy mely típus(oka)t teszik elérhetővé. Valamennyi modellnek megvan a maga előnye és hátránya, ezeket a döntés meghozatala előtt érdemes mérlegelni. Egy összefoglaló táblázat keretében típusonként bemutattam ezen tényezőket. A típusokat illetően hiányzott egy egységes magyar elnevezési rendszer. Kísérletet tettem olyan magyar megfelelőket találni az egyes modellek esetén, amelyek jól körülírják a típusokat. Végezetül, szintén összehasonlító módszerrel, három állam egy-egy jogi oktatási intézményének működő jogklinika programjait mutattam be. Ezen államokban tanulmányúton vettem részt, hogy megismerjem a jógyakorlatokat, amely tapasztalatok fényében kidolgoztam egy hazai jogászképzésben hosszú távon működőképes jogklinika program modelljét.

Az utolsó, nagyobb szerkezeti egység fókuszpontjában a hazánkban működő élő ügyfeles jogklinika programok állnak. Ennélfogva, elsőként ismertettem a jelenleg funkcionáló öt jogklinika programot. Noha több közös jellemzővel is bírnak ezen jogklinikák, mégis látszik, hogy mindegyik a saját egyetemi rendszeréhez, illetve a hallgatói-oktatói-helyi közösségi igények hármához igazodó eltérő tulajdonságokkal is rendelkezik. Példaként említhető az ügyfélkör. Míg az ELTE-n működő két program egy-egy civil szervezettel (BAGázs Közhasznú Egyesület és Utcajogász Egyesület) közösen a társadalom alulreprezentált tagjainak, nevezetesen a roma kisebbségnek és a lakhatási szegénységben élőknek segít, addig a pécsi jogklinika elsődlegesen külföldi hallgatóknak nyújt jogi tanácsot. A szegedi jogklinika pedig több helyi civil szervezettel kötött együttműködési megállapodás keretében leggyakrabban fogyatékkal élőknek biztosítja a

joghoz jutást. A miskolci jogklinika kapcsán a többi jogklinikához képest nem látszik az ügyfélkörben specializáció, bárki, elsősorban helybeli vagy a környező településekről származó, ha nem engedheti meg magának, hogy ügyvédet bizzon meg, fordulhat hozzájuk. Ebben a fejezetben ismertettem a két hipotézisemhez kapcsolódó egy-egy empirikus kutatás előzményeit, módszertanát, valamint eredményeit. Az első vizsgálatom középpontjában a jogklinikai módszertan állt. Ennek keretében felmértem a jogklinika kurzust választók motivációját és az egyes, program által elsajátítható jogász kompetenciák körét. Az utóbbi kapcsán általában valamennyi készséghez egy kérdéspár tartozott. Ennek oka, hogy míg az első kérdés kapcsán azt kívántam megvizsgálni, hogy a jogklinika kurzuson való részvételt megelőzően az adott képességgel a hallgató rendelkezett-e, addig a második esetén már azt, hogy e készsége a programnak köszönhetően, meglátása szerint, fejlődött-e. A másik kérdőív a joghallgatók pro bono tevékenységgel kapcsolatos attitűdjét mérte. Ehhez kapcsolódóan röviden kitértem az önkéntes tevékenység főbb jellemzőire, illetve néhány hazai és nemzetközi kutatás eredményeire is.

A hatodik, rövid fejezet, az értekezés *de lege ferenda* javaslata. Célja, hogy az elméleti, tudományos, empirikus kutatásaim, valamint a tanulmányutak alapján szerzett személyes tapasztalatok eredményeként kialakítsam azt a jogklinika modellt, amely a hazai jogászképzés tanrendjébe eredményesen átültethető és hosszútávon fenntartható.

Végezetül, az összefoglalás keretében, a disszertáció hasznosíthatóságának lehetséges területeit, illetve a témában elképzelhető további kutatási témákat, kérdésköröket jártam körül.

II. A jogászképzés jellemzői az Amerikai Egyesült Államokban és Európában, különös tekintettel Magyarországra

A bevezető fejezetben ismertettem a dolgozat módszertanát és hipotéziseit, amely egyértelművé tette, hogy a disszertáció fókuszában a tágabb értelemben vett jogászképzés, a jogi oktatás metodikája és a jogklinika módszertannak ezen oktatási rendszerre gyakorolt jótékony hatása áll. Alapvetően, az értekezés két fő térséget vizsgál: (i) az Amerikai Egyesült Államokat, amely a rendszerváltozást követően, a közép-kelet-európai jogklinikai fejlődés legfőbb elősegítője, köszönhetően a Ford Alapítvány által nyújtott anyagi, illetve tudásbéli támogatásoknak; (ii) valamint Közép-Kelet-Európát, ezen belül is különös hangsúlyt fektetve Lengyelország, Csehország és Magyarország jogklinika programjaira. A kutatás e két célterületének kiválasztását indokolja, hogy bár a két térség különböző jogcsaládhoz tartozik, a jogalkotásra, demokratikus átmenetre vonatkozó tapasztalatok átvételében a kontinentális jogrendszerű országok jogi képzése számos ponton profitált a precedensjog amerikai egyetemi oktatásának tapasztalataiból.

Ebből kifolyólag, a jogklinika és a jogi oktatás közötti kapcsolat elemzését megelőzően indokolt röviden bemutatni az amerikai, illetve néhány európai állam jogászképzési struktúráját, elsősorban azon országokét, amelyek hatással voltak a magyar jogi oktatás fejlődésére. Teszem mindezt azért, mert a jogklinikai képzés és módszertan a felsőoktatás, és azon belül is a jogászképzés keretén belül értelmezhető leginkább, emiatt elengedhetetlennek tartom röviden, a disszertáció témájának szempontjából szükséges mértékben, a jogi oktatásról is értekezni. Ugyanakkor, érdemes megjegyezni, hogy maga a jogászképzés fejlődése, illetve egyes földrajzi térségekben kialakult gyakorlata önálló értekezés tárgya lehet, miként korábban Nagy Zsolt doktori disszertációjában és számos (jelen értekezésben is hivatkozott) publikációjában azt részletesen feldolgozta.

Elsőként az amerikai jogászképzés fejlődését, valamint a jelenlegi rendszert mutatom be részletesen, hiszen a jogklinikai módszertan születését így érthetjük meg. Ezt követi az európai, fókuszban francia, német és a magyar jogi oktatás alakulásának áttekintése. Ugyanakkor, nem hagyhatjuk figyelmen kívül Magyarországot történelmének sem, amelyet jelentős osztrák és szovjet/országi behatás is ért. Így röviden ki kell térnem az osztrák és szovjet/országi jogi képzés néhány jellemvonására, amely jelzi, hogy a hazai

jogászképzésre melyik milyen hatással járt. Kritikusan elemzem a hazai jogászképzést, annak hiányosságait, hiszen átfogó képet kell kapnunk arról, hogy milyen állapotban van napjainkban a magyar jogi oktatás, s ezek közül tud-e bármelyikre is jótékonyan hatni a jogklinikai módszertan.

Nem kerülhető meg, hogy kitérjek arra is, milyen képzési rendszerek találhatók szerte a világban, s ezek közül melyikbe illeszthetők be az értekezés által vizsgált országok, köztük Magyarország. Itt élek azzal a megszorítással, hogy tisztában vagyok vele: a jogászképzés a jogi kultúrától nem választható el egyértelműen, a határok köztük viszonylagosak és a viszonyuk reflektív. Azaz a jog keletkezésére, értékeinek továbbadására, szabályainak alkalmazására, intézményeire a jogászképzés is hatással van és fordítva, a képzés tükrözi és beágyazódik az adott időszak jogi ökoszisztémájába és a jogászság kultúrájába. Nyilván ennek fogalmi kibontásával lehetséges a különböző jogi kultúrák összehasonlítása. A gordiuszi csomót azzal vágom át, hogy a vizsgált tárgyköröm tágabb összefüggésbe helyezésekor, a dolgozatban tekintettel leszek a képzés társadalmi, politikai, gazdasági, morális, normatív kapcsolódási pontjaira. Ennek fényében, most csak egy átfogó meghatározást ismertetek, aminek természetes része a jogászok képzése is: „*a jogi kultúra végső soron nem más, mint az a szellemiség, rend-eszmény, mely (a) az adott társadalom egészét átfogó globalitással (b) az alapvetőként felmerülő konfliktusokat rendező, (c) az adott társadalmon belül a legfőbb szabályozó és befolyásoló erővel rendelkező jelenséggént a jogot létrehozza és fenntartja.*”²³ A jogászképzésre vonatkozó hiányérzetek is nagyban magyarázhatók majd e három jelenség átalakulásával.

A jogi képzés tipológiáját alaposan és részletekbe menően Nagy Zsolt dolgozta fel, aki számos szempontrendszer figyelembe véve tekinti át a világ jogászképzéseit, klasszifikációs célzattal. Nagy megállapításai szerint, az alábbi fő csoportok és alcsoportok különíthetők el:

- (a) kontinentális jogi oktatás, azon belül elkülönül
 - (i) a francia-német képzés,
 - (ii) az osztrák-svájci modell,
 - (iii) a dél-amerikai, különös tekintettel a brazil jogi oktatási rendszerre,
 - (iv) a poszt-szovjet/ orosz jogászképzés;
- (b) az angolszász jogi oktatás, két tipikus rendszerrel,

²³ VARGA Csaba: 'Jogi kultúra' és 'jogi kultúrák' – A jog alakváltozatai és felfogásmódjai, 19. o. https://jog.tk.hu/uploads/files/VargaCs_jogi_kultura_2020jan.pdf (utolsó megtekintés: 2022.08.15.)

- (i) az angol,
- (ii) az USA jogi oktatása;
- (c) a több jogi kultúrára épülő képzések,
 - (i) Izrael,
 - (ii) Korea,
 - (iii) Dél-Afrika.²⁴

A német-francia, valamint az USA jogászképzéséről alább részletesen értekezem, a több jogi kultúrára épülő képzést támogató országok pedig izgalmas kutatási területek, ám a disszertáció szorosan vett tárgyát jelentő jogklinika képzések vonatkozásában nem vizsgálándók, így ezek bemutatásától eltekintek. Ugyanakkor, az Ausztriával való közös történelmi gyökerek miatt indokolt alább az európai résznél pár szót ejteni az osztrák képzésről, valamint a poszt-szovjet minta is kiemelten fontos a magyar jogfejlődés szempontjából.

2.1. Kitekintés az Amerikai Egyesült Államok jogászképzésére

A függetlenségi háború előtti gyarmati időszakban formális jogi képzés nem létezett. A jogászképzés egészen a XVIII. század végéig gyakornoki, tanonrendszer (apprenticeship training) és önálló tanulás formájában zajlott.²⁵ A gyakornoki rendszer keretében a diák egy jogász mellett dolgozott, aki mind a jogi doktrínákra, mind a jogásszá váláshoz szükséges jogászai képességekre megtanította, az önálló tanulás során pedig a hallgatók jogi szerződéseket másoltak, amelyhez átfogó jegyzeteket készítettek.²⁶ Létezett egy költséges, harmadik mód is, mégpedig a londoni jogászokollégiumokban való tanulás lehetősége, de ez csak a tehetősebb családoknak volt a kiváltsága.²⁷

A függetlenség kivívását követően felismerték az amerikaiak, hogy a szellemi függetlenség elnyeréséhez az oktatáson keresztül vezet az út, amely elindította a jogászképzés fejlődését. *„1780-ban a William and Mary lett az első felsőfokú oktatási*

²⁴ NAGY Zsolt: Korunk jogászképzési rendszerei, Jogelméleti Szemle, 2005. 1. szám, http://jesz.ajk.elte.hu/nagy21.html#_ftn16, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 11.)

²⁵ Margaret Martin BARRY, Jon C. DUBLIN, Peter A. JOY: Legal Education „Best Practices” Report, United States 2010. <https://doksi.net/get.php?lid=32034> (2020.09.18.)

²⁶ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

²⁷ Nagy Zsolt: Az angolszász jogi oktatás fejlődésének „önálló” útja az Egyesült Államokban, Jogelméleti Szemle, 2002. 3. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy11.html>, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 11.) (továbbiakban: NAGY 2002A)

*intézmény az Egyesült Államokban, ahol a formális jogi képzés megindult.*²⁸ Még ebben az évben George Wythe lett az első jogászprofesszor ugyanezen az egyetemen. Wythe az angol jog oktatását kiegészítette közjogi elemekkel, bevezette a bírósági perszimulációt és kitalálta a törvényhozási gyakorlatot a hallgatók számára, amivel népszerű oktatási módszertant alakított ki.²⁹ Utódja, George Tucker folytatta ezt a hagyományt, és az amerikai jog angol jogtól való eltérésére is kiemelt hangsúlyt fektetett.

Az elkövetkező években folyamatosan alakultak jogi fakultások szerte az országban, köztük magánegyetemek is, amelyek nem az elméleti közjogi tárgyakat, hanem a magánjogi oktatást részesítették előnyben. Végül 1829-ben, a Harvard akkori dékánja, Joseph Story egységesítette e két módszertant és oktatási anyagot, ami az amerikai jogi oktatás egyik legjelentősebb történelmi mérföldkövévé vált.³⁰ 1830 körül megjelentek a felsőoktatásba illesztett jogi iskolák, ahol előadások és tankönyvek segítségével oktattak.³¹ A jogi képzőhelyek jogászprofesszorokat kezdtek el foglalkoztatni, és különböző jogi tanszékeket hoztak létre. Ebben az időben a jogi oktatás elsődlegesen a jogi doktrínákra és az elméletre épített.³² Ugyanakkor ahhoz, hogy a diákok a jogelmélet mellett, a szakma gyakorlati szempontjait is megismerjék, az egyetem elvégzését követően gyakornoki programban vettek részt.³³

Az amerikai jogi oktatás történetében egy újabb jelentős lépést jelentett a Langdell-módszer 1870-es évekbeli bevezetése, amely a nevét a módszer kitalálójáról, a Harvard jogi karának dékánjáról, Christopher Columbus Langdell után kapta. A módszer az esetjogra épít, aminek keretében a joghallgatók felsőbírósági döntéseket elemeztek, anélkül, hogy tanulmányozták volna az összes periratot, illetve azon tényeket (tanúvallomások, esküdtek személyisége stb.), amelyek egy peres eljárás kimenetelét meghatározzák.³⁴ Így tehát a jogi probléma teljeskörű megértése is elmaradt. Langdell több nyilatkozata is azon nézetét erősíti, miszerint, a jogot mint tudományt kell oktatni, és emiatt nincs szükség gyakorlati képzési módszerekre. A jogi oktatók kompetenciája kapcsán kifejtette „[m]itől lesz egy ember arra képzett, hogy jogot tanítson... nem attól,

²⁸ NAGY 2002A

²⁹ NAGY 2002A

³⁰ NAGY 2002A

³¹ Jerome FRANK: Why not a Clinical Lawyer School. University of Pennsylvania Law Review, 1932-1933. 81. évfolyam, 8. szám, 907-923. o., 909. o.

³² BARRY, DUBLIN, JOY 2010

³³ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

³⁴ NAGY Zsolt: A klinikai jogi oktatás kérdéseiről. Jogelméleti Szemle, 2001. 3. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/nagyzs7.html>, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 11.)

hogy ügyvédi irodában szerzett tapasztalatot, nem attól, hogy gyakorlattal bír a jog alkalmazásában, nem attól, hogy tapasztalata van egy ügy tárgyalásában és érvelésében [...] hanem attól, hogy gyakorlata van a jog tanulásában.”³⁵ A praktizálásról pedig az alábbi képet festette: „[h]a feltételezzük, hogy a jogot tudományként kell tanítani és tudományos szellemben, az előzetes praxisban szerzett tapasztalat ugyanolyan feleslegessé válik, mint a praxis meghosszabbítása az oktatás megkezdése után.”³⁶ A Langdell-féle esetjogi módszert a megjelenése óta kritizálták, általában éppen amiatt, amit a módszer mellőz.³⁷

A jogi realizmus mozgalma, amelynek egyik élharcosa Jerome Frank, a jogi oktatás reformját sürgette, elsősorban az orvosi képzés mintájára. A jogi realisták tagadták Langdell azon meggyőződését, miszerint a jogot tudományként és nem szakmai, gyakorlati szempontokat is átadva kell oktatni.³⁸ Frank több alkalommal is hangot adott kritikai véleményének a langdelli módszert illetően. Úgy vélte, hogy azon joghallgatók, akik e módszer segítségével sajátították el a jogot, olyanok, mint azon építésszek, akik az épületeket csak képekről tanulmányozták, olyan kutyaatenyésztők, akik életükben csak plüsskutyákat láttak.³⁹ Frank szerint, a langdelli módszer egyik nagy hátránya, hogy a *stare decisis* doktrínát érinthetetlennek tartja, és e módszer szerint kizárólag a precedensekben található meg egy kérdésre a válasz.⁴⁰ Változást sürgetett az oktatók képzettségét illetően is, mivel meglátása szerint, amíg „könyvmoly jogászok” (library law teachers) tanítanak a jogi karokon, addig az esetjog marad domináns.⁴¹ Frank orvosi mintára, a jogklinikák bevezetését javasolta, amelynek keretében a hallgatók valós ügyekben működneek közre, így fejlődne számos jogász kompetenciájuk, mint a tárgyalástechnikai jártasság, dokumentum-készítés, miközben saját bőrükön tapasztalnák meg a jogász etika ingoványos talaját.⁴²

Láthatjuk, hogy a Frank-féle jogi oktatás néhány eleme hasonlóságot mutat a XVIII. századi informális jogászképzéssel. Ugyanakkor, ez nem jelenti a jogi oktatás

³⁵ J. W. HURST: Growth of American Law 263, 1950. Idézi George S. GROSSMAN: Clinical Legal Education: History and Diagnosis. Journal of Legal Education, 1974, 26/2. szám, 162-193. o., 164. o.

³⁶ The Centennial History of Harvard Law School 1918, in: Jerome FRANK: Courts on Trial Chapter XVI. Legal Education Princeton, Princeton University Press, New Jersey 1949, 225-247. o. Idézi NAGY 2001

³⁷ George S. GROSSMAN: Clinical Legal Education: History and Diagnosis. Journal of Legal Education, 1974, 26/2. szám, 162-193. o., 165. o.

³⁸ Jon C. DUBLIN: Clinical Design for Social Justice Imperatives. SMU Law Review, 1998, 51. szám, 1461-1505. o., 1463. o.

³⁹ FRANK 1932-1933, 912. o.

⁴⁰ FRANK 1932-1933, 912. o.

⁴¹ FRANK 1932-1933, 915. o.

⁴² GROSSMAN 1974, 169. o.

visszafejlődését, sőt, éppen azt tapasztalhatjuk, hogy a jogi realisták felismerték azt a tényt, hogy a korábbi oktatási módszerek némi átalakítás után újrahasznosíthatók. A két rendszer közötti hasonlóság nem csak az oktatásba beemelt szakmai tapasztalatszerzésben mutatkozik meg, hanem az oktatói szerepekben is. Hiszen, míg a langdelli felfogásban az oktató tudományos szakember, akinek feladata a jogi doktrínák megtanítása, addig a XVIII. század és a jogi realizmus jogi oktatása a szakmai gyakorlattal rendelkező oktatók foglalkoztatását szorgalmazza. Jóllehet, a tanoncrendszerhez és szerződések másolásához, mint önálló tanulási formához, képest a Frank által támogatott jogklinikai képzés strukturáltabb keretet biztosít az oktatásnak. Hiszen a gyakornoki rendszer esetén, a megszerzett szakmai tapasztalat milyensége, mennyisége, és maga az, hogy mely jogterületen történt a gyakorlati tudás elsajátítása nagyban függött a tutor személyétől, az általa vállalt ügyek típusától. Lényegében a mentor jogász kiválasztásával bekövetkezett a szakosodás.

A jogi realisták, Frank vezetésével, jogklinikák vagy ingyenes jogi rendelők jogi karokon való létrehozását sürgették annak érdekében, hogy enyhítsék az esetjog dominanciáját, és gyakorlati oktatási lehetőséget biztosítsanak a diákoknak, miközben ingyenes jogi tanácsot nyújtanak a helyi lakosoknak.⁴³ Úgy vélték, amennyiben a joghallgatók számára lehetőséget biztosítanak a jog mindennapi működésébe való betekintésre, azáltal, hogy tárgyalásra látogatnak, ügyvéd mellett tevékenykednek, az orvosi képzéshez hasonlóan már az egyetemi éveik alatt gyakorlati tapasztalatot szerezhetnek.⁴⁴

Az Amerikai Ügyvédi Kamara (továbbiakban: ABA)⁴⁵ a megalakulását követően támogatta az egyetemi jogi oktatást, mint a gyakorlati életbe való belépés követelményét. Az 1920-30-as években az ABA egyre sikeresebb kampányt folytatott a jogi képzés mesterszintre (graduate level) való emelésében. Az 1960-as évek változást hoztak, mivel egyre nagyobb számban jelentek meg gyakorlati típusú képzési módszerek a tantervekben, köztük a jogklinika is.⁴⁶ De miért van ilyen jelentős szerepe a Kamarának? A jogászok társadalmi presztízsén kívül a szabályozás stabilan megalapozta ezt a pozíciót: az Egyesült Államok Oktatási Minisztériuma (továbbiakban: ED) az ABA Jogi Oktatási és Felvételi

⁴³ DUBLIN 1998, 1463. o.

⁴⁴ FRANK 1932-1933, 916. o.

⁴⁵ American Bar Association: Amerikai Ügyvédi Kamara

⁴⁶ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

Szekciójának Tanácsát⁴⁷ (továbbiakban: Tanács) ismeri el a J.D. fokozat megszerzéséhez szükséges képzés akkreditációs ügynökségeként.⁴⁸ Ebben a funkciójában a Tanács, az ED szabályainak megfelelően, a Kamarától elkülönülten és függetlenül működik. Továbbá, az állami kamarai felvételi eljárások általában elfogadják az ABA által akkreditált jogi karon szerzett diplomát, mint az oktatási követelményeknek való megfeleléshez elegendő kritériumot. Mindezek szükségesek tehát ahhoz, hogy az adott joghatóság kamarai vizsgáján részt lehessen venni, és megalapozza a gyakorlati jogászi munkában való részvételi jogosultságot. A Tanács adja ki a jogi képzőhelyek akkreditációjára vonatkozó szabványokat és eljárási szabályokat. Ahhoz, hogy egy jogi egyetem ABA által jóváhagyottnak minősüljön, meg kell felelnie ezen szabványoknak és eljárási szabályoknak. A standardok teljesülést nem csak az akkreditációs eljárásban vizsgálják, hanem rendszeresen (utóellenőrzés, helyszíni vizsgálódás útján is) és átfogóan. A Tanács 21 szavazati joggal rendelkező tagból áll, akik közül legfeljebb 10 lehet jogi kari dékán vagy oktató. A többség tehát bírákból, gyakorló ügyvédek, egy joghallgatóból és legalább három közéleti emberből áll. A hagyomány szerint, az elnöki tisztséget rotációs rendszerben, bíró, egyetemi oktató és gyakorló ügyvéd tölti be. Az akkreditációs feladatokat az ABA akkreditációs és jogi oktatásért felelős ügyvezető igazgatójának az Irodája (továbbiakban: Iroda) irányítja. Az adminisztratív feladatok közé tartozik többek között i) a jogi képzőhelyek helyszíni értékelő csoportjainak a felügyelete, annak érdekében, hogy megfelelő képzést kapjanak, ii) e csoport tagjainak kinevezése, iii) jogi egyetemi adatgyűjtés, iv) a helyszíni értékelő csoportok jelentéseinek és más vonatkozó akkreditációs anyagoknak a Tanács részére történő terjesztése. Az Iroda iránymutatást is adhat a standardoknak való megfeleléssel kapcsolatban, bár ez nem kötelező érvényű a Tanács által hozott döntésekre nézve. A Tanács dönthet úgy, hogy ideiglenes akkreditációt vagy teljeskörűt ad ki, illetve a helyszíni értékelések alapján különböző intézkedéseket tehet. Ennek alapján érthető, hogy a jogászi szakma maga alakítja – a jövőbeli munkáltatók és a jogászi ethosz alapján – a képzési rendszert, preferenciákat, megfelelő értékelési módszereket az oktatás elvei és intézményei számára.

⁴⁷ Council of the ABA Section of Legal Education and Admissions: ABA Jogi Oktatási és Felvételi Szekciójának Tanácsa

⁴⁸ Under Title 34, Chapter VI, Part 602 of the Code of Federal Regulations, https://www.americanbar.org/groups/legal_education/accrreditation/schools-seeking-aba-approval/ (utolsó megtekintés:2022 08.15.)

Ma a jogászképzésre való jelentkezés komoly feltételrendszerhez kötött. Elsőként, a jogi képzést megelőzően szükséges egy négyéves alapképzésen diplomát (undergraduate) szereznie a hallgatónak.⁴⁹ 2021-ben, a jogászképzést megelőző legnépszerűbb alapidiplomák a következők: politikatudomány, pszichológia, büntető igazságszolgáltatás, angol, történelem, közgazdaságtan, filozófia, szociológia, nemzetközi kapcsolatok és kommunikáció volt.⁵⁰ A felvételi eljárás során az egyes jogi egyetemek azt is figyelembe vehetik, hogy milyen képzési programban szerzett diplomát a hallgató, valamint melyik egyetemen tanult.⁵¹ Az alapképzésen szerzett diploma egy kötelező előfeltétel, amelyet a jogi karokra történő felvételhez szükséges egységesített teszt (Law School Admission Test, továbbiakban: LSAT) eredményes teljesítése követ. Az LSAT a Jogi Egyetemi Felvételi Tanács⁵² által központilag összeállított, egyetlen olyan tesztsor, amelyet elismer az ABA, így gyakorlatilag a jogi egyetem felvételi pontszámának legfontosabb eleme, együttesen az alapidiploma átlagával (Grade-Point Average, továbbiakban: GPA).^{53,54}

Az LSAT két fő részből áll, amelynek első része egy négy blokkból álló feleletválasztós kérdéssort tartalmaz, míg a második részben egy esszé megírása a feladat.⁵⁵ Megjegyzendő, hogy az LSAT logikai, szövegértési és kritikai gondolkodást mérő feladatokat tartalmaz, tehát nem egy tananyag „magolása”, majd annak visszaadása az elvárás.⁵⁶ Az esszéírás célja pedig a jogász dokumentumok megfogalmazásához (legal writing) szükséges készségek felmérése.⁵⁷ Az összpontszám 120-180 pont között

⁴⁹ PONGÓ Tamás: Jogászképzés Magyarországon és az USA-ban – 2. rész, <https://jogaszvilag.hu/a-jovo-jogasza/jogaszkepzes-magyarorszagon-es-az-usa-ban-2-resz/> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 09.)

⁵⁰ Top 8 Majors for Future Law Students: <https://www.publicservicedegrees.org/resources/best-pre-law-majors/> (utolsó megtekintés: 2022.08.15.)

⁵¹ TÓTH J. Zoltán: A jogásszá válás feltételei az Egyesült Államokban, *Collega*, 2006/1. szám, 29-33. o., 30. o.

⁵² Law School Admission Council: Jogi Egyetemi Felvételi Tanács

⁵³ LSAC and the LSAT: A Proven Track Record of Supporting Legal Education, https://www.lsac.org/sites/default/files/media/LSAT-Proven-Track-Record-Brochure_0.pdf, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 09.)

⁵⁴ Az Egyesült Államokban folytatott tanulmányutam során beszélgettem joghallgatókkal, akik elmondták, hogy az egyetemi átlag a GPA eltérően működik a magyar átlagszámítástól. Míg hazánkban a felsőoktatási intézmények több átlagszámítást is végeznek (hagyományos átlag, súlyozott átlag, korrigált kreditindex stb.), amelyek félévente változnak, addig az USA-ban a hallgató minden érdemjegye egy átlagban összegződik, amelyet a teljes négyéves tanulmányi időszakon végig magával visz. Azaz, a jogi egyetemi felvételihez szükséges GPA-be beszámít az alapképzésen számított első éves vizsgáinak az eredménye is.

⁵⁵ The Law School Admission Test (LSAT), <https://www.lsac.org/lsat>, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 09.)

⁵⁶ Lásd LSAC and the LSAT: A Proven Track Record of Supporting Legal Education, https://www.lsac.org/sites/default/files/media/LSAT-Proven-Track-Record-Brochure_0.pdf, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 09.) és TÓTH 2006, 30. o.

⁵⁷ LSAC and the LSAT: A Proven Track Record of Supporting Legal Education, https://www.lsac.org/sites/default/files/media/LSAT-Proven-Track-Record-Brochure_0.pdf, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 09.)

mozoghat, ám a legismertebb jogi karokra 160-175 pont között szükséges teljesíteni,⁵⁸ ami igen komoly kihívás. A GPA és az LSAT eredmények mellett, a jogi karok további szempontokat is figyelembe vehetnek a felvételi eljárásban, mint például önkéntes tevékenység, ajánlólevél, faji-etnikai hovatartozás, motivációs levél stb.

Az eljárás végén a hallgató felvételt nyer a hároméves jogi képzésre, amely szaktudásra épülő képzés. Ez azt jelenti, hogy nincsenek a curriculumban alapozó, általánosan művelő tárgyak, csak kifejezett jogi kurzusok. E hároméves mesterszintű jogi oktatás kezdetben a jogi doktrínákra és az elméletre épített, megtartva a fentebb említett langdelli módszer hagyatékát, amely kifejezetten az elmélet és a tudomány fontosságát hangsúlyozta. Noha napjainkban a jogi oktatás továbbra is erősen a jogelemzésre, doktrínákra, esetjogra épít, ugyanakkor, minden diák számára lehetőséget biztosítanak, hogy valamely gyakorlati kurzus keretében, jogászai képességeiket (például dokumentumszerkesztés, érveléstechnika) fejlesszék.⁵⁹ Ennek alátámasztására a szakirodalom mellett,⁶⁰ a University of Toledo (amely a Szegedi Tudományegyetem partneregyeteme) mintatantervét tekintetem át, mivel tanulmányutam során ezen képzésről személyes tapasztalatokkal is rendelkezem. Az őszi és a tavaszi szemeszterben is egyaránt 5-5 tárgyat tanulnak a hallgatók, összesen 15 kredit értékben. Két elem is szembeötlő: (i) egyrészt, a jogrendszer alapjának számító kurzusok (alkotmányjog, büntetőjog, szerződések joga, szerződésen kívüli károkozás joga, tulajdonjog, polgári eljárásjog) mellett, mindkét félévben kötelező a jogászai készségek (lawyering skills) kurzus. (ii) Másrészt, a hallgatók szemeszterenként nem 30 kredit értékű tárgyat kötelesek felvenni, hanem csupán 15-t. Láthatóan törekednek arra, hogy a hallgatóknak a miénkhez képest nagyobb mozgástere legyen, ami egyben az önállóságukat is megerősíti, ha választani lehet a kurzusok témája, időbeosztása, párosítása terén. Hasonlóan élesen elválík az első év jogi alapokat teremtő jellege a Harvard képzési programjában, amely az egyik leghíresebb magánegyetem az USA-ban,⁶¹ valamint az SZTE másik partneregyetemének, az állami Penn State Law mintatanterve is, amelyben kizárólag az első év kötelező kurzusait határozzák meg.⁶²

⁵⁸ TÓTH 2006, 31-32. o.

⁵⁹ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

⁶⁰ PONGÓ 2015; TÓTH 2006; RÓZSÁS Eszter: Jogászképzés az Egyesült Államokban (Különös figyelemmel az alkotmányjog oktatására), JURA: A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja, 2001. 1. szám, 153-154.o.

⁶¹ Harvard Law School J.D. Program, <https://hls.harvard.edu/dept/academics/degree-programs/j-d-program/>, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 09.)

⁶² Penn State Law J.D. Program Required Courses, <https://pennstatelaw.psu.edu/academics/jd-program>, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 09.)

A példákkal arra a különbségre kívánom felhívni a figyelmet, hogy az amerikai jogászképzés olyan, szaktudásra épülő oktatási struktúra, amelynek célja, hogy a hallgatók az alapok lefektetését követően, arra a jogterületre fókuszáljanak, amelyek igazán érdeklik őket. Ezzel nem pazarolnak el értékes időt olyan joganyagok mélyebb elsajátítására, amelyekkel sosem kívánnak foglalkozni, szemben az univerzális jogászokat képző hazai egyetemi hallgatókkal, akik még a negyedik évben is találkoznak olyan kurzussal, amelyet korábban nem hallgattak (például nemzetközi magánjog vagy társasági jog).⁶³ Természetesen, ez indokolható azzal, hogy az amerikai joghallgatók már elvégeztek egy négy éves alapképzést, így a jogászképzés már egy specializált mesterképzésnek minősül, sőt az amerikai hallgatóknak 7 év szükséges a jogi diploma megszerzéséhez, míg magyar társaiknak ez 5 év alatt elérhető. Ugyanakkor, a képzések összehasonlításakor érdemes annak figyelmet szentelnünk, hogy a hallgatók érdeklődési köre, a jogászai készségfejlesztés és a jogklinika szerves részét képezik az USA jogi egyetemeinek tanmenetének, míg ezek egyike sem mondható el a hazai jogászképzésről. A jogászképzés egyetem utáni éveit tekintve azonban a mérleg nyelve, időtényező vonatkozásában, mégis a tengerentúli képzés oldalára billen: a végzést követően a fiatal jogász azonnal felvételi vizsgát tehet a Kamarába, és annak sikeres letételét követően megkezdheti jogászai tevékenységét.⁶⁴ Ezzel szemben, a magyar jogásznak az 5 éves egyetemi képzést követően további három éven át gyakorlatot kell szereznie, majd szakvizsgát kell tennie a rendkívül nagy terjedelmű joganyagból, függetlenül attól, hogy milyen területen szerezte a jelölt a három év gyakorlati tapasztalatát. A képzés teljes hossza tehát, valójában 8 év.⁶⁵ Természetesen, a jogi szakvizsga letétele nem kötelező. Számos olyan munkakörben is elhelyezkedhetnek a jogi diplomával rendelkezők, ahol nincs szükség szakvizsga letételére, például a közigazgatásban dolgozó jogászok dönthetnek úgy, hogy közigazgatási szakvizsgát tesznek. Mindazonáltal, a hagyományos jogászai munkakörök (bíró, ügyvéd, ügyész, közjegyző) megkövetelik a jogi szakvizsgát, így azok számára, akik e jogászai hivatás valamelyikét szeretnék gyakorolni, nincs választási lehetőség. Árnyalja a képet, hogy a frissen végzett amerikai jogász sem fog azonnal önálló ügyeket vinni, tipikusan egy idősebb mentor irányítása mellett szerez gyakorlati tapasztalatot.⁶⁶ Vagyis egészében, mindkét országban azonos idő alatt szerzik meg az önálló jogászai munkához a jártasságot,

⁶³ SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, A jogász osztatlan képzés képzési terve (nappali tagozat), 21. o.

⁶⁴ TÓTH 2006, 31-32. o.

⁶⁵ Lásd NAGY Zsolt: A jogászképzés néhány szociológiai aspektusa, in: Bencze Mátyás-Vinnai Edina (szerk.): Jogsociológiai előadások – egyetemi jegyzet, Győr, 2018, 143-155. o., 147. o.

⁶⁶ TÓTH 2006, 32. o.

de a képzés elméleti és gyakorlati elemei eltérő időben és módszerrel, valamint arányban vegyülnek. Mindez befolyásolja az önállóság, a munkáért való felelősség és etika érvényesülését is.

E ponton hivatkozom a toledoi tanulmányúton szerzett tapasztalataimra. Ott, egy magyar joghallgató, a hazai diploma megszerzése után folytatott tanulmányokat J.D. program keretében a Toledoi Egyetemen. Elmondása szerint, a tantervek és a képzések struktúrája valóban eltér, de az amerikai képzésnek van egy érdekes sajátossága, ami nem jelenik meg az európai jogtudatban. Ez a teszt-alapú vizsgáztatás. Végiggondolva a fent leírtakat, az LSAT egy feleletválasztós teszt sor, a vizsgák írásbelik, gyakran teszt alapon, a kamarai vizsga szintén tesztkérdésekből áll. E joghallgató arról számolt be, hogy a jogi egyetem elvégzéséhez a tengerentúlon is sokat kell tanulni, viszont itt külön fel kell készülni a vizsgáztatás teszt-alapú módszertanára, hiszen nagyon rövid idő alatt, szinte rutinszerűen kell megadni a válaszokat a kérdésekre a vizsgán, különben nincs ideje befejezni a számonkérést. Állítása szerint, a két képzés között ez számottevő különbség, ami idegen a hazai jogi oktatástól. Hasonló élményekről számoltak be az SZTE ÁJTK Angolszász jogi és angol szakfordítói szakjogász LLM képzést elvégző kollégáim is, akiket a toledoi egyetem professzorai tanítottak, vizsgáztattak.

E ponton érdemes röviden megvizsgálni, hogy a tesztalapú vizsgáztatásnak milyen az amerikai jogászok szerinti megítélése. Thompson szerint, a jogi pedagógia fejlesztésre, átalakításra szorul, hiszen „*a hagyományos jogi oktatásban a diákok azt hiszik, hogy a kompetens jogásszá válás kulcsa az, hogy képesek legyenek tesztek kitölteni (LSAT, jogi egyetemi vizsgák, ügyvédi vizsga) és igény szerint előadásokat tartani.*”⁶⁷ A tesztekre tanítás azonban nemcsak a jogásképzés sajátossága, sőt, nem is kizárólag a felsőoktatásé, hanem az egész amerikai oktatási rendszert áthatja. Az utóbbi években gyakran éri kritika az általános és középiskolai oktatást (K-12 education) amiatt, hogy a tanítás során a tanárok a tesztekre készítik fel a tanulókat.⁶⁸ „*Mindazonáltal, a jogi oktatás jobban a tesztre tanít, mint bármely általános iskola.*”⁶⁹ A diploma privilégium mozgalom magával hozta, hogy napjainkra a joghallgatók megkérdőjelezzik a kamarai vizsgát, mint a jogász hivatás gyakorlásához szükséges előfeltételt. Thompson írásában felveti, hogy a kamarai vizsga témáinak kiválasztásánál (végrendelet, bizalmi vagyongazdálkodási szerződések) az

⁶⁷ Connor THOMPSON: A Structural Critique of Law School. The Arkansas Journal of Social Change and Public Service, 2020.10.15. <https://ualr.edu/socialchange/2020/10/15/a-structural-critique-of-law-school/> (utolsó megtekintés: 2022.12.13.)

⁶⁸ THOMPSON 2020

⁶⁹ THOMPSON 2020

üzleti érdekek dominálnak, ezáltal már a vizsgára való felkészülésnél egy meghatározott irányba terelik a joghallgatókat. Ily módon viszont számos, kevésbé „profitorientált” jogterület, mint például a migráció, háttérbe szorul. A tesztekre tanító oktatás háttérében álló okok közül kiemelkedik az egyetemi rangsorok kérdése. Minél jobban teljesítenek a különböző teszteken egyes jogi képzőhely hallgatói, annál jobb helyen végez az intézményük az egyetemi rangsorban. Ennek következtében, több diák fog jelentkezni az adott oktatási intézménybe, mivel bíznak benne a hallgatók, hogy egy ilyen egyetemen szerzett diploma megkönnyíti a jövőbeni álláskeresést. Mindez egy soha véget nem érő ördögi-kört eredményez. A hátrányai mellett a tesztalapú értékelés előnyét is meg kell említeni, nevezetesen, hogy objektív a hallgatói tudás felmérése (a tesztek anonim módon töltik ki a diákok, az oktató csak egy kódot lát), hiszen nem függ a hallgató-oktató személyes kapcsolatától.

A tesztalapú tanítás mellett az amerikai jogi oktatást számos kritika éri. Például, hogy i) túlzottan drága a képzés, emiatt nem tekinthető jó befektetésnek a jogi diploma, ii) a jogi oktatás nem készíti fel megfelelően a diákokat arra, hogy *„független, tudatos és önálló tanulók legyenek”*⁷⁰, amely részben visszaüt a tesztalapú tanításból következő hiátusra, illetve a jogi oktatás tanrendjének problémáira. Ezen utóbbi kapcsán gyakran felmerül, hogy az oktatás nem készíti fel megfelelően a joghallgatókat a gyakorlatra, iii) a joghallgatók kiválasztására és az oktatók felvételére használt eljárás nem megfelelő, mivel nem eredményez olyan populációt, amely a nemzet egészét reprezentálná.⁷¹ E fentebb említett három kritikai elem közül, a disszertáció témájához leginkább kapcsolódó, második bírálattal kívánok röviden foglalkozni.

Az amerikai jogi oktatást évtizedek óta kritika éri a szakmától a tananyag tartalma és a tanítási módszerek kapcsán. Habár az amerikai jogi oktatás tantervének részét képezik a különböző jogászai készségeket fejlesztő tárgyak (például jogi dokumentum-szerkesztési, tárgyalástechnikai kurzusok), mégis hazánkhoz hasonlóan az tapasztalható, hogy az egyetem nem képes a hallgatókat megfelelően felkészíteni a jog alkalmazására, továbbá, *„gyakran kevés időt fordítanak professzionalizmusra és az etikára.”*⁷² Az oktatás módszertanát illetően, a szókratészi módszer mellett, amely a kérdésre, a kritikai

⁷⁰ Jonathan D GLATER: Criticism, Crises, and Opportunity: 21st Century Challenges for U.S. Law Schools. Canadian Journal of Comparative and Contemporary Law, 2022, 8. szám, 118-147. o., 121. o.

⁷¹ GLATER 2022, 123. o.

⁷² GLATER 2022, 134. o.

gondolkodásra, az összefüggések önálló megértésére tanítja a joghallgatót,⁷³ több gyakorlati jellegű oktatási módszert, így például élő ügyfeles jogklinika kurzusokat, kellene a tanrendbe integrálni.⁷⁴

Összefoglalóan kijelenthető, hogy az USA jogászképzési rendszere nem a középiskolai, hanem a négyéves főiskolai (college) tanulmányok és a speciális LSAT felvételi vizsga eredménye alapján válik elérhetővé a jogot hallgatni kívánóknak. A felvételt követően egy szaktudásra épülő képzést kínál, amelynek első évében a legfontosabb alapköveket fektetik le, ám ezt követően a joghallgatók a saját igényeikhez igazítva alakíthatják az órarendjüket és a kurzuslistájukat. Ugyanakkor, a jogászai készségfejlesztés és a szakmai tapasztalat szerzése (amelynek egyik gyakori formája a jogklinika kurzus(ok) teljesítése) elengedhetetlen feltétele a jogásszá válásnak, így a gyakorlatorientált képzés biztosított a tengertúli képzőhelyeken, függetlenül attól, hogy állami vagy éppen elit magánegyetem képzéséről legyen szó. Jóllehet, a jogi oktatásba integrált készségfejlesztő, valamint gyakorlati jellegű kurzusok számának emelése, illetve a tesztre tanítás megszüntetése érdekében évek óta jelzéssel él a jogi szakma. A jogásszá válás folyamata első pillantásra hosszú procedúrának tűnik, de valójában nagyjából azonos idő telik el, mire egy amerikai és egy magyar joghallgató önálló ügyek vitelére képes és feljogosított jogásszá válik, ám közben sajátosan vegyített doktrinális és gyakorlati ismeretekkel, kompetenciákkal felvértezve.

2.2. Kitekintés az európai jogászképzésre

E fejezetben négy európai állam jogi oktatásának (francia, német, osztrák, szovjet/orosz) néhány jellegzetes, más országok jogi képzésétől eltérő, elemét ismertetem a teljesség igénye nélkül. „Európában a hivatásos jogász alakja a 11. század végén kezd megjelenni.”⁷⁵ Jól látható, hogy a jogászság, mint professzió már nagyon hamar szükségessé vált az állam működéséhez. Ugyanakkor, a kezdeti időszakokban még nem létezett egy akkreditált, egyetemeken által fenntartott egységes jogászképzés, mint napjainkban. Ehhez több évszázados fejlődés volt szükséges, amely még napjainkban is tart, hiszen a folyamatosan változó társadalmi környezet állandóan alakuló jogászképzést

⁷³ Haris DELIC, Senad BECIROVIC: Socratic Method as an Approach to Teaching. European Researcher. Series A, 2016, 111. évfolyam, 10. szám, 511-517. o., 512-513. o.

⁷⁴ GLATER 2022, 136. o.

⁷⁵ NAGY Zsolt: A jogi oktatás történeti és aktuális rendszereinek összehasonlító elemzése, Education, 2006. 4. szám, 719-735. o., 720. o. (továbbiakban: NAGY 2006A)

indokol. A középkorban az írás-olvasás készsége, illetve a szellemi, értelmiségi munka elválaszthatatlan volt az egyháztól, s a főbb egyházi központok pedig városokban alakultak ki, így a városok váltak a fejlődés mozgatórugójává. A XII-XIII. században a „*céhszerűség és az egyházi jelleg hangsúlyozása*”⁷⁶ volt jellemző.

Történelmi léptékben mérve, az első jogi iskolák az uralkodók igényeinek kiszolgálására, a szükséges hivatalnokréteg képzésére alakultak, például Bolognában, Párizsban, Montpellierben, Nápolyban vagy éppen Avignonban.^{77,78} A XIV. századig kialakult egy zárt jogász közösség, s e réteg képzése „*elsődlegesen a jogtudomány oktatására és tudományának tovább művelésére jogosító tudományos fokozat ... elérésére irányult...*”⁷⁹ Ez a folyamat hosszan tartott a középkor évszázadaiban (a XVI. századra már egyetemet végzett jogászok töltötték be a főbb bírói, igazgatási pozíciókat), egészen a XVIII. századig, amikor is egy merőben új felsőoktatási struktúra alakult ki. A kontinentális Európában a felsőoktatáson belül, amelybe a jogi oktatás is illeszkedik, alapvetően két fő irányzatot emelhetünk ki: a francia (napóleoni) és a német (humboldti) modellt. „*[N]apóleoninak nevezett francia egyetem hierarchikusan felépített és erősen centralizált intézmény volt, amely az állam teljes fennhatósága alatt állt, s amelyben rendkívül szigorú, mondhatni katonás fegyelem uralkodott.*”⁸⁰ Az „egyetem eszméjének” humboldti felfogása az alábbi elvekre épített: „*különböző tudományok egységének, a tudomány és a felvilágosodás egységének, az oktatás és a kutatás egységének, valamint az egyetemi oktató és az egyetemi hallgató egységének, illetve egymásra utaltságának elve.*”⁸¹ E két modell az évtizedek alatt végbemenő válságok és reformok ellenére, olyannyira időtállóan bizonyult, hogy egészen 1968 májusáig érvényben maradtak.⁸²

A jogászképzésre fókuszálva, e két modell kapcsán a következő megállapításokat tehetjük. A francia modell főbb jellemzője, hogy központilag irányított, autonómiával nem rendelkező jogi iskolák alakultak, amelyek fő célja továbbra is az uralkodó hatalom hivatalnokrétegének képzése volt.⁸³ A német irányzat elsődleges célja szintén az állami irányításhoz szükséges szakképzett réteg képzése volt, ám a franciával ellentétben a

⁷⁶ P. SZABÓ Béla: Jogászság és jogászképzés, in: Szabó Miklós (szerk.): Bevezetés a jog- és államtudományokba, Miskolc, 2001, 173-208. o., 182. o.

⁷⁷ NAGY 2006A, 721. o.

⁷⁸ A bolognai és párizsi modell közötti különbségekről lásd P. SZABÓ 2001, 184. o.

⁷⁹ P. SZABÓ 2001, 189. o.

⁸⁰ KOCSIS Miklós: A felsőoktatási autonómia korszerű értelmezésének elméleti kereteiről. Kultúra Tudományi Szemle, 2021/1., 3. évfolyam, 24-73. o., 46. o.

⁸¹ KOCSIS 2021, 45-46. o.

⁸² KOCSIS 2021, 46. o.

⁸³ NAGY 2006A, 724. o.

filozófia, az elméleti oktatás itt hangsúlyosabb szerepet kapott.⁸⁴ Napjainkban is érezhetőek e fejlődés hatásai, hiszen Németországban egy általános, elméleti alapokon nyugvó jogászképzés alakult ki, amelyben a szükséges vizsgák letételét követően a végzett jogász bármely jogi pályán elhelyezkedhet, szemben a francia módszerrel, amelynél egy általános jogi végzettség után komoly specializáció szükséges ahhoz, hogy egy adott jogász professziót ellásson a végzett hallgató.⁸⁵ Következésképp, a francia rendszer esetén, ellentétben a magyar vagy német rendszerrel, nincs lehetőség a jogász hivatások közötti átjárásra, hiszen hiányoznak a szükséges kvalifikációk, vizsgák. Németországban, tipikusan a tanulmányok 8. félévében államvizsgát kell tenniük a hallgatóknak, ami egyetemi és állami részből áll. Ennek letételét követően két éven át gyakornoki munkát végeznek különböző területeken és intézményeken,⁸⁶ mielőtt egy újabb vizsga letétele után ún. „Volljurist” lesz a hallgató, amely már minden hagyományos jogász professzió betöltésére feljogosítja a végzett jogászokat.⁸⁷ Ez hasonló a magyar rendszerhez, amelyben az egyetemet végzett hallgató három év gyakorlati idő eltöltése után teheti le az egységes jogi szakvizsgát, amely feljogosítja őt minden jogi állás betöltésére.

Az osztrák jogi képzés az 1990-es években jelentős változásokon ment keresztül, s ennek példaként említhető ki, a Bécsi Egyetem Jogi Karán lezajlott képzési terv módosítása. 1999 márciusában egy oktatókból, adminisztratív kollégákból és hallgatókból álló munkacsoport kialakított egy három részből álló mintatantervet.⁸⁸ Ez alapján az első rész az első két szemesztert öleli fel, amelyben jogtörténeti, római jogi alapokat, büntetőjogot és tudományos módszertant oktattak. Ezt követi a második szakasz, amely három szemeszter hosszúságú, és főként a gazdasági jogi tárgyakra fókuszál. Végezetül, az utolsó harmad szintén három félév időtartamban közjogi és nemzetközi jogi kurzusokat foglal magában.⁸⁹ Az egyes részek vizsgákkal végződnek, amelyek sikeres abszolválása után léphet a hallgató a következő szakaszba, valamint egy diplomamunka elkészítése is kötelező.⁹⁰ A többi osztrák jogi kar is reformokat hajtott végre, és a linzi fakultás kivételével mindegyik három részre tagolta a tanulmányokat, de azok időtartama és

⁸⁴ NAGY 2006A, 724. o.

⁸⁵ Lásd Nagy Zsolt: A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései, PhD értekezés, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2006, 147. o. (továbbiakban: NAGY 2006B)

⁸⁶ TOKÁR Laura Gréta: Jogászképzés és jogász professzió Németországban, Comparative Law Working Papers, 2018, Volume 2, No. 1., 1-12.o., 3. o.

⁸⁷ NAGY 2006A, 729. o. és

⁸⁸ Herbert HAUSMANINGER: Austrian Legal Education, South Texas Law Review, 2002, Volume 43., No. 2., 387-402.o., 392. o.

⁸⁹ HAUSMANINGER 2002, 393. o.

⁹⁰ NAGY 2005 és HAUSMANINGER 2002, 392-393.o.

felépítése némiképp eltér a bécsitől. A grazi modell mintaként szolgál, amely 2-4-2 szemeszter bontásban építi fel képzését, s az első rész bevezető tárgyait követik a második időszak hagyományos közjogi és magánjogi tárgyai, végül a hallgatók specializációja következik.⁹¹ Az osztrák felsőoktatás, beleértve a jogázképzést is, a többi említett jogi rendszerhez képest, megengedőbb rendszerű. A 2002. évi osztrák egyetemi törvény csak egy nagyon általános keretet ad a tanulmányi szabályozást illetően, a konkrét megvalósítás az egyes egyetemek alapszabályain és a tanulmányi programok tantervein keresztül történik.⁹² „A tanterveket a 2002. évi egyetemi törvényben előírt és az egyetem szenátusa által létrehozott tantervi bizottságok készítik el, akik ezeket a dokumentumokat átadják a rektorátusnak véleményezésre, végül pedig az egyetem szenátusa hagyja jóvá.”⁹³ Habár ez a szabályozás széleskörű autonómiát biztosít az egyetemek számára, mégis e hatalmas szabadságnak hátrányai is fellelhetők.⁹⁴ Nevezetesen, mivel a szakterületek tantervei a különböző osztrák egyetemeken jelentősen eltérhetnek, emiatt nehéz, szinte lehetetlen egységes minimumkövetelményeket meghatározni, nem beszélve arról, hogy amennyiben egy hallgató egyetemet szeretne váltani, a vizsgák akkreditálása, a tantervekben fellelhető jelentős különbségek miatt, rendkívül bonyolult. Ugyanakkor, a jogi oktatás tekintetében, jóllehet nem az egyetemi törvényben, hanem különböző jogi szakmákról szóló törvényben (például ügyvédi, közjegyzői törvény), alapvető normákat fogadtak el.⁹⁵ Ilyen standard követelmény, hogy az egyes jogi hivatások gyakorlásához egyetemi jogi diplomát kell szerezni, amelyhez 240 kreditet szükséges teljesíteni a tanulmányok során, illetve a következő tantárgyakat be kell építeni a tanrendbe: osztrák polgári anyagi és eljárásjog, osztrák büntető anyagi és eljárásjog, osztrák alkotmányjog, osztrák adójog stb.⁹⁶ A képzési idő egységesen 8 félév, de igen kevesen végzik el ennyi idő alatt a tanulmányaikat.⁹⁷ A jogász képzőhelyek az alapvető normák megtartásán túl, miként azt a fentebb említett jogi egyetemek oktatási rendszere is mutatja, viszonylag szabadon alakítják tanrendjeiket. A diploma megszerzését követően az egyes klasszikus jogász hivatásoknál szükséges gyakorlatot szerezni, majd az adott hivatásrend vizsgáját is sikeresen teljesíteni.

⁹¹ HAUSMANINGER 2002, 395-396. o.

⁹² Armin STOLZ, Bernd WIESER: Legal Education in Austria. *Studia Prawa Publicznego*, 2015, 1(9). szám, 193-203. o., 195. o.

⁹³ STOLZ, WIESER 2015, 195. o.

⁹⁴ STOLZ, WIESER 2015, 196. o.

⁹⁵ STOLZ, WIESER 2015, 196. o.

⁹⁶ STOLZ, WIESER 2015, 196. o.

⁹⁷ HAUSMANINGER 2002, 396. o.

Az 1990-es évek óta folyamatos párbeszéd zajlik az orosz jogi oktatás, valamint a joggyakorlat válságáról.⁹⁸ Más országok jogászképzéséhez hasonlóan, a munkáltatói oldal szerint a frissen végzett jogászok nincsenek felkészítve a hivatás gyakorlására. Habár a fejlettebb jogi képzőhelyek elkezdtek gyakorló jogászokat is bevonni az oktatásba, illetve gyakorlatorientált kurzusokat integrálni a tanrendbe, Maleshin szerint ez annyit ér „mint vödörrel tüzet oltani.”⁹⁹ Jóllehet, már az is pozitívumként értékelhető, hogy elindult egy változás a jogi oktatás terén, azonban mivel e gyakorlatra felkészítő tárgyak oktatói nem rendelkeznek megfelelő pedagógiai képzettséggel, emiatt a kurzusok által elérhető eredmények is limitáltak.¹⁰⁰ A jogi oktatási rendszer napjaink egyik legnagyobb kihívása a minőségi, nem pedig mennyiségi képzés.¹⁰¹ Az oktatás minősége nagy mértékben függ az oktatók képzettségétől, emiatt az orosz jogi oktatás problémái közül az egyik prioritásnak tekintik az oktatók szakmaiságának, pedagógiai képzettségének fejlesztését.¹⁰²

*„Az orosz jogászképzés sok tekintetben hasonlít a közép-kelet-európai oktatáshoz, az eltérések gyakorlatilag minimálisnak tekinthetők.”*¹⁰³ E sorok alapján kijelenthető, hogy az Ausztriával közös történelmi gyökerek ellenére, az 1990-es években végrehajtott változások tükrében, az osztrák jogi oktatás már nem hasonlít a magyar jogászképzéshez. A XX. századi orosz/szovjet befolyás maradandó nyomokat hagyott a jogi oktatás hazai térképén. Az orosz jogászképzést jellemzi az egyoldalú, előadás jellegű ismeretátadás, amelynél a jogász gondolkodásmód fejlesztése nem cél.¹⁰⁴ Ezekhez szorosan kapcsolódnak szemináriumok, ahol a hallgatók passzivitása figyelhető meg, kevés az interakció a hallgatók és oktatók között, mivel egyirányú az ismeretátadás. Sajnálatos módon, ezek a hazai jogászképzésre is jellemzők, noha a magyar egyetemek törekszenek a reformokra, de fő irányelvként még mindig magunkon hordozzuk az említett egyoldalúságnak a hatását.

A hazai jogászképzés fejlődése hasonló utat járt be, mint a fent leírt német és francia minták. Az állammá válás folyamata szükségessé tette egy írástudó, értelmiségi szakember réteg kialakulását, amely már a XII. században tetten érhető, szorosan kapcsolódva az egyházhoz. A XIII. században ezen értelmiségi kör „szétvált egy tudósabb,

⁹⁸ Dmitry MALESHIN: The Crisis of Russian Legal Education in Comparative Perspective. Journal of Legal Education, 2017, Volume 66, No. 2., 289-308. o., 289. o.

⁹⁹ MALESHIN 2017, 290. o.

¹⁰⁰ MALESHIN 2017, 290. o.

¹⁰¹ MALESHIN 2017, 297. o.

¹⁰² MALESHIN 2017, 298. o.

¹⁰³ NAGY 2005

¹⁰⁴ NAGY 2005

egyetemet végzett doktori rétegre, és a kancelláriákban, kolostori iskolákban, bíróságok mellett a gyakorlatban kiképzett hazai deákrétegre.”¹⁰⁵ Az évszázadok során is fennmaradt e kettősség, és a német-francia folyamatokhoz hasonlóan, hazánkban is az országos hivatalok, bíróságok, vármegyék igazgatásához szükséges hivatalnoki réteg alakult ki, és velük párhuzamosan egy önálló ügyvédi közösség is.¹⁰⁶ Érdekesség, hogy egészen a XVIII. századig e jogtudó réteg a gyakorlatban (vagy esetleg külföldön) sajátította el a jogi tudást, hiszen iskolarendszerű jogászképzés nem alakult ki, bár 1667-ben a nagyszombati egyetemen jogi kar alakult.¹⁰⁷

A Ratio Educationis (1777) hozta létre a királyi akadémiákat, az állam irányításához szükséges hivatalnokréteg képzésére, párhuzamosan fenntartva az egyetemet is.¹⁰⁸ E rendszer értelmében az egyetem a jogtudományt ápolta, művelte (jogi doktori címet kizárólag itt lehetett szerezni), míg az akadémiák a gyakorlati pályára készítették fel a diákokat.¹⁰⁹ A tanulmányokat követően már ekkor megjelent a kötelező gyakornoki idő, amit patváriának nevezünk, amely általában két évig tartott, s előfeltétele volt az ügyvédi vagy éppen vármegyei feladatok ellátásnak.¹¹⁰ A abszolutizmus korában bevezették a rendszeres értékelést, és felléptek a „tananyag szószerinti visszakérdezése ellen, hiszen úgy vélték ez nagyobb kárt okoz a diákok számára, mint amennyi előnye származna belőle.”¹¹¹ 1855-ben, a Thun-féle oktatási reform „az egyetemi jogi oktatás fölényét biztosította... a jogakadémiákkal szemben.”¹¹² A jogászképzés máig megoldatlan dilemmáját vetette fel az 1889-es tizedik magyar jogászgyűlés. Míg az ügyvédség a gyakorlati életben hasznos ismeretek átadását várta el az egyetemtől, addig az oktatók kiálltak amellett, hogy a jogi oktatás célja az elméleti műveltség megszerzése.¹¹³

A jogászság és jogászképzés rendkívül fontos szerepet töltött be az ország életében, a XIX. század végén az összes felsőoktatási hallgatók 48%-a jogot tanult.¹¹⁴ E társadalmi megbecsültség és presztízs egészen a II. világháború végéig kitartott, ám a jól ismert

¹⁰⁵ P. SZABÓ 2001, 196. o.

¹⁰⁶ P. SZABÓ 2001, 198. o.

¹⁰⁷ KÖRTVÉLYESI Zsolt: A magyar jogászképzés 2015-ben – A jogi karok helyzete, https://jog.tk.hu/uploads/files/35_Kortvelyesi_Zsolt.pdf, 898. o. (utolsó megtekintés: 2022. 08. 05.); VISNYEI Violetta: A jogászképzés és a jogász professziók Magyarországon, Comparative Law Working Papers, Volume 2, No. 1., 2018.

¹⁰⁸ P. SZABÓ 2001, 199. o.

¹⁰⁹ P. SZABÓ 2001, 199. o.

¹¹⁰ P. SZABÓ 2001, 199. o.

¹¹¹ VISNYEI 2018

¹¹² P. SZABÓ 2001, 201. o.

¹¹³ KÖRTVÉLYESI 2015, 903. o.

¹¹⁴ P. SZABÓ 2001, 202. o.

történelmi változások aláásták a jog és a jogászság társadalomban betöltött szerepét, illetve korszerűsítették a képzési rendszert a foglalkoztatási igényekhez igazodva, ezzel nagyban csökkentve a joghallgatók számát és arányát az összes egyetemista körében. Napjainkra újból jellemző, hogy a szakma társadalmi megbecsültsége növekszik, s a jogászi professzió egy biztos megélhetés reményével kecsegtető, presztízzsel bíró, népszerű szakma és tudományterület.¹¹⁵

2.3. Fókuszban a magyar jogászképzés „aktuális” kihívásai

E fejezetben bemutatok néhány jogászképzés előtt álló megoldandó kihívást. Noha ezek egy része viszonylag újkeletű, számos olyan probléma is megoldásra vár, amelyek már évtizedek óta fennállnak. Tekintettel arra, hogy a jogi oktatás a felsőoktatás rendszerébe illeszkedik, ezért elengedhetetlennek vélem, hogy néhány, a rendszerváltás óta a felsőoktatást érintő kihívásról, hiátusról értekezsek, hiszen ezek, mint az álló vízbe dobott kavics hatására keletkező hullámok, áterjednek a jogászképzésre is.

A rendszerváltozás a felsőoktatásra is jelentős hatással volt. Barakonyi Károly szerint, bár hazánk számára is lehetőség lett volna, hogy az 1990-es évek elején megismerjük és adaptáljuk az új felsőoktatási trendeket, mégis a döntéshozók, egyetemi rektorok és professzorok ragaszkodtak a „*humboldti oktatási rendszer nosztalgikus képéhez*”, emiatt olyan felsőoktatási struktúrához tértünk vissza a rendszerváltozást követően, amely már a szülőhazájának számító Németországban is elmaradottnak számított.¹¹⁶ Az 1993. évi felsőoktatási törvény számos területet változatlanul hagyott. Egyrészt, a szovjet modell bevezetésével létrehozott szakegyetemi rendszerhez nem nyúlt, másrészt, szintén e korból származó oktatás-kutatás egymástól való intézményi elkülönítését is meghagyta.¹¹⁷ Így a „*rendszerváltozás után is fennmaradt az MTA hálózata és az egyetemek ezzel párhuzamosan láttak saját kutatói bázisuk megerősítéséhez, fejlesztéséhez.*”¹¹⁸ Úgyis, nem volt tekintettel a 1993-as törvény a rendszerváltás után világban kibontakozó tömegesedésre (1989-1993 között megduplázódott az adott évben

¹¹⁵ BADÓ Attila-FELEKY Gábor-LÖRINCZI János-PATYI Zsófia: Összehasonlító motivációs vizsgálat a szegedi joghallgatók körében, MTA Law Working Papers, 2017/11., 1-40. o., https://jog.tk.hu/uploads/files/2017_11_Bado_Feleky_Lorinczi_Paty_i.pdf (utolsó megtekintés: 2022. 08. 05.)

¹¹⁶ BARAKONYI Károly: Felsőoktatásunk 25 éve (eredmények – kudarcok). Felsőoktatási Műhely, 2014, 2. szám, 43-52. o., 44-45. o.

¹¹⁷ BARAKONYI 2014, 45. o.

¹¹⁸ BARAKONYI 2014, 45. o.

felsőoktatásra felvettek száma),¹¹⁹ vagyis a hallgatói létszám ugrásszerű emelkedésére, amely jelentős kihívást jelentett nemcsak a felsőoktatás képzési szerkezetére, hanem a tanítási és tanulási módszerekre is.^{120,121} A diákok számának bővülését azonban az oktatói gárda létszáma nem követte. 1990-2007 között az oktatók száma mindösszesen 37%-kal növekedett, míg ugyanezen időszakban a hallgatóké megnégyszereződött.¹²² Mindez, miként azt Veres is megállapította, az oktatás minőségére is hatással volt. A világban végbemenő felsőoktatási fejlesztéseket, átfogó trendeket, hazánk lassan, megkésve, sokszor „amorf módon”¹²³ követte. A megkésettiséget jól példázza, hogy 1968-at követően az európai felsőoktatás számos ponton radikális változáson ment át, gondolok itt a létszámnövekedésre, a felsőoktatás finanszírozásában, szervezésében végbemenő változásokra, míg hazánkban a rendszerváltás hozta el annak lehetőségét, hogy az említett területeken változások induljanak el.¹²⁴ Temesi meglátása szerint, a magyar változások leginkább a volt szocialista országokkal mutatnak hasonlóságot, amelyet korábban az orosz jogászképzés ismertetése kapcsán is előrevetítettem.¹²⁵ Erős szovjet maradvány a fentebb is említett különálló tudományos akadémia és annak elavult osztálybeosztási rendszere, amely szinte hazánkban maradt meg a legváltozatlanabb formában.¹²⁶

A felsőoktatás finanszírozását illetően is jelentős elmaradásban voltunk az európai trendekhez képest. A bevezetett normatív finanszírozási rendszer az első időszakában rendkívüli precizitással határozta meg az egyes szakok költségkomponenseit befolyásoló elemeket, így az első normatívák viszonylag közel álltak a valós költségfordítási arányokhoz.¹²⁷ Mindez azonban nem maradt sokáig így, mivel néhány év múlva a normatívák már arányaikban sem hasonlítottak a bevezetett fajlagos mutatókhoz.¹²⁸ Az

¹¹⁹ DERÉNYI András: A magyar felsőoktatás átalakulása 1989 és 2008 között, in: Drótos György, Kováts Gergely (szerk.): A felsőoktatás-menedzsment, AULA Kiadó Kft., Budapest, 2009, 31-63. o., 33. o.

¹²⁰ VERES Pál: Sikerek, fél sikerek és kudarcok a magyar felsőoktatásban a rendszerváltás óta – ahogyan egy köztisztviselő megélte. Felsőoktatási Műhely, 2014, 2. szám, 53-63. o., 59. o.

¹²¹ POLÓNYI István: A hazai felsőoktatás felvételi tendenciái és hallgatólétszámának néhány jellemzője, in: Kováts Gergely, Temesi József (szerk.): A magyar felsőoktatás egy évtizede 2008-2017, Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, NFKK Kötetek 2., 2018, 111-130. o., 127. o.

¹²² DERÉNYI 2009, 33-34. o.

¹²³ Barakonyi tanulmányában a hazai tudományos minősítési rendszert állatorvosi lóhoz hasonlítja, mivel sikerült egy olyan szovjet-német és angolszász elemekkel is rendelkező struktúrát létrehozni, ami egyedülállóan tekinthető. Lásd: BARAKONYI 2014, 46. o.

¹²⁴ TEMESI József: A magyar felsőoktatás változásai 1988 és 2014 között: trendelemzések előkészítése a szakirodalom alapján, in: Derényi András, Temesi József (szerk.): A magyar felsőoktatás 1988 és 2014 között, Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016, 53-81. o., 64. o.

¹²⁵ TEMESI 2016, 65. o.

¹²⁶ TEMESI 2016, 74. o.

¹²⁷ BARAKONYI 2014, 48. o.

¹²⁸ BARAKONYI 2014, 48. o.

ugrásszerűen megemelkedett hallgatói létszám, több volt szocialista országhoz hasonlóan, magával hozta a költségterítéses képzések bevezetését.¹²⁹ A felsőoktatási intézmények finanszírozásának kérdése napjainkig is „félmegoldásokkal” operál. Összességében, a rendszerváltozást követő 25 évet az elkésettség, az átgondolt stratégiák alkalmazásának hiánya jellemezte, amelyet Barakonyi „stratégiai dilettantizmusként” jellemzett.¹³⁰

A felsőoktatásban tapasztalt nehézségek, a jogászképzésben is megjelennek. Körtvélyesi szerint, ideje lenne a jogászképzésnek a „tömegképzési korszakot követően, egy minőségi szakra” visszatérnie, amelynek eléréséhez elengedhetetlen lenne a nemzetköziesedés.¹³¹ Ez utóbbi tekintetében a jogászképzés, a hazai képzések átlagához képest, sajnálatos módon, lemaradásban van. Miközben az állam pénzügyi szerepvállalása csökken, a központosított döntéshozatal vált vezérlő elvvé, amely többek között megnehezíti a tervezhetőséget.¹³² *„A jelenlegi politikai környezet inkább gyengíti, mint erősíti az európai és nemzetközi mércékhez közelíteni igyekvő intézményi stratégiákat.”*¹³³ Látható tehát, hogy egyes problémák régóta megoldásra várnak (valamennyi nem kizárólag a jogászképzés, hanem a teljes felsőoktatás területén), míg néhány viszonylag friss. Ilyen állandó, de ma is feszítő kérdés: milyen legyen a gyakorlat és az elmélet közötti arány, mi a megfelelő egyensúly közöttük, generalistákat vagy specialistákat kell-e képezni, milyen műveltsége legyen a jogásznak, vagy csak legyen egyszerűen jó szakember, a társadalom mérnöke legyen vagy egy sajátos etikai mérce? Noha ezek egymástól nehezen választhatók szét a jogi kultúra komplexitása miatt, most elsősorban a doktrinális és a gyakorlati ismeretek, kompetenciák viszonyára figyelek.

Természetesen, egyik sem létezhet a másik nélkül, miként az anyagi jog és az eljárási jog is együttesen működik megfelelően. Ugyanakkor, a rendszerváltozás egy olyan történelmi fordulópont Magyarország történelmében, amely megkerülhetetlen. A joganyag jelentős része lecserélődött, a demokratikus átmenet és a piacgazdaság drámai változásokat indított el a jogászképzésben is. Nem csupán arra gondolok, hogy tárgyakat neveztek át (például államjog helyett alkotmányjog), új tankönyvekre volt szükség, de a képzés átalakítása is megindult. 1992-ben a jogi karok közötti egyeztetésben a karok autonómiával

¹²⁹ TEMESI 2016, 61. o.

¹³⁰ BARAKONYI 2014, 52. o.

¹³¹ KÖRTVÉLYESI 2015, 938. o.

¹³² KÖRTVÉLYESI 2015, 895. o.

¹³³ SÓLYOM Péter: Az európai jogtudomány felé – A német tudományos tanács ajánlásai az oktatás és kutatás fejlesztéséről, Pro Futuro, 2014, 2. szám, 54-61. o., 61. o.

bírtak, a minisztérium csupán arra figyelt, hogy a következő évben hatályba lépő felsőoktatási jogszabállyal összhangban álljanak a módosítások.¹³⁴

Az 1993/1994-es tanévtől kezdve a képzés időtartama pedig megemelkedett 10 félévre, valamint reformokat vezettek be az egyetemeken. A Pécsi Tudományegyetemen bevezették a kötelezően választható és a szabadon választható tárgyakat (a német jogi képzésben is megtalálhatjuk ezeket), szigorlati tárgy lett a jogtörténet és a római jog.¹³⁵ Hasonló átalakulás ment végbe az Eötvös Loránd Tudományegyetemen is. Ám a kezdeti lelkesedést hamar letörte a gazdasági valóság, hiszen a Bokros-csomag megszorításainak hála „a felsőoktatásból ismét a maradékelven finanszírozott, költségvetésfalónak és pazarlónak tartott intézmény lett, amelytől elvárták azt, hogy a fenntartási költségeinek legalább harminc százalékát maga termelje meg.”¹³⁶ A Bokros-csomagon túl, a felsőoktatás eltömegesedése, az állam finanszírozási képességének korlátai elvezettek a tandíj 1996-os bevezetéséhez, amely igen rövid életűnek bizonyult, hiszen 1998-ban hivatalba lépő kormány eltörölte, ugyanakkor, a költségtérítéssel képzés lehetőségeit bővítette.¹³⁷ A 2000-es évek végére az intézményi költségvetési főösszegben az állami támogatások mértéke 70%-ról 50%-ra csökkent, így az egyetemeknek egyéb úton kell bevételekhez jutniuk, például támogatásokat fogadnak, saját vállalkozásokat alapítanak.¹³⁸ Kengyel több olyan problémát emel ki, amelyek ugyanúgy jelen voltak 1990-es évek közepén, mint 2022-ben: a jogi karok egymás versenytársai, de nem a minőségben, hanem a bevételek terén; az oktatói utánpótlás nem megoldott; a kutatói életpálya nem vonzó; az anyagi megbecsülés hiánya jellemzi a rendszert.¹³⁹

Miközben az 1996-os felsőoktatási törvény¹⁴⁰ 1. § (4) bekezdése kimondta, hogy „az állami felsőoktatási intézmény költségvetési szerv, amely kincstári vagyonnal rendelkezik, a központi költségvetés meghatározott előirányzataiból, valamint más kiegészítő forrásokkal gazdálkodik”, addig a 2019 tavaszán módosított felsőoktatási törvény¹⁴¹ 117/C. § (1) bekezdése értelmében az állami „felsőoktatási intézmény fenntartói

¹³⁴ KENGyel Miklós: Jogászképzés a rendszerváltás után, JURA: A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán tudományos lapja, 2000. 1-2. szám, 125-128. o., 125.o.

¹³⁵ KENGyel 2000, 126. o.

¹³⁶ KENGyel 2000, 126. o.

¹³⁷ DERényi 2009, 39. o.

¹³⁸ DERényi 2009, 40. o.

¹³⁹ KENGyel 2000, 127. o.

¹⁴⁰ a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény módosításáról szóló 1996. évi LXI. törvény

¹⁴¹ a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény

joga mint vagyoni értékű jog - a Kormány külön engedélyével – a Kormány által létrehozott alapítványra átruházható.”

2021. január 29-én a Szegedi Tudományegyetem (több más neves hazai egyetemhez hasonlóan) Szenátusa hozzájárult ahhoz, hogy közérdekű magánalapítványi fenntartásba kerüljön, ezáltal állítólag rugalmasabb és a piaci igényekhez jobban igazodó intézménnyé vált.¹⁴² Jóllehet, „*az oktatók, kutatók, valamint az intézményi szakapparátus magasabb jövedelmet, jobb munkakörülményeket, [...] és csökkenő adminisztrációs terhet vár – és kockázatnak tekinti a piaci logikák eluralkodását az akadémiai értékek felett (menedzserizmus), a közalkalmazotti státusz védelmének elvesztését, a teljesítményelv túlzott előtérbe kerülését és a vezetői túlhatalom kialakulását.*”¹⁴³ A változás még rendkívül friss, így korai lenne arról nyilatkozni, hogy sikerült-e ez a vállalás. Mindazonáltal, a félelmek az alapítványi átalakulással nem látszanak megoldódni, elegendő csak a közalkalmazotti státusz elvesztésére utalni. Kérdés ugyanakkor, hogy a modellváltás valóban gyógymód lesz-e?

A rendszerváltozásból fennmaradt általános problémák felvázolása után, fontos, hogy a jogászképzés hiányosságait mélyebben is feltárjuk. Ugyan a képzés fontossága megkérdőjelezhetetlen, de a képzés súlyát éppen annak megreformálása tarthatja fenn, ha abba többféle szereplő és annak tudása, tapasztalata bekerül – vagyis a reformok sürgetőek. Annak ellenére, hogy nemcsak a frissen végzett jogászokat alkalmazó munkáltatói oldal, de maguk a joghallgatók is évtizedek óta élnek kritikával a gyakorlati jellegű kompetenciák elsajátításának hiánya miatt, sajnálatos módon, azt tapasztalhatjuk, hogy a jogászképzésben továbbra is a frontális, előadás jellegű, egyoldalú ismeretátadás a hangsúlyos. Egyre több törekvés van ennek megváltoztatására, viszont ez nagyban függ az adott intézmény változás melletti elköteleződésének mértékétől, illetve az oktatók hozzáállásától is. Egy átalakításhoz nem elegendő, ha néhány oktató vagy tanszék innovatív eszközök alkalmazásával modernizálja az oktatási módszerét, ehhez ugyanis rendszerszintű változásra van szükség. A továbbiakban néhány olyan jogászképzésben megbúvó akadállyal, problémával foglalkozom, amelyek kapcsolatban állnak vagy állhatnak az alternatív oktatási módszerek, így például a jogklinikák elterjedésének

¹⁴² Tájékoztató az egyetem fenntartóváltozással kapcsolatban, <https://u-szeged.hu/modellvaltas/tajekoztato>, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 04.)

¹⁴³ DERÉNYI András: Az intézményi működési keretek átalakítási kísérletei a magyar felsőoktatásban, *Educatio*, 2020, 29. évfolyam, 1. szám, 64-77. o., 72. o.

hiányával. Ezen akadályokat három nagy csoportba soroltam, melyek a következők: i) az oktatói attitűd és pozíció, ii) a tárgyak tartalma, terjedelme, illetve iii) az oktatási módszerek. Mindezek mellett, külön alfejezetben foglalkozom a jogász szak képzési és kimeneteli követelményeinek elemzésével, amelyben vegyesen jelenik meg e három problémakör. Habár további nehezítő körülményeket is ki lehetne emelni, meglátásom szerint, az alábbi három akadály leküzdésével már jelentős változásokat érhetnénk el a jogásképzésben.

2.3.1. A jogot oktatók képzettsége, attitűdje – Ki oktasson?

A fentebbiek megerősítik Fleck azon állítását, miszerint a jogásképzés válságban van, s ezen változtatni csak új oktatói szemlélettel lehet.¹⁴⁴ Ennek alapvető követelménye, hogy a pedagógiai és módszertani tudást fejleszteni kell. Egyetemi oktatóként, empirikus úton tapasztaltam meg, hogy az elmúlt évtizedekben miként kerültek az oktatók a katedrára a jogásképzésben. Tipikusan egy korábbi professzor választotta ki azon fiatal hallgatókat, akiket később tanársegédként magához vett. E kollégák elsődlegesen nem pedagógusként/andragógusként tekintettek/tekintenek magukra, hanem jogásként. Ők egy speciális jogterület sajátosságait adják át a hallgatóknak, többnyire előadás formájában. Ha a mostani tanársegéd és adjunktus kollégáim pályáját vizsgálom, akkor sem változik a kép, hiszen a folyamat hasonló. Egy tehetséges joghallgató, oktatója javaslatára és támogatása mellett, beiratkozik a kar doktori képzésére, ahol egy általa kedvelt jogterületet művelő tanszékhez/intézethez kerül, és egy speciális kutatási témával foglalkozik négy éven át, miközben az adott intézet specifikus tananyagát oktatja, jellemzően szemináriumi foglalkozásokon. Nem részesül semmilyen pedagógiai képzésben, nem, vagy csak igen csekély mértékben készítik fel olyan helyzetekre, amelyek például a hallgatók és közte lévő kis korkülönbségből fakadhatnak. Az oktatók oktatásmódszertani ismeretei is jelentősen eltérnek. Jóllehet, napjainkban a doktori képzés része az alapvető oktatás- és kutatómódszertani ismeretek elsajátítása, habár viszonylag kevés óraszámban, mégis azon oktatók, akik a jogi szakmából érkeznek, ebből kiesnek. Továbbá, azon, elsősorban idősebb, oktatók sem részesültek oktatásmódszertani képzésben, akiknek még a doktori képzés nem volt elérhető. *„Ritka az olyan európai felsőoktatási intézmény, ahol szervesen történne a tanításhoz szükséges elméleti alapok vagy [...] a vonatkozó módszertani ismeretek átadása, tehát [h]amis illúzióba ringatjuk magunkat, hogy a magas*

¹⁴⁴ FLECK Zoltán: A jogásképzés módszertani dilemmái, Neveléstudomány, 2018. 4. szám, 30-38. o., 30. o.

elméleti ismeretek és készségek átadása csupán szaktudást igényel.”¹⁴⁵ Azaz, az idősebb és a fiatalabb kollégák is pedagógiai munkát végeznek, ám pedagógiai/andragógiai szaktudás nélkül. Vagyis úgy hajózunk a jog tengerén, hogy sosem tanultunk vitorlázni, csak ismerjük a tenger jellemvonásait. Ugyanakkor, ez a helyzet nem minden kollégának jelent problémát, hiszen az oktatói felkészültség megkérdőjelezése, az önreflexió szinte teljes hiánya jellemzi a jogászképzést.¹⁴⁶ Mindazonáltal, némi előrelépés tapasztalható. Például, a szegedi jogi karon az elmúlt években lehetőség nyílt bármely oktatónak oktatásmódszertani ismeretek elsajátítására, noha csak szűk körben, projekt alapon, de a törekvés mégis örömteli, illetve a szakirodalomban is megjelenik, hogy a pedagógia képzettség szükséges a felsőoktatásban.¹⁴⁷ Mindezek fényében, indokolt lenne egy oktatói minőségre is kitérő önreflexiók kutatás elvégzése jogi kari oktatók között, amely összevethető lenne az általam elvégzett (alább elemzett) kutatással.¹⁴⁸ Ezáltal átfogó képet kaphatnánk arról, hogy az oktatók saját magukról alkotott oktatás-módszertani felkészültségének a képe ugyanígy jelenik-e meg a hallgatók oldalán.

További problémákat tárt fel a jogi oktatást befolyásoló tényezőkről, 20 évvel ezelőtt, készített kutatás is, amelyek jelentős része napjainkban is fennáll.¹⁴⁹ Az első és legfontosabb, hallgatók által megnevezett, gond a hallgatói létszámok emelkedése, amely csökkenti a képzés minőségét.¹⁵⁰ Érdekes e gondolatot összevetni Kengyel fentebbi szavaival és a 2021-es modellváltásban megfogalmazottakkal, miszerint a '90-es évek közepe óta a jogi karok a létszám növelésében érdekeltek, vagyis anyagi okokból és nem a minőségemelés miatt. Ezzel a szemben, a hallgatók már akkor sem értettek egyet ezzel a törekvéssel. A kutatásban résztvevők 22%-a hiányolja a személyes tanár-diák viszonyt,¹⁵¹ ami napjainkban is fennálló gond. Évek óta tartó, számos oktató bevonásával készült hallgatói visszajelzések eredménye alapján úgy látjuk, hogy ez a probléma még

¹⁴⁵ PÉNTEK Imre, HANTZ Péter: Egy elhanyagolt terület: az európai egyetemi oktatók szakmódszertani felkészítése, Magyar Tudomány, 2020, 10. szám, 1378-1399. o., 1378. o.

¹⁴⁶ FLECK 2018, 32. o.

¹⁴⁷ KARSAI Krisztina: Aki nem tudja csinálni, tanítja? Egy cáfolat, avagy gondolatok a büntetőjogi tárgyak oktatásáról, in: Karsai Krisztina-Gál Andor (szerk.): Ad Valorem – Ünnepi tanulmányok Vida Mihály 80. születésnapjára, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2016, 193-205. o., 195.o.

¹⁴⁸ Hasonló strukturálatlan kutatásért lásd NAGY Zsolt: Vélemények a jogi oktatásról, Jogelméleti Szemle, 2002/1., <https://jesz.ajk.elte.hu/nagy9.html> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 05.) (továbbiakban: NAGY 2002B)és NAGY Zsolt-TÓTH J. Zoltán: A jogi oktatás helyzete (Felmérés a jogi oktatást befolyásoló tényezőkről), Jogelméleti Szemle, 2002/4., <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy12.html>, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 05.)

¹⁴⁹ NAGY-TÓTH J. 2002

¹⁵⁰ NAGY-TÓTH J. 2002

¹⁵¹ NAGY-TÓTH J. 2002

megoldásra vár.¹⁵² E hallgatói visszajelzésekből levont tanulságok is megerősítik azon tapasztalásunk, hogy a hallgatóknak nagy szükségük van az oktatók empátiás hozzáállására, ehhez viszont megfelelő oktatói létszámmra is igény van. Különösen igaz ez a koronavírus járvány időszakában felvételiző és jogi tanulmányokat kezdő hallgatói rétegre. Természetesen, a jogásképzés merőben más attitűdöt követel meg a hallgatóktól, mint a középiskola, mégis hatalmas a változás. Az oktatás módszertana is jelentősen eltérő, hiszen nem egy szűk osztályközösségbe kell beilleszkedni, hanem egy akár 200 fő feletti évfolyamba. A tananyag mennyisége többszöröse, nyelvezete pedig idegen a fiatal joghallgatóktól. E ponton igazolódik be azon „*általános tapasztalat, hogy az oktatók személyes kvalitásai, oktatói szerepfelfogása és szakmai identitása meghatározó szerepet játszik abban, hogy milyen viszonyt képes kialakítani a tanulókkal és milyen hatékonysággal képes a tanulási folyamatot segíteni.*”¹⁵³

Az oktatók személyének kérdésköréhez hozzátartozik annak eldöntése is, hogy kik oktassanak az egyetemen. Amennyiben kizárólag gyakorló jogászok taníttatának, olyan, általuk fontosnak tartott, néhány képesség átadására fókuszálnának, amelyet szakmai tapasztalataik alapján nélkülözhetetlennek tartanak, vagyis „gyakorlatra kész” diákokat képeznének. Ezzel viszont a kritikai gondolkodásmód, az elméleti tudás egyetem falain belüli megszerzésének lehetőségétől fosztanak meg a hallgatókat. Abban az esetben, ha csak professzorok oktathatnának, a mérleg nyelve a doktrínák elsajátítására helyeződne és a képzés pusztán kis szegmensében nyílna alkalom tapasztalati tudás megszerzésére. Szerencsére, a hazai jogi képzőhelyek nem ennyire „szélsőségesen” gondolkoznak az oktatók személyét illetően, ennek köszönhetően, az oktatói gárdában vegyesen vannak jelen kimondottan elméleti oktatók és a különböző jogi hivatások (például bírák, ügyvédek, közigazgatásban dolgozók) gyakorlói.

Ezenkívül, visszaveti az alternatív oktatási módszerek térnyerését az a felfogás, miszerint „a megszokott, jól bevált gyakorlat, a jó gyakorlat”. Amennyiben nem nyitnak a tanárok az új, akár atipikusnak is nevezhető, tanítási formák felé, a képzések megrekednek és képtelenek lesznek továbbfejlődni. Az oktatók képzik a jövő jogász szakembereit, így „*az oktatói szféra a jog és társadalom ideáinak legjelentősebb formálói, hatásuk nemcsak*

¹⁵² Az SZTE ÁJTK Közjogi Intézete 2022 őszi félévében Kutatócsoportot hozott létre annak érdekében, hogy hallgatók bevonásával feldolgozzák és kiértékeljék ezen hallgatói visszajelzéseket. Ennek eredményeit a kutatás befejezését követően, várhatóan 2023 év végén tervezik publikálni.

¹⁵³ FLECK 2018, 36. o.

*a jogi oktatásra, de magára a jogra is a legkomolyabbnak mondható.*¹⁵⁴ A legtöbb kritikát mégis azért kapják az oktatók, mert kizárólag arra a kérdésre fókuszálnak, hogy mit tanítsanak, emiatt viszont teljesen megfélemeznek arról, hogy miért és hogyan oktassanak.¹⁵⁵ Nehezíti az európai oktatók helyzetét, hogy ellentétben USA-val, nagy a szakmai nyomás rajtuk, hogy a lehető legrövidebb időn belül, a legtöbb akadémiai lépcsőt (Ph.D., LL.M., habilitáció) teljesítsék, ami miatt kénytelenek feladni azon tevékenységeiket, amelyek hosszabb felkészülést igényelnek, így például a jogklinikában való részvételt, vagy a perszimulációhoz szükséges előkészületeket.¹⁵⁶

Mindehhez hozzájárul, hogy az oktatók akadémiai előmenetelében viszonylag elhanyagolható a tanítás fontossága, ellenben cikkek, könyvek publikálása, ösztöndíjak elnyerése, szakmai tanulmányutakon való részvétel annál fontosabb, hiszen ezen mérőszámok teljesítése elvárás az akadémiai pályán való előrejutásnál.¹⁵⁷ Az alternatív oktatási módszerek alkalmazása mellett elkötelezett oktatóknak jelentős energiát kell fektetniük saját továbbképzésükbe, hiszen ezen technikák eltérnek a megszokott, hagyományos oktatási módszertanoktól. Szorosan kapcsolódik ehhez a problémakörhöz a jogklinikai oktatók oktatói gárdán belüli helyzete. Gyakran az egyetemi vezetés és a kollégák sem ismerik a jogklinikai módszertant, így nem is látják a kurzussal járó többletmunka mennyiségét és milyenségét. Ugyanakkora az óraterhe azon hagyományos kurzust tartó oktatónak, mint annak a jogklinikai oktatónak, aki szemináriumi óráin túl, még a hozzá tartozó jogklinikai diákok munkáját és ügyeit is felügyeli. Azért, hogy az oktató megfelelő munkát tudjon végezni két megoldás létezik: i) órakedvezményt biztosítunk a jogklinikai oktatóknak, hiszen a hagyományos kurzusokhoz képest jelentősebb a munkaterhe, ii) jövedelem-kiegészítést kap.¹⁵⁸ Például, a lengyel oktatók sokáig a jogklinikai képzésben csak többletmunkát láttak, azonban idővel, a módszertan megismerésével, elsajátításával a nézőpontjuk megváltozott.

¹⁵⁴ NAGY 2006B, 143. o.

¹⁵⁵ Richard J. WILSON: The Global Evolution of Clinical Legal Education, More than a Method, Cambridge University Press, 2018, 7. o.

¹⁵⁶ AKSAMOVIC, GENTY 2014, 437. o.

¹⁵⁷ WILSON 2018, 7. o.

¹⁵⁸ ASBÓTH Márton és mások: Jogklinikai kézikönyv – ELTE ÁJK, <https://jogaszkepzes.kormany.hu/admin/download/6/54/32000/Jogklinikai%20kezikonyv.pdf> (utolsó megtekintés: 2022. 12. 19.) 66. o.

2.3.2. A jogásképzési tananyag – Mit oktassunk?

Már a 2000-es évek elején fennálló problémák között említhető a tananyag túlzottan nagy terjedelme, a folyamatosan változó joganyag,¹⁵⁹ valamint a tananyag és az egységes követelményrendszer hiánya, ami fokozza a hallgatók bizonytalanság érzését.^{160,161} Miként az a dolgozatban is rendszeresen visszaköszön, régi dilemma, hogy konkrét tudásanyagot adjon át vagy készséget fejlesszen-e a jogi oktatás. Az előbbinél ugyan könnyebb a számonkérés, de a specifikus tudás hamarabb elévül, elegendő csak a napjainkra szinte követhetlenné váló jogszabály-módosításokra gondolni. Kérdés továbbá, hogy milyen mélységben? Míg az utóbbi kapcsán felmerül, hogy kifejezetten jogászai készségeket (például jogi háttéranyagok felkutatása) vagy szélesebb körű szellemi készségeket (például kommunikációs készség) fejlesszünk?¹⁶²

A tartalmat illetően a jogásképzésben máig általános megközelítés a generalisták előállítását, azaz minden jogágot, minimális hallgatói preferenciával, egymástól elkülönítve kell oktatni. Holott, minden jogterület összefügg egymással és a jogági elválasztás egyre viszonylagosabb. Ám a jog terjedelme és a jogi norma környezete, azaz a gazdasági, társadalmi, technikai környezet olyan változatos, hogy az specialistákat igényel, legalábbis a munkáltatók rövid távú érdeke szerint. Soha nem volt nyílt vita arról, hogy a valamely részterületen alaposabb képzés vagy a hagyományos univerzális jogi képzés milyen (kulturális, szemléleti, anyagi, időbeli, gyakorlati) előnyökkel, hátrányokkal jár. Az osztatlan jogi képzés és egységes szakvizsga rendszer megőrzése ezt a vitát nem nyitotta ki és ma is zárva tartja, így a moduláris rendszer, a szakjogászai képzés csak az a bűvópatak, amelyből ezekre a meg nem tárgyalt előnyökre és hátrányokra következtetni lehet.

A képzésben másfelől a hangsúly az alkalmazandó és alkalmazható hatályos joganyag átadásán volt. Habár valamennyi magyar jogi karon az első két szemeszterben még a bevezető tárgyak, így példának okáért a jogtörténeti kurzusok, filozófia, közgazdaságtan, jogi alaptan a számottevők, vagy legalábbis a kurzusok felét ezek teszik ki, ugyanakkor, eltérő mennyiségben megjelenik a hatályos joganyag is.¹⁶³ Mindazonáltal,

¹⁵⁹ NAGY-TÓTH J. 2002

¹⁶⁰ NAGY 2002B

¹⁶¹ E problémák 2018-ban is fennálltak, lásd VISNYEI 2018

¹⁶² JAKAB András: A magyar jogi oktatás megújításához szükséges lépések. Reformjavaslat összehasonlító áttekintésre alapozva, Magyar Jog 2010, 4. szám, 204-223. o.

¹⁶³ Például, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a hallgatók már az 1. szemeszterben tanulnak alkotmányjogot, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a 2. szemesztertől. Valamint, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a 2. szemesztertől kötelező tárgy a büntetőjog.

a doktrinális oktatás alatt nem minden oktató csupán a jogelvek és a hatályos joganyag megtanítását és megtanulását érti. Harry T. Edwards szerint a doktrinális oktatás során „*a joghallgatónak el kell sajátítania az esetek, jogszabályok és egyéb jogi szövegek használatának képességét. [A]ki rendelkezik ezzel a képességgel, az ismeri a jogi fogalmak teljes skáláját [...]. [E]z a személy az esetek, jogszabályok és összetett jogszabályi rendszerek értelmezésben is jártas. [V]égezetül pedig képes az értelmezést szóban és írásban is közölni. [...] vagyis a doktrinális oktatás nem merül ki az anyagi jogi ismeretek átadásában.*”¹⁶⁴ Nagyobb nehézséget, és komolyabb vitákat okozott és okoz a mai napig is, a joganyag ismeretének mélysége.¹⁶⁵ Pokol Béla szerint, a törvényi rendelkezések bebiflázásáról, míg Róna Péter szerint, a jogszabályok felesleges memorizálásáról beszélhetünk itthon.¹⁶⁶ Ennél fogva, mindketten azon az állásponton vannak, hogy a jogszabályok megtanulása helyett a lényeg, ezeknek a megértése, a különböző anyagi, eljárási és végrehajtási rendelkezések közötti összefüggések meglátása lenne. Ugyanakkor, a különböző jogterületek közötti kapcsolatot, átfedéseket is fel kell tární a hallgatók előtt. Annak ellenére, hogy a common law jogterületeken a jogi oktatás tartalmát illetően a hangsúly a joganyag memorizálása helyett az esetjogon van, egyes szakemberek, például Leonard L. Riskin szerint ez nem elegendő. Hiszen az oktatás legtöbbször egyes, elsősorban fellebbviteli bírósági eljárásokra szűkül, így elhanyagolják a tényállás felderítését, a jogszabályok értelmezését, nem mutatnak be egyéb jogterületeket, mint például a jogi tanácsadás, mediálás, szerződéskészítés, és nem foglalkoznak a kreatív jogászai gondolkodásmód fejlesztésével.¹⁶⁷

A tartalmat is érintően, a jogásztársadalomban két, egymással teljes mértékben szembenálló, álláspont létezik, az egyik a langdelli, a másik a holmesi.¹⁶⁸ Míg az előbbi szerint a jog olyan tudomány, amelynek laboratóriuma a könyvtár, addig a másik úgy véli, hogy a jog csak tapasztalat.¹⁶⁹ A mai napig nem alakult ki egységes nézőpont arra vonatkozóan, hogy az elméleti vagy a gyakorlati képzésnek kellene előtérbe kerülnie a jogászképzésben. Véleményem szerint, egyik sem hanyagolható el, a kettőnek

¹⁶⁴ Harry T. EDWARDS: The Growing Disjunction between Legal Education and the Legal Profession, Michigan Law Review, 91. szám, 1992, 34-78. o., 57. o.

¹⁶⁵ NAGY 2006B, 150. o.

¹⁶⁶ NAGY 2006B, 150. o.

¹⁶⁷ NAGY 2006B, 150. o., aki idézi Leonard L. RISKIN and James E. WESTBROOK: Integrating Dispute Resolution Into Standard First-Year Courses: The Missouri Plan, Journal of Legal Education, 1989. 39. évfolyam, 4. szám, 509-521. o., 509. o.

¹⁶⁸ NAGY 2006B, 151. o.

¹⁶⁹ NAGY 2006B, 151. o.

párhuzamosan, együtt kellene érvényesülnie a képzésben. Pokol Béla szerint, a jogászképzésnek kettős feladata van, az egyik a jogdogmatika ismertetése, a másik a jogi értékek előtérbe helyezése, ugyanis ezek nélkül stabil jogrendszerről nem beszélhetünk.¹⁷⁰ Amennyiben Pokol álláspontját vesszük alapul, akkor olyan joghallgatók végeznének az egyetemen, akik ugyan úgy tudnak gondolkodni, mint jogászok, de közel sem tudnak úgy viselkedni. A jogászi gondolkodásmód, érvelés és normatív értékek lehető legszélesebb körű átadása a joghallgatók számára elengedhetetlen, hiszen a pusztán joganyag megtanulásával csak felszínes ismeretekkel rendelkeznének, szükséges a strukturális összefüggések megértése, az ok-okozati kapcsolatok feltárása, mégis, ha a jogászi képzésből kiemeljük a gyakorlati készségek átadását, „félkész” jogászokat bocsátunk a munkaerőpiacra. A 2008-as Tuning-report rámutatott arra, hogy a legnagyobb eltérés a frissen végzett jogászok és az őket alkalmazók között, hogy az utóbbiak rendelkeznek azzal a képességgel, hogy a jogi tudásukat átültessék a gyakorlatba.¹⁷¹ Ezt a távolságot a különböző tapasztalati, gyakorlati tanulási formákkal, így például a jogklinikai módszertannal kiválóan lehetne csökkenteni. Fleck Zoltán hasonló állásponton van. Véleménye szerint, a *„doktrínára épülő oktatás elbizonytalanító hatású: technikai eszközt ad a használatához szükséges készségek és attitűdök fejlesztése nélkül.”*¹⁷²

E kérdéskörhöz kapcsolódik az a dilemma, hogy szükséges-e már a jogászképzés alatt specializálódni egy-egy jogterületre (például büntetőjog, gazdasági jog) vagy elegendő a diploma megszerzését követően, a gyakorlatban elsajátítani a választott hivatáshoz kapcsolódó jogterületek speciális szabályait. Az USA vagy éppen Franciaország képzési rendszere támogatja a specializációt, míg Németország és Magyarország – ahogy már szó esett róla - nem egyértelműen. Mindemellett, annak érdekében, hogy más országban is gyakorolhassák szakmájukat, biztosítsanak-e lehetőséget a felsőoktatási intézmények arra, hogy más államok jogrendszerét is megismerjék a hallgatók az ötéves képzés alatt? A szegedi jogi kar lehetőséget biztosít a képzés 8-9. félévében specializációra, így a joghallgatók választhatnak általános jogász, bünyügyi tudományok, üzleti jogi, valamint nemzetközi jogi és idegennyelvi modulok közül.¹⁷³ A modulokon belül az adott jogterülethez kapcsolódó témakörök, illetve

¹⁷⁰ NAGY 2006B, 151. o.

¹⁷¹ Julian LONBAY ET AL.: Tuning Legal Studies in Europe: Initial findings, 2008, 24-15. o. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1677820 (utolsó megtekintés: 2019. 01. 15.)

¹⁷² FLECK Zoltán: A jogászképzés szintleíró jellemzői, ELTE ÁJTK, 2017, 2. o.

¹⁷³ Jogász mesterképzési szak osztatlan képzés <http://www.juris.u-szeged.hu/oktatas/jogasz-mesterkepzesi/nappali-tagozat-10-felev> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 11.)

gyakorlati ismeretek hangsúlyosak, például a nemzetközi és idegennyelvi modul része szakfordítói gyakorlat, nemzetközi beruházási és gazdasági jog is. Tekintettel arra, hogy a Bologna-modell Magyarországon a jogászképzésbe nem került bevezetésre, így a hazai jogi karok továbbképzési kínálatában LL.M. képzések formájában¹⁷⁴ érhető el más államok jogának megismerése. Noha, a Bologna-folyamat jogi oktatásba való bevezetése lehetőséget teremthetne más államok jogrendszerének mélyrehatóbb megismerésére. Míg a hároméves alapképzés az alapozó tárgyak mellett, a hazai jogrendszerre fókuszálna, addig a kétéves mesterképzésen a joghallgatók választhatnának, hogy a nemzeti vagy más államok (angol, német, francia, amerikai) jogrendszert kívánják mélyrehatóbban tanulmányozni. Nagy Zsolt szerint: „[a] több jogrendszert magába foglaló jogi oktatás talán egy új képzés kiindulópontja, prototípusa lehet [...]”.¹⁷⁵

A jogászképzés során leggyakrabban felsőbbbírósági, alkotmánybírósági döntéseket, nagy kihatással bíró ügyeket elemzünk, vagy jogszabályok értelmezését végezzük, aminek köszönhetően a joghallgatók nem érzik „életszagúnak” a tanulmányokat. Fleck szavaival élve: „egy olyan előemésztett, redukált, jogiasított valóság kerül így a tanulók elé, amely elvesztette ’életszerűségét’”.¹⁷⁶ A jogklinika ebben is előrelépést jelent, hiszen, az akta-alapú modellt kivéve, valós ügyek élő ügyfeleivel és azok mindennapi, összetett problémáival találkozódik a hallgató. Fontos, hogy a jogászképzés érzékenyítse a hallgatókat arra, hogy az egyetem után milyen az igazi emberek égető, fájó jogi problémája, azaz a való élet.

Ez az elvárás a fent ismertetett KKK-ben is megfogalmazódik. Az ügyek nem szintetizált, egy jogágra fókuszáló vegytiszta jogesetek, hanem komplex, sokszor jogon túli kérdésekkel tűzdelt személyes traumák, gondok, amelyekre sokszor a jogástól várnak válaszokat az ügyfelek. Érzelmi, etikai kihívásokkal, összeférhetetlenségi kérdésekkel kell megbirkózniuk, s a legjobb szakmai tudásuk nyújtása mellett, mindenekelőtt embernek kell maradniuk. A jelenlegi képzés ezt nem vagy pusztán csekély mértékben képes átadni a hallgatóknak, pedig a követelmények szerint ezt kell(ene) nyújtania. Noha „a jogászképzés non plus ultrája a jogász gondolkodásmód, és annak joghallgatók számára történő minél teljesebb átadása”.¹⁷⁷

¹⁷⁴ A szegedi jogi karon például angolszász jogi és angol jogi szakfordítói szakjogász, illetve német jogi és német szakfordítói szakjogász képzések választhatók. <http://www.juris.u-szeged.hu/oktatas/szakiranyu-tovabbkepzes/szakiranyu-tovabbkepzes-150507> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 11.)

¹⁷⁵ NAGY 2005

¹⁷⁶ FLECK 2018, 34. o.

¹⁷⁷ NAGY 2018, 149.o.

Az efféle jogi gondolkodás is bír történeti hagyományokkal, amely alapján Helmut Coing öt típust különböztet meg.¹⁷⁸ E skála két szélsőségét jelentő, langdelli és holmesi nézőpontot fentebb ismertettem. Az ezek között húzódó álláspont kínálhat megoldást az évtizedek óta fennálló kérdésekre. Az elméleti alapok, jogelvek elengedhetetlenek egy jogász számára, ugyanakkor, a gyakorlati tudás és készségek elsajátítását is segítenie kell a jogászképzésnek. A munkáltatók gyakorlattal bíró végzett jogászokat várnak el, a hallgatók pedig évtizedek óta gyakorlatorientált, készségfejlesztő jogászképzést kérnek, az oktatók feladata pedig a kritikus jogászi gondolkodásmód átadása, miként az ITM hivatalos kiadványában megfogalmazott KKK-ben is szerepel. Természetesen, ez nem jelenti, hogy a munkaadók és gyakorlat kívánalmai szerint kellene átalakítani a jogászképzést, de *„az annak való megfelelés elengedhetetlen feltétele egy helyesen működő oktatási rendszernek.”*¹⁷⁹

Összefoglalóan kijelenthető, hogy *„a jogászképzés tudományos tárgy is”*¹⁸⁰, ebből kifolyólag, elméleti és empirikus kutatások útján szükséges megismernünk a saját képzésünket, az oktatói és hallgatói nézőpontokat, s ezekhez igazítva módosítani a jogi oktatás menetét és módszertanát, figyelemmel a jogász szak KKK-eire, valamint a jogi kultúra legfőbb jelenségeit is magában foglaló értékek, standardok, kommunikációs teljesítmények átadására. Noha Fleck Zoltán szerint a most uralkodó jogászi kultúra sivár,¹⁸¹ de nem adhatjuk fel a reményt arra, hogy az emberi jogok, a demokrácia és a plurális életformák mellett elköteleződő új jogász nemzedék nő fel, a reformált jogi oktatás segítségével.

2.3.3. Az alkalmazott oktatási módszerek – Hogyan oktassunk?

Már 20 évvel ezelőtt is megfogalmazódott a hallgatók oldaláról a gyakorlatorientált oktatás hiánya. Túlsúlyban voltak/vannak az elméleti órák, nem tudnak megoldani a hallgatók egy olyan mindennapi feladatot sem, mint egy adásvételi szerződés megírása. Ehhez kapcsolódóan kifejtették, hogy a készségek fejlesztése is elmarad, különös tekintettel a verbális kommunikációra, amely éppen az egyik legfontosabb eszköze a jogásznak.¹⁸² A legutóbb említett probléma napjainkban is fennáll, amelyet a disszertáció V. fejezetében

¹⁷⁸ NAGY 2006B, 151. o.: (i) görög alapokon nyugvó római jogász érvelési technika; (ii) skolasztikus jogtudomány; (iii) német pandektisztika; (iv) exegetikus gondolkodás; (v) döntvény-analízisen alapuló angol-amerikai típus.

¹⁷⁹ NAGY 2018, 144. o.

¹⁸⁰ FLECK 2018, 36. o.

¹⁸¹ FLECK Zoltán: Az uralkodó jogászi kultúra sivársága. *Mozgó Világ*, 2021/1., 3-12. o.

¹⁸² NAGY-TÓTH J. 2002

bemutatott empirikus kutatásom eredményei is jól mutatnak. E kutatás tanulsága szerint, szinte egyáltalán nem áll rendelkezésre készségfejlesztő kurzus a jogi kar kínálatában, pedig nagy hallgatói igény mutatkozna rá. Éppen erre a problémára nyújthat megoldást a jogklinika, amely ezeket a készségeket fejleszti valós ügyekben, élő emberekkel való kapcsolattartás és együttműködés útján. Egy 2010-ben, friss diplomások körében végzett kutatás eredményei szerint, a jogászok az elméleti képzés színvonalával elégedettek (1-5 skálán, 4,51-re értékelték), ugyanakkor, a képzés gyakorlatiasságával már jóval kevésbé (3,13-ra értékelték).¹⁸³ Emiatt, a tanult ismeretek alkalmazhatóságával (3,86) és az elhelyezkedés során hasznosítható általános készségek és kompetenciák fejlesztésével (3,56) is kevésbé elégedettek.¹⁸⁴

Az oktatás mikéntjében való szemléletváltás talán a legsürgetőbb. A tanárközpontú szemléletet fel kellene váltania a diákközpontúnak. Még mindig azt tapasztalhatjuk, hogy a diák passzívan ül az órán, jegyzetet készít a tanár által elmondottakból, az oktató kérdéseire pedig nehezen, és csupán néhányan mernek válaszolni, mivel a tanár autoritásként van jelen. A tanulás fókusza pedig kimerül a helyes válaszok megadásában. Ezzel szemben, a tanulóközpontú-modell értelmében, a diákok aktívak, a cél a tananyag mély megértése, az oktató pedig facilitátorként, segítő partnerként vesz részt az oktatásban.¹⁸⁵ A diákközpontú oktatás elsősorban a tanuló aktivitására épít, így központi kérdésként kezeli a kommunikációt, a reflektív gondolkodást, a problémamegoldás képességének fejlesztését.¹⁸⁶ Ennek megvalósításához elengedhetetlen a rugalmasság és szabadság a tanulási folyamat és időbeosztás kapcsán, az oktató részéről változatos módszerek alkalmazása, együttműködés a diák és oktató között, valamint a hallgatók aktivitásának elősegítése.¹⁸⁷ Az oktatókkal szembeni elvárás már nem merül ki a tematika összeállításában és az információk átadásában, hanem sokkal inkább a megfelelő tanulási környezet megteremtése és biztosítása a feladata.¹⁸⁸ Az oktatók egyre élesebben szembesülnek a hagyományos oktatási módszerek elégedetlenségével, mivel a hallgatók

¹⁸³ FÓNAI Mihály, BARTA Attila, GYÜRE Annamária, CSILLA-PÉNZES Ferenc: A joghallgatók rekrutációja és a professzió-képének néhány eleme, *Pro Futuro*, 2014, 2. szám, 11-38. o., 33-34. o.

¹⁸⁴ FÓNAI, BARTA, GYÜRE, CSILLA-PÉNZES 2014, 33-34. o.

¹⁸⁵ FLECK 2017, 6. o.

¹⁸⁶ NÁDORI Gergely, PRIEVARA Tibor: 21. századi pedagógia, Akadémia Kiadó, 2018, I.3. fejezet: Diákközpontú oktatás, https://mersz.hu/hivatkozas/m433hszp_15/#m433hszp_15 (utolsó megtekintés: 2022. 12. 15.)

¹⁸⁷ NÁDORI, PRIEVARA 2018

¹⁸⁸ CZETŐ Krisztina, LÉNÁRD Sándor, LUKÁCS István, TÓKOS Katalin: A Helyzetfeltárás, in: Lukács István, Derényi András (szerk.): Kézikönyv a képzési programok tanulási eredményeken alapuló fejlesztéséhez, felülvizsgálatához, Oktatási Hivatal, Budapest, 2017, 9-41. o., 39. o.

egyre inkább meg merik fogalmazni hiányérzetüket.¹⁸⁹ Azon felsőoktatási intézmények eredményesek és képesek elérni az ITM hivatalos kiadványában meghatározott KKK-et, amelyek olyan oktatókkal rendelkeznek, amelyek maguk is alkalmazzák az LLL módszerét,¹⁹⁰ és valójában a hallgatók – ha addig nem – az egyetemen is megtanulnak tanulni, hogy aztán hasznos tudást kapjanak, valamint a készségek fejlesztésének változatos módszereivel az egyetem kielégíti a tanulók igényeit.¹⁹¹

Az oktatás tartalmával szoros összefüggésben áll, hogy sajnálatos módon a legtöbb joghallgató a diploma megszerzését követően nem áll készen a joggyakorlatra, hanem csak arra, hogy elkezdje megtanulni a joggyakorlatot.¹⁹² Mindez visszavezethető arra, hogy a tapasztalati oktatási módszerek nem, vagy csak csekély mértékben, néhány oktatónál jelennek meg a képzés során. A tapasztalati oktatás egy olyan aktív tanítási módszer, amely az elméletet és gyakorlatot integrálja, azáltal, hogy a tudományos oktatást és a tényleges tapasztalatokat kombinálja. Az efféle oktatás számos módszert magában foglal, amelyekben *„a pedagógusok célzottan vesznek részt a tanulókkal a közvetlen tapasztalatszerzésben és a célzott reflexióban annak érdekében, hogy növeljék az ismereteket, fejlesszék a készségeket, tisztázzák az értékeket, és fejlesszék a képességet arra, hogy hozzájáruljanak, közösségükhöz, amelyben élnek.”*¹⁹³ Ilyen módszerek például, a különböző helyzetgyakorlatok, szimulációs esetfeldolgozások, vitakörök, vagy éppen a jogklinika. Valamennyi, korábban említett, módszertan jelentősége a különböző gyakorlati jellegű jogász kompetenciák elsajátításában jelenik meg. Például, a helyzetgyakorlat vagy szakmai vitakör során a diákok többek között fejlesztik a kommunikációs és érvelési készségüket, a releváns tények felkutatását és szintetizálását, míg a szimulációs óra keretében elsajátíthatják, erősíthetik lényeglátási, problémamegoldó képességeiket. További különbség, hogy míg a hagyományos jogi kurzusok esetén a hallgatók kevés vagy semmilyen visszajelzést nem kapnak a tanulásuk szintjéről vagy arról, hogy képesek-e használni azt, amit tanultak, egészen a szemeszter legvégéig, vagy akár csak később,

¹⁸⁹ DERÉNYI András: A tanítás és tanulás minőségének javítása az elmúlt 10 évben, in: Kováts Gergely, Temesi József (szerk.): A magyar felsőoktatás egy évtizede 2008-2017, Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, NFKK Kötetek 2., 2018, 130-147. o., 133. o.

¹⁹⁰ LLL: lifelong learning, magyarul egész életen át tartó vagy élethosszig tartó tanulás

¹⁹¹ FLECK 2017, 11. o.

¹⁹² Susan R. MARTYN, Robert S. SALEM: The Integrated Law School Practicum: Synergizing Theory and Practice, Louisiana Law Review, 68. szám, 2008, 715-740. o., 718. o. 13. lábjegyzet, amely hivatkozik: M.H. HOEFELICH: Plus Ca Change, Plus C'est La Meme Chose: The Integration of Theory & Practice in Legal Education, Temple Law Review, 66. szám, 1993, 123. o.

¹⁹³ Association of American Law Schools – Section on Clinical Legal Education A Glossary for Experiential Education 3. o. <https://www.aals.org/wp-content/uploads/2017/05/AALS-policy-Vocabulary-list-FINAL.pdf> (utolsó megtekintés: 2022.08.10.)

amikor megpróbálják a tananyagot a gyakorlatban felhasználni.¹⁹⁴ Ezzel szemben, a jogklinika keretében a tutor oktatótól, illetve élő ügyfeles modell esetén, az ügyféltől folyamatos visszajelzést kapnak a munkájukról, amelynek következtében már a tanulás viszonylag kezdeti fázisában fejleszthetik, alakíthatják a meglévő tudásukat. A hagyományos tantárgyak során a diákok megtanulják a jogot megszerezni, megérteni, elemezni és alkalmazni, míg a jogklinika keretében megtanulják, hogyan végezzenek tényfeltárást, kutatást és elemzést, miként készítsenek interjút, hogyan tárgyaljanak és képviseljenek ügyfelet, végezetül, miképp oldjanak meg problémákat és etikai dilemmákat.¹⁹⁵ Az egyetemek gyakran arra hivatkoznak, hogy számos alternatív oktatási módszert alkalmazó kurzus költségesebb, mint a hagyományos tanórák, így ezek bevezetése pénzügyi nehézséget okoz, ami valóban igaz, hiszen az oktatókat képezni kell, illetve bizonyos tárgyi feltételeket is biztosítani szükséges (szimulációs tanterem, jogklinika iroda, jogi adatbázisokhoz való hozzáférés), ám ezek megvalósíthatók lépésről lépésre, pályázati források bevonásával is.

Nem kizárólagosan a jogászképzést, hanem az egész felsőoktatást érintő dilemma az oktatás és tudomány szabadságának kérdése. Az oktatás szabadsága valamennyi, fentebb említett problémakörhöz szorosan kapcsolódik. Egy demokratikus államban az oktatáshoz való jog, alapjognak tekinthető. Ugyanakkor, az „*oktatás csak akkor lehet szabad, ha az oktatás szereplői és intézményei is szabadok.*”¹⁹⁶ „*Az intézmények oktatási autonómiája nemzetközi összevetésben [...] közepesen alacsony, illetve alacsony szintű, ami miatt erőteljes a függésük a kormányzati intézkedésektől.*”¹⁹⁷ Amennyiben az oktatók nem választhatják meg szabadon, hogy miként és mit oktassanak (tanterv keretein belül), ha félniük kell attól, hogy a véleményük miatt akár az állásukból is elbocsáthatók, akkor az oktatás szabadsága csak jelképesen érvényesül. A felsőoktatás intézményi szabadsága kapcsán, maga az Alaptörvény mondja ki, hogy a Kormány határozza meg és felügyeli a gazdálkodási rendjüket.¹⁹⁸ Ennek keretében hívta életre a Kormány a kancellária intézményét. A tudomány szabadsága csak akkor érvényesül a maga teljességében, ha a

¹⁹⁴ MARTYN, SALEM 2008, 717-718. o.

¹⁹⁵ MARTYN, SALEM 2008, 715. o.

¹⁹⁶ RÓNAY Zoltán: Centralizations and Autonomies: The Delimitation of Education by Hungarian Government, Bulgarian Comparative Education Society, 2018, Volume 16, 177-182. o., 181. o.

¹⁹⁷ DERÉNYI 2018, 145. o.

¹⁹⁸ Alaptörvény X. cikk (3) bekezdés

tudományos közösségnek joga van az önszabályozáshoz, amely hazánkban, sajnálatos módon, nem valósul meg.¹⁹⁹

Számos, jogi oktatásban megbúvó kihívást, reformellenes faktort lehetne még kiemelni, amelyek az alternatív oktatási módszerek széleskörű elterjedését is akadályozzák, vagy hátráltatják, azonban ezek közül az általam három legjelentősebbnek véltet kívántam részletesebben ismertetni. Következésképp, „[a] *pusztán információátadásra épülő hagyományos oktatás a legkevésbé hatékony, hiszen a passzív befogadás gyakran még a megértésig sem képes eljutni.*”²⁰⁰

Az oktatók kulcsszerepet játszanak a diákok jogászira való felkészítésében, éppen ezért fontos, hogy a diákokat gondolkodóvá és ne memorizálónak képezzék. A minőségi oktatói gárda biztosítása tehát elengedhetetlen. Sajnálatos módon, Magyarországon továbbra is „*a tudományos kiválóság indikátorai mentén választják ki, [...] az oktatókat, és egyelőre kevés figyelem irányul a tanári kiválóság elemeire.*”²⁰¹ Nagyobb hangsúlyt kellene helyezni a jogászira gondolkodást megalapozó tárgyakra (moot court, jogklinikák), valamint a tanítás során a jogszabályok kontextusára is.²⁰² A német tudományos tanács javaslata szerint, multidiszciplináris módszereket kellene bevezetni, például a büntetőjogot pszichológiával összekapcsolni, így a gyakorlati kérdések és az elméleti problémák összefüggéseikben értelmezhetők.²⁰³ E cél eléréséhez csökkenteni szükséges a kötelező tananyagot és a jogösszehasonlító módszert alkalmazását erősíteni.²⁰⁴ Abban az esetben, ha a hallgatók értik az összefüggéseket, akkor képesek lesznek kritikusan gondolkodni, megérteni és fellépni a különböző társadalmi konfliktusok során, valamint felelősséget vállalni a köz érdekében. Érdekes lenne más hivatások, példának okáért, orvosok, nővérek, mérnökök mintájára átgondolni a gyakorlati órák számának megemelését. Hiszen ezen szakmák esetén a képzés negyedét vagy felét teszik ki a klinikai, gyakorlati kurzusok.²⁰⁵ Maga a jogi oktatás egyik legnagyobb kihívása összekapcsolni a jogot oktatók érdekeit a gyakorló jogászok szükségleteivel, valamint a

¹⁹⁹ RÓNAY Zoltán, Eweline K NIEMCZKY: Institutional Autonomy and Academic Freedom in the Light of National Regulatory Frameworks: Glance at Hungary and South Africa, Bulgarian Comparative Education Society, 2022, Volume 20, 209-215. o., 214. o.

²⁰⁰ FLECK 2017, 27. o.

²⁰¹ DERÉNYI 2018, 141. o.

²⁰² SÓLYOM 2014, 59. o.

²⁰³ SÓLYOM 2014, 59. o.

²⁰⁴ SÓLYOM 2014, 59. o.

²⁰⁵ WILSON 2018, 8. o.

közzel, amelynek szolgálatára e hivatás felesküdt.²⁰⁶ Meglátásom szerint, amíg a kereslet és a kínálat nem elégíti ki egymást, addig a jogi oktatás képtelen a munkáltatók elvárásait teljesíteni. Emiatt elengedhetetlen, hogy az állam az elsajátítandó szakmai kompetenciák meghatározása során kikérje a munkáltatói oldal véleményét is, hiszen a friss diplomásokat ők alkalmazzák. Mindezek mellett, azt is figyelembe kell venni, hogy a hallgatók képesek-e alkalmazkodni a változó belső és külső elvárásokhoz. Láthatjuk, hogy „[a] hazai képzési struktúra lassan változik, nehezen reagál a külső igények és a szakterületi eredmények változására.”²⁰⁷

2.3.4. A jogász szak képzési és kimeneti követelményei – Ki, mit, hogyan oktasson?

A kormányzat megalkotta és bevezette a nemzeti szintű képesítési keretrendszert, amelyben megtaláljuk a képzési és kimeneti követelményeket. A KKK kapcsán látható, hogy a kormány igyekezett többek között az „*Európai Felsőoktatási Térség képesítési keretrendszerének standardjait hazai képzési standardokká fordítani.*”²⁰⁸ Az új KKK miatt megindult a tantervek átalakítása, követelményekhez történő hozzáigazítása. A KKK tartalmi kötöttsége és diszciplína-orientáltsága miatt az oktatóknak és az intézményeknek kevés az általános készségfejlesztési lehetősége, noha ez a foglalkoztathatóság egyik kiemelkedő területe.²⁰⁹ „*Az elkövetkező évtizedekben elvárássá válik a foglalkoztathatóságot támogató készségek tudatos integrálása a felsőoktatási képzési rendszerbe, a munkáltatókkal kialakított kapcsolati háló létrehozása.*”²¹⁰ A foglalkoztatásban bekövetkező változások magukkal hozták az igényt az interperszonális képességek iránt.²¹¹ A foglalkoztathatóság mellett elkötelezett intézmények a saját képzési programjaikat, tanterveiket is próbálják e cél elérése érdekében átalakítani, például gyakorlatiasabb tárgyakat, önkéntes tevékenységet vezetnek be, új tanulásszervezési módok mellett köteleződnek el (például projektalapú tanulás, csoportmunka).²¹² A jelenlegi magyar képesítési keretrendszer a kimenet felől közelíti meg a célokat, vagyis a tanulás elvárt eredményeire helyezi a hangsúlyt.²¹³

²⁰⁶ William M. SULLIVAN ET AL.: Summery, Educating Lawyers Preparation for the Profession of Law, The Carnegie Foundation, 2007, 4. o. http://archive.carnegiefoundation.org/pdfs/elibrary/elibrary_pdf_632.pdf (utolsó megtekintés: 2019. január 30.)

²⁰⁷ DERÉNYI 2018, 138. o.

²⁰⁸ DERÉNYI 2018, 136. o.

²⁰⁹ DERÉNYI 2018, 136. o.

²¹⁰ CZETŐ, LÉNÁRD, LUKÁCS, TÓKOS 2017, 12. o.

²¹¹ CZETŐ, LÉNÁRD, LUKÁCS, TÓKOS 2017, 13. o.

²¹² CZETŐ, LÉNÁRD, LUKÁCS, TÓKOS 2017, 16. o.

²¹³ CZETŐ, LÉNÁRD, LUKÁCS, TÓKOS 2017, 22. o.

Ebben az alfejezetben az ITM hivatalos kiadványában meghatározott jogász osztatlan szak KKK-einek való megfelelést elemzem. Ez a dokumentum számos olyan elsajátítandó szakmai kompetenciát nevesít, ami kimondottan gyakorlatorientált oktatást követel. Felmerül a kérdés, vannak-e olyan alternatív oktatási módszereket alkalmazó kurzusok és azok beilleszthetőek-e a tantervbe, amelyek segíthetnének feloldani ezt az ellentmondást.

2021 év végén jelentős változás következett be a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések KKK-it illetően. Korábban jogszabályban, nevezetesen a 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendeletben szabályozták az elsajátítandó kompetenciák körét, ma viszont már az illetékes miniszter kiadványban határozza meg ezeket, és ebben sem áttételesen, sem szövegszerű hivatkozásban nem szerepel, hogy a jogász szakma bármely szervezete ebbe érdemben beleszólt volna, azzal konzultálva vagy közösen születtek meg a standardok. Vagyis ebből a szempontból a modell statikus: az állam, mint ágazati irányító és szabályozó egyedül dönt, a közpénzből megrendelt szolgáltatásnak a minőségére vonatkozóan pedig ráterheli a félig autonóm MAB-ra az ellenőrzést. A nemzeti felsőoktatásról szóló törvény²¹⁴ 16/A. § (1) bekezdés értelmében: „*[a] miniszter a képzési és kimeneti követelményeket - a tanári szakok képzési és kimeneti követelményeit ide nem értve - hivatalos kiadvánnyként közzéteszi a miniszter által vezetett minisztérium honlapján.*” Ennek megfelelően a jogász szak KKK-eit az innovációs és technológiai miniszter teszi közzé. A jogászképzés osztatlan, 10 féléves, ezért a végzettségi szint mesterfokozatnak minősül. A képzés során a joghallgatóknak 300 kreditet kell teljesíteniük, ebből mindösszesen 15 kredit rendelhető olyan szabadon választható tantárgyakhoz, mint a jogklinika.

Noha a jogász szakmát választók többsége a gyakorlatban helyezkedik el (közigazgatás, igazságszolgáltatás, ügyvédi pálya), mégis maga a kiadvány nevesíti, hogy a szak orientációja kiemelten elmélet-igényes, mivel a kreditek 70-80%-át elméleti jellegű kurzusokon szerzik meg a hallgatók. Mindez egy „ördögi kört” eredményez, képzés és a gyakorlat közötti szakadékot gyakorlatorientált oktatással, vagyis gyakorlati jellegű kompetenciák tanításával, fejlesztésével, az egyetem képes lenne csökkenteni. Vagyis az intézményi küldetesként is megjelent foglalkoztathatóság mint cél elérése igen messze áll a jogi oktatástól. Noha maga a kiadvány a szaknak a képzési célját az alábbiakban határozza meg: „*[...] jogász képzettségű szakemberek képzése, akik az állam- és jogtudomány,*

²¹⁴ a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény (Nftv.)

*valamint a jogászai tevékenységekhez kapcsolódó más társadalomtudományok alapjainak birtokában [...] alkalmasak az állami és magánszférában jogászai tevékenységre [...].*²¹⁵

Követelmény továbbá a hathetes szakmai gyakorlat teljesítése, ami kimondottan rövid időtartam, különösen, ha összevetjük más gyakorlati jellegű szakokkal, mint például az általános orvosi szakkal, amely esetén a képzés erősen gyakorlatorientált, a kreditek 60-70%-át gyakorlati jellegű kurzusokon teljesítik a hallgatók.²¹⁶

A magyar képesítési keretrendszer négy elemből áll: tudás; képességek; attitűdök; autonómia és felelősség. Az ITM kiadvány ezen elemek meghatározása kapcsán az általánostól halad a részletes felé. Elsőként a végzettségi szinteket leíró általános jellemzőket, kompetenciákat határozza meg, majd az egyes képzési szinteken (felsőfokú szakképzés, alapképzés, mesterképzés) szerezhető végzettségi szintek jellemzőit, végezve, a különböző szakon speciálisan elsajátítandó kompetenciákat. E logikai menetet követem a négy tényező elemzése során. Meglátásom szerint felesleges valamennyi, joghallgatóktól elvárt elsajátítandó szakmai kompetenciát ismertetni, hiszen számos elem szoros összefüggésben áll egymással, az egyik a másik nélkül értelmezhetetlen, így a továbbiakban az egyes elemekhez tartozó kompetenciák közül néhányat ismertetek részletesebben.

Az első elem a *tudás*. A kiadvány tudás alatt az elméleti vagy tárgyi tudást érti, amelynek szerveződési formái a műveltség és a szakértelem.²¹⁷ Mesterképzések vonatkozásában tovább részletezi e jellemzőket, így a tudáshoz kapcsolódik például a szakterület általános és speciális jellemzőinek, összefüggéseinek, terminológiájának ismerete.²¹⁸ Kifejezetten jogász osztatlan szak esetén tudáshoz tartozik a jogászai hivatás elméleti és gyakorlati ismeretei, problémamegoldó módszerei, sajátos szókincse, etikai normái és dilemmái.²¹⁹ Elengedhetetlen ismerni az etikai elveket, ugyanakkor, az adott munka gyakorlása során szembesül vele az jogász, hogy milyen „vékony határvonal” van az etikus és etikátlan magatartás között. Elég csak a különböző összeférhetlenségi, adatkezelési szabályokra gondolni. A gyakorlati, tapasztalati típusú tanulás során akár

²¹⁵ A felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések, valamint hitéleti képzések a 2022/23-as tanévtől alkalmazandó képzési és kimeneti követelményei (továbbiakban: ITM kiadvány, ITM KKK kiadvány vagy miniszteri kiadvány) <https://cdn.kormany.hu/uploads/document/4/4b/4bf/4bf9f81a4c9fce6f09222294d1f6e2aedb010ad4.pdf> (utolsó megtekintés: 2022. 08.12.)

²¹⁶ Képzési és kimeneti követelmények általános orvos osztatlan szak: https://aok.pte.hu/docs/th/file/2018-2019/KKK_HUN_AOSZ_2016KKK.pdf (utolsó megtekintés: 2022. 08. 12.)

²¹⁷ ITM kiadvány 6. o.

²¹⁸ ITM kiadvány 847. o.

²¹⁹ ITM kiadvány 1477-1478. o.

szimulált helyzetgyakorlatok, akár élő ügyfeles ügyek esetén „saját bőrükön” tanulják meg a hallgatók az etikai elvek gyakorlatbeli érvényesülését. A tudáshoz tartozik továbbá a legfontosabb bírósági döntések (ideértve az Európai Unió Bíróságának, az Alkotmánybíróságnak a döntéseit is) ismerete, amely szoros összefüggésben áll a különböző esetek feltárásának, érvek rendezésének, jogesetek megoldásának ismeretével. Végezetül, meg kell említeni az iratkezelési és szerkesztési, valamint a jogi dokumentumok szerkesztési szabályainak és technikáinak ismeretét is. Ez utóbbi elsajátítására a jogklinika kurzusok kifejezetten alkalmasak. Egyrészt, az élő ügyfeles házon belüli jogklinikák működésükben nagyban hasonlítanak az ügyvédi irodákéhoz, így hallgatóknak meg kell tanulniuk milyen adatbázis(ok)ban kezeljék, rendezzék a hozzájuk kerülő dokumentumokat, másrészt, munkájuk során különböző jogi dokumentumokat készítenek ügyfeleiknek, például kérelmet vagy fellebbezést. Ezen tudáselem a jogász professzió szerves eleme, függetlenül a jogrendszerétől, hiszen mind az USA-ban, mind a Bécsi Egyetemen láthattuk fentebb, hogy a jogi oktatás szerves részét képezi a jogász készségek oktatása, köztük a jogi dokumentumok megírása is (legal writing).

A *képesség* nem más, mint cselekvésben megnyilvánuló motoros (kézügyesség, módszerek, anyagok, eszközök és műszerek használata) vagy kognitív (logikai, intuitív, kreatív gondolkodás használata) készség.²²⁰ Mesterképzés esetén, a képesség a következőket foglalja magában: i) elvégzi az adott szakterület ismeretrendszerét alkotó különböző elképzelések analízisét; ii) interdiszciplináris megközelítéssel azonosít szakmai problémákat és ezek megoldására innovatív módszereket alkalmaz; iii) képes hatékony információkutatásra és más szakterületek képviselőivel való együttműködésre.²²¹ A jogász szakon elvárt képesség a szakjogi terminológia biztos alkalmazása, a bonyolult jogi kérdések világos megfogalmazása, a kritikai gondolkodásmód, a szakmai kommunikációs- és íráskészség, a lényeglátás, a véleményalkotás, az érvelés, a megtanultak gyakorlatba való átültetése, az alternatív megoldási módszerek kutatása, illetve alkalmazása, valamint a csoportban való munkavégzés.²²² Az élő ügyfeles jogklinika esetén a diákok meghallgatják az ügyfél jogi problémáját (szakmai kommunikáció), majd ezt követően meg kell találniuk az adott ügy szempontjából releváns tényeket, információkat (lényeglátás), ezt követően felkutatják a szükséges jogi rendelkezéseket (a jog forrásainak biztos használata, adatbázisok kezelése), majd megoldást kínálnak az ügyfélnek (a megszerzett ismeretek

²²⁰ ITM kiadvány 6. o.

²²¹ ITM kiadvány 847-848. o.

²²² ITM kiadvány 1478-1480. o

gyakorlati alkalmazása). Mivel gyakran a jogklinikás diákok párban vagy háromfős csapatokban dolgoznak, ezért a csoportban való munkavégzést képességét is fejlesztik. A fentebbi példa, noha rendkívül leegyszerűsített, ugyanakkor alkalmas arra, hogy szemléletesen bemutasson néhányon olyan képességet, amelyeknek elsajátítása, fejlesztése a jogklinika kurzusok során megvalósul, míg a hagyományos, frontális, oktatóközpontú oktatás során ez elmaradna.

Az *attitűd* egy érzékelő viszonyulást jelent valamilyen elvont vagy konkrét dologhoz, az attitűd a tanulásra, a munkára és a saját cselekvésre egyaránt vonatkozik. Három összetevőből áll: érzelem, gondolat és viselkedés.²²³ Az attitűd a mesterképzésben tartalmazza: i) a szakmai identitás vállalását; ii) a szakmai tudás közjó szolgálatába való állítását; iii) a folyamatos szakmai fejlődést.²²⁴ Ezek jelentős részben a jogi kultúrához és a jogász műveltséghez tartoznak, és kétséges, hogy kognitív, ismeretátadó módszerekkel mennyiben lehetnek determinánsak, hiszen itt a jogász szocializáció összefüggő elemeiről van szó. Az egész életen át tartó tanulás persze nem csak a jogász szak kapcsán releváns, ahogy a folytonos önálló tanulásra, illetve szakmai továbbképzésre való nyitottság sem. Az élethosszig tartó tanulás *„minden olyan formális vagy informális célzott tevékenységet felölel, amely folyamatos, és amelynek célja a tudás, a készségek és a képességek fejlesztése.”*²²⁵ Az LLL koncepciójának kettős célja (demokráciára nevelés és emberi erőforrások fejlesztése) a KKK több elemében is fellelhető.²²⁶ A szakmai és társadalmi problémák iránti érzékenységet pedig csak áttételesen lehet fejleszteni a jogi hivatást űzőknél, így a jogsegély és a pro bono jogász tevékenység iránti elköteleződéssel, a mediációra való nyitottsággal.²²⁷ Továbbá, az egyenlő bánásmód érvényesülése és a közérdekű jogász munka iránti elköteleződéssel. A jogklinika módszertan duális célja az oktatási cél mellett szociális funkciót is megvalósít, vagyis a szociális igazságosság előmozdítását, a helyi közösség joghoz jutásának biztosítását. Az élő ügyfeles jogklinikáknál jogász munkát ellátó hallgatók, a társadalom marginalizált tagjainak nyújtanak segítséget, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy ügyvédet

²²³ ITM kiadvány 6. o.

²²⁴ ITM kiadvány 848. o.

²²⁵ ÓHIDY Andrea: Lifelong Learning Egy oktatáspolitikai koncepció értelmezési lehetőségei Európában, Pedagógiai Folyóiratok, 2006, 6. szám, <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/lifelong-learning> (utolsó megtekintés: 2022. 12. 16.), amely hivatkozik Setényi János: Élethossziglani tanulás: az új paradigma, in: Monostori Anikó, Kósa Barbara (szerk.): Nyitott iskola – tanuló társadalom. Az Országos Közoktatási Intézet konferenciája 2003. október 2–3. Országos Közoktatási Intézet, Budapest

²²⁶ ÓHIDY 2006

²²⁷ ITM kiadvány 1480-1481. o.

alkalmazzanak.²²⁸ Jogtudasító (street law) kurzus esetén a joghallgatók legtöbbször alulreprezentált közösségeknek (fogvatartottak, javítóintézetben élők) tartanak jogi ismereteket átadó előadásokat, ezzel is e közösségek joghoz jutását segítik. A hallgatók által végzett pro bono tevékenységnek mindkét oldal (hallgató és ügyfél) a nyertese. Az ügyfél szempontjából olyan személy jár el az érdekében, aki az adott szakma speciális ismereteivel rendelkezik, így biztosítva számára az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést, míg a diák szempontjából, egyrészt, számos fentebb említett képességét és tudását tudja próbára tenni és fejleszteni, másrészt, rálátást nyer, miként működnek az egyes állami intézmények. A jogklinika programok így, közvetett módon, alkalmasak lehetnek arra, hogy a jogászok szociális érzékenységének formálásával, emberségesebbé tegyék a jogászai szakmát.²²⁹

A képzési keretrendszer eleme az *autonómia és felelősség*, amely „[k]ifejezi, hogy a személy az adott tevékenységet milyen fokú önállósággal és milyen mértékű felelősségvállalással tudja végrehajtani.”²³⁰ Az autonómia és felelősség megint elvezet a teljes jogi kultúra fogalmához, de itt nincs ilyen kitekintés, csak egyszerűen néhány fogódzó: ez magában foglalja az önálló munkavégzést, döntéshozatalt és véleményalkotást, valamint a döntésekért való elszámoltathatóságot (mert a felelősségvállalás már tautológia).²³¹ Kifejezetten jogász szakon kiemelendő a pontos és önálló munkavégzés, a saját intézkedéseiért vagy mulasztásaiért való helytállás, a köz érdekében végzett munkáért való felelősségvállalás, értékelköteleződés, a jogász hivatás értékeinek fejlesztésére való törekvés, valamint szakmai és közügyekben kezdeményező szerep vállalása.²³² Ez tehát a demokrácia, a jog-és esélyegyenlőséggel tisztában lévő jogász fellelépés, a magát és a hatalmat kontrolláló, öntudatos jogalkalmazó kultúrája, amit szintén csak közvetetten lehet kialakítani, fejleszteni, ha a képzési intézmény is demokratikus, társadalmi felelősséget visel. Mindezen kompetenciák valamennyi jogklinikai modell segítségével fejleszthetők. Önmagában az, hogy a hallgató tanulmányai során próbára teszi elméleti ismereteit, nagyfokú önállóságot és elhivatottságot mutat. Például, street law kurzus esetén a joghallgatók többsége kirekesztett társadalmi csoport(ok)hoz tartozóknak tart, önállóan

²²⁸ TÓTH Judit: Legal Clinic as a Promising Alternative Instrument in Hungary, Jogelméleti Szemle, 2017. 4. szám, 143-155. o., 151. o.

²²⁹ Dr. hab. Fryderyk ZOLL, Dr. Barbara NAMYSŁOWSKA-GABRYSIĄK: Chapter Five – The Methodology of Clinical Teaching of Law, in: The Legal Clinic. The Idea, Organization, Methodology, (Ed: Dariusz Lomowski), Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych, Varsó, 2005, 186-208. o., 186. o.

²³⁰ ITM kiadvány 6. o.

²³¹ ITM kiadvány 848. o.

²³² ITM kiadvány 1481. o.

kidolgozott, közérthető, jogtudatosító előadásokat, ezzel is felelősséget vállalva ezen személyek igazságszolgáltatáshoz és joghoz jutásának biztosításáért, valamint naprakész, hatályos tudás átadásáért.

Annak ellenére, hogy az elsajátítandó szakmai kompetenciák közül, a teljesség igénye nélkül, csupán néhányat említettem, mégis látható, hogy a jogklinika módszertan mennyi területen tud segítségére lenni a jogászképzésnek. Természetesen, a jogklinika mellett elengedhetetlen más gyakorlati, tapasztalati, alternatív oktatási módszer – mint például vitakörök, tárgyalás-szimulációk, alternatív vitarendezési kurzusok, beadvány szerkesztési szemináriumok – tanrendbe való beépítése is. Hiszen a hallgatók eltérő képességekkel, attitűdökkel bírnak, így széles palettát kell kínálni számukra, annak érdekében, hogy azon kompetenciáikat fejleszthessék, amelyekkel nincsenek megelégedve, vagy éppen azt tökéletesítsék, amely már fejlett. Továbbá, az ilyen tárgyak vonatkozásában fontos az alacsony hallgatói létszám, mivel így tudja az oktató valamennyi diák munkáját személyre szabottan segíteni.

Noha maga a miniszteri kiadvány is rögzíti, hogy a szak orientációja kiemelten elmélet-igényes, mégis e kompetenciák elsajátítását és fejlesztését a képzés során a jogot oktató felsőoktatási intézményeknek biztosítani kell(ene). Feith Helga és Badó Attila kutatópáros által készített joghallgatói motivációs vizsgálat eredménye alapján a diákok szerint, egy gyakorló jogásznak az alábbi képességekkel kell rendelkeznie: igazságérzet, jó kommunikációs készség, logikus gondolkodás és empátia.²³³ Látható, hogy a jelenlegi magyar jogászképzés, amelyben a hagyományos, frontális jellegű, elméleti előadások dominálnak (orosz mintára), sem a joghallgatók, sem a jogalkotók elvárásait nem képes teljesíteni. Kérdésként merül fel, milyen tényezők, körülmények miatt nem reformálható meg a hagyományos jogi oktatás.

2.4. Összegzés

Az értekezés középpontjában a jogászképzés és a gyakorlati jogi oktatást előmozdító jogklinikai módszertan áll. Ebből kifolyólag, a jogklinika mélyebb elemzését megelőzően szükséges volt áttekinteni a jogászképzést hazánkban és a tágabb nemzetközi környezetben is, hiszen ez az a közeg, amelyben a klinikai módszertan létezik.

²³³ FEITH Helga, BADÓ Attila: Magyar Joghallgatók motivációs vizsgálata, Jogelméleti Szemle, 4. szám, 2000. <https://jesz.ajk.elte.hu/bado4.html> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 13.)

Elsőként az Amerikai Egyesült Államok jogi oktatásának fejlődését és jelenlegi állapotát ismertettem röviden, hiszen ez a jogklinika anyaországa. Az USA jogi oktatását jelentős mértékben alakította Langdell és Frank vitája, akik előmozdították a képzés változását, karöltve Joseph Storyval, akinek egységesítő munkássága jelentős befolyással bírt a jogászképzésre. Napjainkra, a jogi egyetemekre való felvételi előfeltétele egy négyéves főiskolai képzés, amelynek elvégzését követően, annak átlaga és az LSAT eredménye alapján nyerhet felvételt a jelentkező a jogi képzésre. Jóllehet, az amerikai jogászképzésben a hazaihoz képest jelentősebb mértékben jelennek meg a készségfejlesztő kurzusok, ugyanakkor, a jogász hivatást gyakorlók szerint ez nem elegendő, hatalmas az űr az oktatás és a munka világa között. Továbbá, az utóbbi évtizedben egyre több kritika éri az amerikai oktatást, ideértve az általános és középiskolai tanulmányokat is, a tesztre készülés/tanítás miatt.

Az Atlanti-óceán másik partján a jogászképzés hosszú múltra tekint vissza, kezdetben szoros összefüggésben az egyházzal és a városok megalakulásával. Németország és Franciaország jogrendszerei mintaadók az európai jogi kultúrának, így indokolt volt röviden áttekinteni a jogászképzésük fejlődését is, amelynek közös eleme, hogy már a XII. századtól szüksége volt az államnak szakképzett hivatalnokrétegre. Ugyanakkor, napjaink képzései már jelentős eltérést mutatnak, hiszen a német rendszerben, a „második államvizsgát” követően „Volljurist” lesz a hallgató, amely minden klasszikus jogász professzió ellátására feljogosít. Ezzel szemben, Franciaországban az egyes jogász hivatásokhoz eltérő felsőfokú oktatásban kell részt venni, valamint eltérő vizsgákat is szükséges teljesíteni, így az egyes jogász tevékenységek között nincs átjárás.

A szoros történelmi összefonódás miatt az osztrák és a közép-európai jogi oktatás néhány jellemzőjét is bemutattam, amelyből kiderült, hogy Ausztriában az 1990-es években komoly reformokat hajtottak végre, így a képzés napjainkban már egyáltalán nem hasonlít a hazai jogi oktatási rendszerre. Ezzel szemben, az orosz behatás továbbra is igen erős, különös tekintettel az oktatásmódszertanra, amelynél a passzív hallgató, előadások keretében sajátíthatja el a jogi tudást, kiegészítve szemináriumi foglalkozásokkal.

A nemzetközi kitekintést követően a magyar jogászképzés fejlődéstörténetét is röviden bemutattam. Hazánkban, hasonlóan Nyugat-Európához, már a XII. században megindult az értelmiségi, írástudó réteg kialakulása, ám az első jogi fakultás megjelenésére egészen 1667-ig kellett várni. A XVIII-XIX. században az abszolutizmus kora, a Ratio Educationis és a Thun-féle reform egyaránt formálták a hazai jogászképzést, az egyetem és

a jogakadémiák egymáshoz való viszonyát. A hazai jogászság meghatározó szerepe egészen az első világháborúig szinte töretlenül fennmaradt, ám a világháborúkat követő időszakban, különösen a szocializmus korában, a jogászság társadalmi presztízse csökkent, az államnak végrehajtó hivatalnokokra volt szüksége, nem kritikusan gondolkodó, kreatív jogászközösségre. A rendszerváltozás és a vele együtt járó demokratizálódás komoly reformokat indított el a magyar jogi felsőoktatásban, ám a gazdasági helyzet, a költségvetési elvonások nem kedveztek a kezdeti törekvéseknek. A történelmi háttér ismeretében megállapítható, hogy a jogásképzés ugyanazon vagy rendkívül hasonló kihívásokkal szembesül, mint korábban, különösen igaz ez a rendszerváltozás időszakával. A jogi képzőhelyek egymás versenytársaivá váltak, bevételt kell termelniük, és növelniük a hallgatói létszámot. Mindeközben a felsőoktatás erősen alulfinanszírozott, az oktatói utánpótlás nem megoldott, az anyagi megbecsülés pedig továbbra sem érezhető. Ilyen környezetben kell komoly elvárásoknak megfelelniük a jogi képzőhelyeknek. A jogi oktatóknak túl kell tekinteniük a mit oktassunk kérdésén, és a hogyan és milyen attitűddel feladatokra is választ kell találniuk. Sajnos, ezekre nem könnyű megoldást találni, hiszen az oktatók gondolkodásmódját szükséges ehhez formálni.

Már egy 20 évvel ezelőtti kutatás rámutatott, hogy a hallgatók szerint mik voltak a jogásképzés legnagyobb problémái, s ezek jelentős része napjainkban is fennáll. A hallgatók szerint a folyamatosan növekvő létszám miatt a képzés minősége hosszú távon csökken. Kiemelték, hogy nem gyakorlatorientált az oktatás és nincs készségfejlesztés sem, pedig mindezek elengedhetetlenek egy jogásznak. A két évtizeddel korábbi állapotokhoz képest némi javulás érzékelhető, hiszen a jogklinika kurzus, szimulációs órák és egyes vitatechnika fakultációk igyekeznek orvosolni a fennálló problémákat, ám ezek nem érik el a teljes évfolyamot, noha a visszajelzések alapján igény volna rá.

Végezetül, a jogásképzésben oktatóknak pedagógiai és módszertani fejlesztésre lenne szüksége, amelynek hatásait önreflexió és egyéb kutatásokkal lenne indokolt alátámasztani. Fleck gondolatait kiemelve, „*a jogásképzés tudományos tárgy is.*”²³⁴ Egyetértek ezen állásponttal, hiszen a jogásképzést tudományos igénnyel kellene vizsgálni, arról élénk szakmai diskurzust rendszeresen lefolytatni, kinyitni a jogi szakma különböző szervezetei, képviselői és a társadalomtudomány reprezentánsai felé is, és a hallgatók visszajelzéseit folyamatosan nyomon követve alakítani és formálni a hazai jogi oktatást. A tapasztalatok azt mutatják, hogy „*a képzésben egyrészt, metodikai, és*

²³⁴ FLECK 2018, 36. o.

didaktikai, másrészt, a szakmai szocializációval összefüggő változásokat indokolt véghezvinni.”²³⁵

²³⁵ FÓNAI, BARTA, GYÜRE, CSILLA-PÉNZES 2014, 36-37. o.

III. A jogklinika képzés történeti fejlődése az 1900-as évektől napjainkig

A történeti áttekintés lényege a jogklinika fejlődési tendenciáinak ismertetése, amely szorosan összekapcsolódik a jogászképzés fejlődésével is. Noha ez a fejlődés napjainkban is tart, e fejezet a 2010-es évek végénél zárja a jogklinika módszertan alakulásának történetét. A dolgozatban a következő fejezetekben, az aktualitások között ismertetem az elmúlt években bekövetkezett változásokat, fejlesztéseket. Mindemellett, a fejezet célja annak alátámasztása, hogy a módszertan nem újkeletű jelenség, hiszen már Alexander I. Lyublinsky 1901-ben megjelent művében kifejtette, hogy a jogi egyetemek jogklinika programjainak az orvosi képzés modelljére kellene épülniük.²³⁶ Vagyis a hallgatóknak már az egyetemi éveik alatt indokolt lenne szakmai gyakorlatot szereznük, mégpedig úgy, hogy közben egy egyetemi professzor vagy gyakorló jogász felügyelei, ellenőrzi a munkájukat.

Jelen fejezet két nagyobb szerkezeti egységből áll, az első a joglinikák USA-beli fejlődését vizsgálja, melyet a jogklinika módszertan közép-kelet-európai régióban, szűkebben a visegrádi államokban bekövetkezett változásai követnek. Habár a jogklinikai képzés Európából eredeztethető, hiszen az első jogklinika módszert említő források is innen származnak, mégis áttörő sikereket az Amerikai Egyesült Államokban ért el először.

3.1. A joglinikák elterjedése az Egyesült Államokban

A jogklinika módszertan nem egyedülálló amerikai találmány, mégis az Egyesült Államokat tekinthetjük ezen képzési módszer anyaországának. Anyaország státuszából adódóan a jogklinika fejlődésének valamennyi lépcsőjét a leglátványosabban az USA-ban tudjuk ábrázolni. Tekintettel arra, hogy a jogklinika képzés fejlődése szoros összefüggésben áll az amerikai jogászképzés alakulásával, ezért elengedhetetlen volt, hogy az előző fejezetben vázlatosan ismertessem annak alakulását. A jogklinika oktatás amerikai fejlődése három, egymástól jól elkülöníthető korszakra bontható, amelyek az alábbiakban részletesen kifejtésre kerülnek: a kezdeti próbálkozások, a virágzás korszaka, valamint a globális jogklinika mozgalom.

²³⁶ Edwin REKOSH: Chapter two: The development of Clinical Legal Education: A global perspective – international experience, the history of legal clinics, 45. o. in: The Legal Clinics. The Idea, Organization, Methodology, Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych, Varsó, 2005, 43-51. o.

3.1.1. A kezdeti lépések, az első hullám

A jogi oktatás reformját e korban Douglas A. Blaze szerint három tényező mozdította elő. Elsőként, a gyakornoki rendszer felszámolása a jogi karokon, amely az elsődleges módszer volt a diákok gyakorlatra való felkészítésében. Másrészt, az így keletkezett űr pótlásának sürgetése mind az oktatói gárda, mind a gyakorló jogászok részéről. Harmadrészt, a megjelenő jogsegély mozgalom, amely a korai jogklinikák létrehozását eredményezte.²³⁷ Az 1890-es évek végén és az 1900-as évek elején, a langdelli esetjog „virágkorában”, amikor a felsőbbbírósági döntések elemzésére fókuszált a jogi oktatás, néhány jogi karon a diákok önkéntesen, ingyenes jogi rendelőket vagy jogi tanácsadó irodákat hoztak létre, anélkül, hogy kreditet kaptak volna munkájukért.²³⁸ Tették mindezt egyrészt azért, hogy elsajátítsák és gyakorolják a különböző jogászai képességeket, a jogelemzést, másrészt, hogy jogi segítséget nyújtsanak azoknak, akik anyagi helyzetüknél fogva nem engedhetik meg maguknak ügyvéd megbízását.²³⁹ Vagyis a jogklinikai módszer kettős (oktatási és szociális) célt szolgált az első amerikai jogklinikák megalakulásától kezdve. A diákok nem csak gyakorlati jellegű tapasztalatot kívántak szerezni az egyetemi éveik alatt, hanem egy szociális, társadalmi igazságossági missziót is kitűztek maguk elé.

1893-ban a Pennsylvania Egyetemen jött létre az első, diákok önkéntes közreműködésével létrehozott, ingyenes jogi rendelő az Egyesült Államokban, amelyet a Miller Klub alapított, így formálisan nem állt kapcsolatban az egyetemmel.²⁴⁰ Egy évvel a jogi rendelő megjelenése után, az egyetem egyik professzora, Emlen Hare Miller az ABA Jogi Oktatási Bizottságának írt levelében, üdvözölte a diákok munkáját, és kifejtette, hogy az ingyenes jogi rendelők létrehozásának célja a diákok szakmai fejlődésének biztosítása, míg a véletlen műve, hogy ezzel egyben szegény, rászoruló ügyfeleknek segítenek a joghoz jutásban.²⁴¹ Vagyis az elsődleges motiváció a szakmai fejlődés, amit kiegészít egy szociális, másodlagos cél. William Rowe 1917-ben publikált cikkében javasolta a jogi karoknak, hogy hozzanak létre, a saját intézményi kereteik között szervezett jogklinikákat, mivel ezt a képzési metódust vélte a legjobb módszernek arra, hogy a diákok kompetens jogászokká váljanak.²⁴² Rowe felhívta a jogi karok figyelmét, hogy számos más szakma oktatásához képest, mint például az orvosok, mérnökök, építészek, ahol a klinikai,

²³⁷ BLAZE 1997, 943-944. o.

²³⁸ Margaret Martin BARRY, Jon C. DUBLIN, Peter A. JOY: Clinical Education for this Millenium: The Third Wave. Clinical Law Review, 2000. Volume 7., No. 1., 1-75. o., 6. o.

²³⁹ BARRY, DUBLIN, JOY 2000, 6. o.

²⁴⁰ WILSON 2018, 88-89. o.

²⁴¹ WILSON 2018, 90. o.

²⁴² WILSON 2018, 90. o.

gyakorlati tapasztalat az egyetemi oktatás része, a jogászok el vannak maradva.²⁴³ Hangsúlyozta, hogy a gyakorlati tudás, beleértve az ügyfelekkel való kommunikációt, az egyes eljárások menetének ismeretét, másként nem szerezhető meg, így nemcsak az oktatóknak, hanem a szakmának, ügyvédeknek, bíróknak is sokkal nagyobb szerepet kell vállalniuk a jogásképzés reformjában.²⁴⁴ Szerinte ehhez a változáshoz az első lépést a jogklinikák jelentik.²⁴⁵ Ugyanakkor, Rowe a jogklinikák bevezetését nemcsak az oktatási, hanem a szociális cél miatt is szorgalmazta. Azzal, hogy a diákok megértik a jogászok szakmai felelősségét, a jogklinika tapasztalatuk által elsajátítják az önkéntesség, a közjó, a szakmai becsületesség képességét, a legjobb szolgáltatást tudják a szegény, rászoruló ügyfeleknek biztosítani.²⁴⁶ Mindezekből kifolyólag, a jogklinika módszernek a teljes jogi oktatás középpontjává kell válnia, minden tanév, minden tantárgyában meg kell jelennie.²⁴⁷

Rowe, aki a jogi realisták álláspontját erősítette, hangsúlyozta, hogy a jogi oktatás célja nem a jog mint tudomány oktatása, hanem az, hogy olyan hallgatók kapjanak diplomát, akik ismerik a legmagasabb szakmai előírásokat, akik napi kapcsolatban voltak már ügyfelekkel, és így megtapasztalták milyen a jog „élő” környezetben.²⁴⁸ Ugyanis olyan jogászokra van szükség, akik a közjót a legtagabb társadalmi és állami értelemben szolgálják. Habár Rowe gondolatai és tanulmánya a korban idegennek számított, mégis sokan csatlakoztak álláspontjához. Jerome Frank, a jogi realista mozgalom egyik élharcosa, tanulmányában a jogklinikák orvosi képzés mintájára való bevezetését javasolta, amelynek keretében a hallgatók valós ügyekben működnének közre, így fejlődne számos jogász kompetenciájuk, mint a tárgyalástechnika, dokumentumkészítés, miközben saját bőrükön tapasztalnák meg a jogász etika ingoványos talaját is.²⁴⁹

1921-ben a Carnegie Alapítvány által kidolgozott Reed jelentés három pontban foglalta össze, hogy mire van szükség a diákok gyakorlatra való felkészítése érdekében: (1) általános jellegű oktatás, (2) a jog elméleti ismerete, (3) gyakorlat alapú kompetencia-tréning.²⁵⁰ A Langdell-féle esetjogi módszer mindössze egy pontot, a jog elméleti ismereteinek elsajátítását tudja biztosítani. Az 1920-as években már több jogi karon,

²⁴³ William V. ROWE: Legal Clinics and Better Trained Lawyers a Necessity. Illinois Law Review, 1917, 11. évfolyam, 9. szám, 591-618. o., 596. o

²⁴⁴ ROWE 1917, 598. o.

²⁴⁵ ROWE 1917, 599.o

²⁴⁶ ROWE 1917, 607. o.

²⁴⁷ ROWE 1917, 606. o.

²⁴⁸ ROWE 1917, 618. o.

²⁴⁹ GROSSMAN 1974, 169. o.

²⁵⁰ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

nevezetesen Harvard, Yale, Northwestern, Minnesota és Cincinnati egyetemen létezett valamilyen típusú jogklinika.²⁵¹ Ebben a korban a jogklinikák és a jogi segítségnyújtó közösségek közötti kapcsolat rendkívül szoros volt.²⁵²

Kevesebb, mint egy évtizeddel a Reed jelentés publikálása után, 1928-ban, a Duke egyetem professzora, John Bradway jelentős lépést tett a jogklinikai oktatásban, hiszen a USC-n²⁵³ létrehozta az első, képzési tantervbe illesztett hathetes jogsegély klinikát (legal aid clinic), amit aztán 1931-ben egy teljes szemeszter hosszúságú egyetemi képzésbe illesztett jogklinika létrehozása követett a Duke egyetemen.²⁵⁴ Az volt a cél, hogy helyettesítse a gyakornoki rendszer után megmaradt űrt, így a kezdeti tanítási technikát a „csinálva tanulást” a gyakornoki rendszertől kölcsönözték.²⁵⁵

1934-ben Bradway a jogklinika módszernek öt pedagógiai célkitűzését határozta meg:

- (i) a diákok szakmai tapasztalatot szereznek, amely hidat képez a jogi oktatás és a szakma gyakorlása között,
- (ii) az alkalmazás segít összeilleszteni a korábban tanult anyagi és eljárásjogot, így hozzájárul az összefüggések megértéséhez a különböző jogterületek között,
- (iii) bevezeti az emberi, humán-faktort a képzésbe,
- (iv) a szakma akár íratlan és etikai szabályait is felfedi a diákok előtt,
- (v) a diákok egy ügyet az elejétől a végéig végig vihetnek, peres stratégiát dolgozhatnak ki, vagyis úgy fognak viselkedni, mint egy ügyvéd, miközben úgy gondolkodnak, mint egy bíró.²⁵⁶

Bradway maga úgy definiálta a jogsegély klinikát, mint „*olyan jogsegély közösség, amely a jogi kar iránymutatása alatt működve kettős célt szolgál, egyrészt a szegényeknek nyújtott közszolgálat, másrészt jogi oktatási módszer.*”²⁵⁷ Azáltal, hogy a diákok kontrollált keretek között jogi ügyekben működnek közre, szakmai tapasztalatot szereznek, másrészt, jogsegély szolgáltatást adnak a közösség azon tagjainak, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy ügyvédet alkalmazzanak. Következésképpen, két 'nyertese' is van a jogklinikáknak: a diákok, akik szakmai tapasztalatot szereznek, és az a közösség, akiknek

²⁵¹ John S. BRADWAY: The Beginning of the Legal Clinic of the University of Southern California. Southern California Law Review, 1929, 2. szám, 252-253. o.

²⁵² BRADWAY 1929, 252-276. o., 253. o.

²⁵³ University of Southern California

²⁵⁴ BLAZE 1997, 945. o.

²⁵⁵ BLAZE 1997, 945. o.

²⁵⁶ BLAZE 1997, 948. o.

²⁵⁷ DUBLIN 1998, 1464. o.

ingyenes jogi segítséget nyújtanak.²⁵⁸ Bradway szerint, amennyiben a joghallgatók nem szereznek gyakorlati tudást az egyetemi éveik alatt, akkor kezdő jogászként „*hatalmas lesz a szakadék a jogi képzés és az ügyfelek által támasztott igények között.*”²⁵⁹ „*A jogklinikák tehát átmenetet képeznek a jogi karok elméleti képzése, és azon gyakorlati problémák között, amivel egy frissen végzett jogász kezdő ügyvédként szembesül.*”²⁶⁰ Annak érdekében, hogy a kezdő jogászok tudatlanságukat elrejtse és a szükséges információkat megszerezzék, jelentős terhet cipelnek, ami frusztrációt okozhat nekik.²⁶¹ Mindez sem egy fiatal jogásznak, sem az ügyfeleknek nem biztosít megfelelő körülményt. A jogklinikai programban való részvétellel a diákok, olyan gyakorlati képességeket sajátíthatnak el, mint az ügyfelekkel való kommunikáció vagy a tényfeltárás. Másfelől, a hallgatók szembesülnek azzal is, hogy a legtöbb probléma, amivel az ügyfelek hozzájuk fordulnak nemcsak jogi, hanem gazdasági, egészségügyi, szociális természetű is, így abban is segítséget kell adniuk, hogy kihez, hova fordulhatnak az egyéb gondjaikkal.²⁶² A jogklinikai módszertan egyetemi képzésbe való beépítése hosszútávon másfajta előnyökkel is jár, túl a fentebb említett szakmai fejlődésen, és a közösségnek a joghoz juttatásán. Nevezetesen, egy olyan fiatal jogász közösséget nevel ki, akik mindent megtesznek annak érdekében, hogy emeljék a szakma etikai és tudományos színvonalát valamennyi ügyvédi kamarában.²⁶³ Összességében elmondható, hogy „*a jogklinikának helye van a jogsegély, a jogi oktatás és az ügyvédi kamara etikai területén is.*”²⁶⁴

Rowe 1917-es cikke, a Reed jelentés 1921-es megjelenése, majd Bradway és Frank két évtizedes úttörő munkája (1920-40 között) a jogklinikai módszertan kidolgozását és a jogászképzés tantervébe való beillesztését illetően elvezetett oda, hogy a házon belüli élő ügyfeles jogklinikák a jogi oktatás szerves részévé váltak.²⁶⁵ A viszonylag gyorsan elért sikerek ellenére a jogklinikai képzés fejlődésének kezdeti szakaszától napjainkig hasonló nehézségekkel szembesülnek a jogklinikai módszertan mellett harcoló jogászok Amerikában és Európában. Így nevezetesen, a pénzügyi források és támogatások hiánya, a jogklinikai oktatók alacsony száma és az egyetemen belüli bizonytalan státusza, illetve az

²⁵⁸ BRADWAY 1929, 252. o.

²⁵⁹ BRADWAY 1929, 260. o.

²⁶⁰ John S. BRADWAY: The Nature of a Legal Aid Clinic. Southern California Law Review, 1930, 3. szám, 173-180. o., 173. o.

²⁶¹ BRADWAY 1929, 260. o.

²⁶² BRADWAY 1929, 260. o.

²⁶³ BRADWAY 1929, 275. o.

²⁶⁴ BRADWAY 1929, 276. o.

²⁶⁵ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

elméleti, jogot kizárólag tudományként elismerő oktatók (mint például Langdell) ellenállása, gyanakvó, negatív véleménye.²⁶⁶

3.1.2. A „robbanás korszaka”, a második hullám

Az 1950-es évekre megközelítőleg már 25 jogi kar működtetett jogklinikát az USA-ban, azonban a módszer Amerika-szerte történő robbanásszerű elterjedése csak az 1960-as, 1970-es években valósult meg. E korszak a szociális nyugtalanság és a diáklázadások időszaka volt, amelyre a civil jogi és a háborúellenes tüntetések, valamint a jóléti, szociális jogok mozgalma volt jellemző.²⁶⁷ A jogra úgy tekintettek, mint a szociális változás egyik mozgatórugójára.²⁶⁸ Tíz év alatt szinte az összes jogi kar létrehozott valamilyen típusú jogklinikát, egyesek többfelét is.²⁶⁹ Két tényező segítette a jogklinikák módszer ilyen széleskörű elterjedését: (1) a diákok követelték a jogklinikák bevezetését, (2) független anyagi támogatást nyújtottak különböző magánalapítványok.²⁷⁰ A fokozott diákköveteléseket megalapozta a hallgatók alulreprezentált közösségek szolgálata iránti nagyfokú elkötelezettsége, és a társadalom jogi reform általi megváltoztatási, átalakítási igénye.²⁷¹ A joghallgatók nagyobb figyelmet akartak fordítani olyan jogi részkérdésekre, mint a szegénység, a női, a polgári és a fogyasztói jogok, valamint a környezetvédelem.²⁷² Az anyagi támogatást illetően a legnagyobb szponzor a Ford Alapítvány volt, amely 1968-ban bejelentette: 12 millió dollár támogatást biztosít, hogy a jogklinikák a jogi oktatás szerves részévé váljanak országszerte, több mint egy évtizeden belül.²⁷³ A Ford Alapítvány létrehozott egy különálló intézményt, a CLEPR²⁷⁴-t, ahova számos szervezet, többek között az AALS²⁷⁵ és az ABA is delegált tagokat. A CLEPR elnöke szerint, a társadalomnak égető szüksége van a joghallgatók és professzorok szolgálataira, hiszen ők

²⁶⁶ Robert J. CONDLIN: Clinical Education in the Seventies: An Appraisal of the Decade. *Journal of Legal Education*, 1983, 33. szám, 604-612. o., 604. o.

²⁶⁷ DUBLIN 1998, 1465. o.

²⁶⁸ DUBLIN 1998, 1465. o.

²⁶⁹ CONDLIN 1983, 604. o.

²⁷⁰ DUBLIN 1998, 1465. o.

²⁷¹ Roy T. STUCKEY: Education for the Practice of Law: The Times They Are A-Changin'. *Nebraska Law Review*, 1996, 75. szám, 648-683. o., 651-652. o. Idézi DUBLIN 1998, 1465. o.

²⁷² Jeff GIDDINGS, Roger BURRIDGE, Shelley A. M. GAVIGAN, Catherine F. KLEIN: The First Wave of Modern Clinical Legal Education, The United States, Britain, Canada and Australia, in: *The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice*, (szerk. Frank S. Bloch) Oxford University Press, 2011, 3-22. o., 5. o.

²⁷³ DUBLIN 1998, 1465. o.

²⁷⁴ Council on Legal Education and Professional Responsibility: A Jogi Oktatás és a Szakmai Felelősség Tanácsa

²⁷⁵ Association of American Law Schools: Amerikai Jogi Karok Szövetsége

tudnak a „kisemberek” ügyeiben tömegesen eljárni.²⁷⁶ A Ford Alapítvány támogatását követően az amerikai kongresszus 1978 és 1997 között 87 millió dollárt biztosított a jogklinika oktatás intézményesítése céljából.²⁷⁷

Philip Schrag és Michael Meltsner szerint, a „*jogklinika oktatás az 1960-as évek szociális nyugtalanságának időszakában született.*”²⁷⁸ A jogklinika második korszakának első felére a szociális cél dominanciája jellemző, amely oka az ezen éra mögött meghúzódó szociális és társadalmi változások iránti vágyban keresendő. A jogklinika kurzusok a jogászai képességek elsajátítása mellett, jelentős hangsúlyt fektettek a tisztességre, az erkölcsre, a szakmai önfejlődésre, a szakma értékeire, miközben több százezer alacsony jövedelmű ügyfélnek nyújtottak segítséget.²⁷⁹ A hastingsi jogi kar dékánja szerint „*azon lelkes, érdeklődő és elhivatott joghallgatók, akik a szabadidejüket a jogklinika programra fordítják [...] - ők az egyébként is túlterhelt és emberhiánnyal küzdő irodák munkaerő forrásai.*”²⁸⁰ Mivel a jogklinikákon folytatott munka ebben az időben rendkívül átpolitizált volt, egyes jogklinikák erőteljes ellenállást tapasztaltak, például az állami kormányok részéről, sőt néhány jogklinika esetében a bezárást is megkísérelték.²⁸¹

A robbanásszerű elterjedés ellenére a jogklinika oktatókat „másodrendű” oktatóknak minősítette a jogtudomány.²⁸² Az 1970-es években a CLEPR külön támogatást biztosított a képzett jogklinika oktatók toborzására és megtartására, abban bízva, hogy így megerősíti a szerepüket és fontosságukat a jogi karokon.²⁸³ A második hullám első felében tehát a jogklinika képzés legfőbb célja a közösség szolgálata volt, az oktatási cél csak másodlagos szerepet töltött be. Mindez azonban az 1980-as években, a jogi oktatás szemléletváltásának következtében, megváltozott. A szociális cél helyett, a jogászai kompetenciák és képességek elsajátítására helyeződött a hangsúly. E változást számos tényező együttes megjelenése eredményezte. A jogi karra újonnan bekerülő diákok egyre kevésbé voltak elhivatottak a társadalom marginalizált csoportjaiért való felelősségvállalásban, sokkal inkább karrieristák, akik az egyetemi éveiket

²⁷⁶ DUBLIN 1998, 1466. o.

²⁷⁷ Alberto ALEMANNO-Lamin KHADAR: Reinventing Legal Education, How Clinical Education is reforming law teaching and practice in Europe, Cambridge University Press 2018, 1-26. o., 7. o.

²⁷⁸ Philip G. SCHRAG, Michael MELTSNER: Reflection on Clinical Legal Education, Northeastern University Press, 1998. Idézi BARRY, DUBLIN, JOY 2000, 12. o.

²⁷⁹ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

²⁸⁰ GROSSMAN 1974, 174. o.

²⁸¹ GIDDINGS, BURRIDGE, GAVIGAN, KLEIN, 2011, 11. o.

²⁸² GIDDINGS, BURRIDGE, GAVIGAN, KLEIN, 2011, 16. o.

²⁸³ GIDDINGS, BURRIDGE, GAVIGAN, KLEIN, 2011, 16. o.

kapcsolatépítésre és szakmai fejlődésre fordították.²⁸⁴ A joghallgatók szemléletmód váltása mellett jelentős szerepet játszott az ABA is az oktatási cél erősítésében.

Az ABA által készített MacCrate Report a jogi oktatás számos hiátusára hívta fel a figyelmet, így például arra, hogy rendkívüli hiányosságok tapasztalhatók a diákok szakmára való felkészítésében.²⁸⁵ Javasolta a jogi oktatás tantervi szintű átalakítását, amelyben az ügyvédi kamarának is jelentős szerepet kellene vállalnia, annak érdekében, hogy a frissen végzett jogászok megfelelő képességekkel felvértezve hagyják el egyetemüket. A jelentés a jogi oktatás kapcsán három alapvető megállapítást rögzített: (1) a jogi karoknak nagyobb szerepet kell vállalniuk a diákok gyakorlatra való felkészítésében, (2) a jogi oktatásban kulcsszerepet kell kapnia a jogklinika módszertannak, (3) elvárás az élethosszig tartó tanulás.²⁸⁶ A MacCrate Report tíz alapvető jogászai képességet és négy alapértéket nevesített. A képességek a következők: (1) problémamegoldás, (2) jogi elemzés és érvelés, (3) jogi kutatás, (4) tényfeltárás, (5) kommunikáció, (6) tanácsadás, (7) tárgyalás, (8) perbeli képviselet és alternatív vitarendezési eljárások, (9) a jogi munka szervezése és irányítása, (10) az etikai problémák felismerése és megoldása. Az értékek közé pedig az alábbiakat sorolta: (a) kompetens képviselet, (b) törekvés az igazságosság, a tisztesség, az erkölcsösség előmozdítására, (c) törekvés a szakma fejlesztésére, valamint (d) szakmai önfejlődés.²⁸⁷ A MacCrate jelentés hatására, az ABA Küldöttgyűlése 1996-ban a jogi karok akkreditációjában jelentős módosításokat vezetett be, ezzel is erősítve a jogklinikák szerepét.²⁸⁸ Az új előírások értelmében, a jogi karok kötelesek olyan oktatási programot fenntartani, amit kifejezetten azért hoznak létre, hogy a diákokat hatékonyan felkészítsék a jogi szakmára.²⁸⁹ Az új elvárások hatása hamar jelentkezett, például 1992-1998 között a jogklinika oktatók száma megközelítőleg 850-ről 1150-re emelkedett.²⁹⁰

3.1.3. A harmadik hullám

A jogklinika második korszaka az 1990-es évek végén zárult, és ezzel kezdetét vette a ma is tartó harmadik hullám. Bár a korábbi időszakokból sokat tanultak a jogi karok, azonban

²⁸⁴ Minna J. KOTKIN: The Violence Against Women Act Project: Teaching A New generation of Public Interest Lawyers, *Journal of Law and Policy*, 1996, 4. szám, 435-461. o., 446. o. Idézi DUBLIN 1998, 1467. o.

²⁸⁵ DUBLIN 1998, 1468. o.

²⁸⁶ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

²⁸⁷ Robert MACCRATE: Educating a Changing Profession: From Clinic to Continuum. *Tennessee Law Review*, 1997, 64. szám, 1099-1134. o., 1100-1108. o. Idézi DUBLIN 1998, 1468. o.

²⁸⁸ DUBLIN 1998, 1469. o.

²⁸⁹ American Bar Association, Standards For Approval of Law School and Interpretation Standards 301, 1993. Idézi DUBLIN 1998, 1469. o.

²⁹⁰ DUBLIN 1998, 1469. o.

bőven van még hová fejlődnie a jogi oktatásnak, mivel a változások, így az ABA által előírt új akkreditációs követelmények ellenére is rendszeresen bírálatok középpontjában áll. Továbbra is problémaként jelentkezik, hogy a professzorok és maga a képzés is kis hangsúlyt fektet a jog analitikus megértésére, a különböző jogterületek közötti összefüggések feltárására, illetve azon jogászai technikákra, amelyek később segítik megérteni miként működik a jog és maga a jogászai szakma.²⁹¹ A mai napig az egyik legjelentősebb probléma, hogy a jogi karok többsége az ügyvédi vizsgára való felkészítést helyezi a középpontba, és nem a jövőben is kamatoztatható jogászai kompetenciák elsajátítását, fejlesztését.

2007-ben az amerikai jogi oktatás szempontjából két fontos könyv (Carnegie jelentés²⁹² és a Best Practice²⁹³) jelent meg, mindkettő erőteljesen kritizálta az amerikai jogi oktatást.²⁹⁴ A Carnegie jelentés olyan integrált tanterv bevezetését tanácsolta, amelyben a gyakorlati képességek, ideértve például a szakmai felelősséget és az etikai fejlődést, fontos szerepet kapnak. A Best Practice könyv üzenete, hogy a jogi karok az oktatás során a szókratészi és esetjogi módszerek alkalmazása helyett a hangsúlyt a tudásra, az értékekre és a készségekre helyezték, továbbá, a könyv kiemeli, hogy ezek fejlesztése valamennyi tantárgy keretében jelenjen meg, ne kurzusonként elkülönítve. Mindkét könyv felhívta a figyelmet arra, hogy a kritikák nem újkeletűek, hiszen évek óta panaszkodnak a munkáltatók és a joghallgatók is, amiért a jogi karok nem készítik fel megfelelően a diákokat a szakmára. A professzorok többsége ellenáll az oktatási módszereik újragondolásának, továbbra is a jogi doktrínákat tanítják és az elméleti tudásra helyezik a hangsúlyt.²⁹⁵ A fentebb ismertetett nehézségek azt eredményezik, hogy nem érvényesíthető a jogi oktatással szembeni elvárás, miszerint gondolkodóvá és nem memorizálóvá, magolóvá kell tenni a hallgatókat. Ugyanakkor, az univerzális jogklinika oktatás irányába mutató mérföldkönek is tekinthetők ezek a könyvek, mivel egy átfogó, több évig tartó kutatás eredményeként készültek, és széleskörű megújulási javaslatokat tartalmaznak az amerikai jogi oktatást illetően, beleértve a jogklinika módszertant is. Napjainkban, gyakorlatilag az összes amerikai jogi egyetem rendelkezik jogklinika

²⁹¹ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

²⁹² William M. SULLIVAN AND OTHERS: Educating Lawyers: Preparation for the Profession of Law (továbbiakban: Carnegie jelentés) Jossey-Bass/Wiley, 2007

²⁹³ Roy STUCKEY AND OTHERS: Best Practices for Legal Education: A Vision and a Road Map (továbbiakban: Best Practice), Clinical Legal Education Association, 2007

²⁹⁴ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

²⁹⁵ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

programmal, amelyek száma és a jogi oktatásban betöltött szerepének elfogadottsága folyamatosan nő.²⁹⁶

A globális jogklinika mozgalom az 1990-es évek végén, a 2000-es évek elején vette kezdetét, amely ma is tart. E mozgalom bizonyítéka a különböző országok jogklinika oktatóinak egymással való kooperációja, akik a globális cél elérése érdekében együttműködnek, a jó gyakorlatokat megosztják egymással, sőt közös szervezeteket is létrehoznak, mint például a GAJE.^{297,298} „A GAJE olyan személyekből álló szövetség, akik elkötelezettek az igazságosságnak a jogi oktatáson keresztül történő elérése mellett. A joghallgatók jogklinikai oktatása az igazságügyi oktatás kulcsfontosságú eleme [...]”.²⁹⁹ Kérdésként merülhet fel, hogy vajon valóban beszélhetünk-e jogklinika mozgalomról, melyek a jogklinika képzés azon sarokpontjai, amelyeket a világon mindenhol elismernek? Lényegi eleme egyrészt, a szakmai oktatási küldetése, amelynek keretében, a dolgozat által többször is idézett, kettős cél (oktatási és szociális) is megvalósul, másrészt, maga a módszertan, amely elkötelezett a gyakorlati alapú oktatás mellett.³⁰⁰ Harmadrészt, elhivatottan küzd a jogászok társadalmi igazságosságra neveléséért.³⁰¹ A jogklinika oktatók a világon mindenhol elszántan támogatják a jogi képzés reformját, sőt hajlandóak új oktatási módszereket is elsajátítani az oktatás hatékonyságának emelése érdekében.³⁰² „A jogklinika oktatásra, mint „igazságközpontú” vagy „társadalmilag fontos oktatásra” tekinthetünk, hiszen az elsődleges célja, hogy a jövő jogászainak olyan képzést biztosítson, amelyből mind a szakma, mind a társadalom profitál.”³⁰³ A jogklinika képzésnek így tehát közvetlen hatása van a helyi társadalomra és a helyi szakmai közösségre is.³⁰⁴

Mára már valamennyi jogi karon működik valamilyen típusú jogklinika az Egyesült Államokban, a diákok kreditet kapnak a munkájukért, és a jogklinika oktatók elismert tagjai lettek a jogtudománynak.³⁰⁵ A jogklinika módszertan széleskörű elterjedését bizonyítja az is, hogy a 2021-2022-es tanévben a Harvard jogi karán végzett diákok,

²⁹⁶ ALEMANN-KHADAR 2018, 7. o.

²⁹⁷ GAJE: Global Alliance for Justice Education

²⁹⁸ Frank S. BLOCH, N. R. Madhava MENON: The Global Clinical Movement. in: The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice, (szerk. Frank S. Bloch). Oxford University Press, 2011, 267-277. o., 267. o.

²⁹⁹ Global Alliance for Justice Education: Mission Statement: https://www.gaje.org/mission_statement (utolsó megtekintés: 2022. 05. 22.)

³⁰⁰ BLOCH, MENON 2011, 269. o.

³⁰¹ BLOCH, MENON 2011, 269. o.

³⁰² BLOCH, MENON 2011, 272. o.

³⁰³ BLOCH, MENON 2011, 272. o.

³⁰⁴ BLOCH, MENON 2011, 275. o.

³⁰⁵ REKOSH 2005, 47. o.

mintegy 88%-a részt vett valamilyen jogklinika kurzuson a képzése során.³⁰⁶ Mindemellett, egy globális jogklinika mozgalom zajlik a világban, aminek aktív részesei az amerikai jogi karok is.

3.2.A jogklinika képzés közép-kelet-európai múltja

Az amerikai mintához hasonlóan, az európai jogprofesszorokra is jellemző a tradicionális oktatáshoz való ragaszkodás, holott a „csinálva, menet közben tanulás” módszere ősidők óta létezik. Edwin Rekosh kutatásai során felfedezte, hogy a közép-kelet-európai régióban már az XIX. század közepén működtek jogklinikák, például Németországban és Oroszországban 1847-ből találhatók olyan források,³⁰⁷ amelyek a jogklinika oktatásra utalnak.³⁰⁸ Az európai modell, különösen a dán példa, később több amerikai jogi kar számára is mintaként szolgált. William Rowe, a Columbia egyetem professzora, saját jogi karán alapított jogklinika programot a Koppenhágai Egyetemmel való együttműködésének köszönhetően.³⁰⁹ Arthur von Briesen, a New York-i Jogi Segítségnyújtó Társaság korai elnöke, 1907-ben ellátogatott a Koppenhágai Egyetemre, hogy tanulmányozza a dán jogklinika módszert. A mintaként szolgált dán jogklinika³¹⁰ 1885-ben alakult a Koppenhágai Egyetem és a koppenhágai Jogi Segítségnyújtó Társaság együttműködésében, így mind állami, mind egyetemi forrás segítette a jogklinika működését.³¹¹

Wilson könyvében a közép-kelet-európai jogklinikai oktatást posztszovjet újításként határozza meg.³¹² Az orosz igazságügyi minisztérium lapja³¹³ már 1901-ben megemlíti a jogklinika oktatást mint olyan módszert, amelynek köszönhetően a diákok szegény ügyfelek valós problémáiban nyújtanak közvetlenül segítséget, ezzel is fejlesztve

³⁰⁶ In-House Clinic: <https://hls.harvard.edu/dept/clinical/clinics/in-house-clinics/> (utolsó megtekintés: 2022. 05. 20.)

³⁰⁷ A német szakirodalom utal a „pandektenpraktikum” 1847-es rostocki létrehozására, amely modellt ugyanabban az évben Kazahsztán és Oroszország is átvett. Lásd: Edwin REKOSH: Constructing Public Interest Law: Transnational Collaboration and Exchange in Central and Eastern Europe, UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs 2008, 13. szám, 55-96. o., 84. o.

³⁰⁸ WILSON 2018, 86. o.

³⁰⁹ ROWE 591. o. Idézi REKOSH 2005, 45. o.

³¹⁰ hivatalos neve: The Student Association for Securing Legal Aid to the Poor

³¹¹ WILSON 2018, 87. o.

³¹² WILSON 2018, 185. o.

³¹³ Journal of the Ministry of Justice of Russia

a társadalom jogtudatosságát.³¹⁴ Ugyanakkor, írásos bizonyítékot a cári Oroszországban ténylegesen működő jogklinikáról nem találhatunk. Az első, valóban működő orosz jogklinika 1996-ban kezdte meg tevékenységét a Petrozavodsk-i Állami Egyetemen, amely a vermonti jogi karral való együttműködésnek köszönhető.³¹⁵ Czeslaw Znamierowski a Gazeta Polska 1936-os számában javasolta a jogi karoknak, hogy az orvosi képzés mintájára vezessenek be klinikai oktatást Lengyelországban. Znamierowski, ellentétben Frankkel, a jogklinika oktatás céljai közül a szociális cél szerepét hangsúlyozta, szerinte *„[a] jog előtti demokratikus egyenlőséget már maga az a tény is veszélyezteti, hogy a jogsegélyt csak piaci áron lehet megvásárolni. [...] Van egy igazán komikus és egyben szomorú analógia a per és a betegség között. Abban hasonlítanak, hogy nem kizárólag azokat sújtják, akik könnyedén megengedhetik maguknak a segítséget. Éppen ez az analógia hívja fel a figyelmünket a jogi klinikákra és az ambulanciákra, mint az olcsó és ingyenes jogi segítségnyújtás megszervezésének modelljére.”*³¹⁶

A jogklinika fejlődése a közép-kelet-európai régióban, az amerikaival ellentétben, élesen nem különíthető el korszakokra. Habár az egyes jogklinikaszerű európai kezdeményezések, elsődlegesen a dán modell, adták a motivációt az amerikai jogklinika programok létrehozására, a kezdeti próbálkozások után hosszú időre eltűntek a jogi oktatás keretéből. A rendszerváltást követő, jogászképzést is jelentősen érintő, változások hozták vissza, meghatározó amerikai támogatással, a módszertant a jogászképzésbe. Ahhoz, hogy a jogklinika oktatás az 1990-es évek második felében a régióban fejlődésnek indulhasson, rögzös utat kellett bejárnia. Számos, amerikaihoz hasonló, tényező, többek között az anyagi támogatás, minőségi jogi tankönyvek és az elkötelezett oktatói gárda hiánya, a tradicionális, elmélet alapú oktatás dominanciája nehezítette a jogászképzés fejlesztését.³¹⁷ A kommunista rendszerek bukása és a Szovjetunió hanyatlása után a régió gyors és mélyreható változásokon ment keresztül, elegendő csak megemlíteni a központi tervgazdaságról a szabad piacgazdaságra, és az autoriter kormányzásról a demokratikusra való váltást. Ebben a kaotikus és gyorsan változó időszakban a jogászok szerepe jelentősen

³¹⁴ Edwin REKOSH: Constructing Public Interest Law: Transnational Collaboration and Exchange in Central and Eastern Europe. UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs, 2008, 13. szám, 55-96. o., 88. o. Idézi: WILSON 2018, 186. o.

³¹⁵ WILSON 2018, 187. o.

³¹⁶ REKOSH 2008, 85. o. 89. l.

³¹⁷ Mariana BERBEC-ROSTAS, Arkady GUTNIKOV, Barbara NAMYSLOWSKA-GABRYSIK: Clinical Legal Education in Central and Eastern Europe, Selected Case Studies. in: The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice, (szerk. Frank S. Bloch). Oxford University Press, 2011, 53-67. o., 54. o.

megnőtt. A végbemenő változások a jogrendszerek mélyreható átalakítását, többek között új demokratikus alkotmányok kidolgozását igényelte. Ezzel párhuzamosan az oktatási rendszerek, köztük az egyetemi szintű oktatási rendszerek is átalakultak. Az akadémiai szabadság gyorsan felváltotta az ideológia alapú oktatást, amely többek között azt a felismerést is magával hozta, hogy a régimódi tanítási módszerek - amelyek elsődlegesen arra épültek, hogy nagylétszámú előadások keretében az oktatók lediktálják a tananyagot, a diákok pedig, mint passzív résztvevők jegyzetelnek, anélkül, hogy megkérdőjeleznék, megvitátnák a professzor által elmondottakat – elavultak és nem fejlesztik azon fontos készségeket és képességeket, amelyek a jogász hivatás gyakorlásához elengedhetetlenek.³¹⁸ A jogász kompetenciák egyetemi oktatás keretében való elsajátításának lehetősége teljesen hiányzott vagy nagyon szűk körben volt elérhető.

1993-ban azonban megindult néhány kezdeményezés a gyakorlatorientált oktatás irányába, amelynek egyik jele a jogklinika kurzus megjelenése volt. Ezt a kezdeményezést számos szervezet támogatta, mint például az ABA egyik részlege, a CEELI³¹⁹, a Ford Alapítvány és az OSI.^{320,321} A fő gondolat a jogállamiság és az emberi jogok védelmének megerősítése volt új jogászgenerációk (tanárok és leendő jogalkalmazók) kinevelése révén.³²² Annak ellenére, hogy a közép-kelet-európai régió jogklinika programjai meghatározó anyagi és know-how-t, beleértve a tapasztalatok cseréjét is, kaptak a korábban nevesített amerikai szervezetektől, mégis a dél-afrikai tapasztalatoknak volt döntő hatása a régió jogklinika képzésére.³²³ Nagy valószínűséggel a dél-afrikai modell nélkül a jogklinika oktatás nem tudott volna gyökeret verni a régióban, amelynek egyik oka, hogy a dél-afrikai modell a jogklinika képzésen belül a hangsúlyt a jogi segítségnyújtásra helyezi, szemben az amerikai modellel, amelynél a prioritás az oktatási célok megvalósítása.³²⁴ A szociális cél dominanciájának oka, hogy Dél-Afrikában, Közép-Kelet-Európához hasonlóan, a jogi segítségnyújtásra kevesebb forrás áll rendelkezésre, így az egyetemek, és azon belül is a jogász hallgatók és tanáraik, tudják ezt a hiányt ingyenes jogi tanácsadásaikkal pótolni.

³¹⁸ Katarzyna WAZYNSKA-FINCK: Poland as the Success Story of Clinical Legal Education in Central and Eastern Europe, Achievements, Setbacks, and Ongoing Challenges, in: Reinventing Legal Education, How Clinical Education is reforming law teaching and practice in Europe, (szerk: Alberto Alemanno-Lamin Khadar) Cambridge University Press 2018, 44-55. o., 44-45. o.

³¹⁹ Central European and Eurasian Law Initiative: Közép-európai és eurázsiai jogi kezdeményezés

³²⁰ Open Society Institute

³²¹ BERBEC-ROSTAS, GUTNIKOV, NAMYSŁOWSKA-GABRYSIK 2011, 54. o.

³²² WAZYNSKA-FINCK 2018, 45. o.

³²³ REKOSH 2008, 86. o.

³²⁴ REKOSH 2008, 86-87. o.

3.2.1.A V4 országok jogklinika képzéseinek fejlődése

A posztszovjet régióból elsőként Csehországban, a Palacky Egyetemen jött létre az első élő ügyfeles jogklinika 1995-ben.³²⁵ Bár a jogi klinikai program napjainkban is működik, de a létrehozását követő években a hallgatók száma és az oktatás minősége stagnált, különösen az anyagi támogatás és a programban részt venni hajlandó személyek (hallgatók és oktatók) hiánya miatt.³²⁶ Ezt a „sötét időszakot” követően a klinikai programot 2006-2012 között az Európai Szociális Alap és a Cseh Köztársaság állami költségvetése által finanszírozott két projektnek³²⁷ köszönhetően továbbfejlesztették.³²⁸ Jelenleg négy élő ügyfeles³²⁹ és kilenc egyéb, például street law és jogalkotási jogklinika működik az egyetem jogi karán, amelyek közül az élő ügyfeles klinikákat a Hallgatói Jogi Iroda (Student Law Office) fogja össze, mint adminisztratív szerv, amelynek saját titkársága segíti megszervezni az ügyfelek és hallgatók találkozóit.³³⁰ A Palacky Egyetem jogklinika programjának sikerén felbuzdulva a brnói és prágai jogi karokon is létrehoztak jogklinikákat, amellyel kezdetét vette Csehországban a módszertan széleskörű alkalmazása.³³¹ A cseh jogi karok közötti szoros együttműködés példája a Palacky Egyetem és a prágai Károly Egyetem közös szervezésében létrehozott „Tapasztalati tanulás és tanítás” (Experiential Learning and Teaching) elnevezésű LLM program, amelyre olyan előadókat is meghívnak, akik évek óta eredményesen működtetnek jogklinikákat, így meglévő tapasztalataikat, jógyakorlataikat tudják a képzésen részt vevő hallgatókkal megosztani.³³²

Lengyelországban, a Jagello Egyetemen indult meg elsőként a jogklinika módszer alkalmazása 1997-ben, amely év magyar szempontból is jelentős, tekintve, hogy hazánkban is ebben az esztendőben jött létre az ELTE és a Magyar Helsinki Bizottság kooperációjának köszönhetően az első jogklinika, kimondottan menekültjogra

³²⁵ WILSON 2018, 186. o.

³²⁶ Vendula BRYXOVÁ, Maxim TOMOSZEK, Veronica VLCKOVA: Introducing Legal Clinics in Olomouc, Czech Republic, Journal of Legal Clinic Education, 2006, 10. szám, 149-156. o., 150. o.

³²⁷ A két projekt a következő: Development of practical forms of teaching at Law Faculty of Palacký University és Lifelong Learning in Law

³²⁸ Legal Clinic in Olomouc – First in Central Europe: <http://www.lawstars.eu/partner.aspx?id=3> (utolsó megtekintés: 2022. 05. 24.)

³²⁹ Ezek közül három 1-1 területre specializálódott, így működik fogyasztók jogaira, közigazgatási jogra és üzleti jogra fókuszáló jogklinikák.

³³⁰ Centre for Clinical Legal Education: <https://veda.upol.cz/en/workplaces/research-centres/centre-for-clinical-legal-education/> (utolsó megtekintés: 2022.08.08.)

³³¹ Maxim TOMOSZEK: The Growth of Legal Clinics in Europe – Faith and Hope, or Evidence and Hard Work?, International Journal of Clinical Legal Education 2014, Volume 21., No.1., 93-102. o., 97. o.

³³² LLM and Certificate in Experiential Learning and Teaching: <https://www.prf.cuni.cz/en/llm-and-certificate-in-experiential-learning-and-teaching-1404058406.html> (2020.10.28.)

specializálódva.³³³ Egy évvel később, 1998-ban a Varsói Egyetem jogklinika programja is kezdetét vette, két szekcióval, amelyek elítéltek, illetve nemi alapú erőszak és megkülönböztetés áldozatainak nyújtottak segítséget.³³⁴ Mindkét lengyel jogklinika létrehozását többek között a Ford Alapítvány támogatta.

A jogklinika oktatás európai mérföldkövének tekinthetjük a Budapesten 1998-ban megszervezett konferenciát, amelyen a térség jogi karainak dékánjai és oktatói vettek részt.³³⁵ A konferenciának két jelentős eredménye volt. Egyrészt, erősítette a joglinikák és rajtuk keresztül a jogi karok, valamint a helyi civil szervezetek közötti kapcsolatot, annak érdekében, hogy a diákokat kritikus gondolkodóvá neveljék, másrészt, a hallgatók élő jogi ügyekben történő részvételét is előmozdította. Ez utóbbi azért fontos, mert így a különböző tantárgyaik során megszerzett elméleti tudásukat interdiszciplináris módszerrel alkalmazniuk kell, fejlesztve ezzel az etikai ismereteiket, a jogászai képességeiket és értékeiket.³³⁶ A konferenciát követően, köszönhetően az COLPI,³³⁷ a PILI³³⁸ és a Ford Alapítvány támogatásának, a régióban ugrásszerűen megnőtt a joglinikák száma. A jogklinika oktatóknak rendszeres workshopot és tréninget szerveztek, sőt egyes országokban nemzeti jogklinika hálózatok jöttek létre, például Lengyelországban a Legal Clinic Foundation (Lengyel Jogklinika Alapítvány).

Ugyanakkor, a 2000-es évek közepétől a külföldi támogatások száma csökkent, melynek eredményeként megannyi jogklinika program megszűnt. Ennek oka többek között a módszertan nem megfelelő átültetésében keresendő, hiszen számos esetben „tisztán” az amerikai modellt ültették át, anélkül, hogy a helyi feltételekhez (társadalmi, jogi, gazdasági, szociális stb.) igazították volna. Következésképpen, azon jogklinika programok tudtak a nyugati támogatások csökkenése, megszűnése után is eredményesen tovább működni, ahol az amerikai modellt a helyi viszonyokhoz igazítva hozták létre. Az amerikai modellel ellentétben a régió jogklinika programjainak többségét elsődlegesen az a cél vezérli, hogy a társadalom rászoruló tagjainak nyújtsanak jogi támogatást, hasonlóan a dél-afrikai modellhez. Valamint, a közép-kelet-európai régió országainak jogi képzésére továbbra is a tradicionális elméleti típusú oktatás jellemző, amelyből számos gyakorlati képesség elsajátításának lehetősége hiányzik, szemben az amerikaival, ahol nagy hangsúlyt

³³³ BERBEC-ROSTAS, GUTNIKOV, NAMYSLOWSKA-GABRYSIK 2011, 59. o.

³³⁴ WAZYNSKA-FINCK 2018, 46. o.

³³⁵ WILSON 2018, 188. o.

³³⁶ WILSON 2018, 189. o.

³³⁷ Constitutional and Legal Policy Institute

³³⁸ Public Interest Law Institute

fektetnek a diákok jogász érvelési készségének fejlesztésére és gyakorlati tapasztalatok megszerzésére.³³⁹ Mindezekből kifolyólag, főleg azon jogklinika programok tudnak hatékonyan tovább funkcionálni, akik felismerték, hogy régió jogi oktatásának fentebb nevesített hiányosságait is korrigálni tudják, vagyis az oktatási célt is elérik, miközben a módszertan szociális küldetését is megvalósítják azáltal, hogy ingyenesen nyújtanak jogi segítséget a társadalom marginalizált csoportjainak.

A régióból kiemelkedik Lengyelország jogklinika képzése, amelyet Aksamovic és Gent cikkükben „*arany-standardként*” definiálnak az európai államok számára.³⁴⁰ Lengyelországban a jogklinika módszertan megjelenése néhány, a képzés iránt lelkes, USA-ból kutatói útról hazaérkező októnak és a hallgatók tradicionális oktatással szembeni elégedetlenségének köszönhető.³⁴¹ Habár az első jogklinikát Krakkóban 1997-ben hozták létre, 2 évvel később további 10 program indult el az országban, napjainkra összesen 25 jogklinika program működik, vagyis minden jogi karnak (az állami, egyházi és magánegyetemeket is beleértve) saját jogklinikája van, sőt, a legtöbb karon több is működik egyszerre. A lengyel jogklinika sikere több tényezőre vezethető vissza: 1.) számos külföldi (pl.: USA Konzulátusa), nemzetközi (pl.: UNHCR) és nemzeti intézmény (pl.: lengyel ombudsman, civil szervezetek) támogatja és segíti a jogklinikák működését, 2.) jelentős tudást és anyagi támogatást kapnak amerikai szervezetektől, 3.) a Lengyel Jogklinika Alapítvány³⁴² (továbbiakban: Alapítvány) felállítása, amelynek küldetése a jogklinikák működési standardjainak kidolgozása, támogatások és képzések biztosítása, a módszertan fejlesztése és népszerűsítése. Az Alapítvány által kidolgozott standardoknak, feltételeknek minden jogklinikának meg kell felelnie, ezzel biztosítva az oktatási színvonal megfelelőségét, valamint minőségbiztosítási garanciaként is szolgál az ügyfelek számára. Mindezen túl, az Alapítvány létrehozott egy külön szakmai folyóiratot (Klinika), évente két konferenciát szervez, illetve számos könyvet publikált a módszertanról.³⁴³ Az Alapítvány mára nemcsak a nemzeti jogi oktatás egyik kulcsfontosságú szereplője, hanem közreműködik a jogi segítségnyújtáshoz való hozzáférésre vonatkozó törvények és rendeletek kidolgozásában, valamint a pro bono jogi szolgáltatások nyújtásában,

³³⁹ REKOSH 2008, 88-90. o.

³⁴⁰ AKSAMOVIC, GENTY 2014, 433. o.

³⁴¹ WAZYNSKA-FINCK 2018, 46. o.

³⁴² Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych: Legal Clinic Foundation: <http://www.fupp.org.pl/en/foundation/history-mission> (utolsó megtekintés: 2022. 05. 22.)

³⁴³ WAZYNSKA-FINCK 2018, 48. o.

országszerte.³⁴⁴ A visegrádi államok közül a lengyel jogklinika oktatás a legfejlettebb és leginkább intézményesült.³⁴⁵

A visegrádi államok közül a szlovák jogklinika program a legfiatalabb, 2012 óta része a pozsonyi Comenius Egyetemen tantervének. Az egyetem újonnan létrehozott egy önálló Jogklinika Intézetet (Institute of Clinical Legal Education), amely kizárólag jogklinika képzésre fókuszál.³⁴⁶ Az Intézet működésének tíz éve alatt számos eredményt ért el, így például húsz jogklinika kurzust hozott létre, amelyek közül néhány élő ügyfeles, továbbá külön nyári egyetemet szervezett jogászai képességek elsajátítása, fejlesztése céljából, valamint a civil szektorral való együttműködésének eredményeként külön kurzust vezetett be, amelynek keretében a joghallgatók tutorok felügyelete mellett non-profit szervezeteknek nyújtanak jogi tanácsadást.³⁴⁷

Tekintettel arra, hogy a magyarországi jogklinika képzésről külön fejezet értekezik, így jelen fejezetben a szerző nem tér ki a hazai jogklinikák helyzetének alakulására.

A jogklinika mozgalom globális jellege Európában az ENCLE létrehozásában mutatkozott meg 2012 őszén. „Az ENCLE általános célja az igazságosság előmozdítása és a jogi oktatás minőségének javítása a jogklinika alkalmazásával azáltal, hogy összehozza az európai jogklinika iránt érdeklődőket, akik különböző jogi, oktatási és szervezeti környezetben cserélnek nézőpontokat és működnek együtt.”³⁴⁸ Az ENCLE mint ernyőszervezet, konferenciákat, workshopokat szervez annak érdekében, hogy a jogklinikával foglalkozók megosszák egymással jógyakorlataikat, tapasztalataikat. Küldetése továbbá, hogy egy egységesített jogklinikai oktatásmódszertan kidolgozása, amelyet valamennyi európai jogi karon alkalmazni lehetne. A szervezet mint regionális intézmény szerepe elvitathatatlan a kelet és nyugat európai jogklinika képviselők „összehozásában”, így lehetőséget teremtve a tapasztalatok cseréjére.

Habár Nyugat-Európa sokáig ellenállt a tapasztalati alapú oktatás bevezetésének, mondván összeegyeztethetetlen a kontinentális jogrendszerrel, mára egyre nagyobb népszerűségnek örvend a jogklinika módszertan a régióban. Az ENCLE és az Open

³⁴⁴ Richard J. WILSON: Legal Aid and Clinical Legal Education in Europe and the USA: Are They Compatible?, in: Outsourcing Legal Aid in the Nordic Welfare States (szerk: Ole Hammerslev, Olaf Halvorsen Ronning), Springer Nature, 2018, 263-285. o., 277. o.

³⁴⁵ TÓTH 2017, 150. o.

³⁴⁶ Institute of Clinical Legal Education: <https://www.flaw.uniba.sk/en/departments/institutes/institute-of-clinical-legal-education/> (utolsó megtekintés: 2020.10.28.)

³⁴⁷ Clinical Legal Education: <https://www.flaw.uniba.sk/en/departments/institutes/institute-of-clinical-legal-education/clinical-legal-education/> (utolsó megtekintés: 2020.10.30.)

³⁴⁸ ENCLE: What are our goals: <https://encle.org/about-us/what-is-encle> (utolsó megtekintés: 2022. 05. 22.)

Society Justice Initiative által végzett felmérés szerint csak Németországban napjainkban több mint 30, Olaszországban és az Egyesült Királyságban több mint 20, míg Spanyolországban és Franciaországban legalább 5 jogklinika működik.³⁴⁹ Megkérdőjelezhetetlen tehát a közép-kelet-európai régió országainak hatása a nyugat-európai államok jogklinika fejlődésére, hiszen egyre több jogi karon jelenik meg a módszertan.³⁵⁰ „A közelmúltbeli fejlődés Közép- és Kelet-Európában azt mutatja, hogy a klinikai jogi oktatás koncepciója jól illeszkedik az európai felsőoktatási reformok célkitűzéseivel [...] a klinikai jogi képzés könnyen adaptálható a különböző jogrendszerekhez, és a koncepció jól illeszkedik a Bologna-folyamat céljaival és az Európai Bizottság stratégiájával.”³⁵¹

A közép-kelet-európai régió belül a visegrádi államok jogklubusai között kimondottan szoros az együttműködés, amelyet mi sem példáz jobban, minthogy egymás jogklubu programjainak bevezetésében, működtetésében is segítségre vannak. Példaként említhető, hogy az olmtzi Palacky Egyetem 2006 óta kooperál a Lengyel Jogklubu Alapítvánnyal, amely különösen jelentős támogatást biztosított a jogklubu programok bevezetése során. Ugyanakkor, a Palacky Egyetem mentorálta kezdetben a pozsonyi Comenius Egyetem által szervezett jogklubu módszertant népszerűsítő és fejlesztő workshopokat és tréningeket.

Jelen fejezet bemutatta, hogy a jogklubu módszertan nem újkeletű jelenség, hiszen már az 1800-as évek közepéből származó forrásokban is találunk rá utalást. Bár eredetét tekintve európai találmány, mégis az Egyesült Államokban tudott kibontakozni, a megfelelő társadalmi, szociális és politikai környezetben. Az USA-ban a módszer fejlődése három, egymástól jól elhatárolható korszakra bontható, a kezdeti próbálkozásoktól, a virágzás időszakán át, a globális jogklubu mozgalomig, amely utóbbi már kontinenseken átívelő. Az európai fejlődését tekintve külön időszakokat nehéz meghatározni, a kontinens eltérő történelmi háttere miatt. Az európai jogklubukák meghonosodását nagyban nehezíti a jogászképzés merev ragaszkodása a tradicionális, elméleti, doktrinális oktatáshoz, míg az USA-ban a képzés sokkal gyakorlatiasabb, és a tanterv számos jogász képeességet fejlesztő kurzust magában foglal.³⁵² A európai jogászképzésben megbúvó nehézségek ellenére, Közép-Kelet-Európában az 1990-es évek második fele, illetve a korai 2000-es évek

³⁴⁹ ALEMANN-KHADAR 2018, 10-11. o.

³⁵⁰ WILSON 2018, 195. o.

³⁵¹ REKOSH 2008, 92. o. 109. l.

³⁵² Hasonlóan vélekedik TÓTH J. Zoltán: A jogásszá válás feltételei az Egyesült Államokban című művében Elérhető: Collega, 2006. 1. szám.

tekinthetők a jogklinika képzés robbanási időszakának, köszönhetően a régiót elárasztó amerikai forrásoknak. Ebben az időszakban a volt szocialista országokban megközelítőleg több mint 100 jogklinika programot hoztak létre a korábban is említett amerikai szervek támogatásának köszönhetően.³⁵³ Ugyanakkor, a fellendülés korszakát hamar követte a hanyatlás időszaka, amikor a támogatásokat máshová csoportosították, például újabb régióba. Az amerikai források kivonása után a visegrádi négyek közül a lengyel jogklinika program tudott töretlenül tovább működni, sőt továbbfejlődni. Számos oka volt annak, hogy rengeteg jogklinika program szinte azonnal megszűnt a pénzek átcsoportosítása után. Ezek közé tartozik 1) a módszertan nem megfelelő adaptációja, 2) számos európai államban a professzorok nem praktizálnak, így élő ügyfeles jogklinikák esetén, ahol az ügyfél bíróság előtti képviseletét is ellátja a jogklinika, ügyvédet kellett alkalmazni, akinek a költségét az egyetem nem akarta finanszírozni, 3) maga a program csak névleg jött létre, pusztán külföldi kutatókat kívántak vele lenyűgözni, 4) a program működése egy konkrét személytől, általában a módszertan iránt lelkes fiatal oktatóktól elköteleződésétől függött, így amennyiben ezen személyek elhagyták az egyetemet, nagy eséllyel az oktatói gárdából más nem vette át a helyüket.³⁵⁴ A hanyatlás után egy lassabb fejlődés figyelhető meg a közép-kelet-európai régióban, amelynek eredménye az ENCLE mint ernyőszervezet 2012-es létrehozása. A régió jogklinika programjai pedig példaként szolgálnak a nyugat-európai államok jogklinika képzésének úttöréséhez.

Összességében megállapítható, hogy a jogklinika módszertan a jogászképzést egy új szintre emeli, ahol a kognitív képességek mellett helyet kap a hatékonyság, a társadalmi problémákra való érzékenység, valamint az azokért vállalt szakmai felelősség, továbbá a kritikai gondolkodás és az etikai alapelvek ismerete. A mai joghallgatók lesznek később azon jogalkotók és jogalkalmazók, akik a jogot formálják, így amennyiben ismerik azt a közösséget, amelyben élnek, képesek lesznek abban változást hozni.

3.3. A lengyel módszertan prototípusa, a dél-afrikai modell

Jóllehet, az értekezés fókuszában USA és Közép-Kelet-Európa jogklinikai képzéseinek fejlődése, valamint módszertanának ismertetése és elemzése áll, mégis elengedhetetlen

³⁵³ Philip M. GENTY: Reflection on US Involvement in the Promotion Of Clinical Legal Education in Europe, in: Reinventing Legal Education, How Clinical Education is reforming law teaching and practice in Europe, (szerk: Alberto Alemanno-Lamin Khadar), Cambridge University Press, 2018. 29-43. o., 30. o.

³⁵⁴ GENTY 2018, 34. o.

röviden bemutatni a dél-afrikai jogklinika modellt, mivel jelentős hatással volt a lengyel jogklinika módszertanára. A lengyel modellt pedig a közép-kelet-európai régió prototípusának tekintjük.

A jogklinika afrikai kontinensen való elterjedése mögött két fő indok állt: i) pedagógiai, amely biztosítja a hiányzó gyakorlati képzést, ii) jogi szolgáltatások nyújtása szegények számára, amelyet a kormányzati infrastruktúra gyengesége és a szegénység rendkívül magas aránya hívott életre.³⁵⁵ A jogklinika programok biztosítása tekintetében Dél-Afrika a kontinens vezetőjének tekinthető.³⁵⁶ Miután a jogi képzőhelyek az 1970-es években bevezették a nappali tagozatos jogi képzést, néhány professzor elkezdett foglalkozni az egyetemeknek a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésében betölthető szerepével.³⁵⁷ Tekintettel arra, hogy Dél-Afrikában ebben az időszakában (politikai okok miatt) az állam kevésbé volt elkötelezett a hátrányos helyzetűek jogi segítségnyújtásában, ezért a diákok kezdték e szerepet átvállalni.³⁵⁸ Az 1970-es években sorra jöttek létre a jogklinika programok a különböző dél-afrikai egyetemeken. Az első jogklinikát joghallgatók hozták létre a Cape Town Egyetemen (1972), egy évvel később két intézmény is bevezette (Witwatersrand és Natal Egyetemek) e módszert, azonban ezeken már egyetemi személyzet kezdeményezte.³⁵⁹ A Ford Alapítvány támogatásával 1973-ban jogsegélykonferenciát rendeztek, amely előmozdította a klinikai mozgalmat Dél-Afrikában és Zimbabweben, valamint összekapcsolta a klinikákat a jogsegélyszolgálat nyújtásával az egész történelmük során.³⁶⁰ A dél-afrikai jogklinika programok elsődleges célja a szegények és kiszolgáltatottak jogi szolgáltatásokhoz való hozzásegítése volt. Az 1980-as években a fejlettebb jogklinikák a szegények támogatásán túl, alapvető emberi jogokat sértő ügyekkel is foglalkoztak.³⁶¹ Az 1990-es években a jogi segítségnyújtási programok száma megnőtt, amelyet számos tényező motivált: i) az állami jogsegélyrendszerek fejlődése, elterjedése, ii) a jogklinikák akkreditálása (1993) a Dél-afrikai Jogászok

³⁵⁵ WILSON 2018, 211. o.

³⁵⁶ WILSON 2018, 212. o.

³⁵⁷ Ma (Riette) du PLESSIS: Forty-five years of Clinical Legal Education in South Africa, *Fundamina*, 2019, Volume 25, No. 2., 12-24. o., 17. o., amely hivatkozik Kentridge, FN (1974) "Lead-in address" in D McQuoid-Mason (ed) *Legal Aid in South Africa Proceedings of a conference held in the Faculty of Law, University of Natal, Durban, from 2-6 July 1973*, 87-89. o.

³⁵⁸ PLESSIS 2019, 17. o., amely hivatkozik Haupt, FS: Some aspects regarding the origin, development and present position of the University of Pretoria Law Clinic, *De Jure*, 2006, 39(2), 229-243. o.

³⁵⁹ David McQUOID-MASON, Robin PALMER: History of live client clinics in Africa, in: David McQuoid-Mason, Robin Palmer (ed.): *African Law Clinician's Manual*, Institute for Professional Training & Open Society Foundation, Durban, 2013, 7-15. o., 8. o.

³⁶⁰ WILSON 2018, 212. o.

³⁶¹ PLESSIS 2019, 17. o.

Társasága révén, iii) az AFF³⁶² kimondottan a jogklinikák oktatási céljának fejlesztésére szánt finanszírozása, végezetül, iv) az AULAI³⁶³ létrehozása, amelynek elsődleges célja a jogklinika programok országban való előmozdítása. A jogi segítségnyújtási programok mellett, az 1990-es évek végén, 2000-es évek elején a külföldi támogatások a kontinens jogklinika oktatásának hatalmas lendületet adtak.³⁶⁴ Ebben az időszakban az ABA széleskörű technikai támogatást biztosított.³⁶⁵ A jogklinikáknak számos nehézséggel kellett megküzdeniük, amelyek közül néhány még napjainkban is megoldásra vár. Ezek közé tartozik annak eldöntése, hogy a jogklinikák elsődleges célja jogi segítségnyújtás biztosítása rászorulóknak vagy pedagógiai eszköz a joghallgatók gyakorlatra való felkészítésében.³⁶⁶ További problémát okoz a pénzügyi források hiánya. Habár az AFF és az AULAI is biztosít támogatást, illetve külföldi források is elérhetők, mégis ezek rövid távú és véges támogatások.³⁶⁷ Végezetül, de nem utolsó sorban, nehézséget okoz a tutor oktatók alacsony száma, a witwatersrandi jogklinika 2008-as jelentése alapján, egy oktatóra 38-46 hallgató jut.³⁶⁸ Ez az arány lehetetlenné tesz a diákok munkájának hatékony felügyeletét és értékelését.

AULAI-t mára felváltotta a SAULCA, amelynek jelenleg 18 egyetem a tagja, és a jogklinikák összefogásán túl, küldetésének tekinti, hogy elmozdítsa a jogklinikák fókuszát kizárólag a jogsegélyügyekre való összpontosításról.³⁶⁹ A SAULCA munkájának eredményeként, két tankönyv is született jogklinika témakörben, ezek közül az egyik kimondottan a street law jogklinikákkal foglalkozik, a másik általánosságban a témával. Ez utóbbi keretében a szerzők a joghallgatók értékeit, készségeit és etikáját lefedő kérdések széles skálájával foglalkoznak.³⁷⁰ Napjainkra az ország jogklinikáinak többsége valamely jogi szakterületre specializálódott, például családi ügyekre, gyermek és női ügyekre, munkajogi és migrációs esetekre.³⁷¹

³⁶² AFF: Attorney Fidelity Fund, magyarul Ügyvédi Hűségalap

³⁶³ AULAI: Association of University Legal Aid Institutes, magyarul Egyetemi Jogsegélyintézetek Szövetsége, amelyet később átneveztek SAULCA: South African University Law Clinics Association, magyarul Dél-afrikai Egyetemi Jogklinikák Szövetsége

³⁶⁴ WILSON 2018, 213. o.

³⁶⁵ WILSON 2018, 213. o.

³⁶⁶ WILSON 2018, 226. o.

³⁶⁷ WILSON 2018, 227. o.

³⁶⁸ WILSON 2018, 228. o.

³⁶⁹ WILSON 2018, 231. o.

³⁷⁰ WILSON 2018, 232. o.

³⁷¹ PLESSIS 2019, 23-24. o.

IV. Jogklinika modellek és sajátosságaik

Jelen fejezetben a jogklinikai módszertan néhány széles körben alkalmazott fogalmával, logikájával és annak kettős (oktatási és szociális) céljával, típusaival, illetve néhány külföldi jogklinika program működésével foglalkozom. Tekintettel arra, hogy nincs egy univerzálisan elfogadott jogklinika definíció, így kiválasztottam több olyan meghatározást, amelyeket a szakirodalmak és a szakma is rendszeresen hivatkozásként alkalmaz. Hasonló a helyzet a jogklinikák típusait illetően. Számos tipizálás létezik a jogklinikákra, például az egyetemen belüli (in-house), egyetemen kívüli (externship), élő ügyfelek valódi jogi ügyeivel foglalkozó (live-client), vagy éppen a street law (jogtudatosító) jogklinika. Az egyetemek maguk döntenek el, hogy mely típust/típusokat alkalmazzák. A modell megválasztása függhet az oktatói gárdától, például, amennyiben gyakorló jogászok is részt vesznek az oktatásban, nagyobb valószínűséggel az élő ügyfeles jogklinika programot emelik be a tantervbe, hiszen a jog mindennapi működését az ügyvédek, bírók jobban ismerik, könnyebben tudnak jogi segítséget nyújtani. További meghatározó tényező lehet az egyetem társadalmi felelősségvállalása, ugyanis, amennyiben az egyetem elkötelezett a helyi közösség joghoz jutásának támogatásában, akkor elsősorban jogtudatosító, valamint élő ügyfeles programokat hoz létre. Mindezek mellett, befolyásoló tényező a diákok igényeinek kielégítése is. A tapasztalatok és a kérdőíves kutatásaim eredményei, amelyeket a következő fejezetben ismertetek, azt támasztják alá, hogy a hallgatók szívesebben vesznek részt valódi ügyek megoldásában, mint hipotetikus jogesetek elemzésében vagy imitált bírósági (moot court) kurzuson. A Közép-európai Egyetem két oktatójának jogklinika projekttel kapcsolatos vizsgálata is hasonló megállapításra jutott.³⁷² Következésképp, számos tényezőtől függ, hogy az adott felsőoktatási intézmény, mely típus mellett kötelezi el magát. Gyakran előfordul, hogy az egyetemek jogi karai több jogklinikai modellt is beemelnek a tantervbe, választási lehetőséget biztosítva a hallgatóiknak, hogy motivációjuknak, kíváncsiságuknak megfelelő programban vegyenek részt. A jogklinika típusaival foglalkozó alfejezetben elemzem az egyes modelleket és a mögöttük meghúzódó oktatási célt. Végezetül, néhány olyan külföldi (amerikai, cseh,

³⁷² UITZ Renáta, POLGÁRI Eszter: Clinical Legal Education at Central European University, Budapest: A Small Project with Big Ambitions in a Supportive Institution, in: Reinventing Legal Education - How Clinical Education is Reforming the Teaching and Practice of Law in Europe, (szerk: Alberto Alemanno, Lamin Khadar), Cambridge University Press, 2018, 230-246.o.

lengyel) jogklinika program működését vizsgálom esetelemzési módszerrel, amelyeket volt szerencsém a mindennapi működésük közben megfigyelni. Ezen országok jogklinikái az értekezés más fejezeteiben visszatérően megjelennek, mivel számos szempontból példaként szolgáltak és szolgálhatnak a hazai jogklinikáknak.

Mielőtt a jogklinikai módszertan és a modellek elemzésébe kezdenék, elengedhetetlen, hogy a téma szempontjából jelentős tanulási formát röviden ismertessek. Habár számtalan tanulási típust különböztethetünk meg, az értekezésben pusztán a jogklinikával szoros összefüggésben álló tapasztalati tanulóssal, oktatással foglalkozom.

4.1. A tapasztalati tanulás és oktatás

Számos tudományterület³⁷³ foglalkozik a felnőttek tanulási szokásaival. E kutatások szerint, a felnőttek akkor tanulnak a leghatékonyabban, amikor a valós életben felmerülő kérdésekkel szembesülnek, amit aztán a lehetőségek feltérképezése, majd a megoldásra kapott visszajelzések követnek.³⁷⁴ Benjamin S. Bloom kidolgozta az oktatás céljának hat szintjét, amit a neve után Bloom-osztályzásnak nevezett el. Ez a hat, egymásra épülő lépcső: (1) tudás, (2) megértés, (3) alkalmazás, (4) elemzés, (5) szintetizálás, (6) értékelés, amelyet az oktatók évtizedek óta alkalmaznak, annak érdekében, hogy a diákok gondolkodási képességét ösztönözzék és fejlesszék.³⁷⁵ A tapasztalati tanulás (experiential learning) elnevezés arra utal, hogy a tapasztalatnak a tanulási folyamatban központi szerep jut. David A. Kolb pszichológus a tanulást a következőképp definiálta: „[a] tanulás az a folyamat, amelynek során a tapasztalat átalakításával tudás jön létre.”³⁷⁶ E tanulási forma jelentősége, amely módszert Kolb négyciklusú tanulási folyamatnak nevezett, abban áll, hogy a tanulás és a fejlődés forrása az egyéni vagy a csoportos tapasztalat.³⁷⁷ A tanulás tehát négyciklusú fejlődési folyamat, amely az alábbi egymásra épülő fázisokból áll: tapasztalás, elmélkedés, értelmezés és végezetül, a tervezés.^{378,379} A lewiniani tapasztalati

³⁷³ Például: neveléstudomány, andragógia, pszichológia, szociológia.

³⁷⁴ Kimberly E. O'LEARY: Evaluating Clinical Law Teaching – Suggestions for Law Professors who Have never Used the Clinical Teaching Method, Northern Kentucky Law Review, 2002, Volume 29., 491-519. o., 495. o.

³⁷⁵ BARRY, DUBLIN, JOY 2000, 39. o., amely hivatkozik Thomas AMSTRONG: Multiple Intelligences in the Classroom (1994), 2–3. o.

³⁷⁶ David A. KOLB: Experiential Learning: Experience as The Source of Learning and Development, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1984, 38. o.

³⁷⁷ Dr. KADOCSA László: Az atipikus oktatási módszerek, in: Felnőttképzési Kutatási Füzetek, Budapest 2006, 49. o.

³⁷⁸ KADOCSA 2006, 49. o.

tanulási modell, hasonlóan Kolb megfogalmazásához, körforgásként írja le a tudás megszerzését: i) az első elem a konkrét tapasztalat, amely egy aktív részvételt, cselekvést vár el az érintett személytől; ii) ezt követi a megfigyelés és visszajelzés, amely egyfajta visszalépés, hiszen reflektálás arra, amit tettünk, vagy ami történt; iii) majd az absztrakció, más néven a teória, amely magában foglalja az esemény értelmezését, általánosításokat, voltaképp egy elmélet kidolgozását; iv) végezetül, az alkalmazás, vagyis az új absztrakt elemek tesztelése, mindennapi életben való próbatétele.^{380,381}

Megállapítható, hogy a tapasztalati tanulás ciklusai és a Bloom által felállított osztályzás megfeleltethetők egymásnak. Következésképp, az oktatás a célját a tapasztalati oktatással és tanulással kielégítően el tudja érni. Az ilyen típusú tanulásra jellemző, hogy az ismeret a folyamatos tapasztalásból érkezik, amely segíti feloldani az elmélet, így az egyes elvont elvek, fogalmak közötti konfliktust, valamint rendszerszemléletű tudást biztosít. Feltétele, hogy egy motivált tanuló álljon a központban, aki rendelkezik kritikai gondolkodással, miközben az oktató rendkívül segítőkészen, nyitottan, egyfajta mentorként támogassa a hallgatót a tanulási folyamatban.³⁸² Látható, hogy a tapasztalati oktatás integrálja az elméletet és a gyakorlatot, azáltal, hogy a tudományos kutatást tényleges tapasztalatokkal kombinálja.³⁸³ Ez a fajta tanítási forma lehetővé teszi, hogy a hallgató aktívan részt vegyen a saját oktatásában, ami pozitív hatással van a diákok motivációjára, attitűdjére, illetve lehetővé teszi különböző képességek megszerzését, fejlesztését.³⁸⁴

A tapasztalati tanulás egyik leggyakoribb formája egy munkába való betanulás, ezért számos szak, így például a mediátor, a különböző egészségügyi, valamint mérnöki képzések szerves része. Ez a forma már alapkészségeket és kompetenciákat feltételez, amelyeket az adott hivatás szempontjából fontos szakmai készségekkel szükséges kiegészíteni. A menet közben való tanulás (learning by doing) jogászképzésbe való integrálása rendkívül komplikált, hiszen számos tényező nehezíti a hagyományostól eltérő, alternatív oktatási módszerek széleskörű alkalmazását. Tekintettel arra, hogy e tényezőkről korábban, egy külön alfejezetben értekeztem, így itt ezek ismételt bemutatásától eltekintek.

³⁷⁹ HUNYA Márta: Reflektív pedagógus – Reflektív gyakorlat, tapasztalati tanulás, 2014 <https://ofi.oh.gov.hu/publikacio/reflektiv-pedagogus-reflektiv-gyakorlat-tapasztalati-tanulas> (utolsó megtekintés: 2022. 12. 19.)

³⁸⁰ KOLB 1984, 21-22. o.

³⁸¹ STUCKEY AND OTHERS 2007, 122. o.

³⁸² KADOCSA 2006, 50. o.

³⁸³ STUCKEY AND OTHERS 2007, 121. o.

³⁸⁴ STUCKEY AND OTHERS 2007, 121-122. o.

4.2. A jogklinika fogalma

Számos meghatározást találunk, ugyanakkor, hiányzik egy nemzetközileg elfogadott, egységes fogalom arra, mi is maga a jogklinika. Az univerzálisan elfogadott definíció hiánya ellenére, valamennyi meghatározás közös eleme a jogklinika képzés *duális célja*: az oktatási és szociális cél. Ennek következtében, több különböző, egymással szoros összefüggésben álló, ugyanakkor rendkívül szemléletes, fogalom ismertetésével kívánom körülírni a jogklinika képzést.

A European Network for Clinical Legal Education, vagyis az ENCLE, az alábbiak szerint határozza meg a jogklinika módszerét és célját: *„[a] jogklinika olyan jogi oktatásmódszertan, amely a tapasztalati tanuláson alapszik, így előmozdítja a tudást, a személyes készségeket és értékeket, valamint ezzel egyidejűleg elősegíti a társadalmi igazságosságot. Átfogó fogalomként magában foglalja a formális és informális oktatási módszereket és projekteket. Olyan oktatásmódszertani elemeket használ, amelyek hallgatóközpontúak, gyakorlatorientáltak, probléma-alapúak, interaktívak, ideértve azt, hogy a hallgatók valódi ügyeken és szociális problémákon dolgoznak együtt egyetemi oktatók vagy gyakorló jogászok felügyelete mellett. Ezen oktatási módszer célja, hogy fejlessze a szakmai attitűdöket, elősegítse a gyakorlati készségek elsajátítását, előmozdítsa a jogállamiságot, biztosítsa az igazságszolgáltatáshoz és a békés konfliktusrendezéshez való hozzáférést, valamint segítse a szociális problémák megoldását.”*³⁸⁵

Annak ellenére, hogy a fogalom rendkívül összetett, mégis egyértelműen kiolvasható a jogklinikák korábban már említett kettős célja: az oktatás és a szociális igazságosság. Az oktatási célkitűzés keretében a hallgatók elsajátítják a szakma gyakorlásához szükséges gyakorlati képességeket és a professzionális felelősséget (ez összhangban van a jelenleg hatályos KKK-kel, miszerint tudást és attitűdöt kell közvetíteni, képességet kell fejleszteni, illetve erkölcsi és szakmai felelősséget szükséges kialakítani). Ez lehetővé teszi, hogy valódi, élő ügyfelek jogi ügyeiben való közreműködéssel az elméleti tudásukat a gyakorlatban elmélyítsék, megismerve a kettő között felmerülő esetleges eltéréseket is. Míg a szociális cél megvalósításával a társadalom marginalizált, alulreprezentált csoportjainak joghoz jutását segítik elő, azáltal, hogy ingyenes jogi szolgáltatás nyújtanak részükre. A jogklinikás ügyfelek hazánkban

³⁸⁵ Definition of a Legal Clinic: <http://encle.org/about-encle/definition-of-a-legal-clinic> (utolsó megtekintés: 2019. január 17.) szerző saját fordítása

rendszeresen szembesülnek a közigazgatás bürokratikus, sokszor átláthatatlan ügyintézési folyamataival és nehézségeivel. A joghallgatók által biztosított joghoz jutásnak így különösen jelentős szerepe van a különböző közigazgatási eljárások során. A jogklinikás ügyfelek tapasztalatai, valamint egyes szakirodalmi forrásokban fellelhető ügyfél-ügyintéző párbeszédetek alapján megállapítható, hogy a tájékoztatáshoz való joggal szemben támasztott alapvető követelmények (miszerint az ügyintéző tájékoztatása közérthető, szakszerű, hiteles és egyéniesített) gyakran nem érvényesülnek.³⁸⁶

Robert Condlin szerint a jogklinikáknak mikro és makro céljaik vannak. Mikro célnak tekinthető a diákok professzionális identitásának fejlesztése, a makro pedig a kritikai gondolkodás, amelyet ő a jogklinikák legfontosabb céljaként definiált.³⁸⁷ Egy jó jogásznak rendelkeznie kell ugyanis azzal a képességgel, hogy napi gyakorlatában képes megkérdőjelezni és kritizálni az igazságszolgáltatás működését.³⁸⁸

Míg a cél vonatkozásában kettősség, addig a haszonélvezők tekintetében hármasság (diák, ügyfél, egyetem) áll fenn. A diákok a csinálva, menet közben tanulással számos kompetenciát elsajátítanak, megismerik az élő jogot, valamint az etikai elvek gyakorlati érvényesülését is megtapasztalják, mindezt szakmai felügyelet mellett. Az ügyfél ingyenesen jut jogi segítséghez, amellyel esélye lesz az igazságszolgáltatáshoz/közigazgatáshoz hozzáférni, függetlenül az aktuális anyagi helyzetétől, ezáltal csökkentve az egyenlőtlenséget a társadalomban. Végezetül, az egyetemről elmondható, hogy egyrészt, eleget tesz a KKK-ben meghatározottaknak azáltal, hogy az előírt kompetenciák elsajátításának lehetőségét biztosítja a hallgatók számára, másfelől, a szociális, társadalmi szerepvállalását teljesíti, hiszen a helyi lakosság joghoz jutását elősegíti, illetve mind nemzeti, mind nemzetközi szinten kapcsolatot épít civil szervezetekkel, intézményekkel és más egyetemekkel.³⁸⁹ Végezetül, feloldja a szakadékot az egyetem és a jogász szakma világa között, mivel az elmélet mellett gyakorlati tudást is közvetít a hallgatóknak. Mindemellett, a követelményrendszerhez való alkalmazkodás során, az oktatóknak át kell gondolniuk, hogy mit és hogyan tanítsanak. Ez minőségbeli javulást eredményezhet a kurzusok szintjétől egészen a képzés és értékelés struktúrájáig,

³⁸⁶ MARSOVSZKI Ádám: Szolgáltató közigazgatás: tájékoztatáshoz való jog a magyar szociális ellátórendszerben, Doktori értekezés, Szeged, 2022 <http://www.juris.u-szeged.hu/download.php?docID=132307> (utolsó megtekintés: 2022.07.17.)

³⁸⁷ Linda F. SMITH, Jeff GIDDINGS, Leah WORTHAM: Risks and Rewards of Externships: Exploring Goals and Methods, *International Journal of Clinical Legal Education* 2017, Volume 24., No. 3., 30-79. o., 61. o.

³⁸⁸ SMITH, GIDDINGS, WORTHAM 2017, 61. o.

³⁸⁹ Clelia BARTOLI: Legal clinics in Europe: for a commitment of higher education in social justice, *Diritto & Questioni Pubbliche*, 2016, 25. o.

aminek következtében felkészült, etikus és felelősségtudatos fiatal jogászokat juttathat a munkaerőpiacra.

A jogklinikáknál egyértelműen látszik, miként tudja a jogi oktatás a társadalmat szolgálni. Azzal, hogy az egyetemek a kutatás és tanítás mellé harmadik küldetesként a szociális egyenlőtlenség elleni fellépést jelentő fejlődés és a társadalmi felelősségvállalás mellett is elköteleződtek, jelentősen hozzájárulnak az éppen aktuális EU program (2021-2027) prioritásaihoz is.³⁹⁰ A jogklinika programok példaként szolgálhatnak arra, miként tudják az egyetemek és a társadalom egymást kölcsönösen segíteni, gazdagítani.³⁹¹ Az Európai Unió tagállamai oktatási minisztereinek 2007-es londoni konferenciáján az alábbi megállapítása született: *„[a] felsőoktatásnak döntő szerepet kell játszania a társadalmi kohézió ápolásában, az egyenlőtlenségek csökkentésében, valamint a társadalom tudásának, képességeinek és kompetenciáinak fejlesztésében. A jogklinika oktatás tökéletes példája az egyetemek társadalmi felelősségvállalásának.”*³⁹²

Az ENCLE definíciójával szemben Richard J. Wilson, nem egy összetett fogalmat, hanem hat olyan szempontot dolgozott ki, amelyeknek megléte követelmény a jogklinikák számára. Ezek az alábbiak: (1) egyetemi képzésbe integrált; (2) joghallgatók jogi szolgáltatást nyújtanak valós ügyfeleknek, vagyis jogi tanácsot, amellyel szakmai tapasztalatot szereznek; (3) a diákok munkáját egyetemi oktató vagy gyakorló jogász felügyeli; (4) ügyfelek nem engedhetik meg maguknak, hogy ügyvédet fogadjanak, vagy a közösség marginalizált csoportjához tartoznak; (5) a program egy elméleti felkészítő képzéssel indul; (6) hallgatók kreditet kapnak érte.³⁹³ Ezek a követelmények alapvetően funkcionálisak, így a jogklinika: i) egyrészt jogi tantervbe integrált kurzus, amelynek teljesítéséért a hallgatók kreditet kapnak; ii) másrészt, szakmai gyakorlat, mivel a diákok konkrét ügyek megoldásában vesznek részt, vagy projektekben dolgoznak; iii) továbbá, ingyenes jogi segítségnyújtást adnak rászoruló ügyfeleknek, mivel legtöbbször szegény, marginalizált társadalmi csoporthoz tartozó ügyfelek komplex ügyeiben járnak el; iv) az előző funkcióhoz szorosan kapcsolódva a programok minőségi jogi szolgáltatást biztosítanak azáltal, hogy a joghallgatók munkáját egyetemi oktató vagy gyakorló jogász felügyeli; v) végezetül, pedagógiai, oktatási kísérleteknek is tekinthető a hagyományostól eltérő oktatási módszere miatt, hiszen a gyakorlati képzést megelőzi egy felkészítő kurzus,

³⁹⁰ BARTOLI 2016, 17. o.

³⁹¹ BARTOLI 2016, 17. o.

³⁹² BARTOLI 2016, 17. o.

³⁹³ Richard J. WILSON: Training for Justice: The Global Reach of Clinical Legal Education, Penn State International Law Review, 2004, Volume 22., No. 3., 421-431. o., 423. o.

aminek keretében az oktatók széles körben alkalmaznak olyan interaktív oktatási módszereket, mint például a szerepjáték.³⁹⁴

A két meghatározás a jogklinikák duális természetét illetően megegyezik, a legjelentősebb különbség mégis abban áll, hogy a Wilson által kimunkált elemek fókuszában a jogklinikák egyetem keretén belüli működésének alapvető feltételei állnak. Következésképp, a jogklinika a jogászképzésbe integrált tantárgy, amely egy felkészítő kurzussal indul, a hallgatók kreditet kapnak munkájukért, valamint egy oktató vagy gyakorló jogász felügyeli a diákok munkáját.

Richard Grimes független jogi oktatási tanácsadó, az alábbi meghatározást dolgozta ki a jogklinikára: „*olyan tanulási környezet, ahol a diákok olyan környezetben azonosítják a kutatást és alkalmazzák a tudást, amely legalább részben azt a világot utánozza, ahol azt gyakorolják ... szinte elkerülhetetlenül azt jelenti, hogy a hallgatók átveszik egy ügy valamelyik aspektusát, és úgy vezetik le, ahogyan azt a való világban tennék.*”³⁹⁵ A korábban ismertetett két definícióhoz képest Grimes fogalmából hiányzik a szociális cél, vagyis az ügyfelek joghoz, igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréseinek biztosítása. Noha, az általa kimunkált meghatározás a jogklinika oktatási céljára helyezi a hangsúlyt, mégis elmulasztja megjelölni, hogy miért is hasznos ez a módszertan a felsőoktatási intézmények szempontjából, például, mert eleget tesznek a társadalmi felelősségvállalásuknak. Ez a definíció, ellentétben az ENCLE és a wilsoni fogalmakkal, a haszonélvezők szempontjából kizárólag a hallgatókat nevesíti, azáltal, hogy a jogot „valódi” környezetében, élő ügyekben ismerik meg, miközben számos kompetenciájuk, mint problémamegoldás, jogi kutatómunka, iratszerkesztés fejlődik.

Emil Winkler szerint a jogklinika nem más, mint „*a gyakorlati jogi oktatás és a jogi segítségnyújtás kombinációja.*”³⁹⁶ E tömör megfogalmazás szemléletesen összefoglalja a módszertan lényegét, vagyis duális célját.

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy a legtöbb definíció a módszertan kettős célját illetően megegyezik, de az eltérő megközelítések miatt egységes, nemzetközileg is elfogadott fogalom megalkotása szinte lehetetlen. Ennek oka számos tényezőre vezethető vissza, például, i) az eltérő jogrendszerekre (common law és kontinentális), ii) a

³⁹⁴ BARTOLI 2016, 21-22. o.

³⁹⁵ Emil WINKLER: Clinical Legal Education: A report on the concept of law clinic, 4. o. https://www.academia.edu/40214205/Clinical_Legal_Education_A_report_on_the_concept_of_law_clinics (utolsó megtekintés: 2022. 07. 14.) 3. l.j. hivatkozik: R. GRIMES: The Theory And Practice Of Clinical Legal Education, in: J. Webb and C. Maugham: Teaching Lawyers' Skills, 1996, 138. o.

³⁹⁶ WINKLER 4. o.

jogászképzés különbözőségeire (míg hazánkban az érettségit követően a képzés osztatlan öt éves, addig például USA-ban szükséges egy négyéves (undergraduate) képzés elvégzése ahhoz, hogy valaki jogi egyetemre jelentkezessen), iii) jogklinikák eltérő típusaira (példának okáért, a jogtudatosító street law célja és a képzés funkciója eltér az élő ügyfeles jogklinikáétól). Vagyis még várni kell egy olyan közös minimum meghatározásra, amely valamennyi jogrendszer és jogászi képzés modelljébe úgy illeszkedik, hogy közben az összes jogklinikatípus céljával összeegyeztethető. Annyi a fenti definíciókból is világosan látszik, hogy nemzetközi szinten egyetértés mutatkozik a célok vonatkozásában, illetve az egyetemek elengedhetetlen szerepében. Tekintettel arra, hogy a jogklinikák megjelenési formája sokrétű, így jól adaptálható az adott társadalmi, felsőoktatási környezethez, és a főbb alapelvek lefektetése mellett éppen az pozitívuma, hogy nincs egységes, merev fogalma, csupán közös alapelvei. Éppen ez a rugalmasság a jogklinikamódszertan egyik legnagyobb vonzereje. A továbbiakban a módszertannal, és valamennyi fogalom közös elemeivel, a szociális és oktatási céllal foglalkozom.

4.3. A jogklinikamódszertana és duális célja

„Egy jogásznak többnek kell lennie, mint egy egyszerű képzett jogi szerelőnek.”³⁹⁷ Számos kutató, többek között Peter H. Schuck szerint, a jogi oktatás egyik legnagyobb hibája, hogy az oktatók nem tanítják meg a tények kezelését, ideértve, hogy miként találják meg a releváns tényeket, hogyan bizonyítsák, és végezetül, miként cáfolják meg azokat.³⁹⁸ A csinálva, menet közben tanulás módszere évezredek óta követendő példaként áll a jogászképzés előtt, a korábban is említett, orvosi, mérnöki szakmákhoz hasonlóan, ám mégsem tud ez az ősidők óta létező metódus egykönnyen megszilárdulni a jogi oktatásban. Egy ősi kínai mondás szerint „*hallom és elfelejtem, látom és emlékszem, csinálom és megértem.*”³⁹⁹ Tipikusan, a jogi karokon a gyakorlatalapú oktatásra gyanakodva, sokszor megvetéssel néznek.⁴⁰⁰ „*A munkáltatók olyan jelentkezőket keresnek, akik rendelkeznek a*

³⁹⁷ DUBLIN 1998, 1474. o., amely hivatkozik Warren BURGER: The State of the Federal Judiciary-1971, A.B.A. J., 1971

³⁹⁸ Richard E. REDDING: The Counterintuitive Cost and Benefits of Clinical Legal Education, Wisconsin Law Review Forward, 2016. Volume 44., 55-67. o., 63. o., amely hivatkozik Peter H. SCHUCK: Why Don't Law Professors Do More Empirical Research?, Journal of Legal Education, vol. 39., 1989, 325. o.

³⁹⁹ WILSON 2018. 7. o.

⁴⁰⁰ BARRY, DUBLIN, JOY 2000, 36. o.

képzettséggel, jogi érettséggel és tapasztalattal, hogy azonnal hozzájáruljanak a cég, vállalat vagy ügynökség termelékenységéhez.”⁴⁰¹

A tradicionális, doktrinális oktatás hátránya, hogy a diákok normatív tudása nem átültethető, nem fordítható le a gyakorlatra. Bradway már 1929-ben megjelent tanulmányában felhívta a figyelmet arra, hogy a kezdő, friss jogászokon nagy a teher, ami hatalmas frusztrációt okoz, hiszen óriási a szakadék a jogi oktatás és az ügyfelek elvárásai között.⁴⁰² A diákoknak kellő bátorsággal kell rendelkezniük döntéshozatalukban, hiszen a vállukra nehezedik annak súlya, hogy az ügyfél joga vagy éppen tulajdona a tét.⁴⁰³ Hasonló a helyzet az orvostanhallgatóknál is. Az ő esetükben elképzelhetetlen, hogy úgy kelljen anatómiát tanulniuk, hogy sosem láttak és vizsgáltak emberi testeket.

A hatékony és eredményes gyakorlatalapú oktatás olyan kör, amelyben négy elem tér vissza ismétlődően. E négy elem azonos a tapasztalati tanulással foglalkozó alfejezetben ismertetett négyciklusú modell tényezőivel, vagyis az első maga a *gyakorlat*, amit a gyakorlatra alapított *visszajelzés* követ, majd a *gyakorlat elméleti síkra* való áthelyezése, végül ennek az *elméletnek az új élethelyzetben való alkalmazása*.⁴⁰⁴ Amennyiben egyetértünk abban, hogy elképzelhetetlen lenne az orvosi képzés gyakorlat nélkül, akkor miért fogadjuk el ezt a jogi oktatás tekintetében? Milyen az a szerződésekről szóló kötelmi jogi kurzus, aminek a keretében a diákok sosem láttak, írtak vagy éppen egyeztettek egy-egy szerződést?⁴⁰⁵ Ha a gyakorlat szikrája sem jelenik meg a jogászképzésben, akkor egyáltalán nem beszélhetünk tapasztalati oktatásról, hiszen már az első elem, a gyakorlati tudás, a tapasztalás hiányzik. A jogi karok oktatási iránytűjén kellene tehát változtatni. A fókusz a jogról mint kizárólag tudományról át kellene helyezni arra, hogy milyen maga a jog (annak társadalmi kontextusa) és a jogászok miként használják azt a mindennapokban.⁴⁰⁶ Ez az igény nem újkeletű, hiszen már a rendszerváltáskor is megfogalmazódott, miszerint „*a jogászképzést a jogállamiságra és a piacgazdaságra tekintettel kell megújítani...*”⁴⁰⁷

⁴⁰¹ Neil J. DILLOFF: Law School Training: Bridging the Gap Between Legal Education and the Practice of Law, Stanford Law and Policy Review, 2013, 24. szám, 425-456. o., 427. o.

⁴⁰² BRADWAY 1929, 260. o.

⁴⁰³ BRADWAY 1929, 261. o.

⁴⁰⁴ REDDING 2016, 63. o.

⁴⁰⁵ REDDING 2016, 59. o.

⁴⁰⁶ Phyllis GOLDFARB: Back to the Future of Clinical Legal Education, Boston College Journal of Law & Social Justice, Volume 32., 2012, 279-308. o., 288-289. o.

⁴⁰⁷ KENGYEL 2000, 125. o.

Az Egyesült Államokban az 1990-es évek elején, többek között az ABA hatására, megindult egy törekvés a jogásképzés gyakorlatalapú átfarmálására. A történeti fejezetben már bemutatott, 1992-ben megjelent MacCrate Report felhívta a jogi karok figyelmét a jogászai képességek és értékek nagyobb jelentőséggel bíró oktatására. A jelentés tíz alapvető jogászai képességet és négy alapértéket nevesített. A jogklinikai módszertan kulcsszerepet játszik ezen képességek és értékek átadásában, amelyek ismerete elvárás egy kompetens, etikus és felelősségteljes jogással szemben. Az élő ügyfeles jogklinikai képzésnek köszönhetően, a joghallgatók megtapasztalják, hogy az ügyfelek problémája ritkán kizárólag jogi természetű. Egy ügy sokszor számos más területet is érint, például a lakhatást, szociális ellátást, munkanélküliséget, vagy éppen az oktatást. Ezen tapasztalattal felvértezve, a szakmai életük során, függetlenül attól, hogy a köz- vagy magánszférában helyezkednek el, tudják, hogy egy-egy problémát holisztikus szemléletmóddal kell megközelíteni. Ehhez pedig ismerniük kell más szakmák, így a szociális munka, pszichológia, közgazdaságtan szakembereit, hogy velük közösen segítsenek egy ügyfélnek.⁴⁰⁸ „A jogászoknak, ennél fogva a joghallgatóknak is, meg kell tanulniuk, hogy egy problémát átfogóan, kreatívan és analitikusan oldjanak meg.”⁴⁰⁹

A jogi oktatás nem, vagy csak részben tud eleget tenni ennek az elvárásnak. A legtöbb jogász professzor a jogot önmagában tanítja, anélkül, hogy az összefüggések észrevételére, és magára a jog alkalmazására is felkészítené a diákokat. „Az elméletet ugyanúgy nem lehet elválasztani a gyakorlattól, mint a doktrínák absztrakt tudását a gyakorlati képességektől, valamint a szakma szerepének megértését a szakma gyakorlásától.”⁴¹⁰ A jogi karoknak ezen hiányosságaik megoldására, pótlására a jogklinikai képzés remek lehetőséget nyújt, hiszen a diákok az élő ügyfelek valós, komplex ügyeiben eljárva, nemcsak a különböző jogászai képességeket és értékeket erősítik magukban, hanem saját bőrükön megtapasztalják a jogászai szerepkört. Amennyiben a diákokat az elméletből az alkalmazásba átültethető szakmai tapasztalattal ruházzuk fel az egyetemi éveik alatt, úgy képesek maguk is kialakítani a saját igazságérzetüket, ami hosszú távon hatással van a jogrendszerre is.⁴¹¹ A grimesi jogklinikai definíció is e gondolatot erősíti, azáltal, hogy a diákok valódi jogi problémákat oldanak meg, megtapasztalják azt a világot, amiben a diploma megszerzését követően szakmájukat gyakorolni fogják. Például,

⁴⁰⁸ BARRY, DUBLIN, JOY 2000, 66. o.

⁴⁰⁹ BARRY, DUBLIN, JOY 2000, 35. o.

⁴¹⁰ BARRY, DUBLIN, JOY 2000, 47. o.

⁴¹¹ DUBLIN 1998, 1477. o.

a jogklinikai programoknak köszönhetően, a joghallgatók tanulmányaik alatt átélhetik és megérthetik milyen a szegénység, így amikor később bíróként vagy a kormányban vezető beosztású munkatársként tevékenykednek, ezen ismereteik fényében tudják a jogot alkalmazni, alakítani.⁴¹² Másként fogalmazva, a fiatal (döntően középosztálybeli) jogászok társadalomismeretét apránként, legalább az adott ügyek segítségével építi, pótolja, mivel a jog működését a kontextus nélkül nem fogják egészében átlátni.

A közösségen alapuló jogklinikák nem csak a hallgatók, hanem az egyetem szemléletét is képesek átformálni.⁴¹³ Amennyiben az oktatási intézmények nem ragaszkodnak a régi tradíciókhoz, hanem hajlandók olyan gyakorlatalapú kurzusokat, programokat bevezetni, amelyben a helyi (városi, megyei) lakosság ügyeiben nyújtanak segítséget, biztosítják a helyi, települési, nemzeti közösségük joghoz és az igazságszolgáltatáshoz való hozzájutását, ezzel pedig teljesítik az egyetemek harmadik misszióját, a társadalmi felelősségvállalást.

A jogklinikai oktatás egyik célja a csinálva, menet közben való tanulás, mely oktatási technika az amerikai gyakornoki (internship/apprenticeship) rendszerből került átemelésre. Bradway és más kutatók hamar felismerték, hogy a jogklinika olyan oktatási módszer, amely a jogot nem anyagi és eljárásjogra szétbontva, hanem egészében közelíti meg.⁴¹⁴ Az értekezés történeti fejezetében már említettem Bradway 1934-ben megjelent tanulmányát,⁴¹⁵ amely meghatározta a jogklinika képzés öt elsődleges célját, így ennek ismételt bemutatásától eltekintek. Bradway-től eltérően, Charlie Miller a jogklinika oktatás elsődleges funkciójának a szakmai felelősség fejlesztését látta.⁴¹⁶ A jogklinika képzés elején az oktató szerepe domináns, hiszen ő tanítja meg a különböző jogászai képességeket, így például az ügyféllel való kommunikációt, az ügytervezést, az eltérő egyeztetési és tárgyalási technikákat, majd ahogy minél nagyobb tapasztalatot szerez a hallgató, a professzor kezd háttérbe vonulni, és inkább egy külső szemlélő pozíciójába kerül.⁴¹⁷

A 2007-ben publikált Carnegie Report már kiemelten javasolja a jogi karoknak a jogklinika képzés bevezetését, sőt szorgalmazza annak központi helyét a tantervben.⁴¹⁸

⁴¹² DUBLIN 1998, 1477. o., amely idézi O'Connor bírót.

⁴¹³ Lucie E. WHITE: The Transformative Potential of Clinical Legal Education, Osgoode Hall Law Journal, 1997, Volume 35., 603-611. o., 606. o.

⁴¹⁴ BLAZE 1997, 946. o.

⁴¹⁵ John S. BRADWAY: The Legal Aid Clinic as an Educational Device, The American Law School Review, vol. 7., 1934, 1153-1159. o.

⁴¹⁶ BLAZE 1997, 949. o.

⁴¹⁷ BLAZE 1997, 956. o.

⁴¹⁸ GOLDFARB 2012, 293. o.

Ugyanis a fókusznak nemcsak azon kell lennie, hogy mit tanulnak a diákok, hanem azon is, hogy a tanulásuk miként befolyásolja a (jövőbeli) szakmai döntéseiket, és ez miként ölt testet a szakmai, stratégiai választásaikban.⁴¹⁹ Goldfarb tanulmányában a jogklinikát az „elmélet-gyakorlat spiráljának” nevezi, amely e két terület egymáshoz való viszonyát remekül szemlélteti, hiszen az elmélet nem érthető meg a gyakorlat nélkül, ahogy a gyakorlat sem az elmélet hiányában.⁴²⁰ „A jogklinikai oktatás azt tükrözi, hogy az elmélet és a gyakorlat közötti kapcsolat csak annyira erős, mint a részek összessége, és hogy annak erejét és vitalitását csak akkor lehet teljes mértékben meg tapasztalni, ha minden egyes összetevőjét értékeli.”⁴²¹ Bár számos változata létezik a jogklinikáknak, amelyekről egy későbbi fejezetben értekezem, ugyanakkor az élő ügyfeles típus keretében tudják leginkább a MacCrate Reportban rögzített képességeket és értékeket elsajátítani a diákok. Ez a fajta tanulás a kezdete annak, hogy a diákok tapasztalaton keresztül fejlesztik tudatos és önértékelési módszereiket, amely oktatás teszi az egyetemeket a jogi képzés kezdő és nem végső intézményévé.⁴²²

A jogklinikai képzés kétféle tréninget foglal magában. Egyrészt, egy szakmai *készség-tréninget*, amelynek célja a gyakorlathoz szükséges jogászai képességek fejlesztése, annak érdekében, hogy kompetens jogászok hagyják el az egyetemet.⁴²³ Másrészt, egy *érték-tréninget*, aminek köszönhetően a hallgatók megértik és kötelezettséget vállalnak a szakmai értékekért, beleértve a szakmai felelősséget és etikát.⁴²⁴ A szakmai készség-tréning magában foglalja: (1) az ügyféllel való kommunikációt, ideértve az interjút és a tanácsadást; (2) a tényfeltárást és a releváns tények kiszűrését; (3) a jogi kutatómunkát; (4) az alternatív megoldásokat érintő döntéshozatalt; (5) a tárgyalást; (6) a szakmai felelősséget, ideértve az etikai szabályok alkalmazását; (7) a tárgyalásra és jogorvoslatra való felkészülést; (8) valamint egyéb szükséges tevékenységeket, például a dokumentumszerkesztést.⁴²⁵ E két tréninget gyakorlatilag úgy foglalhatnánk össze, mint olyan tanulási tapasztalat, amelyben a diákok jogászai szerepben, másokkal interakcióban felelősséget

⁴¹⁹ GOLDFARB 2012, 294. o.

⁴²⁰ Phyllis GOLDFARB: A Theory-Practice Spiral: The Ethics of Feminism and Clinical Legal Education, Minnesota Law Review, 1991, 75. szám

⁴²¹ Rose VOYVODIC: Considerable Promise and Troublesome Aspects: Theory and Methodology of Clinical Legal Education, Windsor Yearbook of Access to Justice, 2001, 20. szám, 111-140. o., 113. o.

⁴²² Antony G. AMSTERDAM: Clinical Legal Education – A 21st Century Perspective, Journal of Legal Education, Vol. 34., 1984, 612-618. o., 616. o.

⁴²³ BLOCH, MENON 2011. 270. o.

⁴²⁴ BLOCH, MENON 2011, 270. o.

⁴²⁵ George S. GROSSMAN: Clinical Legal Education: History and Diagnosis, Journal of Legal Education, Vol. 26., 1974, 187–188. o.

vállalnak egy probléma megoldásáért, miközben a teljesítményüket folyamatos értékelésnek vetik alá.⁴²⁶ Vajon a tradicionális jogi képzés tantervei mennyiben biztosítják e képességek elsajátításának és fejlesztésének a lehetőségét? Grossman szerint, a jogi karok azért ragaszkodnak a hagyományos jogászképzéshez, mert félnek, makacsok, alkalmatlanok vagy éppen intellektuálisan sznobok.⁴²⁷ Holott, a jogklinika módszertannak számos haszna van, amelyet az egyetemek az ellenállásuk vagy éppen passzivitásuk miatt nem tudnak kiaknázni.

A csinálva tanulás módszerének köszönhetően, a diákok maguk tapasztalhatják meg a különböző szabályok alkalmazását, és az azokból felmerülő problémák, hiátusok kezelését. A legtöbb jogklinika program elsődleges pedagógiai célja, hogy a diákokat *reflektív* szakemberekké alakítsák, akik megtanultak tanulni. Ily módon az elsajátított kompetenciákat nem csak technikai szinten tudják használni, hanem mint értékítélet, illetve társadalmi felelősségvállalás.⁴²⁸ Az élő ügyfeles jogklinika program magabiztos szakembert képez, aki a jogász szerepekkel, karakterekkel is tisztában van, hiszen valós ügyekben nyújt „ügyvédi” segítséget.⁴²⁹ A diákok munkájuk során megértik és megtapasztalják a jogászok kötelezettségeit, így jogklinikai élményeiknek köszönhetően elsajátítják a szakmai tisztességet, a polgári kötelezettséget, a jótekonyságot és a szociális segítségnyújtás alapvető értékét.⁴³⁰ Amennyiben már az egyetem alatt belenevelik a tanulóba a közjó szempontjait, a jó állampolgár és a szakmai becsület alapjait, akkor olyan jogászárt kerül ki az egyetemről, amelynek tagjai a jövőben, a munkájuk során is tiszteletben tartják és követik ezen értékeket, valamint fejlesztik a szakma etikai normáit.⁴³¹ Tekintve, hogy az ügyfelek problémája ritkán kizárólagosan jogi természetű, ezért a hallgatóknak lehetőségük van más területeken is segítséget, irányítást adni (például lakhatás, szociális segélyek, munkanélküliség terén) és más szakemberhez, hatósághoz irányítani az ügyfeleket, ezzel fejlesztve a komplex gondolkodásmódjukat és problémamegoldó képességüket. Továbbá, megtapasztalhatják a jog és az igazság közötti kapcsolatot, sőt felmerülhet bennük a jogi reformok szükségessége is.⁴³²

⁴²⁶ VOJVODIC 2001, 126. o.

⁴²⁷ GROSSMAN 1974, 189. o.

⁴²⁸ VOJVODIC 2001, 128. o.

⁴²⁹ John S. BRADWAY: The Objectives of Legal Aid Clinic Work, Washington University Law Quarterly, Volume 24., 1939, 173-192. o., 177. o.

⁴³⁰ ROWE 1917, 607. o.

⁴³¹ ROWE 1917, 607. o.

⁴³² NAGY 2001

A jogklinika módszertant úgy alakították ki, hogy megtanítsák a hallgatóknak, hogyan tanuljanak tapasztalatból, a szintézisből, a kritikából és a felelősségvállalásból, hiszen a joghallgatók jogász szerepben eljárva, ugyanolyan problémákkal szembesülnek jogklinikás ügyeik során, mint a gyakorló jogászok. Emiatt számos kompetenciájuk, például a kommunikációjuk vagy a jogi elemző képességük fejlődik, miközben munkájukat a tutor oktatók felügyelik, értékelik.⁴³³ A jogklinika értéke tehát az intellektuális megértés és a komplex gyakorlati készségek mellett, a jogász szakmaiság szempontjából kritikus diszpozíciók fejlesztése, az etikai elkötelezettség, valamint a tudás és a készségek integrációja.⁴³⁴

Ám nemcsak a hallgatóknak hasznos a jogklinika módszertan, hiszen az élő ügyfeles jogklinika az ügyfelek és az ügyvédek számára is segítséget nyújthat. Míg az ügyvédek az ügyfelek által fizetett díjakból élnek, addig a jogklinika keretében a diákok olyan rászorulóknak nyújtanak segítséget, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy ügyvédet fogadjanak. Tehát nem alakul ki versengés a két intézmény között. Mivel sok helyen az ügyvédi kamarák is fenntartanak ingyenes jogsegélyszolgálatot, a diákok azzal, hogy olyan ügyfeleknek nyújtanak jogi tanácsot, akik egyébként az ügyvédek ingyenes szolgálatához fordulnának, csökkentik az ügyvédség leterheltségét.⁴³⁵ Ha a diákok úgy hagyják el az egyetemet, hogy bizonyos szakmai tapasztalattal rendelkeznek, a jövőbeni munkáltatók igényét is kielégítik, akik évtizedek óta panaszkodnak amiatt, hogy a frissen végzettek semmilyen gyakorlati jártassággal nem rendelkeznek.

Természetesen, az egyetem számára is előnyös élő ügyfeles jogklinika programokat fenntartani, mert ezzel megvalósíthatják társadalmi szerepvállalásukat a kutatás és oktatás mellett. Ez a harmadik misszió azáltal érvényesül, hogy a helyi közösség tagjainak a joghoz, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférését segítik. Mindezekon túl, erősíti az egyetem pozícióját, versenyképességét a felsőoktatási intézmények rangsorában, amennyiben olyan diákok hagyják el az egyetemet, akik már gyakorlati tapasztalattal bírnak. *„Azok a jogi iskolák, amelyek képesek munkára kész diplomásokat kibocsátani, a mezőny élére fognak kerülni, és a végzettjeik előnyt élveznek majd a bizonytalan munkaerőpiacon.”*^{436,437}

⁴³³ VOYVODIC 2001, 127. o.

⁴³⁴ Rebecca SANDEFUR, Jeffrey SELBIN: The Clinical Effect, Clinical Law Review, 2009, 57. szám, 57-107. o., 79. o.

⁴³⁵ NAGY 2001

⁴³⁶ DILLOFF 2013, 428. o.

Végezetül, érdemes a két cél egymáshoz való viszonyát is megvizsgálni. A jogklinika oktatás tulajdonképpen a jogi képzés gyakorlati elemének megteremtése, amit a társadalom növekvő jogi segítségnyújtási igényeinek kielégítése érdekében hozták létre.⁴³⁸ A jogklinika történeti fejlődése során hol az egyik, hol a másik cél került előtérbe (a történeti fejezetben ismertetett okokból), ugyanakkor, a két cél között nem hierarchikus a kapcsolat, hanem sokkal inkább komplementer jellegű. Mindkettő ugyanolyan jelentőséggel bír és egymást kiegészítik. „A jogklinika oktatást *"igazságos oktatásként"* vagy *"társadalmilag releváns jogi oktatásként"* jellemzik, mivel elsődleges célja a jövő jogászainak oktatása a szakma és a társadalom javára.”⁴³⁹ A jogklinikai módszer oktatási szempontból segíti a jogászoktól elvárt képességek, attitűdök fejlődését, a szakmai felelősség és az etikai érzék fejlesztését, azáltal, hogy a diákok jogász szakmára jellemző tevékenységet végeznek egyetemi kurzus keretében, akár szimulált, akár élő ügyfeles ügyekben. A jogklinikai módszertan és oktatás folyamata az alábbi három nagyobb, egymásra épülő lépcsőből áll: (1) tervezés, amikor a diákok feltérképezik az ügyfél jogi problémájának lehetséges megoldásait, és kidolgozzák az „akciótervet” (2) tényleges tevékenység, a szükséges jogi lépések megtétele, például dokumentum-szerkesztés, mediáció, tárgyalás, (3) tapasztalatok értékelése, visszajelzés, amelynek köszönhetően a hallgatók a jövőbeni „akciótervüket” módosítják.⁴⁴⁰ E három szint együttesen a jogi probléma teljeskörű feltárását eredményezi.

Charles Miller vizsgálta, hogy a jog klinikáknak milyen szolgáltatói szerepe van: i) a rászorulóknak nyújtanak jogi segítséget; ii) a szegényeket felvilágosítják a jogaikról és kötelezettségeikről, illetve felvilágosítják őket, miként fordulhatnak ügyvédhez akár egyénileg, akár közösségi szinten.⁴⁴¹ A szociális cél lényegét, az Európai Unió oktatási minisztereinek 2007-es londoni konferenciáján kiadott állásfoglalás szemléletesen leírja. Ez rögzíti, hogy a jogklinika oktatás tökéletes példája az egyetemek szociális kötelezettségeinek, felelősségvállalásának teljesítésére, kielégítésére.⁴⁴² Következésképpen, azzal, hogy a fiatal joghallgatók olyan személyeknek segítenek az igazságszolgáltatáshoz hozzáférni, akik ezt más módon nem tudják elérni, egyrészt, a szociális változások „ügynökeivé” válnak, másrészt, saját maguk is megtapasztalhatják a

⁴³⁷ DILLOFF 2013, 428. o. 12. lábjegyzetében megemlíti, hogy számos csoportos keresetet nyújtottak be jogi diplomások az alma materük ellen, mert félrevezetik az elhelyezkedési statisztikákat.

⁴³⁸ WINKLER 30. o.

⁴³⁹ BLOCH, MENON 2011, 272. o.

⁴⁴⁰ O'LEARY 2002, 504. o.

⁴⁴¹ BLAZE 1997, 952. o.

⁴⁴² BARTOLI 2016, 16. o.

közigazgatás kaotikus, sokszor ellentmondó világát, a jogszabályok különböző hivatalok, intézmények általi eltérő értelmezését. A jogklinika lehetővé teszi a joghallgatók számára „az igazságosság jelentésének feltárását és a személyes igazságérzetük fejlesztését.”⁴⁴³ Mindezek következtében, az emocionális képességeik, a kritikai gondolkodásuk, valamint a társadalmi felelősségvállalásuk, mint a képzési keretrendszerben előírt megszerzendő kompetenciák is, fejlődnek.

Néhány jogklinikus⁴⁴⁴ a módszertan *duális céljait, további alcélokra* bontotta, amelyek a fő célok alkotóelemeinek tekinthetők. Például Schrag 15 célt nevesített, amelyek az alábbiak: 1) felelősség, 2) doktrínák és intézményrendszer megismertetése, 3) szolgáltatásnyújtás, 4) problémamegoldás, 5) együttműködés, 6) interkulturális tudatosság, 7) érzelmek szerepének erősítése, 8) tényekkel való megbirkózás, 9) értékek terjesztése, 10) etika szerepének megerősítése, 11) kreativitás javítása, 12) a hatalom gyakorlása, 13) megtanulni, hogyan kell tanulni, 14) tradicionális jogász képzések átadása, 15) diákok által meghatározott célok érvényesítése.⁴⁴⁵ Alapvetően, ezen alcélok a jogklinika oktatás mögött megbúvó motivációt és a módszertan mikéntjét bontják elemeire, és így együttesen a jogklinikai módszertan átfogó jellegét szemléletesen tudják bemutatni.

Ugyanakkor, néhány kutató szkeptikus a jogklinika duális céljának hatékony érvényesülését illetően. Redding tanulmányában a kurzus epizódikusságát és a komplex jogász készségek elsajátításának ígértét kritizálja. Véleménye szerint, a diákok jellemzően csak néhány viszonylag egyszerűbb ügyet oldanak meg a programban való részvételük során, vagy egyetlen komplex, bonyolult ügynek csupán bizonyos részeit dolgozzák ki, mivel a szemeszter időben behatárolja, hogy mennyi ideig tudják az egyes eseteket végigkísérni.⁴⁴⁶ A jogászképzés kapcsán kiemelte, hogy az oktatás viszonylag kevés figyelmet fordít a szakmai tapasztalat megszerzésére, amivel csak megerősödik az a szokás, hogy a diplomások diákként és nem gyakorló jogászként gondolkoznak az egyetem elvégzését követően.⁴⁴⁷ Következésképp, egy-két jogklinika kurzus sem képes meggyőzni a munkáltatókat arról, hogy a diákok „gyakorlat-érettek”.⁴⁴⁸ Más szerzők, hasonlóan az oktatási célhoz kapcsolódva hangsúlyozták, hogy a jogklinikás ügyek mindössze „felszínes” tanácsadásra fókuszálnak, ezért bár a hallgatók találkoznak ügyfelekkel, de

⁴⁴³ DUBLIN 1998, 1477. o.

⁴⁴⁴ Például: John S. Bradway, Philip G. Schrag, David Barnhizer, Bernard K. Freamon.

⁴⁴⁵ DUBLIN 1998, 1479. o. 94. lábjegyzet

⁴⁴⁶ REDDING 2016, 57-58. o.

⁴⁴⁷ REDDING 2016, 58. o.

⁴⁴⁸ REDDING 2016, 59. o.

nem tudnak elég ügyben részt venni ahhoz, hogy problémamegoldó és esetkezelési készségeket sajátítsanak el.⁴⁴⁹ A valamennyi jogász kompetencia elsajátításának lehetetlenségén túl, a szociális cél teljeskörű érvényesülését is kritizálják. Habár az USA-ban a joghallgatók hatóságok, bíróságok előtt is képviselhetik az ügyfeleiket, a legtöbb kontinentális jogrendszerű országban, többek között hazánkban vagy Lengyelországban, a hallgatók ilyen szerepben nem járhatnak el. A Lengyel Jogklinika Alapítvány előírásai között külön nevesíti, hogy a diákok csak írásban adhatnak jogi véleményt az ügyfeleknek, így példának okáért, peres eljárásokban csupán felkészíthetik az ügyfelüket saját maguk képviselőjére, az eljárás menetére. Mindez felveti a kérdést, hogy az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést, mint a szociális cél egyik alapelemét, ezen országok jogklinika programjai mennyire tudják megvalósítani? Skrodzka, Chia és Bruce-Jones közös tanulmányukban arra jutnak, hogy ezt a célt, a fentebb ismertetett okokból, csak korlátozottan képesek a jogklinika kurzusok elérni. Noha vannak, akik a módszertan vagy a célok kapcsán kritikát fogalmaznak meg, de ezen kutatók sem vitatják magának a képzésnek a hasznosságát és az oktatásban betöltött szerepének fontosságát. A kritikusok szerint a célok közül rangsorolni kell, hiszen mindkettőt ugyanolyan mértékben nem lehet elérni. Egy egyetemnek vagy a jogklinika oktatási céljára kell helyezni a hangsúlyt, különösen azon államokban, ahol például hatóságok előtt az ügyfelet a hallgatók nem képviselhetik, vagy a szociálisra, elfogadva, hogy ezáltal nem valamennyi, csupán néhány jogász kompetenciát tudnak fejleszteni.

A jogklinika *kurzusok tanrendbe való integrálása* és a módszertan széleskörű alkalmazása lehetne az első lépés a jogázképzés hosszú idő óta napirenden lévő megreformálásában. A 2000-es évek elején közel 5000 kezdő jogász bevonásával végeztek az Egyesült Államokban empirikus kutatást⁴⁵⁰ a karrier eredményeikről. Ezen vizsgálat keretében a kutatók arra is kíváncsiak voltak, hogy a frissen végzettek jogi oktatás során szerzett tapasztalataik mennyire hasznosak a szakmai életükben. A válaszadók a jogklinikát 10-ből a 4. leghasznosabb tevékenységként határozták meg, amelyet csak a nyári, valamint a tanév alatt folytatott jogász munka, és a szakmai gyakorlat előzött meg.⁴⁵¹ A kutatási eredményeik alapján azon jogászoknál, akik a jogi pályát azért

⁴⁴⁹ Marta SKRODZKA, Joy CHIA, Eddie BRUCE-JONES: The Next Step Forward – The Development of Clinical Legal Education in Poland through a Clinical Pilot Program in Bialystok, Columbia Journal of East European Law, 2008, 2/1. szám, 56-93. o., 80. o.

⁴⁵⁰ Ez volt az úgynevezett After the JD projekt.

⁴⁵¹ SANDEFUR, SELBIN 2009, 85-88. o.

választották, hogy javítsanak a társadalmon, vagy másoknak segítsenek, tapasztalható a „jogklinika hatás” (clinic effect).⁴⁵²

Egy ausztrál pilot projekt keretében hét kezdő jogásszal és néhányuk szakmai mentorával készítettek mélyinterjúkat, hogy felmérjék: mely tényezők könnyítik meg az oktatásból a gyakorlatba való áttérést. Az interjúalanyok három elemet különítettek el: i) személyes autonómia, valamint megfelelő mentorálás és felügyelet közötti egyensúly megteremtése, önbizalmuk és kompetenciájuk gyakorlatban való fejlesztése; ii) az a felismerés, hogy a gyakorlat több, mint racionális és szabályokon alapuló tevékenység, amely szükségszerűen bizonytalansággal jár együtt; iii) megtalálják a megfelelő értékrendet saját fejlődő szakmai érzékük és a cégük által képviselt, gyakorolt szakmai értékek között.⁴⁵³ A kutatók megállapítása szerint, a jogklinikán való részvétellel sokkal korábban megtapasztalhatják e három tényezőt (autonómia és felügyelet közötti egyensúly, bizonytalanság kezelése, megfelelő értékrend megtalálása) a joghallgatók, így nem az első munkahelyükön kell először szembesülniük ezekkel. Látható tehát, hogy számos empirikus kutatás a jogklinikák eredményességét, a jogászképzésben megbúvó hiátusok pótlására való alkalmasságát támasztja alá.

Ugyanakkor, egyetlen kurzustól nem várhatjuk el valamennyi, az ITM miniszteri kiadványban meghatározott jogász kompetencia elsajátítását és az egyetem harmadik missziójának teljesítését, hiszen ez hatalmas terhet és felelősséget róna a jogklinika oktatókra és a programot teljesítő joghallgatókra is. *A jogi oktatás tapasztalati oktatással való átalakulásához* kiemelt szerepe lehet a módszertan átfogó, valamennyi lehetséges kurzuson belüli alkalmazásának. E gondolatot megerősíti Rowe 1910-es évek második felében írt tanulmánya, amelyben arra a megállapításra jutott, hogy egy év jogklinika kurzus nem elég, hanem a jogklinika minden évfolyamon és minden tantárgy esetében fő oktatási eszközzé tehető. Vagyis a jogklinikán felmerülő ügyeiket a diákoknak mindazon kurzusaikra is „magukkal kellene vinniük”, amelyek az eseteikhez passzolnak, így a jogklinika válna „esetjogi módszerré”, és nem hipotetikus ügyeket oldanának meg a hallgatók.⁴⁵⁴ Az ELTE ÁJK oktatói, az általuk írt jogklinika kézikönyvben is hasonló megoldást vázolnak fel. Meglátásuk szerint, a legjobb az osztott jogklinika, amelynek

⁴⁵² SANDEFUR, SELBIN 2009, 99. o.

⁴⁵³ Tony FOLEY, Margie ROWE, Vivien HOLMES, Stephen TANG: Teaching professionalism in legal clinic – what new practitioners say is important, *International Journal of Clinical Legal Education*, 2012, 17. szám, 5-22. o., 8. o.

⁴⁵⁴ ROWE 1917, 606-607. o.

keretében valamennyi jogágban a tanszékek külön jogklinika kurzusokat hirdetnek.⁴⁵⁵ Véleményem szerint, ennek a megoldásnak, noha számos előnye lehet, például megkönnyíti a képzés adminisztrációját, hiszen nem szükséges különböző tanszékekhez/intézetekhez tartozó mentor oktatókat összefogni, az óraterheket könnyebb kisebb szervezeti egység esetén megosztani, mégis több a hátránya, mint az említett előnye. A negatívumok közé sorolható, hogy i) kizárólag 1-2 jogterületre fókuszálnak, vagyis a komplex jogász gondolkodásmódot kevésbé fejlesztik, másrészt, ii) miként azt a szerzők is jelzik, problémát jelenthet a tárgyra jelentkező hallgatók alacsony létszáma, amely a kurzus elindulását veszélyeztetheti, végezetül, iii) valamennyi jogterülethez tartozó tanszéknek/intézetnek legalább egy módszertanban jártas jogklinika oktatóval kell rendelkeznie, amely az oktatóra új terhet, az egyetemre pedig képzési költséget terhel. A továbbiakban az egyes jogklinika típusokat elemzem, kitérve azok előnyeire és hátrányaira is, valamint arra, hogy vajon ez az általános oktatási eszközzé tétel miként valósítható meg, melyik szolgálja leginkább ezt az elképzelést.

4.4. A jogklinika típusai

Jelen alfejezet az egyetem által alapított joglinikák típusaival foglalkozik. A joglinikákat különböző szempontok szerint célszerű csoportosítani: i) ügyféllel vagy anélkül működő; ii) az elhelyezkedésük alapján (egyetemen belüli vagy azon kívüli); iii) hasznélvezők szerint (egyéni vagy közösségi); illetve iv) az ügytípusaik, témaköreik alapján. A különböző változatok azonban legtöbbször nem szigorúan elkülönülve, hanem kombináltan, több csoportosítási szempont elemeit keverve, működnek. Alapvetően, a jogklinikai professzorok három nagy modellt különítenek el: házon/egyetemen belüli (in-house) vagy más néven élő ügyfeles (live client); házon/egyetemen kívüli (externship) vagy más néven élő gyakorlati (live practice); illetve szimulációs (simulation-based) vagy más néven akta-alapú (files) joglinikát. Nincs egységes álláspont tekintetben, hogy a jogi ismeretet terjesztő, jogtudatosító joglinikák (didactic clinic), amelyek a hétköznapi nyelvben street law-ként ismertek, külön modellnek tekintendők-e. Meglátásom szerint igen, mivel bár vannak közös jegyei egyéb változatokkal, mégis a legjellegzetesebb sajátossága, a jogtudatosítás, megkülönbözteti a többi típustól, így igazán egyik fentebb nevesített modellnek sem feleltethető meg.

⁴⁵⁵ ÁSBOŦH ÉS MÁSOŦ, 7. o.

A csoportosítási szempontok figyelembevételével tudunk tehát modelleket felállítani. Az alábbiakban az általam négy kategóriára bontható modellekről értekezem. Már a jogklinikák elnevezése is jelzi, hogy a legtöbb esetben a különböző csoportosítási elemek vegyesen vannak jelen egy-egy modellben. Például, a házon belüli, valódi ügyfelekkel foglalkozó programok, vagy a jogtudatosító jogklinikák, amelyeknek keretében a diákok az egyetem falain kívül tartanak egy-egy témakörben jogi előadást ügyfeleknek.

4.4.1. Házon/egyetemen belüli vagy élő ügyfeles jogklinika

Az élő ügyfeles jogklinikák esetén a tanulás jelentős része azon alapul, hogy a diákok ügyfeleket képviselnek a jogi kar oktatójának felügyelete mellett. A házon belüli jogklinika, az intézményi elhelyezkedést jelöli, így ennél a változatnál a diákok az egyetem falain belül találkoznak az ügyfelekkel, itt történik a konzultáció is.⁴⁵⁶ A házon belüli jogklinika jövőjével foglalkozó bizottság⁴⁵⁷ jelentése szerint, a jogklinika oktatás mindenekelőtt egy tanítási módszer, amely magában foglalja, hogy a diákok jogász szerepben eljárva, olyan problémákkal szembesülnek, amelyekkel végzett jogászok hivatásuk gyakorlása során. A joghallgatóknak interakcióba kell lépniük másokkal ahhoz, hogy képesek legyenek a problémát azonosítani és megoldani, miközben a munkájukat tutor oktatók felügyelik és véleményezik.⁴⁵⁸ Érdeemes ezeket az elemeket részletesebben kibontani.

A jogász szerepben való tevékenység feltételezi, hogy valós ügyfél igazi ügyében működnek közre a diákok, és nem hipotetikus, oktató által kidolgozott eseteket szimulálnak. Habár az utóbbi típusnak is megvan a maga előnye, ugyanakkor elvitathatatlan, hogy az élő ügyfeles jogklinikák esetén számos olyan készsége fejlődik a hallgatónak, amely szimulált ügyeknél nem, például a bizonytalanság, váratlan helyzetek kezelése. A másokkal való interakció, különösen az ügyféllel, illetve a jogrendszer egyéb szereplőivel (például bíró, ügyvéd, ügyész, közigazgatási ügyintéző) való párbeszédet, együttműködést jelent. Ám a szimulációs jogklinikáknál, ahol az ügyféli szerepet legtöbbször egy másik diák vagy oktató játssza el, nincs spontán interakció. A valós problémák és esetek összetett és konkrét tanulási tapasztalatot biztosítanak a diákoknak

⁴⁵⁶ TÓTH Fruzsina: A jogklinikai képzés módszertana ELTE ÁJTK, 2017, 8-9. o.

⁴⁵⁷ Committee on the Future of the In-House Clinic

⁴⁵⁸ Robert DINERSTEIN: Report of The Committee on the Future of the In-House Clinic, Journal of Legal Education, 1992, 42. évfolyam, 4. szám, 508-574.o., 511. o.

azáltal, hogy az ügyfelek számára legmegfelelőbb megoldást kell megtalálják. Az oktatók általi felügyelet egyfajta garanciaként szolgál arra, hogy a joghallgatók által kidolgozott megoldások jogilag is helyesek, valamint nem sértik az ügyfél érdekeit.

A házon kívüli jogklinikák esetén ezen ellenőrző szerepet egy gyakorló jogász tölti be, aki egyben a diák mentora is. Miként azt Ann Juergens megfogalmazta: „*a legfontosabb oktatási különbség a szimulációs és az élő ügyfelek között a valós helyzetek által nyújtott erkölcsi mélységben rejlik.*”⁴⁵⁹ Azáltal, hogy a diákok valódi ügyekben adnak jogi tanácsot, az ügyfél joga, tulajdona, munkája, szabadsága, bevétele, gyermekével való kapcsolata mellett, a méltósága, a jogrendszerbe vetett bizalma és néha a túlélése is a hallgatók munkájától függ, ami hatalmas felelősséget jelent.⁴⁶⁰

A korábban már említett Best Practices könyv, a házon belüli jogklinikák legjobb működési módszereinek elemeit is összegyűjtötte. A könyv szerzői kiemelik, hogy az értékek, az attitűdök, a viselkedés, valamint az etikai követelmények, vagyis a jogász *szakmaiság elemei* a tanulást mélyebbé és tartalmasabbá teszik, amennyiben a diákok ezeket gyakorlat közben sajátítják el, összevetve a hipotetikus esetek megoldásával, vagy ha gyakorló jogász munkáját követnék figyelemmel.⁴⁶¹ Ezen kívül hangsúlyozzák, hogy az együttérzés és az aggodalom az igazságtalanságokkal kapcsolatban sokkal intenzívebbé válik, ha a diákok személyes kapcsolatba kerülnek azokkal, akik ezeket átérték.⁴⁶² Ennélfogva, az élő ügyfeles jogklinika több, mint a jogi oktatás és a gyakorlat közötti ür kitöltője, hiszen közreműködik a diákok jogi ítélőképességének kialakításában is.

A könyv szerzői szerint, egy hatékony házon belüli jogklinikának rendelkeznie kell: (i) megfelelően felszerelt irodával, ahol a diákok az ügyfelekkel bizalmasan tudnak egyeztetni, és (ii) felelősségbiztosítási szerződéssel is. Amennyiben a jogklinika a tevékenysége során az ügyfélnek, ellenérdekű félnek vagy harmadik személynek kárt okoz, akkor ez a pénzügyi teher nem az egyetemet terheli. Szükséges még (iii) szemináriumi tanóra, amelynek keretében esetmegbeszéléseket tarthatnak, illetve a diákok megoszthatják a tapasztalataikat. Mindezekon túl, (iv) meg kell tanítani a diákoknak, hogy egy ügyvédi iroda miként működik, hogyan kell az iratokat kezelni, miként kell megoldani az összeférhetlenségi eseteket. A jogklinika oktatók kapcsán kiemelik, hogy az ügyfél érdekeinek védelmében, minden, diákok által készített dokumentumot ellenőrizni és

⁴⁵⁹ Ann JUERGENS: Using the MacCrate Report to Strengthen Live-Client Clinics, *Clinical Law Review*, 1994, 1. szám, 411-424. o., 418. o.

⁴⁶⁰ JUERGENS 1994, 418. o.

⁴⁶¹ STUCKEY AND OTHERS 2007, 140. o.

⁴⁶² STUCKEY AND OTHERS 2007, 140. o.

jóváhagyni szükséges. Ugyanakkor, egyensúlyt is kell teremteniük e felügyelő szerepük és a diákok önálló esetkezelése között, hiszen a jogklinika célja, hogy a hallgatók az ügyeik során kellő autonómiával rendelkezzenek, de oktatójukhoz bármikor segítségül fordulhassanak, amennyiben szükségesnek vélik.

A jelzett számos előny ellenére, a házon belüli jogklinikát rengetek kritika érte, éri. Az egyik legtöbbet hivatkozott hátránya a költségesség, hiszen egyrészt, szükség van egy felszerelt irodára, másrészt, a diák-oktató arány viszonylag alacsony, egy oktatóra néhány hallgató juthat, ellentétben a tradicionális oktatással, ahol egy professzor akár egyszerre több száz diáknak is tarthat előadást. További probléma a megfelelő oktató, hiszen jogklinika oktatók esetén elvárt a szakmai tapasztalat, a módszertan ismerete, munkaterhük jelentős, mégis napjainkig kevésbé megbecsült a munkájuk az egyetemi vezetés, illetve az oktatói gárda körében. A valódi ügyekben való részvétel, érzelmi érintettséget, vagy épp ellenkezőleg, cinikusságot, közönyt eredményezhet a hallgatóknál, amely érzelmekkel való megbirkózás szintén nehézséget okozhat.⁴⁶³

Az élő ügyfeles és más modellek közötti további különbség, hogy míg egyes házon belüli jogklinikák gyakran egy-egy ügytípusra fókuszálnak, menekültügy, női jogok, fogyatékkal élők jogai, fogyasztóvédelem stb., addig a házon kívüli jogklinikáknál az ügytípusok szélesebb palettájával találkozhatnak a hallgatók.⁴⁶⁴

Vukowich a jogklinikák oktatási célja kapcsán fogalmazott meg kritikát. Véleménye szerint, a szakmai készségeket nem a képzés során az egyetemen, hanem a diploma megszerzését követően a gyakorlatban kell elsajátítani.⁴⁶⁵ Meglátása szerint, az elméleti alapok és az anyagi jogi ismeretek továbbítása a felsőoktatási intézmény feladata, a gyakorlati jellegű készségeket pedig az ügyvédi kamarának kell megtanítania. Vukowich véleménye teljesen figyelmen kívül hagyja a különböző jogász hivatások, az egyes oktatók, és a hallgatók évtizedek óta hangoztatott kritikáját, miszerint az egyetem nem képes a diákokat a gyakorlati életre felkészíteni. Az egyetemek versenyképességét is növeli, ha az intézményét olyan frissen végzett jogászok hagyják el, akik tanulmányaik során elsajátítottak néhány alapvető gyakorlati jellegű kompetenciát. Vukowich álláspontja lényegében a jogklinikák és más, gyakorlati jellegű kurzusokkal szemben áll, azonban

⁴⁶³ GROSSMAN 1974, 183. o.

⁴⁶⁴ BARTOLI 2016, 35. o.

⁴⁶⁵ William T. VUKOWICH: Comment: The Lack of Practical Training in Law School: Criticisms, Causes and Programs for Change, Case Western Reserve Law Review, 1971, 23. szám, 140-152. o., 152. o.

szerencsére a jogászképzés, e maradinak tekinthető nézetet, az évtizedek alatt ugyan lassan, de leveti magáról.

Végezetül, a határidőket is alapvetően jogszabály határozza meg. Az egyes jogi dokumentumok benyújtására nyitva álló határidőn belül előfordulhat, hogy a joghallgatónak minden idejét az ügyére kell fordítani, amely más kurzusokon való részvétel rovására mehet.⁴⁶⁶

4.4.2. Házon/egyetemen kívüli, avagy élő gyakorlati jogklinika

A házon kívüli jogklinikát választó diákok az egyetem falain kívül, egy civil szervezet, bíróság, ügyvédi iroda, ügyészség munkájába kapcsolódnak be, mentoruk pedig egy ott dolgozó jogász, bíró, ügyvéd vagy ügyész. E változatot további két altípusra bonthatjuk a hallgatók szerepe alapján. Amennyiben a joghallgatónak aktív szerepe van a választott vagy kijelölt szakmai helyen, akkor ügyfelek képviselőjét vagy egyéb szakmai feladatokat láthat el egy gyakorló jogász felügyelete mellett. Abban az esetben, ha csupán a gyakorló ügyvédek, bírák munkáját figyeli, akkor kizárólag passzív szerepet kap.

Az élő gyakorlati jogklinikák előnye, hogy a diákok betekintést nyernek az adott intézmény struktúrájába, mindennapi működésébe, ügykezelésébe, illetve az egyes hivatások szerepeibe. Habár a házon belüli jogklinikáknak számos előnye van, mégsem tudják hitelesen és pontosan reprodukálni egy irodai környezet légkörét, a munkaterhelést, a hivatali hierarchiát. Ha a hallgatókat ügyvédek, bírák irodájában helyezik el, akkor nem egy mesterséges környezetben dolgoznak, hanem olyan körülmények között, amely hasonló ahhoz, ami a diploma megszerzését követően vár rájuk.⁴⁶⁷ Ellentétben az élő ügyfeles jogklinikával, a házon kívüli jogklinikák esetén a diákok munkáját a szakmai helyen kijelölt mentor felügyeli.

E változat kapcsán úgy tűnhet, hogy a jogklinikai oktató szerepe csekély, holott számos feladata van: i) kijelöli azt a szakmai gyakorlati helyet, ahol a joghallgató dolgozni fog (lehetőség szerint olyan helyen kell elhelyezni, amely a diák szükségleteihez, preferenciáihoz a leginkább igazodik), ii) kapcsolatot tart a mentorral és a hallgatóval is, ezáltal figyelemmel kíséri a diákok fejlődését, a mentortól visszajelzést kap a hallgatói munkáról, és közben gondoskodik arról, hogy a mentor is eleget tegyen az ellenőrző

⁴⁶⁶ GROSSMAN 1974, 182. o.

⁴⁶⁷ STUCKEY AND OTHERS 2007, 146. o.

szerepének, iii) tanórák keretében esetmegbeszéléseket szervez, így a diákok egymással is megoszthatják tapasztalataikat.

A jogklinika e típusa esetén az egyetem együttműködési megállapodást köt a partnerszervezetekkel, amelyben meghatározzák az egyetem, a szakmai hely, az oktató, a mentor és a diák szerepét, valamint felelősségét. A házon kívüli jogklinika esetén a mentor feladata a jogklinika oktatási céljának érvényre juttatása, ezért az egyetemek számára fontos, hogy elkötelezett személy töltse be e pozíciót. Előnye lehet e változatnak egy munkakultúra megismerése, valamint a szakmai kapcsolatok építése, hiszen előfordulhat, hogy a mentor ajánlásával, a diploma megszerzését követően állást kap a hallgató, vagy éppen a szakmai hely veszi fel, amennyiben elégedettek voltak a munkájával.

Hátránya ugyanakkor, a hallgatói értékelés nehézsége, hiszen a jogklinikai oktató, bár folyamatosan kapcsolatban áll a diákkal és a mentorral, mégis nehezen tudja lemérni a fejlődést, illetve a szakmai hely és a mentor hozzáállásától, segítőkészségétől is függ, hogy egy hallgató mennyi készségét és milyen mértékben tudja fejleszteni. A gyakorlati helytől függ, hogy a szociális cél, vagyis a rászorulóknak való segítségnyújtás, megvalósul-e, és amennyiben igen, akkor milyen mértékben. Abban az esetben, ha egy diák egy bankban vagy olyan multinacionális vállalatnál tevékenykedik, amelynek ügyfelei kizárólag cégek, a társadalmi felelősségvállalás nem, vagy csak csekély mértékben tud fejlődni. A legtöbb kritika mégis élő gyakorlati jogklinika megfigyelői altípusát éri. Lefcoe professzor szerint, *„kontraproduktív lehet, ha a tanulók nem rendelkeznek megfelelő elméleti alapokkal, amelyek lehetővé teszik az empirikus megfigyelésekből történő általánosítást.”*⁴⁶⁸ Mások szerint, e változatot nem is lehetne jogklinikának nevezni, mivel hiányzik az ügyfél-jogász szerepkör. Mindezekon túl, a passzív hallgatói altípus esetén különösen nehéz a hallgatói munka értékelése. A fentebbiek fényében megállapítható, hogy a hallgatói szereptől függően, a házon kívüli jogklinika az ügyfeles, illetve az ügyfél nélküli jogklinika típusba is besorolható.

4.4.3. Szimulációs, másnéven akta-alapú jogklinikák

A szimulációs jogklinikák esetén a tanulóknak nincs közvetlen kapcsolata ügyfelekkel, hanem egy oktató által választott valós vagy fiktív ügyet (aktát) dolgoznak fel. Erre a típusra jellemző, hogy a diákok jogász szerepeket játszanak el, például peres eljárás szimulálásával bírói, ügyvédi, ügyféli pozíciót, munkájukat pedig a jogklinika oktató

⁴⁶⁸ GROSSMAN 1974, 181. o.

felügyeli és visszajelzéseket ad számukra. Más típusú jogklinikák esetén kiegészítő oktatási eszköz lehet a szimuláció. Példának okáért, a szegedi jogklinika (ami az élő ügyfeles típusba tartozik) elméleti, bevezető képzésének része a helyzetgyakorlat, amelynek keretében a joghallgatók az ügyféllel való kommunikációs készségüket tehetik próbára órai keretek között.

Az akta-alapú jogklinikák annak ellenére, hogy hipotetikus eseteket oldanak meg, számos jogászai készséget, így például a kérdezést, az etikai dilemmák kezelését fejleszti. Az ügyfelekkel való kommunikációs gyakorlatok során az oktató különböző konzultációs (ügyfél kikérdezési) technikákat mutat be, amelyeket aztán a diákok szerepjátékok során kipróbálnak, és az alkalmazásukról visszajelzést adnak és kapnak a professzoruktól. A jogklinikák e típusa lehetőséget teremt arra, hogy egyes készségeket több alkalommal, az oktatói visszajelzések fényében, különböző feladatokkal fejlesszenek, amelyre egy élő ügyfeles jogklinika esetén nincs lehetőség.

A Best Practices könyv szerzői szerint a szimulációs jogklinikák céljai a következők: i) a diákok személyes és szakmai gyengeségeik és erősségeik felismerési készségének fejlesztése, illetve olyan stratégiák kidolgozása, amelyek javítják a szakmai teljesítményüket; ii) a hallgatók kockázatkezelési és etikai dilemmák felismerési képességének fejlesztése; iii) a hallgatók, legalább részben, lehetőséget kapnak a jogászai szakmaiság elemeinek megértésére.⁴⁶⁹ Noha a jogklinika oktatási célja a szimulációs típusnál is érvényesülni tud, azonban a szociális célt nem képes megvalósítani, hiszen hiányzik az ügyfél, aki számára a joghoz jutást biztosítani lehetne.

Hasonlóan a házon belüli és kívüli jogklinikákhoz, a kurzus része a tapasztalatok átbeszélése, a hallgatói visszajelzések. E típus előnye, hogy a hallgatókat nem terheli felelősség a munkájukért, nem okozhatnak hibát vagy kárt, hiszen nincs igazi ügyfelük. Gyakorlatilag „biztonságos” környezetben, oktatói irányítás mellett szerezhhetnek tapasztalatot. Míg az élő ügyfeles jogklinikák költségesek és jelentős adminisztrációs teherrel járnak, addig az akta-alapúak olcsók, és nem okoznak adminisztrációs nehézségeket, továbbá könnyebben illeszthetők a tantervbe, mivel nem kapcsolódnak hozzá kötött határidők.

Kritikusai szerint, ez a forma képtelen reprodukálni azt a fajta bizonytalanságot és kiszámíthatatlanságot, amelyet a való élet produkál. Hátrányának tekinthető, hogy az oktatók által választott ügyek (akták) sokszor az eseteket „lecsupaszítva”, a jogi problémát

⁴⁶⁹ STUCKEY AND OTHERS 2007, 135. o.

kiemelve jelennek meg, ezzel számos kompetencia (például releváns információk felkutatása) fejlődésének lehetőségétől megfosztva a diákokat. E jogklinikáknak gyakran részei a különböző tárgyalás-szimulációk, mediációs és egyéb szóbeli, illetve írásbeli kommunikációs technikák, valamint a korábban is említett szerepjátékok. Ugyanakkor, a spontán szakmai, morális, érzelmi reakcióktól mentesen, tervezhetően működnek.

4.4.4. Street law, másnéven jogtudatosító jogklinika

Az 1960-as és 1970-es évek a társadalmi változások és felemelkedés időszaka volt az Egyesült Államokban. A polgárjogi és nőjogi mozgalmak mellett felsejlett a felismerés, hogy az alkotmányos jogok megszerzéséhez elengedhetetlen ezen jogok ismerete. Ugyanakkor, a nem jogvégzettek számára a jogszabályok túlságosan bonyolultak voltak, emiatt úgy érezték, hogy kimaradnak belőlük. Ez a történelmi háttér indította el az első jogtudatosító programokat.⁴⁷⁰ A street law-t a Georgetown Egyetem Jogi Centrumának diákjai, 1972-ben hozták létre, mint tapasztalati tanulási módot, azaz az utca emberének szóló jogi ismeretterjesztést. Az általuk kidolgozott *„tanterv egyesítette a jogi tartalmat a nem hagyományos oktatási módszerrel, és a jogot a tipikus előadótermi környezetből közvetlenül a célközönséghez - a társadalom nem jogász tagjaihoz - vitte, azzal a céllal, hogy egyszerű és gyakorlatias módon oktassa őket az alapvető jogelvekre, úgy, hogy azok a hallgatóság számára könnyebben érthetőek legyenek.”*⁴⁷¹ A street law célja, hogy növelje, illetve javítsa a társadalom jogi kultúráját és jogi tudatosságát, például felvilágosítást ad az embereknek az őket megillető jogokról.⁴⁷²

A street law, hasonlóan a többi jogklinika típushoz, a *duális célt* megvalósítja, hiszen egyrészt, gyakorlati oktatás joghallgatók számára, másrészt, jogi szolgáltatást biztosít, legtöbbször azoknak, akik a joghoz nem vagy nehezen jutnak hozzá. Megkülönböztető sajátossága, hogy a joghoz jutást jogtudatosítás útján biztosítja. Jellemző e változatra, hogy olyan nehezen elérhető csoportokkal foglalkozik, mint például fogvatartottak, javítóintézetben lévő fiatalok, iskolás diákok.

A kurzus felépítését tekintve három modulból áll: i) felkészítő tréningből, ahol a diákok megismerik a kurzus működését, módszerét; ii) az előadásokból (ennek keretében a

⁴⁷⁰ Richard GRIMES, David MCQUOID-MASON, Ed O'BRIEN, Judy ZIMMER: Street Law and Social Justice Education, in: Frank S. Bloch (ed.): The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice, Oxford University Press, 2011, 225-240. o., 226. o.

⁴⁷¹ Asnida Mohd SUHAIMI, Nur Farzana Mohd ZULKIFLI: Street Law Based CLE: A Student-Impact-Assessment, International Journal of Clinical Legal Education, 2012, 18. szám, 218-226. o., 219. o.

⁴⁷² Andrzej SWIATLOWSKI: Place of 'Clinic Programmes' of the Street Law in legal clinical education in Poland, Klinika Czasopismo Uniwersyteckiej Poradni Prawnej Uj, 2000, Nr. 2 (3), 31-38. o., 36. o.

hallgatók elmennek a kijelölt intézménybe, ahol előre kidolgozott, speciálisan az adott csoport szempontjából jogilag releváns előadást tartanak); iii) végezetül, a hallgatói munka értékeléséből, a diákok visszajelzéseiből. A joghallgatók gyakran használnak egyszerű nyelven írt kézikönyveket, amelyet sokszor két változatban készítenek el, egyet a célcsoportnak, például a fogvatartottaknak a jogaikról, kötelezettségeikről, másikat a joghallgatóknak, amelyet instrukciókkal, jegyzetekkel látnak el az oktatók.⁴⁷³

A Malaj Egyetemen végzett kutatás a street law kurzuson résztvevők motivációját, készségeik fejlődését vizsgálta. A motivációt illetően az első három helyen, sorrendben i) a társadalom alulreprezentált tagjainak megsegítése, ii) a szakmai készségek fejlesztése, végül, iii) a helyi közösség jogtudatosítása állt.⁴⁷⁴ Ez a vizsgálat is megerősíti, hogy a street law sikeresen megvalósítja kettős célját.

Noha a jogtudatot emelő jogklinikák nem konkrét ügyekben adnak jogi tanácsot, mégis fontosak, ugyanis, széles körben nyújtanak jogi segítséget azért, hogy olyan témákról tartanak előadást, amely az adott közösség jelentős részét érinti vagy érintheti. Fontos szerepe lehet abban, hogy közérthetően átfogalmazza és elmagyarázza a jogi fogalmakat, szakkifejezéseket, és ezzel érthetővé teszi a laikusok számára, akiknek mégis az életében, vagyoni helyzetében, családjában az adott témakör jelentős. Ráadásul, ezt olyan közegben tehetik meg, amely sem az egyedi jogi képviselőt nem engedheti meg magának, sem a jogi relevanciájú érdekképviselőt nem tudja igénybe venni.

4.4.5. Jogklinikák további csoportosítási szempontjai

A jogklinikákat, függetlenül az elhelyezkedésüktől (házon belüli vagy kívüli), az ügyek típusától (szimulációs vagy valós), egyéb szempontok szerint, további típusokra lehet bontani. Ezek közül a legelterjedtebb a haszonélvezők vagy a téma szerinti csoportosítás.

Ennek fényében, haszonélvezők szerint megkülönböztethetünk egyéni (individual) és közösségi (community) jogklinikákat, téma alapján pedig speciális ügýtýpusú (specialized) jogklinikákat.⁴⁷⁵

Az egyéni jogklinika esetén a hallgatók egy bizonyos ügyben, konkrét személynek adnak jogi tanácsot vagy képviselik hatóság, bíróság előtt az ügyfelet. Ilyen esetben az ügyek széles választéka kerülhet a jogklinikához, szociális jogtól, a büntetőjogon át egészen a munkajogig.

⁴⁷³ WINKLER 22. o.

⁴⁷⁴ SUHAIMI, ZULKIFLI 2012, 223-225. o.

⁴⁷⁵ BARTOLI 2016, 36. o.

A közösségi jogklinikák a közösség szükségleteinek visszajelzései alapján, speciálisan meghatározott területre fókuszálva adnak jogi tanácsot, felvilágosítást. Erre a típusra jellemző, hogy a jogklinika elkötelezett a közösséggel való együttműködés és annak megerősítése mellett. Ez egy „win-win” megoldás. A diákok rálátást kapnak a leghátrányosabb helyzetben lévők problémáira, a közösség pedig segítséget kap azáltal, hogy érdekeiket jobban, intézményi keretek között képviselik.⁴⁷⁶ Ennek a változatnak is több fajtája létezik. A tipizálás egyrészt függ attól, hogy kinek segítenek (például kifejezetten helyi vállalkozóknak, non-profit szervezeteknek), másrészt, milyen témában (helyi közösség prioritásához igazodva, például lakhatás, munkavégzés). Példaként szolgálhat a lakhatási szegénységben élők érdekeinek érvényesítése, amelyet az ELTE jogi karának Utcajogász Egyesülettel közösen működtetett Utcajogász jogklinika programja lát el.⁴⁷⁷

Léteznek meghatározott ügytípusokra specializált jogklinikák, amelynek elnevezése is sugallja, hogy a jogklinikák akár költségvetési szempontból, akár a közösség szükségletei alapján csak az általuk kijelölt típusba tartozó esetekben járnak el. Például diszkriminációs ügyekben, menekültügyben, gyermekjogok, egészségügyi jog, munkajog területén. Azon egyetemek, amelyek specializált jogklinika(ka)t működtetnek, lehetővé teszik a hallgatók számára annak eldöntését, hogy milyen ügyekben kívánnak részt venni. Ez kimondottan azon diákok számára lehet hasznos, akik már az egyetemi éveik alatt tudják, hogy mely jogterületen kívánnak elhelyezkedni a diploma megszerzése után. Így például, aki tudja, hogy olyan ügyvédi irodánál szeretne dolgozni a diploma megszerzését követően, amely polgári és családjogi ügyekkel foglalkozik, az erre a területre specializálódott jogklinikát választhatja. Az itt folytatott munkájával mélyebb tudásra tehet szert, amit a hagyományos képzésben nem kapna meg, másfelől, az adott területre vonatkozóan szerzett tapasztalatával előnyben lesz azokkal szemben, akik nem vagy nem erre specializálódott jogklinikát végeztek.

4.5. Külföldi jogklinikák működés közben

Az alfejezet célja esetelemzési és összehasonlító módszerrel bemutatni miként valósul meg egyes államokban a jogklinika módszertan és annak kettős célja, valamint mely típust

⁴⁷⁶ BARTOLI 2016, 36. o.

⁴⁷⁷ TÓTH Fruzsina: 2017, 10. o.

alkalmazzák más országok felsőoktatási intézményei a leggyakrabban. Három, jogklinika oktatás szempontjából eltérő tapasztalatokkal rendelkező, állammal, Lengyelországgal, Csehországgal és az Amerikai Egyesült Államokkal foglalkozom.

E három országra azért esett a választásom, mert i) a lengyel jogklinika oktatás a közép-kelet-európai régió arany-standardjának⁴⁷⁸ tekinthető; ii) olomüzi Palacky Egyetemen (Csehország) hozták létre a régióban az első élő ügyfeles jogklinikát, amely azóta a szlovák jogklinika mentor programjaként is funkcionál, ezáltal részleges ismereteket szerzünk a pozsonyi jogklinikát illetően is; iii) a módszertan anyaországának számító USA volt a minta a másik két állam jogklinikáinak kialakításában. Mindezekon túl, választásom indokolható azzal is, hogy az értekezés földrajzi szempontból ugyancsak az Amerikai Egyesült Államokra és Közép-Kelet-Európára fókuszál. Mivel a felsorolt helyeken tanulmányúton vehettem részt a módszertan tanulmányozása érdekében, így mód nyílik saját megfigyeléseim, jogklinika oktatókkal és diákokkal készített strukturálatlan interjúk felhasználására.

4.5.1. A lengyel jogklinikák mindennapjai⁴⁷⁹

A lengyel jogklinika rendszer számos olyan sajátos jegyet visel, amit több ország, többek között Kína, jogklinika képzésének kialakításánál is példaként szolgált. Jóllehet, napjainkra Európa egyik legjobban intézményesült és legfejlettebb jogklinikájával rendelkezik, azonban hosszú út vezetett idáig. Mivel az értekezés történeti fejezete e három állam vonatkozásában a jogklinikák fejlődését részletesen bemutatja, ezért csak néhány főbb állomást említek meg.

A rendszerváltást követően végbemenő jogi oktatási reform idején jelent meg a gondolat ezen új oktatási módszer bevezetéséről. Az első jogklinikát 1997-ben Krakkóban, majd egy évvel később 1998-ban Varsóban hozták létre, mindkét egyetem esetén a fő támogató a Ford Alapítvány volt, az USA-hoz hasonlóan. Kezdetben nem volt könnyű új jogklinikát létrehozni, mivel az ügyvédi kamarák versenytársat, az egyetemi tanárok pedig többletmunkát láttak benne. Napjainkra azonban már számos állami intézmény, köztük az ombudsman, illetve az Igazságügyi Minisztérium is támogatja a jogklinikák működését, illetve az ügyvédi kamarák szimpátiáját is sikerült elnyerni.

⁴⁷⁸ AKSAMOVIC, GENTY 2014, 433. o.

⁴⁷⁹ A tanulmányút során a Varsói Egyetem jogklinika programjának elnökével, Dr. Barbara Namyslowska-Gabrysiakkal, a krakkói Jagelló Egyetem jogklinika vezetőjével, Dr. Wojciech Górowskival, valamint a Lengyel Jogklinika Alapítvány elnökével, Filip Czerniczkiel készítettem interjút.

Néhány jogi kar dékánja úgy véli, hogy az egyetemükön működő jogklinika program az egyik legértékesebb, és legvonzóbb eleme az oktatásuknak. Az intézményesülés jeleként, önálló jogklinika alapítványt, saját folyóiratot hoztak létre.

A jogklinika kurzus felépítését tekintve mindhárom államban hasonló: *a gyakorlatot egy elméleti képzés előzi meg*. A különbség mindössze a felkészítő tréning időtartamában, illetve egyes elemeiben van. Lengyelországban a kurzus kezdetén egy napos pszichológiai és kommunikációs képzésen vesznek részt a hallgatók, majd az általuk választott, egy jogterületre specializálódott jogklinika szekcióban folytatják tovább a felkészülést. Az egynapos képzésen az összes jogklinikás diák részt vesz, ezt követően viszont már csak a saját szekciójukba tartozó hallgatókkal működnek együtt. Minden speciális részlegnek van saját oktatója, aki a szemeszter elején az adott jogterületre vonatkozó főbb jogszabályokról előadásokat tart, majd ezt követően hetente szerveznek közös üléseket, ahol a diákok eseteit, tapasztalatait átbeszélik.

A felkészítést a *gyakorlat követi*. A lengyel jogklinikák többsége házon belüli, élő ügyfeles, így az egyetem falain belül találkoznak a diákok ügyfeleikkel. A joghallgatók a kurzus során párban dolgoznak, következképp, közösen interjúznak az ügyféllel és oldják meg az ügyet, az oktatójuk felügyelete mellett. Mindezek alapján látható, hogy egy-egy szekción belül rendkívül szoros a diákok és az oktató kapcsolata. Az ügyfélkörhöz tartozók, hasonlóan hazánkhoz és az összehasonlítás alapjául szolgáló államokhoz, többségében olyanok, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy ügyvédet fogadjanak fel. E rövid áttekintés után, a lengyel jogklinika képzés jellegzetességeivel foglalkozom.

Sajátossága, a többi állam jogklinika kurzusához képest, hogy egy akadémiai évig tart. Számos előnye és hátránya lehet, ha egy tárgy 2 szemeszteren keresztül tart. Előnyként említhető, hogy a diákok az ügyek jelentős részét végig tudják vinni, hiszen az esetek nagyobb hányada egy éven belül véget ér, továbbá, több tapasztalatot szereznek, mint egy szemeszter alatt. Ugyanakkor, igen nagy teher a hallgatóknak, hogy egy év vonatkozásában állítsák össze az órarendjüket, megfelelően osszák be az idejüket. A hagyományos egyetemi órákkal ellentétben, a jogklinikán való részvétel sokkal több munkával jár: hetente egyszer az adott szekció szemináriumán kell részt venni, és legalább hetente egy alkalommal ügyelni kell a jogklinikán az új ügyfelek fogadásával, mindemellett pedig, a rájuk osztott ügyekben is ki kell dolgozniuk a megoldási javaslatokat. Meglátásom szerint, érdekesebb egy szemeszterre hirdetni a kurzust, és

lehetőséget biztosítani arra, hogy azok, akik folytatni szeretnék jogklinikás munkájukat, több szemeszteren keresztül is felvehessék a tárgyat.⁴⁸⁰

További sajátosság, hazánkkal ellentétben, hogy a klinikán belül szekciókat hoznak létre, a felmerülő ügycsoportok alapján. Ennélfogva, a Varsói Egyetemen jelenleg 12 szekció működik, például polgári jog, munkajog, büntetőjog, egészségügyi jog, emberi jogok témakörben. Utóbbi sajátossága, hogy évente legalább 1-2 ügy az Emberi Jogok Európai Bírósága elé kerül.⁴⁸¹ A hallgatók az érdeklődésüknek megfelelően döntenek el, hogy mely szekció munkájában szeretnének részt venni, általában egy csoportba 4-5 diák tartozik, akiknek a tevékenységét egy egyetemi oktató vagy gyakorló jogász felügyeli. Specializált jogklinikák létrehozásához kellő létszámú hallgatóra is szükség van, amelyből nincs hiány, sőt, a legtöbb lengyel egyetemen túljelentkezés van a kurzusra. Korábban, Magyarországon is voltak hasonló próbálkozások, például az ELTE-n működött büntetőjogi jogklinika, azonban az eddigi hazai tapasztalatok azt mutatják, hogy az egy-egy jogterületre való specializáció nem kimondottan eredményes. Ellentétben az összehasonlítás alapjául szolgáló másik két állammal, ahol jellemző a specializált jogklinikák létrehozása.

A krakkói Jagelló Egyetemen működő jogklinikán, szintén több szekciót hoztak létre, bár közöttük nem lehetséges az átjárás. Vagyis akkor sem engedik átjelentkezni másik szekcióba a hallgatót, ha például, az elméleti képzés során érdekesnek tartotta a munkajogot, majd a gyakorlat ideje alatt rájött, hogy mégsem szeretne ezzel 1 éven keresztül foglalkozni. Álláspontom szerint, ezzel rendkívül leszűkítik a hallgatók mozgásterét. Amennyiben engednék, hogy a hallgatók a szekciók között átjárhassanak, lehetővé tennék, hogy a jog számos területéről rendelkezzenek tapasztalattal a jogklinika elvégzését követően. Ésszerű ugyanakkor a megszorítás, hiszen az elméleti felkészítést minden átjelentkezőnél előről kellene kezdeni.

Mindenképp említést érdemel a jogklinikák felelősségbiztosítása. A Lengyel Jogklinika Alapítvány által kidolgozott standardok egyike a felelősségbiztosítás, amelynek összege nem lehet kevesebb, mint 10.000 euró. Ezen összeggel az ügyek kezelésével kapcsolatosan okozott károk, vagy felmerülő panaszok költségét lehet fedezni. Ez feltételezi a jogi karok (és azon belül a jogklinikák) önálló költségvetését és jogi személyiségét. Az Alapítvány a már meglévő jogklinika-hálózatba az újonnan csatlakozni

⁴⁸⁰ Az SZTE-n működő jogklinika kurzust a hallgatók 3 szemeszteren keresztül is választhatják.

⁴⁸¹ A szerző Dr. Barbara Namysłowska-Gabrysiakkal, a Varsói Egyetem jogklinika programjának elnökével készített interjúja, Varsó 2018.

kívánó jogklinikát nem engedi felvenni, amíg nem igazolja a fentebb meghatározott összeget elérő, vagy azt meghaladó felelősségbiztosítás meglétét. Az elmúlt 20 év alatt, egyetlen hatóság, bíróság előtt sem kezdeményezett ügyfél eljárást a jogklinikával szemben, összesen néhány panasz érkezett az Alapítványhoz, azonban ezek sem a tanácsok hibás tartalma miatt, hanem az eljárás elhúzódása következtében.

Hazánkkal ellentétben, mindhárom országban jelentős hangsúlyt fektetnek a jogklinika oktatók felkészítésére, amely a módszertan elsajátításán túl, számos, tapasztalati oktatási technika megismerését is magában foglalja. A lengyelek esetén az Alapítvány minden évben lehetőséget biztosít néhány jogklinikai oktátónak, hogy az USA-ban tanulmányúton vegyen részt.⁴⁸² Habár a jogklinikák típusai közül az élő ügyfeles, házoni belüli modell a legelterjedtebb, mégis hazánkkal ellentétben, a jogtudatosító jogklinikák is népszerűek. Több jogot oktató felsőoktatási intézmény tanrendjében szerepel street law kurzus, amelynek keretében a diákok elsősorban börtönökben, javítóintézetekben, fogházakban tartanak jogi felvilágosító előadásokat.

Álláspontom szerint, a jogklinikák elismerését a 2016-ban hatályba lépett törvény hozta el, amely az ingyenes állami jogi segítségnyújtással foglalkozik. E jogszabály meghatározza, hogy kik jogosultak igénybe venni a támogatást, illetve kik szolgáltatathatják azt. Az utóbbi kategóriába nevesítetten bekerültek azon joghallgatók, akik legalább már három évet elvégeztek a képzésből.⁴⁸³ Vagyis a hallgatók ingyenes jogi tanácsadással kapcsolatos munkáját, 2016 óta, a lengyel állam hivatalosan is elismeri, és ezzel a jogklinikák létezését is a jogi segítő szolgáltatási palettán.

A fentebb ismertetett sajátosságok mindegyike hozzájárul ahhoz, hogy a lengyel jogklinikát a közép-kelet-európai régió arany-standardjaként⁴⁸⁴ emlegessék. Azáltal, hogy törvényi szinten is szabályozták a hallgatói jogi segítségnyújtást, az állam a gyakorló jogászokkal egyenlő szinten ismeri el a jogklinikák munkáját. (A hazai jogi segítséget nyújtók névjegyzékébe is felkerülhet ugyan jogi oktatást végző egyetem, még akkor is, ha nincs ügyvéd megbízottja, csak jogi szakvizsgával vagy tudományos fokozattal rendelkező oktatója, aki vezeti, ha rendelkezik ügyfélfogadásra alkalmas helyiséggel, ám ezt nem a jogklinikákra találták ki, a szolgáltatási szerződési feltételek nem illeszthetők be az oktatás

⁴⁸² Dr. Izabela KRASNICKA: Legal Education and Clinical Legal Education in Poland, Journal of Clinical Legal Education, 2008, 13. szám, 47-55. o., 52. o.

⁴⁸³ In January 2016, free legal assistance will be launched throughout Poland <https://www.premier.gov.pl/en/news/news/in-january-2016-free-legal-assistance-will-be-launched-throughout-poland.html> (utolsó megtekintés: 2019. 01. 19.)

⁴⁸⁴ AKSAMOVIC, GENTY 2014, 433. o.

rendjébe.⁴⁸⁵) Ugyanis, a folyamatos rendelkezésre állás az ügyfelek érdekét szolgálja, ám a hallgatók a vizsgaidőszakban és a nyári szünetben nem tudnak jogi segítséget adni, így ezen időszakokban magának az egyetemnek mint szerződő félnek kellene a jogi tanácsadást saját oktatói segítségével megoldania. Ha a kieső időszakokban nem áll rendelkezésre, az szerződésszegés. Elvileg megoldás lehetne a szolgáltatás időszakos felfüggesztése, ám azt betegség, szülés, irodai költözés, azaz egyszeri, rendkívüli és nem az oktatás előre látható, folyamatosan ismétlődő rendje miatt elvesző időszakra találták ki. Sajnos tehát, a jogi segítségnyújtás mint állami szolgáltatás a jogklinikai működéssel nem hozható összhangba, nem is szólva a kárfelelősség anyagi kötelezettségéről (és a peres eljárások elvállalásának tilalmáról).

4.5.2. A cseh jogklinikák gyakorlata⁴⁸⁶

Az olomützi Palacky Egyetemen hozták létre Közép-Kelet-Európában az első élő ügyfeles jogklinikát 1995-ben, szintén a Ford Alapítvány támogatásának köszönhetően. A jogklinika működésének eredményességét példázza, hogy a szlovák jogklinika program mentorává vált, mivel nemcsak a létrehozásához, de a működéséhez is a mai napig szakmai támogatást biztosít, valamint a prágai egyetemmel közösen, tapasztalati tanulással foglalkozó LL.M. programot hoztak létre.

A Jogklinika Centrum (Centre for Clinical Legal Education) a jogi karon belül, önálló intézményi keretek között működik. A Jogklinika Centrum (továbbiakban: Centrum) kinézetében és felszereltségében is egy ügyvédi irodára emlékeztet. Saját irodavezetője van, aki a Centrum adminisztratív teendői mellett, az ügyfelekkel való időpontegyeztetést is végzi, illetve külön tárgyalóhelyiséggel is rendelkeznek, ahol a diákok az ügyfelekkel találkoznak.

A jogklinika oktatás népszerűségét mutatja, hogy jelenleg 11 program működik. Az egyetemen valamennyi, korábbi fejezetben ismertetett, jogklinika modell elérhető, így a joghallgatók a számukra legkedvezőbbet választhatják. Működik négy élő ügyfeles házon belüli jogklinika, amelyek egy-egy területre specializálódva működnek, így például szociális biztonsági vagy fogyasztóvédelmi ügyekkel foglalkozó. Az élő ügyfeles jogklinikák, a többi változathoz képest népszerűbbek, szemeszterenként megközelítőleg 40-50 hallgató jelentkezik valamelyik speciális programra.

⁴⁸⁵ a jogi segítségnyújtásról szóló 2003. évi LXXX. törvény 66-68. §

⁴⁸⁶ A tanulmányút alkalmával a Palacky Egyetem jogklinika programjának aktuális vezetőjével, Veronika Tomoszkovával és a korábbi elnökkel, Maxim Tomoszekkel, illetve néhány hallgatóval készítettem interjút.

Ellentétben hazánkkal, illetve a másik két állammal, a félév első néhány hetében „fogadnak” csak ügyeket, amelyeket aztán a szemeszter során a tanulók párban oldanak meg. Ezen időbeli korlátozás oka, hogy napjainkra rendkívüli ismertségre tett szert a képzés, így ügyfelek százai jelentkeznek jogi problémáikkal a jogklinikaokhoz. A jogklinika oktatói gárdája ezeket megsűrve, a félév elején kiválasztja azokat az eseteket, amelyeket aztán, a szemeszter során, a diákok, a professzoraik felügyelete mellett, megoldanak.

A jogklinika vezetővel folytatott beszélgetés alapján kiderült, hogy az ügyek kiválasztásánál az alábbi szempontokat veszik figyelembe: i) olyan ügyfelek ügyeit fogadják, akik anyagi helyzetüknél fogva ügyvédet nem tudnak alkalmazni; ii) oktatási szempontból is hasznos eset; iii) az ügy típusából adódóan a helyi közösség nagyobb részét érinti. Az időlimit ellenére, például 2018-ban összesen 1.000 óra pro bono munkát végzett az egyetem, így a város, a különböző jogi intézmények, bíróságok, ombudsman is elismeri a hallgatók és oktatók munkáját.

Jellemzője az élő ügyfeles jogklinikának, hogy szoros együttműködésben áll az ügyvédi kamarával, illetve több állami intézménnyel is. Amennyiben az adott ügyet nem tudják vállalni, az ügyfelet az illetékes szerv(ek)hez továbbítják. A joghallgatók, a lengyel jogklinikaokhoz hasonlóan, párokban dolgoznak, minden hallgatói párosnak 5 ügyet kell megoldania a félév során.

A házon belüli modell mellett, házon kívüli jogklinika programok is működnek. E változat esetén a Centrummal együttműködésben álló civil szervezet vagy állami intézmény égisze alatt folytatnak a hallgatók jogi munkát. A választott partnerszervezetnél dolgozó gyakorló jogász felügyelete mellett tevékenykednek a hallgatók, ilyen például az emberi jogi, valamint a menekültügyi jogklinika.

Az összehasonlítás alapjául szolgáló államok valamennyi jogklinika képzésének, legtöbbször kiegészítő jelleggel, része a hipotetikus esetek megoldása, illetve a helyzetgyakorlatok alkalmazása, mégis a Palacky Egyetemen önálló szimulációs jogklinika is működik. Azok a hallgatók, akik ezt a modellt választják, a félév során a jogász hivatáshoz kapcsolódó készségeket kitalált ügyek megoldásán keresztül fejlesztik, illetve szerepjátékokban olyan élethelyzeteket próbálnak el, amivel gyakorló jogász mindennapi munkája során szembesül, mint az ügyféllel való egyeztetés, ellenérdekű felek közötti vitarendezés. A street law kurzus keretében, a lengyel jogtudatosító joglinikáktól eltérően, a diákok általános és középiskolás tanulóknak tartanak jogi felvilágosító előadásokat, általában az őket megillető jogokról és terhelő kötelezettségekről. Végezetül, a Centrum

keretében olyan jogászai készségfejlesztő kurzusok is elérhetők, mint például a jogi kutatómunka, jogi adatbázisok kezelése.

Miként már említettem, a jogklinika kurzus felépítése (elmélet és gyakorlat) mindhárom államban megegyezik, mégis a cseheknél a bevezető, felkészítő rész nagyobb szerepet kap, mint például a lengyeleknél. Az elméleti tréning sajátossága, hogy három napig tart és nem az egyetemen, hanem egy vidéki szállodában rendezik meg. Ennek lényege, melyet a tanulmányutam során magam is megtapasztaltam, a közösségépítés. A szakmai program első része közös, vagyis az összes diák és oktató jelen van. Ennek keretében olyan témaköröket beszélnek át, amely a jogklinika modellektől függetlenül, valamennyi hallgatót érintenek, mint például a személyes adatok kezelésének menete, a kitöltendő dokumentumok, valamint a diáktársakkal és tutor oktatókkal való együttműködés. A tréning második részében a hallgatók külön csoportokban dolgoznak, attól függően, hogy melyik jogklinika típust választották. Az élő ügyfeles modell felkészítésének része a helyzetgyakorlat, ahol a joghallgató kipróbálhatja, milyen az ügyféllel való kommunikáció, amelyről videófelvételt készítenek és közösen, a többi diákkal és tutor oktatóval kiértékelik. Az utolsó napi szerepjáték keretében a diákoknak egy felháborodott és rendkívül agresszív ügyféllel való viselkedést kell elpróbálniuk, amely azt célozza, hogy minden eshetőségre és szituációra felkészítsék a jogklinikasokat. A street law modellt választók átbeszélnek, hogy egy jogtudatosító előadásnak melyek a legfontosabb jellemzői, elosztják, ki, melyik intézményben tart majd előadást, milyen témában, valamint készítenek egy próba prezentációt, amelyet aztán szakmai és érthetőségi szempontok alapján közösen kiértékelnek.

Az elméleti képzést követően, a szemeszter további részében a diákok már csak a saját jogklinika csoportjukkal működnek együtt. Általában hetente tartanak közös megbeszéléseket, ahol a tapasztalataikat, élő ügyfeles jogklinika esetén az ügyeik menetét vitatják meg.

A lengyel jogklinika-hálózathoz hasonlóan, az olasz jogklinika sikere is több tényezőtől tevődik össze, amelynek része az *intézményi támogatás* (ideértve az egyetemet, illetve számos állami és civil szervezetet), a joglinikára jelentkező hallgatók magas létszáma, az oktatói elhivatottság, a helyi lakosság körében való népszerűség, valamint a közösségépítés.

4.5.3. Tapasztalatok a toledo-i egyetem jogklinika programjáról⁴⁸⁷

Tekintettel arra, hogy a módszertani kiindulópont az Egyesült Államok volt, ezért szinte az összes jogi egyetemen működik valamilyen típusú jogklinika. Jelentős történelmi gyökere ellenére, ellentétben Lengyelországgal, nincsen országosan elfogadott követelményrendszer, amely meghatározná, hogy milyen feltételek megléte esetén lehet jogklinikát létrehozni, miként kell működnie, ki lehet jogklinika oktató. Noha valamennyi modellre találhatunk példát, mégis az amerikai jogklinika oktatók az élő ügyfeles, házoni belüli jogklinikát tekintik etalonnak. A legtöbb élő ügyfeles jogklinika egy-egy jogterületre specializálva működik, például emberi jogok, környezetvédelmi jog. Ugyanakkor, a jogi karok többsége évente felülvizsgálja a specializált jogklinikáit, hiszen az adott iskola igényei, a tantestület érdekei, az iskola közösségének vagy városának szükségletei (példának okáért bevándorlók képviselője, emberkereskedeleme) alapján határozzák meg, milyen területre összpontosítsanak a következő tanévben.

A toledo-i egyetem jogi karán az 1970-es évek óta működik jogklinika. Jelenleg a karon négy specializált élő ügyfeles jogklinika program (gyermekjogi, adójogi, polgári jogi és szakmai gyakornoki) működik. Mindegyiknek saját tutor oktatója van, ugyanakkor, a teljes jogklinika kurzust egy vezető fogja össze. Egy oktatóra megközelítőleg 6-8 diák jut.

A kurzus teljesítése több elemből tevődik össze. A diákoknak i) hetente kétszer tantermi órán kell részt venniük, amelynek része esetmegbeszélés, hallgatói tapasztalatok megosztása, valamint az esetekhez kapcsolódó legfontosabb jogszabályi rendelkezések és precedensek átbeszélése; ii) heti hat óra ügyeletet kell tartaniuk a jogklinika irodán; valamint iii) a saját ügyeikre megoldási javaslatot kell kidolgozniuk. A tantárgy nagy népszerűségnek örvend, minden évben túljelentkezés van, ezért a jogklinika vezető több szempont figyelembevételével próbálja kiválasztani a legalkalmasabb hallgatókat. E szempont a diák évfolyama, előnyben részesítik ugyanis azokat, akik közelebb állnak a diploma megszerzéséhez, hiszen nekik a későbbiekben nem lesz lehetőségük felvenni a tárgyat. Ezen kívül a vezető interjúzik a joghallgatókkal, illetve egyes években még motivációs esszét is kérnek a jelentkezőktől.

Mivel az amerikai jogászképzés tanrendjének szerves részét képezik az egyes jogászai készségeket fejlesztő kurzusok, mint például jogászai etika, az ügyfelekkel való kommunikáció, releváns joganyagok felkutatása, ezért ezek oktatása nem része a

⁴⁸⁷ A tanulmányút során interjút készítettem a jogklinika vezetőjével, Robert Salemmel, valamennyi speciális jogklinika program tutor oktatójával, esetmegbeszélő kurzuson vettem részt, valamint a joglinikás diákokkal a módszertannal kapcsolatos kérdőívet töltöttem ki.

jogklinika programnak. A kurzus felépítésében az elméleti rész az egész szemeszter során jelen van a heti tantermi órák keretében, így külön bevezető napot nem tartanak, ellentétben a másik három egyetemmel. Az amerikai jogi oktatás sajátosságából adódik, hogy az összehasonlítás alapjául szolgáló európai államokkal ellentétben, a joghallgatók az ügyfeleiket bíróság, hatóság előtt is képviselhetik, így egyes tantermi órákon stratégiai megbeszéléseket is tartanak.

A jogklinikás diákokkal készített *kérdőíves kutatás*⁴⁸⁸ a jogklinika kurzus hasznosságára fókuszált. Az empirikus vizsgálat többek között a hallgatói motivációval, valamint a program által fejlesztett jogász kompetenciákkal foglalkozott, mely utóbbi kategóriához önbevallásos kérdések kapcsolódtak. A motivációt illetően sorrendben az első három helyen a következők szerepeltek: kötelező tapasztalati/gyakorlati kreditek teljesítése, jogász készségek fejlesztése, elméleti tudás gyakorlatbeli próbatétele. A program eredményességét mutatja, hogy a kitöltők 100%-a ajánlja a kurzust hallgatótársainak, illetve 21-ből 20 diák szerint a jogklinika tapasztalatai segítik más tantárgyaik teljesítését és jövőbeni munkahelyük megválasztását.

A jogklinika vezető, a vele készített interjú során kiemelte, hogy lényeges lenne valamennyi jogász készség elsajátítása az egyetemi tanulmányok során, mégis meglátása szerint a *kommunikációs készség* fontossága kiemelkedik a többi kompetencia közül. A kérdőívet kitöltők közel 86%-a szerint (18 fő) fejlődött a szakmai kommunikációs készsége a jogklinikának köszönhetően. Indokolásként a diákok kiemelték, hogy magabiztosabban lépnek kapcsolatba másokkal, jobban használják a jogi terminológiát, valamint az ügyfelekkel és gyakorló jogászokkal is könnyebben kommunikálnak szóban, illetve írásban is. A szakmai felelősséget érintő kérdésre, a válaszadók 90%-a (19 fő) szerint fejlődött e készsége, amit többek között az etikai problémák és személyes adatok kezelésével, illetve a szervezési készség fejlődésével indokoltak. Arra a kérdésre, hogy a kitöltőnek változott-e a társadalmi igazságtalanságok iránti érzékenysége azáltal, hogy a társadalom marginalizált tagjainak nyújt jogi segítséget, a diákok 70%-a válaszolta, hogy változott. A kitöltők válaszukat a következőkkel indokolták: i) szembesültek a jogrendszer igazságtalanságaival, ii) megértették egyes marginalizált csoportok helyzetét, valamint iii) az ingyenes jogsegély szükségességét.

⁴⁸⁸ A kérdőívet Google Drive platformon keresztül töltötték ki azon joghallgatók, akik 2019 őszi szemeszterében felvették a kurzust. Ez mindösszesen 21 fő.

Habár USA-ban rendkívüli népszerűségnek örvend a jogklinika képzés, mégis gyakori, hogy egy-egy jogi karon időlegesen megszűnik ez a fajta oktatás. Hátterében hasonló okok állnak, mint hazánkban. A toledoi egyetem jogklinika vezetője szerint, a jogklinika programok hosszú távú fennmaradásának egyik alappillére, hogy az egyetemi *képzés részei legyenek, beleértve a költségvetését is*. Számos program azért szűnik meg, mert külső forrásokból (kormányzati vagy alapítvány) finanszírozzák, amely támogatások a projekt végével általában megszűnnek. Az egyetemi, belső finanszírozáson túl, meglátása szerint, elengedhetetlen, hogy a felsőoktatási intézmény biztosítson a jogklinika számára *egy titkárnőt, asszisztenst, aki más adminisztratív feladatot nem lát el*, hiszen lényegében ügyvédi irodaként funkcionálnak a programok. Ezen utóbbi indok miatt, ügyvédi irodákhoz hasonlóan, *felelősségbiztosítással* kell rendelkezni, amely a toledoi jogklinika esetében 3000 dollárba kerül évente.

Az alábbi összehasonlító táblázat (1.táblázat) is jól példázza, hogy a bemutatott három egyetem jogklinika képzésének elemei között jelentős átfedések vannak. Többek között, minden jogklinika programnak van saját felelősségbiztosítása, külön jogklinika irodája, amely megjelenésében és működésében megegyezik egy ügyvédi irodával. Továbbá, a jogklinikai oktató szerepkörét egyetemi professzor és gyakorló jogász egyaránt betöltheti. Valamennyi egyetem élő ügyfeles jogklinika programja meghatározott ügýtípusra specializált, amelynek kialakításánál elsődlegesen a helyi közösség szükségleteit vették figyelembe. Ugyanakkor, az adott felsőoktatási intézmény sajátosságai, a rendelkezésre álló pénzügyi és humán erőforrások, vagy éppen a jogi oktatás különbözősége miatt egyéni jellegzetességekkel is rendelkeznek. Például, a módszertan duális céljai kapcsán a két európai állam jogklinikáinál a mérleg az oktatási cél irányába billen, amelynek oka lehet, hogy a hallgatók ügyfeleiket bíróság, hatóság előtt nem képviselhetik (szemben a tengerentúli hallgatótársaikkal), csak írásban nyújthatnak jogi tanácsot, de további eltérés mutatkozik a választható modellek számában, illetve a program felépítésében is.

Szemponatok	Lengyelország: Jagelló Egyetem (Krakkó) és a Varsói Egyetem	Csehország: Palacky Egyetem	USA Toledoi Egyetem
Oktatási és szociális cél viszonya	Oktatási cél hangsúlyosabb	Oktatási cél hangsúlyosabb	Célok egyenlő mértékben érvényesülnek, egyik sem dominál a másik felett
Felelősségbiztosítás	Van	Van	Van
Képzési hely	Önálló jogklinika iroda	Önálló jogklinika iroda	Önálló jogklinika iroda
Képzés felépítése	Egy napos bevezető elméleti képzés, heti esetmegbeszélés, jogesetek megoldása	Három napos bevezető képzés, általában hetente esetmegbeszélés, jogesetek megoldása	Heti két tantermi óra, heti hat óra ügyelet a jogklinika irodán, jogesetek megoldása
Adminisztráció	Nincs külön adminisztratív munkatárs	Van saját adminisztrátor, aki csak a jog klinikával foglalkozik	Van saját adminisztrátor, aki csak a jog klinikával foglalkozik
Oktató	Egyetemi professzor vagy gyakorló jogász	Egyetemi professzor vagy gyakorló jogász	Egyetemi professzor vagy gyakorló jogász
Választható modellek	Élő ügyfeles és jogtudatosító	Mind a 4 típus a tanrend része	Élő ügyfeles és élő gyakorlati
Jogklinikai képzés szemesztereinek száma	2	1	1

1. számú táblázat: Külföldi államok jogklinika programjainak összehasonlítása

5. Összegzésként: melyiket válasszuk?

E fejezet keretében ismertettem a jelenlegi jogklinika modelleket, annak érdekében, hogy feltérképezzem a hazai jogklinika programok milyen modellekbe illeszkednek, a különböző definíciók elemei miként valósulnak meg hazánkban, illetve a duális cél megvalósításának milyen módszerei ismertek. Továbbá, a tanulmányutak keretében első kézből nyertem betekintést három fejlett jogklinika program működésébe, interjúkat készítettem a vezetőkkel, tutor oktatókkal és kérdőíves kutatást végeztem jogklinika hallgatókkal. Mindezeknek köszönhetően kirajzolódott, hogy mik egy jól működő

jogklinika program alapjai, valamint milyen nehézségekkel kell szembenézni annak fenntartása érdekében.

Azon jogi karok előtt, akik gondolkoznak jogklinika program bevezetésén, számos jó gyakorlat és modell áll példaként. A képzés elindítása előtt érdemes felmérni a kereslet-kínálat arányát, hiszen a bemutatott típusok közül az(oka)t érdemes a tantervbe integrálni, amelyet a diákok, oktatók, az egyetem, illetve amennyiben nem a szimulációs formát alkalmazzák, a helyi társadalmi közösség is hasznosnak, kíváncsúnak vél. Ahhoz, hogy hosszú távon működőképes jogklinikát hozzanak létre szükséges megfelelő költségvetést is biztosítani. A legjobb megoldásnak az tűnik, ha a program egyetemi forrás által finanszírozott, amihez természetesen külső támogatások (uniós, állami, alapítványi stb.) is pályázhatók, igényelhetők, de nem érdemes kimondottan ezekre alapítani a költségvetést, mert ezek megszűnése egyidejűleg magával hozza a jogklinika felszámolását is.

A program duális céljának eléréséhez is szükség van a korábban említett szereplőkkel való párbeszédre. Hiszen, míg hazánkban a jogklinika egyike azon kevés kurzusnak, ahol gyakorlati jellegű jogász kompetencia elsajátítható, fejleszthető, ezért az oktatók valamennyi ilyen készséget próbálnak beemelni a programba, addig USA-ban a jogklinikán kívül számos kompetencia-fejlesztő tantárgy elérhető, így ez a „teher nem nyomja a jogklinika oktatók vállát”. A szociális cél eléréshez a kérdés, hogy individuális vagy közösségi típusú a jogklinika. Utóbbi esetben ugyanis elengedhetetlen a helyi lakosság szükségleteinek feltérképezése, hiszen ez határozza meg, hogy mely jogterületekkel foglalkozzon a program.

Kérdésként merülhet fel, érdemes-e egységes működési elveket kidolgozni, akár nemzeti, akár regionális szinten, vagy rá kell bízni a jogi karokra, hogy maguk határozzák meg azokat? Az ENCLE az elmúlt években számos workshopot rendezett, annak érdekében, hogy meghatározzák az Európai Unióban funkcionáló jogklinikák feltételrendszerét. Célja, hogy csak azon programok „viselhessék” a jogklinika elnevezést, akik ezen feltételeket teljesítik, hasonlóan a Lengyel Jogklinika Alapítvány által meghatározott működési standardokhoz. E törekvésből az olvasható ki, hogy a standardizálás irányába mozdult el az európai jogklinika mozgalom, ám fontos, hogy a közös alapok lefektetése mellett, minden jogi kar a saját környezetéhez igazítva tudja kialakítani és működtetni a jogklinika programját.

A fentebb ismertetett modellekből, típusokból is látható, hogy rendkívül széles választék áll a jogi karok előtt a jogklinikák vonatkozásában. Minden jogi kar megtalálhatja a profiljába illő, számára kedvező formát.

Felmerül a kérdés, hazánkban miért nem terjedt el a jogklinika programok alkalmazásának gyakorlata? A kérdés megválaszolásához érdemes visszautalni azon tényezőkre, amelyek megnehezítik vagy akadályozzák e tapasztalati, gyakorlati tanulási forma bevezetését. Problémát okozhat az anyagi támogatások hiánya is. Számos európai jogklinika a Ford Alapítvány támogatásának köszönhetően jöhetett létre, például a Palacky Egyetem jogklinikája Olmützben.⁴⁸⁹ Bartoli által végzett kérdőíves kutatás eredménye szerint a jogklinikák 60%-nak költségeit az egyetem állja, 26% kap támogatást alapítványtól vagy magánszemélytől, 13% helyi vagy nemzeti kormányzati szervtől, míg 6% kap uniós támogatást.⁴⁹⁰ Természetesen vannak átfedések a támogatások között, egyes jogklinikák a költségeiket ugyanis több forrásból finanszírozzák. Ugyanakkor, a gazdasági, anyagi instabilitás okán több jogklinika is megszűnt, példának okáért a Maastrichti Egyetem jogklinikája, amely 1988 óta működött, de 2015-ben kénytelen volt bezárni kapuit.⁴⁹¹ További gond, hogy az egyetem részéről nincs kellőképpen elismerve a képzés, annak ellenére, hogy jelentős elköteleződés szükséges mind a diákok, mind az oktatók részéről egy ilyen programban való részvételhez.

A hazai egyetemeken jelenleg még fakultatív tárgyként teljesíthető jogklinikák után a diákok ugyanannyi kreditet kapnak, mint azon kurzusok után, amelyet pusztán jelenléttel lehet teljesíteni. Holott, a jogklinikás diákok a félév során számos ügyféllel konzultálnak, több jogi problémában adnak tanácsot, amelyek jelentős kutatómunkát igényelnek. E többletmunkát érdemes magasabb kreditszámmal honorálni, ezáltal is kiemelve a jogklinika kurzust a többi fakultatív tárgy közül. Szorosan kapcsolódik az előző szemponthoz, hogy a jogklinika oktatás nincs megfelelően integrálva a jogászképzésbe. További hátráltató tényező, hogy az oktatóknak egy teljesen új módszertant kell elsajátítaniuk, valamint rendszeresen a hallgatók rendelkezésére kell állniuk, amikor konzultációt kérnek egy ügyükben. Végezetül, de nem utolsó sorban, jogszabályi akadályai is lehetnek a jogklinikák működésének. Ugyanis, a hallgatók tevékenysége a tanácsadáson túl kiterjedhetne különböző hatóságok, bíróságok előtti képviselőre is, ám ennek eljárásjogi hátterét rendezni lenne szükséges. Ilyen esetekben elengedhetetlen az ingyenes jogi tanácsadással foglalkozó jogszabály(ok)ba a jogklinikákat, mint jogi tanácsadást és

⁴⁸⁹ AKSAMOVIC, GENTY: 2014, 432. o.

⁴⁹⁰ BARTOLI 2016, 49. o.

⁴⁹¹ BARTOLI 2016, 95. o.

képviselőket szolgáltató intézményeket beemlíti. Erre Lengyelországban 2016-ban sor került.⁴⁹²

Tapasztalataim szerint, a hazai jogklinika programok jó úton haladnak, ugyanakkor a korábban említett anyagi erőforrások szűkös volta, a jogklinika oktatók megbecsülésének hiánya jelentős gátat jelent a magyar jogi oktatásban való elterjedés vonatkozásában. Remélhetőleg, ez a hozzáállás a jövőben változni fog, hiszen a jogklinika egy közös nyelv, amivel értékes tudás és tapasztalat áramolhat a jogot oktatók és joghallgatók nemzetközi közössége között, oktatás, tanulás és a leginkább rászorulóknak való segítségnyújtás útján. A fentebbiek fényében, az alábbi áttekintő táblázat nyújthat segítséget abban, hogy melyik modell illik leginkább egy adott felsőoktatási intézmény környezetéhez, sajátosságaihoz. Röviden összefoglaltam (2. táblázat), hogy az egyes típusok milyen előnyökkel és hátrányokkal rendelkeznek, amelyekkel számolni kell az adott jogklinika program bevezetésekor.

⁴⁹² In January 2016, free legal assistance will be launched throughout Poland <https://www.premier.gov.pl/en/news/news/in-january-2016-free-legal-assistance-will-be-launched-throughout-poland.html><https://www.premier.gov.pl/en/news/news/in-january-2016-free-legal-assistance-will-be-launched-throughout-poland.html> (utolsó megtekintés: 2019. 01. 19.)

Jogklinika típusa	Előnye	Hátránya
Házon/egyetemen belüli/élő ügyfeles	• valós ügyfél igazi ügyében járnak el • bizonytalanság, váratlan helyzetek kezelése • jogászi viselkedés elsajátítása, fejlesztése • társadalmi igazságtalanságokkal való szembesülés miatt kialakul a hallgató jogi ítélőképessége • társadalmi felelősségvállalás • elsősorban gyakorlati jellegű jogászi kompetenciák fejlesztése (például problémamegoldás, kommunikáció, tényfeltárás, etikai dilemmák kezelése) • rászoruló ügyfeleknek jogi segítségnyújtás	• költséges: felszerelt iroda, javasolt egy adminisztrátor • megfelelő oktató, aki szakmai tapasztalattal rendelkezik, ismeri a módszertant és vállalja a jogklinikával járó többletmunkát • határidők: egy-egy ügy kapcsán jogszabály határozza meg az ügyintézési határidőt • diákok ügyek miatt kialakult érzelmeinek kezelése • gyakran egy-egy ügytípusra specializálódik • mesterséges munkakörnyezet
Házon/egyetemen kívül/élő gyakorlati	• ügytípusok széles választéka • valós ügyfél, igazi ügyek • rálátás az adott intézmény mindennapi működésére, ügykezelésére • egyes hivatások szerepének megismerése • valós munkakörnyezetben történő munkavégzés • szakmai kapcsolatok építése • elsősorban gyakorlati jellegű jogászi kompetenciák fejlesztése (például problémamegoldás, kommunikáció, tényfeltárás, etikai dilemmák kezelése)	• nehéz a hallgatói munka értékelése • megfelelő szakmai hely megtalálása • alkalmas mentor kijelölése, aki segíti és megfelelően felügyeli a hallgató munkáját • mentor, a szakmai hely és a jogklinikai oktató közötti együttműködés adminisztrációs nehézséggel járhat • megfigyelő altípus esetén a diáknak csak passzív szerepe van, nem kapcsolódik be egyetlen eset megoldásába sem • a szakmai hely profiljától függ, hogy a szociális cél megvalósul-e (például, amennyiben az ügyvédi iroda csak vállalkozások

		gazdasági ügyeit vállalja, nem érvényesül az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés)
Szimulációs/akta-alapú	• egy-egy jogászi készség jól begyakorolható, fejleszthető (például ügyféllel való interjúzási technikák) • hallgatókat nem terheli felelősség a munkájukért • költséghatékony • nincsenek adminisztrációs nehézségek • időben tervezhető, tanrendbe könnyebben beilleszthető	• diákok hipotetikus ügyeket oldanak meg • hiányzik a valós életre jellemző kiszámíthatatlanság • nem valósul meg a szociális cél • a jogászi szakmaiság egyes elemei nem vagy csekély mértékben fejlődnek (például a jogászi viselkedés)
Street law/jogtudatosító	• növeli, javítja a társadalom jogi kultúráját és jogtudatosságát • jogászi kompetenciák fejlesztése (például kommunikációs és előadói készség, jogi kutatómunka) • a hallgatók egyes jogi kérdésekről közérthetően adnak elő • megvalósul a szociális cél: a társadalom alulreprezentált csoportjait érintő kérdésekben tartanak előadást (például javítóintézetben élőknek jogaikról, kötelezettségeikről) • költséghatékony • időben tervezhető	• konkrét ügyekben nem nyújtanak jogi segítséget, emiatt hiányzik az ügyfél-jogász szerepkör • nehezebb az érintett csoportokhoz való eljutás (például fogvatartottak esetén a büntetés-végrehajtási intézménytől engedély(ek) beszerzése szükséges, hogy a hallgatók előadást tarthassanak) • adminisztrációs nehézségek • a jogászi szakmaiság egyes elemei nem vagy csekély mértékben fejlődnek (például etikai dilemmák kezelése)

2. számú táblázat: Jogklinikai modellek összehasonlító bemutatása

V. Hazai jogklinika programok helye a jogászképzésben

5.1. A magyar élő ügyfeles jogklinika programok működésben

Habár a jogklinikának két nagy típusa létezik (a civil szervezet, illetve az egyetem által működtetett), hazánkban a második terjedt el, amely számos okra vezethető vissza. Például, a jogklinika módszertan oktatási célja a felsőoktatás keretében képes hatékonyan érvényesülni, és a civil szervezetekkel szemben tapasztalható kedvezőtlen politikai környezet is az egyetemi működtetést indokolja. Mindezek fényében, az értekezés az egyetemek által működtetett jog klinikákra fókuszál.

A magyar jogi egyetemeket három csoportba tudjuk sorolni a jogklinika programok tekintetében. Az elsőbe azon egyetem tartozik, ahol a jogklinika képzés semmilyen formája sem létezett és mai napig sem létezik. Ide a Pázmány Péter Katolikus Egyetem sorolható. A második csoportot azon egyetemek jogi karai képezik, ahol időszakosan működött vagy működik jogklinika, ideértve a street law tevékenységet is: Károli Gáspár Református Egyetem, Debreceni Egyetem, Central European University (Közép-európai Egyetem). A harmadik és egyben utolsó kategóriába azok tartoznak, ahol az élő ügyfeles jogklinika a jogi képzés részét képezi, mint választható kurzus, így a Pécsi Tudományegyetem (PTE), az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE), Miskolci Egyetem (ME), illetve a Szegedi Tudományegyetem (SZTE).⁴⁹³

Látható, hogy a 8 jogi kar közül, jelenleg négyben működik élő ügyfeles jogklinika program. Elszomorító ez, ha figyelembe vesszük, egyrészt, a hazai jogi oktatás történetét, amely az évszázadok során folyamatosan fejlődött, alakult, másrészt, a rendszerváltást követően maga a jogklinika módszertan európai elterjedését számos intézmény (például a korábban is említett Open Society Justice Initiative vagy az ABA) támogatta, akár pénzügyi forrásokkal, vagy éppen know-how-val. Sajnálatos ez, ha összevetjük Lengyelországgal, ahol az összes jogi karon működik valamilyen típusú jogklinika, sőt egy alapítvány egységes, közös standardokon nyugvó rendszert is képes volt kialakítani. A csekély hazai elterjedés komplex okokra vezethető vissza. Magyarázható a korábbi fejezetben kifejtettekkel, példaként említve az elméleti oktatás dominanciáját, az oktatók túlterheltségét, másrészt, a jogi oktatás átfogó stratégiai reformjának a hiányával, harmadrészt, specifikusan a jogklinika módszertan, mint tapasztalati tanulási módszer

⁴⁹³ TÓTH 2017, 153. o.

bevezetését és elterjedését nehezítő tényezőkkel. Ezen utóbbi kategóriába sorolható a jogklinika módszertan tantervbe való megfelelő átültetésének hiánya, hiszen a jogklinika képzés csak akkor tartható fenn hosszútávon, ha a jogi oktatás szerves részévé válik, amely szoros összefüggésben áll a jogászképzés megreformálásával, ami lehetőséget teremtene a tapasztalati tanulási módszerek oktatásba való széleskörű integrálására.⁴⁹⁴ Úgyszintén ide sorolható a pénzügyi és humán erőforrások hiánya, az egyetemek, és azon belül is a jogi karok szűkös költségvetése, a külső források, támogatások átmenetisége. Ez ugyanis nehezíti egy stabil, hosszútávon működőképes jogklinika létrehozását, fenntartását. Tóth Judit cikkében hátráltató tényezőként nevesíti a diákok oktatásban való részvételének passzivitását, a pro bono tevékenység hagyományának hazai, illetve a jogklinika módszertannal foglalkozó magyar nyelvű anyagok (tankönyvek, jogesettárak stb.) hiányát, valamint a felelősség- és szakmai biztosítási szerződés hiányát.⁴⁹⁵ Habár a Tóth által említett okok mindegyikében változtatásra lenne szükség, a felelősségbiztosítás hiányának megszüntetése a legsürgetőbb. Az értekezésben többször is követendő példaként említett Lengyelországban, a Lengyel Jogklinikai Alapítvány a joglinikák működési feltételeként előírja a felelősségbiztosítási szerződés meglétét, amely a jogklinika által az ügyfélnek esetlegesen okozott károkért való helytállást szolgálja.⁴⁹⁶ Az említett összetett okok ellenére, a három jogklinika program évek óta eredményesen működik, és további jogi karok is minden tőlük telhetőt megtesznek a módszertan bevezetése érdekében. A joglinikák tantervbe való integrálása egy fokozatos folyamat, hiszen újradefiniálják a jogi karok és a társadalmi közösségek közötti kapcsolatot, miközben hangsúlyozzák a szakma szociális igazságosság iránti elhivatottságának szükségességét is.⁴⁹⁷ A CEU oktatói úgy látják, hogy a jogklinika projektjeik által fontos lépést tettek és tesznek azért, hogy a nemzetközi diákjaikat elkötelezett, társadalmilag felelős személlyé neveljék, akik képesek a kritikus gondolkodásra, az emberi jogi problémákat tágabb társadalmi és politikai kontextusba helyezni, valamint a jogi és emberi jogi kérdéseket összehasonlító, regionális és nemzetközi szempontból közelítve vizsgálni.⁴⁹⁸

E bevezető röviden jelezte a hazai jogklinika programok felsőoktatásban, szűkebben a jogi képzésben, betöltött szerepének, helyzetét, így rátérhetek a jelenleg is

⁴⁹⁴ UITZ, POLGÁRI Eszter 2018, 242. o.

⁴⁹⁵ TÓTH 2017 150. o.

⁴⁹⁶ The Standards of the Polish Legal Clinics' Activity: <http://www.fupp.org.pl/en/legal-clinics/standaerds> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 29.)

⁴⁹⁷ BLOCH, MENON 2011, 267. o.

⁴⁹⁸ UITZ, POLGÁR 2018, 246. o.

funkcionáló, élő ügyfeles jogklinika programok felépítésének, működésének mélyrehatóbb elemzésére. A dolgozatban azon jogi karok jogklinika programjaival nem foglalkozom, amelyek az évek során megszűntek, mégpedig azért, mert kevés a rendelkezésre álló adat. Az elérhető információk többsége informális jogklinika találkozók, megbeszéléseken elhangzottakból származik. Ez is jól mutatja, hogy hazánkban a téma nem „túlkutatott”, nem örvend nagy népszerűségnek.

5.1.1. Jelenleg is működő jogklinikák

A hazai egyetemek jogklinika programjai is jól példázzák, hogy egységes működési metódust nem fogadott el senki, így a jelenleg funkcionáló jogklinikák, amelyek valódi ügyfelek igazi ügyeiben működnek közre, bár számos közös tulajdonsággal rendelkeznek, legalább ugyanennyi elemben mutatnak eltérést. Ezen hasonlóságok és különbségek ismertetése képezi jelen alfejezet tartalmát.

Annak ellenére, hogy a visegrádi államok közül, Szlovákia kivételével, valamennyi országban az 1990-es évek második felében megjelent és fejlődésnek indult a módszertan és a képzés, a lengyel és cseh jogi karok jogklinikái előrébb járnak, mint a magyarok: mert egységes működési metódus alapján funkcionálnak. A V4 államok közül Szlovákia kivételnek tekinthető, nemcsak azért, mert két évtizedes lemaradással, 2012 óta rendelkezik jogklinikával, hanem azért is, mert egyetlen egyetemen, a pozsonyi Comenius Egyetemen, működik jogklinika, így standardizált jogklinika képzésről nem beszélhetünk. Európában, a lengyel jogklinika képzés példaértékű, hiszen a 2002 óta funkcionáló Lengyel Jogklinikai Alapítvány egyik feladata a működési normák meghatározása és az előírt szabványok betartatásának ellenőrzése, ami nélkül új jogklinika nem indulhat el. Habár a magyar jogi karokon működő jogklinikák céljai sok szempontból hasonlóak, így a joghallgatók szakmai kompetenciáinak fejlesztése, a rászorulóknak joghoz jutásának biztosítása, mégis a programok működése, a kurzus felépítése több tekintetben eltér egymástól.

Az ELTE-n hosszabb múltja van a jogklinika képzésnek, mivel a hazai jogi karok közül elsőként itt jött létre jogklinika program az 1990-es évek végén. Azóta számos egyetemi kezdeményezés elhalt, csupa olyan okból, amire korábban utaltam. Sikeres program azonban a 2014 óta működő BAGázs Közhasznú Egyesülettel közös Jogklinika programja, amelyen keresztül a hallgatók aktívan közreműködnek a romatelepen élők jogi

nehézségeinek megoldásában.⁴⁹⁹ Eddig megközelítőleg 100 joghallgató vett részt a programban, akik évente 80-100 ügyet oldottak meg mentoraik segítségével.⁵⁰⁰ A diákok a jogi tanácsadáson túl, közreműködnek az adósságcsapda felszámolásában, a romák társadalmi integrációjában. A program hasznosságát példázza, hogy 2016-ban SozialMarie díjas lett a Jogklinika projekt.⁵⁰¹

Az ELTE jogi karának másik eredményes programja az Utcajogász Egyesülettel közösen létrehozott Utcajogász jogklinika. Ez a fakultatív tárgy 2016 óta működik. Az egyesület utcajogásza és 2016 óta a joghallgatók is, hajléktalan, valamint lakhatási szegénységben élők megsegítésével, illetve jogaik érvényre juttatásában működnek közre. A tárgyat négy nagyobb blokkra bontották: i) a kurzus egynapos elméleti képzéssel kezdődik, ahol a fentebb nevesített problémák társadalmi kontextusával, illetve a kapcsolódó jogszabályokkal ismerkednek meg a diákok; ii) ezt követően az Utcajogász fogadási idejében és helyszínén teljesítenek gyakorlatot, jogász felügyelete mellett; iii) a harmadik blokkban a gyakorlati napon felmerült ügyek közül kiválasztott esettel foglalkozik a hallgató, egyeztet az ügyféllel, beadványt ír, vagyis próbál megoldást kidolgozni a jogi problémára; iv) az utolsó modulban a kurzuson résztvevők egy tanóra keretében ismertetik az ügyeiket az általuk kidolgozott megoldási javaslattal együtt, továbbá, az esetlegesen felmerült etikai kérdéseket is megvitatják.⁵⁰²

Mindkét program célja, hogy minél több diák foglalkozzon szociális jogokkal, illetve, hogy megtapasztalják: a társadalom szegregált csoportjai miként élnek, milyen jogi és nem jogi (lakhatási, egészségügyi, szociális stb.) problémákkal szembesülnek a mindennapokban. Így komplex képet kapnak a társadalom felépítéséről, amelyet pusztán egy elsődlegesen elméleti jellegű egyetemi tanóra keretében nem tudna a hallgató megismerni.

A ME⁵⁰³ jogi karán az évek alatt számos formációban funkcionált jogklinika. Kezdetben, street law formában, a Magyar Helsinki Bizottsággal együttműködésben, a kar

⁴⁹⁹ Jogi segítségnyújtás a Bagi romatelepen https://www.ajk.elte.hu/file/TSZ_KRIMI_jogisegitseg_1415_2.pdf (utolsó megtekintés: 2018. 03. 19.)

⁵⁰⁰ Bagázs: Jogklinika: <https://bagazs.org/jogklinika/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 28.)

⁵⁰¹ SozialMarie díjat kapott a bagázs jogklinika projektje: <https://www.ajk.elte.hu/content/sozialmarie-dijat-kapott-a-bagazs-jogklinika-projektje.t.2564> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 28.)

⁵⁰² Utcajogász jogklinika https://www.ajk.elte.hu/file/TSZ_JOT_utcajogasz_1617_2.pdf (utolsó megtekintés: 2018. 03. 19.)

⁵⁰³ A Miskolci Egyetem jogklinika programjáról Dr. Vinnai Edinával készített interjúból, illetve a honlapjukról, a Jogi Tanácsadó és Jogklinika Központ: <http://jogklinika.uni-miskolc.hu/> (utolsó megtekintés: 2022. 12. 22.) rendelkezem információval. Ezúton is köszönettel tartozom Vinnai Edinának az interjúhoz nyújtott segítségéért.

Büntetőjogi Tanszéke működtetett Antidiszkriminációs Jogklinika kurzust. Ezt követően, 2015-2016 között a Jogelméleti és Jogszociológia Tanszék keretein belül Alapjogvédelmi Jogklinika kurzust választhattak a hallgatók. 2016 óta a jogklinika nem valamely tanszékhez kötötten működik, hanem különálló szervezeti egységként létrehozták a Jogi Tanácsadó és Jogklinika Központot (továbbiakban JTJK vagy Központ). A Központ működéséért egy 5 évre választott elnök és titkár tartozik felelősséggel, akik a JTJK adminisztratív teendői mellett, a hallgatói munka felügyeletét és értékelését is ellátják. A kurzus felépítését tekintve hasonló, mint a többi hazai élő ügyfeles program, annyi eltéréssel, hogy Miskolcon 4 féléven keresztül teljesíthető a jogklinika, mint szabadon választható tantárgy. A pécsi jogklinikához hasonlóan, az első egy bevezető, elméleti szemeszternek tekinthető, amelynek keretében i) a hallgatók megismerkednek a jogklinika működésével, ii) a következő, gyakorlati félévekben kitöltendő sablon dokumentumokkal, iii) megtanulják miként kell tényvázlatot készíteni és az adatvédelmi szabályzatot a gyakorlatban is alkalmazni, iv) átismétlik az esélyegyenlőséggel kapcsolatos jogi ismereteiket, végezetül, v) esélyegyenlőség témakörében érzékenyítő, gyakorlati jellegű feladatokat végeznek. A többi félévben a hallgatók már valódi ügyeken dolgoznak, elsősorban párokban. A jogklinikát az ügyfelek postai úton vagy online a JTJK honlapján keresztül érhetik el. Ez utóbbi esetben, az ügyfélnek az elérhetőségein túl az ügyét, jogi problémáját is röviden ismertetnie szükséges. Az ügyek befogadhatóságáról a Központ elnöke és titkára dönt. Olyan eseteket, amelynél kötelező a jogi képviselőt vagy szoros határidők vannak, a jogklinika nem vállal, ezeket leszámítva az ügyek széles skálája kerül a programhoz, a munkajogtól kezdve, a családjogon át egészen a szomszédjogi vitákig. Amennyiben a JTJK vezetősége az ügyet elvállalja, egy személyes találkozóra hívja meg az ügyfelet, ahol már az esettel foglalkozó hallgatói páros is jelen van, hogy a tényvázlatot elkészítsék és a megoldás kidolgozásához szükséges kérdéseket feltegyék. Korábban a Központnak saját irodája volt, jelenleg a Dékáni Hivatal egyik helyiségét használják. Habár a tutori feladatokat a Központ elnöke és titkára végzi, időnként a kar egyes oktatói is segítenek, amennyiben a diákok az ügyük megoldása során hozzájuk fordulnak. Ugyanakkor, mivel a jogklinika a hagyományos órákhoz képest többletmunkával jár, amiért fizetés-kiegészítést az oktatók nem kapnak, ezért kevésbé vonzó a kollégák körében. A szegedi jogklinikához hasonlóan, azon joghallgatók, akik az összes lehetséges szemeszteren keresztül teljesítették a jogklinikát, igazolást kapnak. Meglátásom szerint, ez üdvözlendő gyakorlat, mivel akár különböző pályázatoknál, ösztöndíjaknál plusz pontot jelenthet a diákoknak, illetve a jövőbeni munkakeresésnél is előnnyé kovácsolható. Habár

a Központ önálló szervezeti egységként funkcionál, sajnálatos módon, hasonlóan a többi hazai élő ügyfeles jogklinikához, saját költségvetéssel és felelősségbiztosítással nem rendelkezik, pedig a külföldi példák alapján is látható, hogy ezek alapvető feltételei egy hosszútávon működőképes, stabil programnak.

A PTE-n⁵⁰⁴ 2013 óta működik jogklinika, mint választható kurzus. Az oktatás egy bevezető szemeszterből (Jogklinika I.) áll, amelynek keretében a hallgatók elméleti ismereteit bővítik. A kurzus során a diákok megismerkednek a jogklinika tevékenység jellemzőivel, perszimuláción vesznek részt, beadványokat szerkesztenek, etikai szabályokat tanulmányoznak. Mindezekon túl, külső mentorokkal (bírók, ügyvédek, jogtanácsosok stb.) találkoznak, akik egy-egy jogeset szakmai megoldásához, valamint a diákok jövőbeni karrierjéhez adnak tanácsokat. Amennyiben a hallgatóknak megtetszett a kurzus, akkor felvehetik a Jogklinika II. tárgyat, amely már gyakorlatorientált. A joghallgatók választhatnak, hogy a 2015 óta Pécsen működő Campus Legal Aid Clinic programhoz csatlakoznak, vagy a PTE jogi kar partnerintézményeinek működésébe tekintenek be. Utóbbi keretében lehetőség van arra, hogy a jogklinikával együttműködő szervezeteknél, például a Pécsi Törvényszéken vagy Pécsi Ítéltáblán tárgyaláson vegyenek részt, egy ügyet közösen dolgozzanak fel, vagy a Baranya Megyei Főügyészség, illetve a Pécsi Járási Ügyészség ügyészégi panasznapijain részt vehessenek, megismerhessék az ügyészek által ellátott feladatokat. Gyakorlatilag egy-egy jogász hivatás mindennapi működését láthatják. A szakmai tapasztalatszerzésen túl, ez alkalmas arra is, hogy a hallgató rájöjjön, melyek azok a jogász szakmák, amelyek számára követendő vagy éppen elkerülendő. A Campus Legal Aid Clinic-et (CLAC) választó hallgatók munkája az ELTE-s és SZTE-s jogklinikások „tevékenységéhez” közelebb áll. A CLAC programban a diákok valós ügyekben nyújtanak tanácsot magyar és külföldi hallgatóknak, miközben munkájukat egy mentor (oktató, ügyvéd, bíró) felügyeli. A diákok 3 fős csoportokban oldják meg a kapott ügyeket, a szakvéleményüket, a mentorral történt egyeztetés követően, írásban küldik meg az ügyfélnek. Az ügymenetük az alábbi: i) az ügyfél felkeresi vélt/valós jogi problémájával az irodavezetőt, aki személyes találkozóra hívja az ügyfelet az ügy részletes átbeszélése érdekében; ii) a találkozón már az irodavezető által kijelölt 3 fős diákcsoport is jelen van, akik felveszik a tényvázlatot, felteszik a szükséges kérdéseket, illetve az ügyviteli lapot aláírattják az ügyféllel; iii) a

⁵⁰⁴ Jogklinika a Pécsi Tudományegyetem Állam –és Jogtudományi Karán
<https://ajk.pte.hu/hu/hallgatoknak/jogklinika/hallgatoknak> (utolsó megtekintés: 2018. 03. 19.)

csoport felveszi a kapcsolatot a kijelölt mentorral, megküldi a jogi szakvéleményét, amelyet a mentor véleményez; iv) amennyiben szükséges, javítják a szakvéleményt, ha nem, akkor megküldik az ügyfélnek; v) az irodavezető pedig archiválja az ügyet.⁵⁰⁵ CLAC egyedülálló az országban a tekintetben, hogy nincs másik olyan szervezet, amely külföldi hallgatók jogi problémáival foglalkozna. 2022-ben közzétett éves beszámolójuk⁵⁰⁶ szerint 2016-2021 között 312 ügyet oldottak meg. Ügyeik a jog számos területét érintik, így büntetőjog, polgári jog, munkajog stb. Azáltal, hogy külföldi hallgatóknak is biztosítanak jogi tanácsadást, a diákok szakmai idegennyelvi készsége is fejlődik, amely szinte elengedhetetlen a frissen végzett joghallgatóknál.

Az SZTE-n működő jogklinika az egyetlen olyan program, amely létrehozatala óta (2005) megszakítás nélkül működik. A kurzus felépítését és működését tekintve jelentős mértékben eltér a korábban bemutatott formációktól. A kurzust három szemeszteren⁵⁰⁷ keresztül választhatják a hallgatók, mely tárgyak egymásra épülnek (Jogklinika I-II-III.). A három kurzus között a különbség, hogy az első alkalommal (Jogklinika I.) egy háromnapos képzésen kell részt venniük a diákoknak, annak érdekében, hogy megismerjék „a jogi tanácsadás módszereit, a kommunikációs és etikai kereteit.”⁵⁰⁸ A 24 órás tömbösített képzés során a hallgatók megismerkednek a jogklinika módszertannal, helyzetgyakorlat keretében próbára teszik az ügyféllel való kommunikációs készségüket, pszichológia tréningen vesznek részt, illetve találkoznak a jogklinika partnerintézményeinek vezetőivel, és a tutor oktatókkal. Ugyancsak a képzés része egy adatvédelmi és adatkezelési, illetve egy etikai előadás, továbbá a civil szervezetekre vonatkozó jogi szabályozás elsajátítása. Az elméleti, tömbösített képzést követően, a jogklinikával együttműködési megállapodást kötő szervezeteknél, mint például a Vakok és Gyengénlátók Csongrád Megyei Egyesületénél, Fatima Ház Alapítványánál, Cigány Kisebbségi Önkormányzatnál töltenek el 30 óra jogi konzultációt a hallgatók. Sajátossága a szegedi képzésnek, hogy a hallgatók személyesen kimennek a partnerekhez, így az ügyfelek egy számukra ismert, biztonságos környezetben tudják elmondani a problémáikat, kérdéseiket. A bevezető képzés a Jogklinika II. és III. kurzusoknál már nincs, hiszen azok, akik folytatják jogklinikás munkájukat már rendelkeznek a szükséges elméleti alapokkal. A diákok az ügyfelekkel

⁵⁰⁵ Jogi segítségnyújtás: <https://ajk.pte.hu/hu/hallgatoknak/jogklinika/jogi-segitsegnyujtas> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 28.)

⁵⁰⁶ Annual Report by Campus Legal Aid Clinic: <https://international.pte.hu/annual-report-campus-legal-aid-clinic> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 28.)

⁵⁰⁷ A jogklinika bemutatása, céljai <http://www.juris.u-szeged.hu/oktatas/jogklinika-bemutatasa/jogklinika-bemutatasa> (utolsó megtekintés: 2018. 05. 30.)

⁵⁰⁸ TÓTH Judit: Kézikönyv a jogklinikai képzéshez, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2017. 25. o.

való találkozást követően, megoldási javaslatot dolgoznak ki az érintett ügyre, amelyet egy tutor tanárral megvitatnak, majd az ő jóváhagyását követően ismételten találkoznak a klienssel, hogy ismertessék a kimunkált eredményt. Szintén kiemelendő, hogy a tutor oktatóval való konzultációt követően, a hallgatók nem csak elküldik a javaslatot, hanem igyekeznek újabb személyes konzultáció útján ismertetni ennek lényegét az ügyféllel. E megoldás több szempontból is előremutató. Egyrészt, a hallgatók azon készsége fejlődik, hogy miként kell a bonyolult jogi szövegeket, hétköznapi nyelven, érthetően elmondani az ügyfélnek. Másrészt, a személyes kapcsolattartás egy bizalmi köteléket alakít ki az ügyfél és a jogklinika között, amely a jogászai munkában szintén fontos szempont.

Utoljára 2017-ben készített a program statisztikai összefoglalást az ügyeik számáról, típusáról, a jogi segítség jellegéről stb. Ennek fényében látható, hogy 2005-2017 között 750 ügyfélnek nyújtottak jogi segítséget, 700 ügygel foglalkoztak, amelyek többsége szociális és diszkriminációs, valamint lakhatási jellegű.⁵⁰⁹ Az ügyek nagyobb részében a diákok jogi tanácsot adtak, valamint fellebbezéseket, hivatalos leveleket írtak. A szegedi jogklinika néhány éve jogtudatosító tevékenységbe is kezdett, amelynek keretében a partner szervezeteknek szervez kerekasztal-beszélgetéseket különböző jogi témákban, így tartottak már szerzői jogi, adatvédelmi, vagy éppen közérdekű munka kapcsán is előadásokat. Emellett a hallgatók is tartanak a szervezetek tagjainak prezentációkat a kért kérdéskörökben, például fogyasztóvédelem, egyenlő bánásmód. A jogklinika jogtudatosító tevékenységének köszönhetően az ügyfeleknek való jogi segítségnyújtás mellett a jogi ismeretek „terjesztésében” is szerepet vállal. Az ELTE-n és az SZTE-n működő jogklinikák közötti hasonlóság abban ölt testet, hogy mindkettő a társadalom marginalizált csoportjainak kíván segítséget nyújtani, ezzel is segítve az igazságszolgáltatáshoz, joghoz való hozzáférést.

A fentebb ismertetett jogklinikák ügyfélköre, profilja eltér, hiszen a PTE elsősorban az egyetem magyar és külföldi hallgatóinak jogi problémáiban nyújt segítséget, az ELTE lakhatási szegénységben élőknek, és a roma kisebbséghez tartozóknak, míg az SZTE elsősorban civil szervezeteknek és tagjaiknak, akik legtöbbször fogyatékkal élők, biztosít jogi tanácsadást. A kurzusok felépítése tekintetben hasonló, hogy minden karon van egy elméleti, bevezető képzés, amelyet a gyakorlat követ, azonban ezek tartalma, hossza különböző. Összességében azonban, valamennyi program célja a diákok elméleti

⁵⁰⁹ TÓTH Judit, KÁLMÁN Renáta: Legal Education on the Crossroad of Social Responsibility and Development of Individual Competences – Experiences at the University of Szeged (Hungary), *Acta iuris stetinensis*, 2021. 2. szám, 59-74. o., 68-69. o.

ismereteinek valódi ügyekben való próbára tétele, a tanácsadásra szoruló emberek iránti szolidaritás erősítése, illetve az etikai szabályok elméleti és gyakorlati megismerése.

Az utóbbi években, hazánkban is megfigyelhető tendencia, hogy a jogklinika programokat próbálják összefogni, például a koordinátoroknak találkozót szerveznek, hírlevelet készítenek, vagyis az érintettek törekednek arra, hogy intézményesítsék a jogklinika hálózatot. Az ENCLE 2015-ben, Budapesten tartott egy konferenciát, a The Global Network for Public Interest Law (továbbiakban: PILnet) pedig 2017 őszén, szintén fővárosunkban szervezte meg a Global Forumot, a pro bono tevékenység népszerűsítése érdekében. A szegedi jogklinika létrehozta a Jogklinika Hírlevelet, amelyben a módszertant érintő kérdésekről, külföldi jogklinika modellekről, vagyis a témához kapcsolódóan publikálnak online rövid írásokat. Láthatjuk tehát, hogy hazánk is igyekszik felzárkózni az amerikai, illetve lengyel mintákhoz, azonban hosszú még az út ahhoz, hogy a jogklinika mint oktatásmódszertan, az említett országokhoz hasonló, széleskörű elismerésben részesüljön. Mindezt nehezíti az ügyvédi kamarák hozzáállása, hiszen olyan ügyfelek esetén, akik nem engedhetik meg maguknak az ügyvédek alkalmazását, támogatják a jog klinikák ingyenes tevékenységét, azonban profitábilis klienseknél, akár start-up-ok esetén, már nem szívesen adják át a stafétát.⁵¹⁰ Egy másik akadályozó faktor magában a felsőoktatásban keresendő, hiszen sok esetben a kereslet nem találkozik a kínálattal. A munkáltatók olyan végzett jogászokat szeretnének alkalmazni, akik a kívánt készségekkel (jogi problémamegoldás, kommunikáció, tárgyalási képesség stb.) már rendelkeznek, addig az oktatás csak lassan képes, ha egyáltalán fel tud zárkózni ezen elvárásokhoz. Mindaddig azonban a jogklinika, mint a gyakorlatorientált kurzusok egyike, igyekszik átadni a szükséges készségeket, értékeket a diákok számára.

5.1.2. A kakukktójtás: Közép-európai Egyetem

A Közép-európai Egyetem (CEU) helyzete számos szempontból sajátos. Egyrészt, ellentétben a korábban említett hazai egyetemekkel, a CEU Jogtudományi Tanszéke graduális képzést nem biztosít, hanem emberi jogok és összehasonlító alkotmányjog szakokon indít mester-, doktori és LLM képzéseket. A hallgatói összetétele nemzetközi, így képzése, ellentétben a magyar jogi karokkal, a jogi és emberi jogi problémák regionális és nemzetközi kontextusban való feltérképezésre fókuszál. A magyar jogászképzéssel ellentétben, a hallgató-oktató arány átlagosan 7:1, míg a jogklinika projektjük során 4:1,

⁵¹⁰ TÓTH 2017 152.

ami a diákok igényeit kielégítő, individualizált oktatást tesz lehetővé.⁵¹¹ Másrészt, a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény módosításáról szóló 2017. évi XXV. törvény értelmében 2019. január elsejétől nem vehet fel hallgatókat, mivel 2. § (1) bekezdés a) pontja szerint egy külföldi felsőoktatási intézmény akkor folytathat oklevelet adó képzési tevékenységet, ha a magyar kormány és a külföldi felsőoktatási intézmény székhelye szerinti állam kormánya nemzetközi szerződést köt. Tekintettel arra, hogy a magyar kormány New York állammal nem kötött nemzetközi szerződést, így a CEU a programjainak jelentős részét áthelyezte Bécsbe. Habár oktatási tevékenysége átkerült Bécsbe, a CEU-nak továbbra is maradtak intézményei Budapesten (könyvtár, CEU Demokrácia Intézet stb.), illetve folytat szakmai, tudományos és kulturális tevékenységet Magyarországon, például a Határtalan Tudás előadássorozatát.⁵¹² Mára hazánkban már nem végez oktatási tevékenységet az egyetem, a doktori kutatás és a dolgozat megírásának kezdetén még végzett, ezért, meglátásom szerint, érdemes kitérni a jogklinika képzésére.

A CEU fentebb nevesített különbözőségei ellenére mindenképp érdemes röviden foglalkozni az általa működtetett, projekt alapú jogklinika specializációval, amely egy, a diákok által választható tapasztalati alapú tanulási lehetőségek közül. Ez a projektmodell egyedülálló volt hazánkban, amely a jogklinikák típusai közül több típus karakterisztikus jegyeit is ötvözte. Tekintettel a CEU intézményi és oktatási jellemzőire, élő ügyfeles jogklinika programot nem tudtak létrehozni, hiszen a diákok különböző országokból származnak, többségük nem ismeri a magyar nyelvet. Ehelyett, partner civil szervezetekkel együttműködve, lehetőséget teremtett az egyetem arra, hogy a diákok stratégiai peres eljárásokban *amicus curiae* vagy egyéb beadványokat készítsenek, vagy emberi jogok megsértése miatt indult eljárásokhoz nyújtsanak kutatási segítséget.⁵¹³ A működtetett jogklinika modell a partnerszervezetek (például a Magyar Helsinki Bizottság) szükségéhez igazodva működött, így a hallgatók egyes években jogi ügyekben nyújtanak segítséget, máskor a szervezetek stratégiai pereskedésének fejlesztésében működnek közre, vagy éppen a szervezettel közösen felkutatják azokat a területeket, ahol jogi és politikai reform szükséges.⁵¹⁴ A jogklinika projekt tevékenységek és stratégiák széles skáláját biztosítja, így a diákok a jogi és társadalmi változások szereplőivé válhatnak, hiszen a partnerszervezetek ügyfelei sokszor marginalizált társadalmi csoporthoz tartozók, akiket

⁵¹¹ UITZ, POLGÁR 2018, 230. o.

⁵¹² A Közép-európai Egyetemről: <https://www.ceu.edu/hu/kee/about> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 28.)

⁵¹³ UITZ, POLGÁR 2018, 231. o.

⁵¹⁴ UITZ, POLGÁR 2018, 234. o.

még a nyelvi akadályok is hátráltathatnak a joghoz való jutásban. Látható, hogy a CEU jogklinika programja a fentebb ismertetett, többi hazai modelltől jelentősen eltér, amely a már említett intézményi és oktatási különbségek mellett, visszavezethető a kis létszámú hallgatói csoportokra, az interaktív, probléma-megoldáson és kritikai gondolkodáson alapuló oktatási módszerre, valamint az oktatás némiképp eltérő céljára és motivációjára. A jogklinika oktatás kétségkívül lehetőséget teremt az elméleti tudás gyakorlatbeli próbatételére, mindemellett pedig felruhazza a diákokat olyan átruházható készségekkel is, amelyet nemcsak a jogklinikás ügyekben, hanem a későbbi munkájuk során is hasznosítani tudnak. Mindemellett, a jogklinika módszertan szociális célja is megvalósul, hiszen a hallgatók olyan ügyfeleknek nyújtanak, a partnerintézmények által, közvetve segítséget, akik alulreprezentált csoportokhoz tartoznak. A CEU oktatói által végzett kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy semmilyen olyan tantermi környezet nem képes hasonló mértékben és intenzitással a diákokat az igazságosság, a méltányosság és a kiszolgáltatottság problémáival szembesíteni, mint a jogklinika, ahol valós ügyekben és sürgető emberi jogi problémákon dolgoznak.⁵¹⁵ Ugyanezen kutatás bizonyította, hogy a hallgatók szívesebben vesznek részt valós emberi jogi ügyekben, mint moot court kurzuson vagy szakmai gyakorlaton.⁵¹⁶

A CEU jogklinika projektjének célját az alábbi idézet példázza leginkább: „[a]z ügyvédről alkotott elképzelésünk a társadalmilag felelős, elkötelezett és politikailag tudatos szakember, aki a jogi problémákat tágabb kontextusukban közelíti meg és a probléma nemzetközi, regionális és összehasonlító dimenzióit figyelembe véve vizsgálja a lehetséges alternatívákat.”⁵¹⁷ Az egyetem által működtetett jogklinika specializáción való részvétel meghatározó lehet a diákok jövőbeni karrierválasztásakor, befolyásolhatja, milyen jogászokká válnak a későbbiekben. Habár a CEU jogklinika specializációja nem kimondottan élő ügyfeles jogklinika, ugyanakkor, számos jellemzőjét hordozza ennek a típusnak, példaként említve, hogy bizonyos évfolyamokon valódi jogi ügyeken dolgoznak együtt a partnerszervezetekkel közösen.

Látható tehát, hogy a jelenlegi és korábbi (CEU bécsi működése miatt az egyetem jogklinika programjáról már csak múlt időben beszélhetünk) hazai jogklinika programok eltérő mértékben ugyan, de megvalósítják a jogklinika módszertan kettős, oktatási és szociális célját. Vajon e két cél megvalósítható-e a mai diákok tanulási motivációi alapján?

⁵¹⁵ UITZ, POLGÁR 2018, 235. o.

⁵¹⁶ UITZ, POLGÁR 2018, 239. o.

⁵¹⁷ UITZ, POLGÁR 2018, 237-238. o.

Egy empirikus kutatás eredményeinek alapján lehet erre válaszolni. A fejezet zárásaként pedig a joghallgatók pro bono tevékenység iránti attitűdjével kapcsolatos kérdőíves vizsgálatom konklúzióit ismertetem.

5.2. Kutatási előzmények és módszertan

A kutatási eredmények ismertetése előtt tisztázni kell, hogy mi vezetett és milyen módszertant alkalmaztam.

A kérdőíves kutatások elvégzésének egyik motiváló tényezője a 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet⁵¹⁸ volt, amely meghatározta⁵¹⁹ az okleveles jogász szak *képzési és kimeneti követelményrendszerét*. A követelményrendszer négy elemből épül fel: (1) tudás, (2) képességek, (3) attitűdök, (4) autonómia és felelősség. A rendelet 4. melléklet (a mesterképzési szakok képzési és kimeneteli követelményei) V. pontjának (jogi képzési terület) 2. alpontja foglalkozott a jogász osztatlan szakon a KKK-kel. Mivel az okleveles jogász szak képzési és kimeneti követelményrendszerével az értekezésben már mélyrehatóan foglalkoztam, így jelen fejezetben ettől eltekintek. Érdekes azonban annyit megemlíteni, hogy maga a rendelet is külön rögzítette, hogy a „*szak orientációja kiemelten elmélet-igényes.*” Mindez felveti azt a kérdést, hogy azon kompetenciák vonatkozásában, amelyeket kimondottan gyakorlati úton lehetne elsajátítani (például: szakmai kommunikáció), miként várja a jogalkotó, hogy a hallgatók az egyetemi éveik alatt megtanulják? Nagy Zsolt és Tóth J. Zoltán 2000-es évek elején folytatott kutatást a szegedi jogi kar diákjaira szűkítve a jogi oktatást helyzetéről, és azon belül is a hallgatók képzés során tapasztalt problémáira fókuszáltak. A joghallgatók által megjelölt problémákat, hiátusokat azok tartalmi hasonlósága-különbözősége szerint csoportosították. Témánk szempontjából három, a kutatópáros által meghatározott, problémacsoportot érint közvetlenül, e három problémakörből is leginkább az oktatási módszerekkel kapcsolatos visszajelzések relevánsak. Eredményeik is bizonyítják, hogy már két évtizeddel ezelőtt is a diákok nagyobb része (54%-a) vélte úgy, hogy az egyetem nem fordít kellő figyelmet a gyakorlati képzésre.⁵²⁰ A gyakorlati képzés hiányához szorosan kapcsolódott a verbális kommunikáció másodlagos szerepe, annak ellenére, hogy a szakma gyakorlásának feltétele

⁵¹⁸ 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról, 1. sz. melléklet.

⁵¹⁹ ITM kiadvány

⁵²⁰ NAGY-TÓTH J. 2002

a jó verbalitás és a határozott fellépés.⁵²¹ Nem kizárólagosan a szegedi joghallgatók vélik úgy, hogy a hazai jogi oktatás túlzottan elméletalapú. 2010-es friss diplomások körében végzett felmérésben a jogászok visszajelzései alapján megállapítható, hogy a jogászképzés nem helyez kellő hangsúlyt a gyakorlatra, illetve nem fejleszti megfelelő mértékben a gyakorlatban is hasznos készségeket és képességeket.⁵²² Hiába jelezték a joghallgatók a gyakorlati oktatás szerepének növelését, közel két évtized elteltével is jogszabály rögzítette az elmélet prioritását a gyakorlathoz képest. Ugyancsak a rendelet határozta meg, hogy maximum 35-50 kredit szerezhető meg alapvető szakmai ismeretekhez kapcsolódó, választható kurzusokon, így például a jogklinika, jogászi érvelés, a joggyakorlat, a jog alkalmazása és a jogalkotás témakörében. Mindemellett, csupán hathetes kötelező szakmai gyakorlatot írt elő a jogszabály.

Jóllehet, nem újkeletű probléma és nem is csak az európai kontinens sajátja az elmélet kardinális szerepe a jogászképzésben. Karl N. Llewellyn 1930-as években foglalkozott az amerikai jogászképzés hiányosságaival, amelyek kapcsán több kritikai észrevételt is tett. 1935-ben publikált tanulmányában merő képtelenségnek nevezi azt a felfogást, miszerint „[...] a hallgató számára a társadalmi tények hozzáadása a törvényhez a tananyag elsajátítását nehezebbé vagy hosszabbá teszi. [T]ény, hogy a jogszabályok önmagukban szinte semmit sem jelentenek, csupán szóbeli formulák [...] amelyek a joghallgatók számára üresek.”⁵²³ Meglátása szerint, „[a]mennyiben a szabályokat társadalmi kontextusban, az emberek cselekedeteinek kontextusában értelmezik, esetleg annak fényében látják, hogy milyen különbségek találhatók a szabályok és azok cselekedetei között, akikre azok vonatkoznak, már a diákok számára is testet öltenek a szabályok.”⁵²⁴ Összevetve mindezt az előző fejezetben kifejtettekkel, a jogklinika kurzus az egyik, a kevés rendelkezésre álló kurzus közül, amely képes folyamatosan a jogászképzést gyakorlati irányba elmozdítani. Nem véletlenül foglalkozott számos kutató azzal, miért fontos a jogi oktatás alatt a diákokat a szakmára is felkészíteni, vagyis megtanítható-e a jogászi gondolkodás és miként.

A kutatások másik, az előzővel szorosan összefüggő, motiváló tényezője a szerző hipotéziseinek igazolása vagy éppen annak megdöntése. Az első kérdőíves kutatás hipotézise, hogy a jogklinika képzés alkalmas azon jogászi kompetenciák fejlesztésére is,

⁵²¹ NAGY-TÓTH J. 2002

⁵²² FÓNAI, BARTA, GYÜRE, CSILLA-PÉNZES 2014, 33-34. o.

⁵²³ Karl N. LLEWELLYN: On What is Wrong with So-Called Legal Education, Columbia Law Review, 1935, Volume 35, No.5., 651-678. o., 668-669. o.

⁵²⁴ LLEWELLYN 1935, 669. o.

amelyeket az elméleti kurzusok nem képesek. Vagyis a jogklinika a jogászképzésben fellelhető jelentős hiányosságot, nevezetesen a hallgatók (komplex, a társadalmi egyenlőtlenségekre felkészítő) gyakorlati életre való csekély mértékű felkészítését, pótolni tudja azáltal, hogy olyan kompetenciákat fejleszt, mint például felelősségvállalás a köz érdekében, szakmai kommunikáció, jogi dokumentumok szerkesztése. Ez visszautal a disszertáció bevezetőjében említett kutatási hipotézisekre.

A dolgozat jelentős részében a témát összehasonlító módszertan alkalmazásával vizsgáltam, így több tanulmányúton is részt vettem különböző ösztöndíjaknak köszönhetően Csehországban, Lengyelországban és az Egyesült Államokban. Az ottani kutatási tapasztalatok hozzájárultak a kérdőív elkészítéséhez. E tapasztalatokat egy korábbi fejezetben már bemutattam.

A kérdőívet a hazánkban 2019 év végén működő élő ügyfelekkel foglalkozó jogklinikaprogramok (ELTE ÁJK, ME ÁJK, PTE ÁJK, SZTE ÁJTK) vezetőinek küldtem meg azzal, hogy a jelenlegi és volt jogklinikás hallgatóiknak továbbítsák. A módszertani fejezetben a kérdőív felépítését részletesen ismertettem, így itt ettől eltekintek.

5.3. Mely okok motiválják a diákokat a jogklinikán való részvételre?

Mielőtt kifejezetten a jogklinika kurzust választók motivációjával foglalkoznék, érdemes megvizsgálni, hogy magukat a joghallgatókat a jogász hivatás miért motiválja, milyen tényezők hatására választották jövőbeli szakmájuknak. Badó Attila vezetésével 2017-2018-ban a magyarországi jogászképző helyek bevonásával az első és negyedéves joghallgatók körében összehasonlító motivációs vizsgálatot folytattak, többek között azzal a céllal, hogy átfogó ismeretet szerezzenek a hazai jogot tanuló diákok társadalmáról (attitűd, motiváció stb.), illetve, hogy a magyar jogászképzés hatékonyságára vonatkozó ismeretekhez is hozzájussanak.⁵²⁵ A vizsgálatukat részben az 1996-ban, Szegeden, hasonló témakörben végzett összehasonlító jogszociológiai felmérésre alapozták. A kérdőívet kitöltő 1150 diák válasza alapján, a pályaválasztást leginkább befolyásoló tényezők: i) jobb távlati munkalehetőségek (92%), ii) jó kereseti lehetőség (91%), iii) magas társadalmi presztízsű pálya (86%).⁵²⁶ Azzal kapcsolatos zárt kérdésre, hogy mely életcélokat tartják a

⁵²⁵ BADÓ Attila, LŐRINCZ János, PATYI Zsófia: A magyar joghallgatók motivációi, céljai, életstratégiái egy empirikus vizsgálat alapján, Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica 2018. 2. szám, 35-63. o., 36. o

⁵²⁶ BADÓ, LŐRINCZ, PATYI 2018, 42. o.

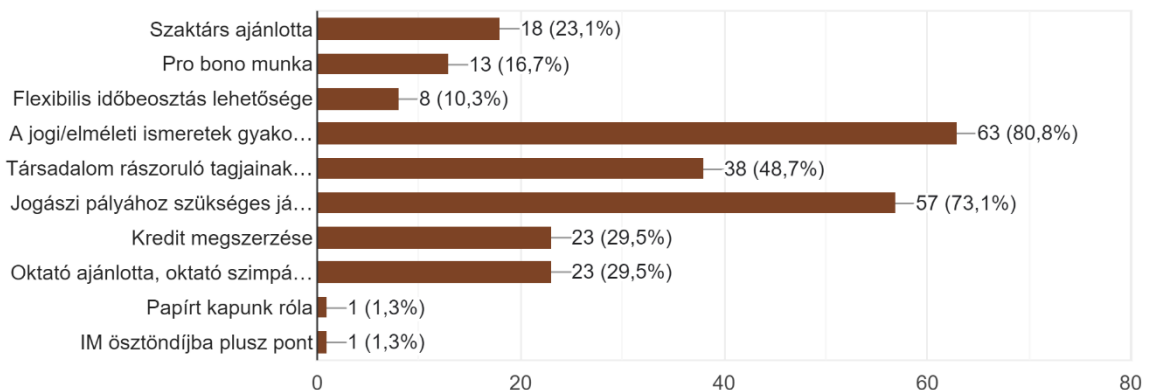
legfontosabbnak, milyen életstratégiával rendelkeznek, az alábbi eredmény született: i) sikeres szakmai karrier (97%), ii) átlagon felüli vagyon (68%), iii) „Summa cum laude” minősítésű diploma (53%). A kutatók, összevetve az eredményeket az 1996-ossal, arra a megállapításra jutottak, hogy az életstratégia vonatkozásában a prioritási sorrend megegyezik, míg a motiváció tekintetében tapasztalható némi eltérés. Habár az első két helyen megjelölt tényezők megegyeznek, de a szakma presztízse 1996-os eredményekhez képest jelentősen megnőtt. Mindezek jól példázzák, hogy a hallgatók hivatásuktól sikeres, eredményes életet várnak, sőt többségüknél meghatározó szereppel bír a megszerzett diploma minősítése is, amelynek oka lehet, hogy az egyes jogász hivatások betöltésénél pályázati feltételként határozzák meg az oklevél legjobb minősítését.

Ebben „versenyhelyzetben” szükséges a joghallgatók számára olyan kurzusokat biztosítani, amely jövőbeli céljaik elérését segítik. A jogklinika programok lehetőséget teremtenek egyes hivatások megismerésére, a diákok elméleti ismereteinek gyakorlati próbatételére. A továbbiakban kifejezetten a jogklinika kurzust választó diákok motivációját vizsgálom a korábban bemutatott empirikus kutatás eredményeinek tükrében.

A kérdőív első kérdése szabadon választható zárt kérdésként a diákok motivációs indítékait kutatta. A kérdés jellegéből adódóan a kitöltők több választ is bejelölhettek. A hallgatók közel 80%-a, (63 fő) azért jelentkezett a kurzusra, hogy a jogi, elméleti ismereteit gyakorlatban is kipróbálja, míg 73% (57 fő) a jogász pályához szükséges jártasságok (például ügyféllel való kommunikáció) elsajátítása érdekében. Harmadik helyen a jogklinika módszertan szociális célja mint motivációs tényező is megjelent, hiszen a kitöltők közel 49%-a (38 fő) azért (is) jelentkezett a kurzusra, hogy a társadalom rászoruló tagjainak (például szegénységben élők) segítséget nyújtson.

1. Miért jelentkezett a jogklinika kurzusra? Mi motiválta? Több válasz is megjelölhető!

78 válasz

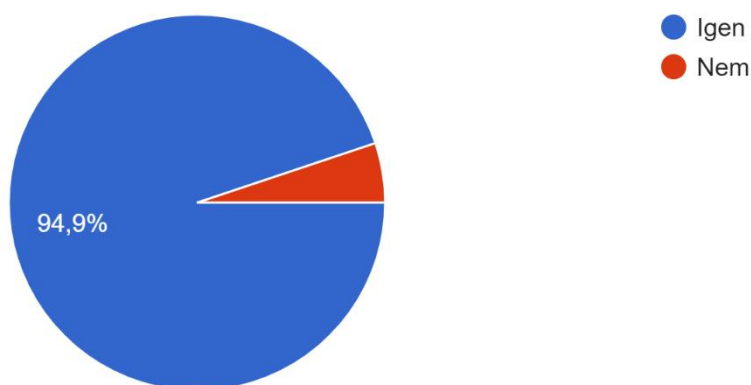

1. számú diagram: Joghallgatók joglikára jelentkezését befolyásoló tényezők

A válaszok (1.diagram) egyértelművé teszik, hogy a diákok elsődleges motivációja a korábban EMMI rendeletben, jelenleg az ITM által közzétett hivatalos kiadványban is előírt kompetenciák elsajátítása és fejlesztése, mivel ezen igényeik kielégítését a jogászképzésben domináló elméleti jellegű oktatás megnehezíti. A motivációhoz kapcsolódó kérdés, hogy kívánja-e a joglikai tevékenységét folytatni, amennyiben igen, vagy nem, miért. A válaszadók 44%-a mindenképpen szeretné folytatni, 43% nem, a többiek még nem döntötték el. A nemleges válaszadók 82%-a azzal indokolta választát, hogy i) nincs lehetősége többször felvenni a kurzust, illetve ii) már lediplomázott. Ez utóbbi válasz azért lehetséges, mert a kérdőívet olyanok is kitölthették, akik már diplomát szereztek. A fennmaradó 18% felének a kurzus nem teljesítette az elvárásait, míg a másik felének nincs ideje a programban részt venni. A joglikát folytatók motivációs tényezői i) további tanulás és kompetenciafejlesztés (91%), ii) pro bono munka iránti elköteleződés (38%), iii) jó munkaközösség (38%). A 100%-t meghaladó eredmény oka, hogy a válaszadók több indokot is megjelölhettek, hasonlóan az első kérdéshez. Annak érdekében, hogy megtudjam, vajon a kurzus mennyire elégítette ki a résztvevők elvárását, kérdésként tettem fel: ajánlja-e a kurzust hallgatótársainak, illetve nyitott kérdésként azt kértem, hogy

3. Ajánlja-e/ajánlaná-e másoknak is a kurzust?

78 válasz

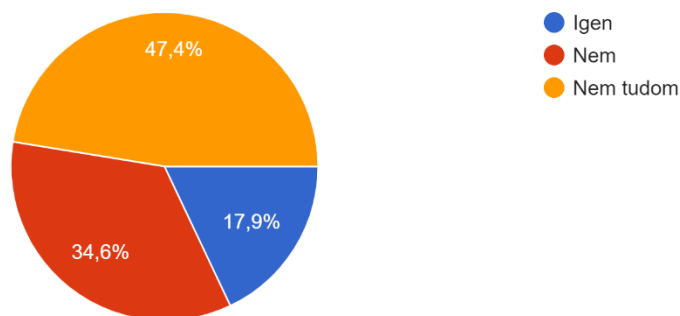
2. számú diagram: Jogklinika kurzus eredményessége

A kördiagram (2. diagram) is jól mutatja, hogy a diákok közel 95%-a ajánlja társainak a kurzus teljesítését. Válaszukat, ismételten, a joghallgatók a komplex gyakorlati ismeretek megszerzésével, a kapcsolatépítés lehetőségével, szociális érzékenyítéssel, az elméleti tudás gyakorlatban való próbatételével, a rugalmas időbeosztással, illetve egyes készségek kimondott fejlesztésével (problémamegoldó képesség, kommunikációs készség, önálló munkavégzés stb.) indokolták.

A kurzus hatékonyságát további kérdésekkel is mértem, melyek közül csupán kettőt emelnék ki. Érdeklődtem aziránt, hogy a jogklubán felmerülő ügyek sokszínűsége segíti-e más tantárgyak elsajátítását, továbbá, a jövőbeni munkahely- vagy karrierválasztásukat. 58 joghallgató (74%) szerint, segítette a kurzus a tanulmányaik teljesítését, hiszen a jogszabályok gyakorlati alkalmazásával értelmet nyert az elméleti tudásuk, valamint könnyebben megértették a jogterületek közötti összefüggéseket. A jövőbeni karrierválasztást illetően, a tantárgyak teljesítéséhez képest, kevésbé hatékony a program: 44 diáknak (56%) tudott segíteni a jogklubán folytatott munka, azáltal, hogy rájött mely jogterületek érdeklik, illetve olyan kapcsolatokra tettek szert, amelyeket a jövőben mindenképp kamatoztatni tudnak. Összességében megállapítható, hogy a jogklubika képzés, valamennyi karon elnyerte a kurzust teljesítők tetszését, így bár a módszertan fejlesztése indokolt, mégis eredményesnek mondható a kurzus.

A jogklinika jogász tanrendben betöltött szerepe kapcsán vizsgáltam, hogy a kitöltők oktatási intézményeiben van-e más olyan kurzus, amelyen a jogász pályaához szükséges gyakorlati jellegű képességeket, attitűdöket lehet megszerezni, fejleszteni. E kérdések szorosan kapcsolódnak a tradicionális, doktrinális oktatás dominanciájához, így közvetetten ezek által is mérhető volt, hogy a jogklinika programban való részvétel mennyire hiánypótló a fentebb említett jogi karokon. Ezen kérdések kapcsán hipotézisként állítottam fel, hogy amennyiben nincs, vagy a joghallgatók nem tudnak más gyakorlatorientált kurzusról, esetleg csupán szűk körben elérhetőek azok, akkor e tényező(k) növeli(k) a diákok jogklinikán való részvételi szándékát.

6. Az Ön oktatási intézményében a jogklinika kurzuson kívül van-e más olyan kurzus, amelyen a jogász pályaához szükséges egyes jártasságok (ügyf...a megoldása, stb.) elsajátíthatók, fejleszthetők?
78 válasz

3. számú diagram: Gyakorlatorientált kurzusok

A kitöltők (3. diagram) csupán 18%-a válaszolt igennel, vagyis tud olyan jogklinikán kívüli más kurzusról, amely gyakorlati jellegűnek tekinthető. Azok, akik igennel válaszoltak, megnevezhették e tantárgyakat, így felmerült a Szegeden működő Alma Mater mentor program, amely nem önálló kurzus, de mégis lehetőséget biztosít a diákoknak, hogy egy szaktekintély mellett fél éven át betekintést nyerjenek a munkájukba, karriertippeket kapjanak. Néhányan megnevezték a vitakurzust, alternatív konfliktuskezelési gyakorlatot, okiratszerkesztési és kommunikációs kurzust, illetve több karon polgári eljárásjog szeminárium keretében a hallgatók perszimuláció, illetve beadványszerkesztés során tehetik magukat próbára. Ugyanakkor, az „igen” opciót jelölők közül többen is kiemelték, hogy a jogklinikát találták a leggyakorlatibb jellegű kurzusnak, illetve több tantárgy keretében, például közigazgatási jog, kellene gyakorlati elemeket beépíteni. A válaszadók 47,4% nem tudta, hogy van-e ilyen kurzus az egyetemén, míg

34,6% biztos volt benne, hogy nincs más jogász pályaához szükséges jártasságot fejlesztő kurzus. A „nem tudom” választ jelölők kapcsán felmerül, hogy a joghallgatók nem tájékozódnak eléggé az elérhető kurzusokról, szakmai lehetőségekről, vagy az egyetemi kommunikáció nem megfelelő, esetleg mindkettő egyszerre. Bármely indok is áll a háttérben, könnyen kiküszöbölhető lenne, ha valamennyi egyetemen elsőéveseknek tartott általános tájékoztató előadás keretében ismertetnék ezen lehetőségeket, vagy Neptun üzenet formájában a tárgyfelvételi időszakban. E statisztika arról árulkodik, hogy a kitöltők 72%-a csak a jogklinika program keretében tudja ezen kompetenciáit fejleszteni, mivel nincs vagy nem ismernek más gyakorlatorientált kurzust az oktatási intézményükben. Amennyiben ezt az eredményt összevetjük a motivációs kérdésre adott válaszokkal, nevezetesen, hogy a diákok 80%-a jogi, elméleti ismereteik gyakorlati alkalmazása, míg 73% a jogász pályaához szükséges jártasság elsajátítása és fejlesztése érdekében jelentkezett a jogklinikára, igazoltnak tekinthetjük a hipotézist. Hiszen valóban motiváló a program gyakorlatiassága, különösen, ha azt nézzük, hogy a kitöltők csupán 18%-a tudott olyan tárgyról, amely tapasztalati tudást is átad, mindez pedig bizonyítja, hogy az elméleti oktatás továbbra is mennyire hangsúlyos a jogászképzésben, annak ellenére, hogy az ITM által közzétett hivatalos kiadványban meghatározott kompetenciák elsajátítása és fejlesztése doktrinális oktatás keretében elérhetetlen, vagy csak nagy nehézségek árán kivitelezhető. Tekintve, hogy a jogklinika tárgyak valamennyi megnevezett jogi karon fakultatív kurzusként működnek, amelynél az egy félévben résztvevő diákok száma korlátozott, így mindenképp érdemes megfontolni további gyakorlati, tapasztalati alapú tantárgyak bevezetését, vagy a jogklinika kurzus beemelését a kötelező tárgyak közé.

A továbbiakban a jogklinika módszertan két célját érintő kérdéseket elemzem összefüggéseikben. Az oktatási cél keretében a kurzus által elsajátítható jogász kompetenciákat, a szociális cél kapcsán pedig, a diákok egyes társadalmi csoportokat érintő igazságtalanságokra vonatkozó érzékenységet. Ez utóbbi témakör átvezet a joghallgatókat érintő másik empirikus kutatásomhoz, amely a pro bono tevékenységet, másrészt, a pro bono tevékenység iránti elköteleződést és motivációt vizsgálta. E kérdőívem, ellentétben a jogklinika kérdőívvel, amelyet csak azon karoknak küldtem meg, akiknél élő ügyfeles jogklinika program működik/működött, már az összes hazai jogi karnak továbbítottam, akik aktuális joghallgatóiknak elérhetővé tették. A kérdőíves kutatás eredményeit önálló alfejezetben ismertetem.

5.4. A jogklinika által fejlesztett jogász kompetenciák

A kérdőív második nagyobb egysége, a jogklinika által elsajátítható, fejleszthető, ITM által kiadott kiadványban is nevesített jogász kompetenciákkal foglalkozott. Valamennyi kompetenciához egy kérdéspáros tartozott, amelyek egyrészt, arra voltak kíváncsiak, hogy a jogklinika tapasztalatokat megelőzően rendelkezett-e a hallgató az adott készséggel, tudással, másrészt, hogy ez a készség vagy tudás a kurzusnak köszönhetően, meglátása szerint, fejlődött-e. A teljesség igénye nélkül mindössze a kérdőív néhány kérdését elemzem.

Az első tárgykör a *jogász etika* alapjainak ismerete. Az etikai normák kérdése az utóbbi időben jelentős változáson megy át. A jelenleg is tartó robbanásszerű innovációs fejlődés következtében, elegendő csak a mesterséges intelligencia széleskörű elterjedésére gondolni, a klasszikus etikai szabályok mellett, mint például az összeférhetetlenségi kérdések, megjelennek a technológiai fejlődésből eredő új etikai problémák, nevezetesen a személyes jogok elvesztésének veszélyérzete.⁵²⁷ Ennélfogva, a jelenlegi joghallgatókat a kor etikai kihívásaira is fel kell készíteni, hiszen a különböző algoritmusok, a mesterséges intelligencia fejlesztése, a jogot, és így a társadalmi kapcsolatokat is érinti. James R. Rest és kollégái egy négykomponensű modellt dolgoztak ki az etika oktatására. A valós erkölcsös viselkedés négy elhatárolható, mégis egymással szoros kapcsolatban álló elemét azonosították, amelyek a következők: i) morális érzékenység, ami az erkölcsi jellegű problémák azonosítását jelenti, ii) morális érvelés és döntéshozatal, amely az erkölcsileg védhető viselkedés meghatározása, iii) morális motiváció és elkötelezettség, ami az erkölcsileg helyes értékeknek megfelelő viselkedés elsőbbségét jelöli, végezetül, iv) morális kivitelezés alatt az esetleges akadályok ellenére való helyes viselkedést, a kitartást értik.⁵²⁸ A szakmai etika oktatásának kapcsán a tanítási folyamat kezdetén a szakmára vonatkozó szabályok és etikai kódexek ismeretére és annak alkalmazhatóságára (első elem fejlesztését jelenti), illetve az érvelési készségek fejlesztésére (második elem) kell a

⁵²⁷ NÉMETH Gabriella: Jogász etikai kihívások a technológiai fejlődés tükrében: az etika és jog innovációjának aktuális kérdései, *Jog, állam, politika* 12/1. szám 20. o. https://epa.oszk.hu/03000/03010/00017/pdf/EPA03010_jog_allam_politika_2020_01_019-036.pdf (utolsó megtekintés: 2022. 07. 04.)

⁵²⁸ ANDRÁSI Gábor: Szakmai etika oktatása jogászoknak: lehetséges célok, módszerek, amerikai és angol példák és értékelésük, *Állam- és Jogtudomány*, 2020, LXI. évfolyam, 3. szám, 3-32. o., 8. o., amely hivatkozik Muriel J. Bebeau, James R. Rest, Darcia Narvaez: Beyond the promise: a perspective on research in moral education, *Educational Researcher*, 1999, 4. szám, 22-25. o.

hangsúlyt helyezni.⁵²⁹ Ugyanakkor, az oktatás központi elemének a szakmaiság elsajátítását és a szakmai identitás kialakítását tekintik (harmadik elem).⁵³⁰ Végezetül, Rest és kollégái hangsúlyozzák, hogy az etikai oktatásnak túl kell lépnie a kódexeken és a társadalmi felelősségvállalást is erősíteni szükséges (negyedik elem), emiatt célszerűnek vélik más tárgyakba is etikai jellegű tananyag integrálását.⁵³¹ A kutatócsoport arra a megállapításra jutott, hogy a hallgatók szakmai identitását és képességeit elsődlegesen a jogklinikai kurzusok és szimulációs esetek alkalmazásával lehet fejleszteni, míg az értékelés kapcsán érdemjegy helyett egy oktatói szöveges értékelést tartanak hasznosnak.⁵³² Látható, hogy a szakmai etika oktatás kapcsán is felmerül a jogklinika mint alkalmazandó oktatási módszer.

Az ITM miniszteri kiadványa, a tudás és a képességek kategórián belül, megnevez több, jogász etikával összefüggő, elsajátítandó kompetenciát. Ilyen, hogy ismerje az általános, valamint a jogász szakmák etikai normáit, felismerje az etikai dilemmákat és az új morális kihívásokat, továbbá, érzékelje az etikai dilemmákat, és képes azok elemzésére, szintetizálására.⁵³³ A jogi etikával kapcsolatban a kérdőív két zárt kérdést tartalmazott. Egyrészt, hogy a kitöltő a jogklinika kurzust megelőzően tisztában volt-e a jogász etika szabályaival, másrészt, hogy ez a tudása fejlődött-e a jogklinika tapasztalatainak köszönhetően.

⁵²⁹ ANDRÁSI 2020, 9. o.

⁵³⁰ ANDRÁSI 2020, 9. o., amely hivatkozik Muriel J. Bebeau, Verna E. Monson: Guided by theory, grounded in evidence: a way forward for professional ethics education, in: Larry P. Nucci, Darcia Nerveaz (ed.): Handbook of moral and character education, Abingdon-on-Thames: Routledge, 2008, 567. o.

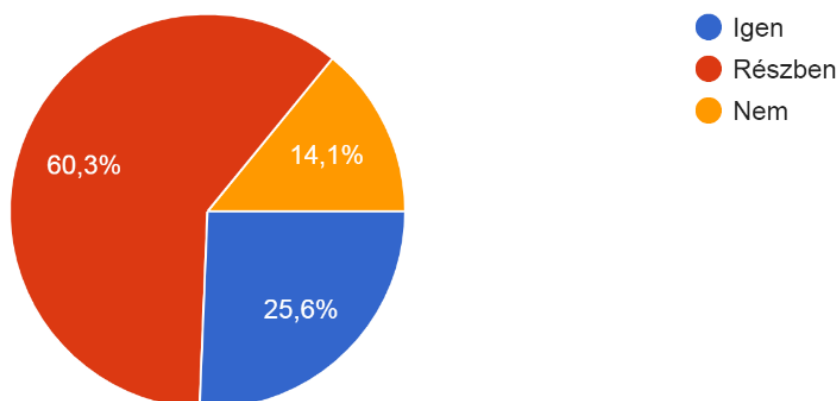
⁵³¹ ANDRÁSI 2020, 9. o., amely hivatkozik Muriel J. Bebeau, Verna E. Monson: Guided by theory, grounded in evidence: a way forward for professional ethics education, in: Larry P. Nucci, Darcia Nerveaz (ed.): Handbook of moral and character education, Abingdon-on-Thames: Routledge, 2008, 576. o.

⁵³² ANDRÁSI 2020, 9-10. o.

⁵³³ ITM KKK kiadvány 1478-1479 o.

7. A jogklinika kurzust megelőzően ismerte-e a jogászi etika alapjait?

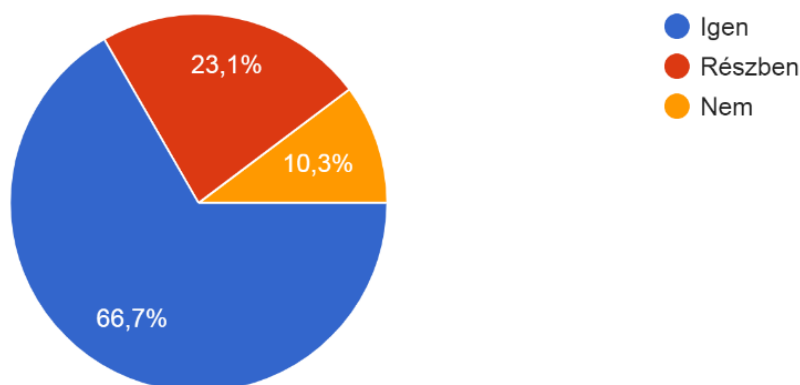
78 válasz

4. számú diagram: Jogklinikát megelőzően a diákok jogászi etikai ismeretei

8. A kurzusnak köszönhetően erősödött-e a jogászi etikája?

78 válasz

5. számú diagram: Jogklinikát követően a diákok jogászi etikai ismeretei

A kitöltők (4.diagram) közel 14%-a (11 fő) egyáltalán nem ismerte a jogklinikát megelőzően a jogászi etika szabályait, ami indokolható azzal, hogy már másodévesek is felveheti a kurzust, és a legtöbb jogi karon az első évben leginkább alapozó, bevezető tárgyakat oktatnak, a szakmai jellegű órák a második évtől jelennek meg a tantervben. Habár a válaszadók 86%-a már a programot megelőzően ismerte a jogászi etika egyes normáit, mégis közel 90% szerint (5.diagram) fejlődött vagy részben fejlődött ezen tudásuk a jogklinika tapasztalataiknak köszönhetően. Ennek oka lehet, hogy maga a szabályok ismerete sok esetben kevésnek bizonyul, amikor szembesül valaki egy etikai dilemmával. Hiszen gyakran rendkívül vékony a határ az etikus és etikátlan magatartás között, elegendő

csak a bizalmas adatkezelésre gondolni. Előfordulhat olyan eset is, amikor a jogklinika-hoz fordul az ellenérdekű fél is, ilyenkor a diákoknak tudniuk kell, miként kezeljék a felek közötti összeférhetetlenségi helyzetet. Másrészt, éppen a korábban említett innovációs fejlődés eredményezhet olyan etikai problémákat, amelyekkel a mentorok is a jogklinika-ügyek kapcsán találkoztak először, így ezeket korábbi szemináriumaik során még nem tudták oktatni.

A *problémamegoldó készség* kapcsán, hasonló kérdéspárra kellett a kitöltőknek válaszolniuk, kiegészítve egy nyitott kérdéssel, amelyben a válaszuk indokolását kértem. A problémamegoldó készség mint jogász kompetencia, a KKK-ek több elemében is visszatérően megjelenik. A képességeken belül a kiadvány előírja, hogy a jogot végző hallgató képes a társadalmi és jogi problémákat felismerni, és hajlandó azok megoldásait keresni, képes különböző jogi megoldások megtalálására, a következmények számbavételére, alternatívák mérlegelésére; az attitűd kapcsán megjelenik, hogy nyitott ismeretlen problémákra megoldást keresni.⁵³⁴ A kérdőív első kérdése kapcsán azt kívántam feltérképezni, hogy a hallgatók, saját bevallásuk szerint, jó problémamegoldó készséggel rendelkeztek-e a jogklinikai kurzust megelőzően, majd arra, hogy ez mennyiben fejlődött a jogklinika programban való részvételüknek köszönhetően. Az első kérdésre a diákok majdnem 63%-a (49 fő) válaszolta, hogy a kurzus előtt fejlett, míg 34,6% szerint részben fejlett volt e készségük, és mindössze 2,6% (2 fő) nyilatkozott úgy, hogy nem rendelkezett ilyen készséggel (ez a hallgatói önértékelésre is rámutat). A második kérdést illetően, a diákok közel 68%-nak (53 fő) fejlődött a részvétellel, míg 24,4% (19 fő) részben fejlődött, és csak a maradék 7,7% szerint (6 fő) nem fejlődött e készségük. Összevetve a két kérdésre adott választ, láthatjuk, hogy a kitöltők közel 92%-nak, saját bevallása szerint, valamilyen mértékben fejlődött a problémamegoldó készsége. Felmerülhet a kérdés: ha a diákok közel 63%-nak már a jogklinika kurzust megelőzően is fejlett problémamegoldó képessége volt, akkor a diákok 68% miért gondolta mégis úgy, hogy a jogklinikai tapasztalatai alapján e képessége egy magasabb fokra lépett. Ennek lehetséges magyarázata, hogy a problémamegoldó készség számos tényezőből áll, így a probléma azonosításából és elemzéséből, alternatív megoldási stratégiák kidolgozásából, „akcióterv” kimunkálásából és végrehajtásából, illetve az „akcióterv” módosítására való készenlétből, amennyiben új információ vagy ötlet merül fel.⁵³⁵ Tehát előfordulhat, hogy a fentebbi tényezők közül a

⁵³⁴ ITM KKK kiadvány 1478-1480. o.

⁵³⁵ ZOLL, NAMYSŁOWSKA-GABRYSIĄK 2005, 186-208. o., 192.o, amely hivatkozik a MacCrate Report 138. o.

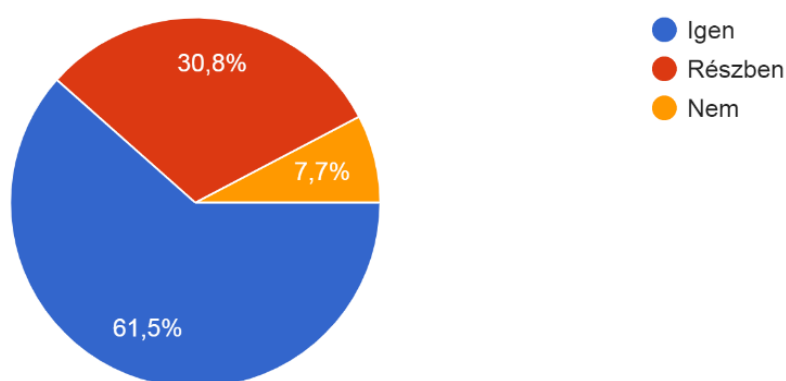
kitöltők az ügyfelekkel való együttműködés során tapasztalták meg, milyen az, ha az eljárásuk során új, eddig ismeretlen tény merül fel, ami merőben megváltoztatja a korábbi terveiket, amely részükről gyors adaptációt igényel. A kérdéshez kapcsolódó indokolásban egyesek kifejtették, hogy megtanultak egy problémát különböző szempontból is megvizsgálni, így több alternatív megoldást is ki tudtak dolgozni az ügyfelüknek. Mások a problémamegoldó készségük fejlődése kapcsán kiemelték, hogy bár jónak gondolták e készségüket, ám éppen a jogklinikus ügyeik során jöttek rá, hogy a jogi problémák teljesen más szemléletet követelnek meg, és precízebben, célirányosabban kell egy-egy ügyet kezelni. Visszatérő indokként jelent meg, hogy bár elméleti ügyekben „könnyű döntést hozni”, ugyanakkor élő ügyfelek valós ügyeiben érzik a tanácsaik súlyát, hiszen súlyos következményei lehetnek egy elhamarkodott, nem átgondolt döntésnek. Néhány hallgatói vélemény: *„[ú]gy éreztem, hogy valóban függ a munkámtól az ügyfél élete, életszínvonala. Emiatt a felelősség érzés miatt jobban tudtam teljesíteni, az összefüggéseket a joganyagok közt észrevenni és alkalmazni.”* *„Mivel rá voltam kényszerítve egy életközeli probléma megoldására, motiváltabban álltam hozzá az esetekhez, és hétről hétre könnyebben láttam át a problémákat.”* A problémamegoldó készség szoros összefüggésben áll a lényeglátás képességével, többen kiemelték, hogy egy-egy ügy kapcsán nehéz volt „rátalálni” a jogilag releváns problémára.

A jogász kompetenciát érintő blokkon belül, a harmadik tárgykör a *szakmai kommunikációs készség*, amellyel több kérdés is foglalkozott. A kitöltő szakmai kommunikációs készsége kapcsán a jogklinika kurzust megelőző kérdést kettébontottam. Fel kívántam mérni, hogy a programot megelőzően milyen mértékben okozott nehézséget a joghallgatónak laikus személyekkel jogi kérdésekről beszélgetni, illetve mennyiben tér ez el, ha szaktársakkal, végzett jogászokkal folytat ilyen témákban diskurzust. Míg jogi végzettséggel nem rendelkezőkkel folytatott kommunikáció kapcsán a válaszadók közel 60%-ának okozott valamilyen mértékben nehézséget jogi témákról beszélgetni, addig jogban jártas személyek esetén ez a szám 54%-ra csökkent. Jóllehet, az eltérés viszonylag kevés (6%), ugyanakkor mégis jelzi, hogy laikusokkal nagyobb nehézséget okoz szakmai, jogi kérdésekben diskurzust folytatni. Meglátásom szerint, ennek oka, amely a hallgatói indokolásnál is visszaköszön, a közérthető, egyszerű, szakzsargon kerülő kommunikáció nehézségében rejlik. Mivel a szakmai kommunikáció a szóbeli és írásbeli kommunikációt is magában foglalja, így hasonlóan a korábban bemutatott problémamegoldó készséghez, a kiadványban rögzített számos kompetencia kapcsán megjelenik. A kimeneti követelményekről szóló kiadvány előírja, többek között, hogy a végzett jogász rendelkezik:

i) a jogi, jogászi írás sajátos elemeivel, a jogi dokumentumok szerkesztésének szabályaival és technikáival; ii) biztosan kezeli a szakjogi terminológiákat, rendelkezik tudományos, közéleti, szakmai íráskészséggel; iii) képes jogi, társadalmi kérdésekben saját vélemény kifejtésére, mások véleményének elfogadására, képes az érvek logikus, világos kifejtésére, közvetítésére, a meggyőzési eszközök használatára; iv) képes a jogi terminológia világos és szakszerű használatára és bonyolult jogi kérdések érthető megfogalmazására.⁵³⁶ A szakmai kommunikációs készség jogklinika általi fejlődésével külön kérdés foglalkozott.

11. A kurzusnak köszönhetően fejlődött-e a szakmai kommunikációs készsége

78 válasz

6. számú diagram: Jogklinikás hallgatók szakmai kommunikációs készségének fejlődése

A válaszadók (6.diagram) közül 92% (72 fő) vélte úgy, hogy fejlődött vagy részben fejlődött e készsége. A diagramon látható kérdéshez kapcsolódott egy nyitott kérdés, amelyben a hallgatók válaszainak indokolását kértem. Az indokok között felmerült a jogi szaknyelv használata, a jogi terminusok laikus személyeknek történő érthető és világos magyarázata, illetve a magabiztosság fejlődése is, mivel könnyebben tudnak a diákok akár szakmabeli, akár hétköznapi emberrel kommunikációt kezdeményezni, végül, a beadványok készítésével az írott kommunikáció is fejlődött. E válaszok közül érdemes néhányat röviden indokolni.

A szakmai kommunikáció során, elsődleges kérdés, hogy kihez szólunk, hiszen szakmabeliekkel a jogi szakzsargon használata természetes, ugyanakkor, az átlagember számára nehézséget okozhat egy-egy szakkifejezés megértése. A jogi szaknyelv

⁵³⁶ ITM KKK kiadvány 1478-1480. o.

közérthetőségével több kutatás is foglalkozik.⁵³⁷ Vinnai Edina tanulmányában a *terminus technikusok* értelmezésén túl, laikusok számára nehézségként emeli ki a jogi nyelvben gyakran előforduló funkciógés szerkezetek, az alárendelő szóösszetételek, illetve hosszú, többszörösen összetett mondatok alkalmazását.⁵³⁸ A joghallgatónak tudnia kell a jogot nem ismerő ügyfelének oly mértékben elmagyarázni, példának okáért, az ügyfél egy hivatalos dokumentumát, hogy az érthető, ugyanakkor szakszerű is legyen. E feladat sokszor több évtizedes tapasztalattal rendelkező jogászoknak is nehéz, nemhogy olyanoknak, akik maguk is most ismerkednek a jogi szaknyelvvvel. A szakmai kommunikációt illetően, a legtöbb jogklinika kurzus már a bevezető, elméleti képzésébe beépít helyzetgyakorlatokat, amelynek keretében a diákok tét nélkül gyakorolhatják, miként kell az ügyfelekkel kommunikálni, miközben a jogklinika oktatók instrukciókkal látják el őket. Az ELTE ÁJK munkatársai a Jogklinika kézikönyvben javasolják, hogy a kommunikációs képzéshez kapcsolódóan tartsanak a jogklinikák konzultációs és szupervíziós lehetőségeket, amelyek keretében mód nyílna a tapasztalatok fényében a hallgatók kommunikációját közösen megvitatni, annak érdekében, hogy a helyes minták rögzüljenek.⁵³⁹ A szupervízió pedig az esetlegesen felmerülő negatív érzések (düh, szorongás) feldolgozását támogathatják. E javaslatot követendőnek vélem a hazai jogklinikák számára, hiszen a hallgatók egymás tapasztalataiból, jó- és rossz gyakorlataikból egyaránt tanulni tudnak. A szakmai kommunikáció magában foglalja a szóbeli és írásbeli kommunikációt jogászokkal, közintézményekkel, illetve jogi végzettséggel nem rendelkezőkkel. A hallgatóknak minden esetben tudniuk kell a kommunikációjukat a partnerhez igazítani. Így amennyiben nem jogász ügyfélnek adnak tanácsot, közérthetően, a jogi szakzsargon nélkül kell megfelelő és érthető magyarázatot adni.

A *jogi dokumentumok szerkesztésével* kapcsolatban hasonlóan egy kérdéspárra kellett a hallgatónak válaszolniuk. Habár közvetve kapcsolódik az írásbeli kommunikációs készséghez, mégis az egyes jogi dokumentumok sajátos, egyedi elemei (a fellebbezés, a kereset, a közigazgatási határozat, vagy egyes szerződések felépítése eltérő) miatt úgy véltem, külön is érdemes vizsgálni a joghallgatók tudását. Az ITM kiadvány a tudás elemén belül kiemeli, hogy a hallgató rendelkezik iratkezelési, szerkesztési ismeretekkel,

⁵³⁷ Lásd például Miskolci Egyetem 20 éves jog és nyelv területén folytatott kutatása, amelynek eredményeit publikálta VINNAI Edina: *Harc a szavakért – közérthetőség a jogban*, Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények 2017. 12. évfolyam, 1. szám, 42- 53. o.

⁵³⁸ VINNAI Edina: *Hogyan írjunk érthetően? Kilendülés a jogi szaknyelv komfortzónájából*, Magyar Jogi Nyelv, 2018. 1. szám, 13-18. o., 14 o.

⁵³⁹ ASBÓTH ÉS MÁSOK, 62. o.

tisztában van a jogászi írás sajátos elemeivel, a jogi dokumentumok szerkesztésének szabályaival és technikáival.⁵⁴⁰ Meglátásom szerint, e kompetencia kapcsán is jelentős eredményeket ért el a jogklinika módszertan. A jogklinikát megelőzően a válaszadók közel fele (47,4%) egyáltalán nem, míg megközelítőleg 40% pusztán részben volt képes különböző jogi dokumentumok megírására, szerkesztésére. Míg a program elvégzését követően, a kitöltők 80%-a vélte úgy, hogy sikerült, akár részlegesen is, elsajátítani e tudást.

A *lényeglátás és tényfeltárás* kapcsán a diákok közel 86%-a (67 fő) vélte úgy, hogy fejlődött a jogklinika tapasztalatának köszönhetően. Az ügyfelek gyakran nem mondják el az ügy minden részletét, vagy éppen felesleges, az ügy szempontjából irreleváns adatokat is közölnek a hallgatókkal. A tanulók feladata a hiányos információk kiegészítése a releváns tények megtalálásával. A kérdéshez egy nyitott kérdés is kapcsolódott, így a kitöltők megindokolhatták válaszukat. Sokan kiemelték, hogy megtanultak tényvázlatot készíteni, így „*kiszűrni a panaszok közül a hasznos tényeket*”, valamint irányítani a beszélgetést, hogy olyan kérdésekre is választ kapjanak, amelyek később, a megoldás kidolgozásánál hasznosak lehetnek. A tényfeltárás összetett folyamat, amely magában foglalja a tények feltárását, rendszerezését, illetve értékelését is. E képességek az ügyek mellett, a joganyag lényegének kiemelését és összefoglalását is érintik. A kimeneti követelményeket összegző kiadvány a képességek kapcsán külön nevesíti, hogy a jogász képes nagyobb mennyiségű és bonyolultságú joganyag feldolgozására, szelektálására, a lényeg kiemelésére és összefoglalására, illetve felismeri a jogilag releváns információkat.⁵⁴¹ Egy jogesetgyűjteményben lévő ügy órai megoldása, vagy éppen egy bírói döntés elemzése is nagy segítség e képesség fejlesztése kapcsán, ugyanakkor hiányzik belőlük az emberi tényező, amely sokszor, a kitöltők elmondása szerint, nehezítő körülmény. Szoros összefüggésben áll a fentebb kifejtett három készség (problémamegoldás, szakmai kommunikáció és lényeglátás), hiszen ahhoz, hogy az ügyfél által elmondottakból a hallgató „kiszűrje” a jogilag releváns információkat, nemcsak a lényeglátó képessége, hanem a kommunikációja is fejlődik a megfelelő, irányított kérdések feltételével.

Mindez átvezet a *jogászi gondolkodásmódhoz*, ami a szakmabelieket megosztó témakör. Egyesek a jogra mint tudományra tekintenek, s mint ilyen, a jogászképzésben

⁵⁴⁰ ITM KKK kiadvány 1478 o.

⁵⁴¹ ITM KKK kiadvány 1480. o.

elképzelhetetlennek tartják a gyakorlati ismeretek beépítését. Mások szerint a jog gyakorlati hivatás, ezért, ha az oktatás csak a doktrínákra fókuszál, a hivatás követelményeihez nehezen alkalmazkodó jogászok végzik el az egyetemet. E gondolatot a dolgozat korábbi, történeti fejezetében már részletesen kifejtettem. Nagy Zsolt szerint „*a jog nemcsak tudatban van jelen, hanem egyben tevékenység is, s ezzel a kijelentéssel egyben elhalványul a gyakorlati szakemberek és a teoretikusok közti megkülönböztetés is. [...] Így fontos lenne a jogásképzésben a szűken vett szakmai ismeretek mellett a jog valódi működésének feltárására is figyelmet fordítani.*”⁵⁴² Régóta foglalkoztatja a szakmát, az integrált oktatás kérdése, amelynél az elmélet és a gyakorlat együtt van jelen, miközben a tárgyak közötti átjárhatóság is biztosított. Nagy Zsolt szerint, a „silószerűen” elhatárolt tárgyak azt a benyomást keltik, hogy a jogágak között nincs összefüggés, holott a praxis épp az ellenkezőjét bizonyítja.⁵⁴³ A korábban már hivatkozott német tudományos tanács állásfoglalása szerint, a jogásképzésben nagyobb szerepet kellene biztosítani a jogászai gondolkodást általánosan megalapozó tárgyaknak, emiatt olyan kurzusokra van szükség, amelyek a szabályok kontextusára is figyelemmel vannak, miközben a módszertani ismereteket is fejlesztik.⁵⁴⁴ Oktatásmódszertani szempontból a jogklinikák és a társoktatás (Co-Teaching)⁵⁴⁵ szerepére hívják fel a figyelmet. A szakmai álláspontok különbözősége miatt, a kutatásomban arra is kerestem a választ: a diákok szerint azáltal, hogy tanácsadásaik során alkalmazták a korábban megszerzett elméleti ismereteiket, fejlődött-e a jogászai gondolkodásmódjuk. A kérdőívet kitöltők több, mint 92%-a vélte úgy, hogy fejlődött, mivel sokszor komplex ügyekben, több jogterületet érintve kellett tanácsot adniuk, miközben számos jogászai készségüket is próbára tették. A jogászai gondolkodás mint kompetencia önállóan nem szerepel az ITM KKK-et szabályozó kiadványában, ugyanakkor, a jogász szak valamennyi szakmai kompetencia eleménél nélkülözhetetlen. Annak bizonyítására, hogy a teljes szakmai kompetenciát áthatja, mind a négy kategóriából kiemelek egy-egy nevesített készséget: i) a tudáson belül: ismeri a különböző jogágak főbb jogforrásait, speciális szabályozási és működési logikáit; ii) a képességeknél: képes a jogági szabályozások logikáinak önálló és kritikus használatára; iii) attitűdnél: hajlandó nem jogi szempontrendszer bevonására, alkalmazására; iv) autonómia és felelősség:

⁵⁴² NAGY 2012, 149-150. o.

⁵⁴³ NAGY 2012, 151. o.

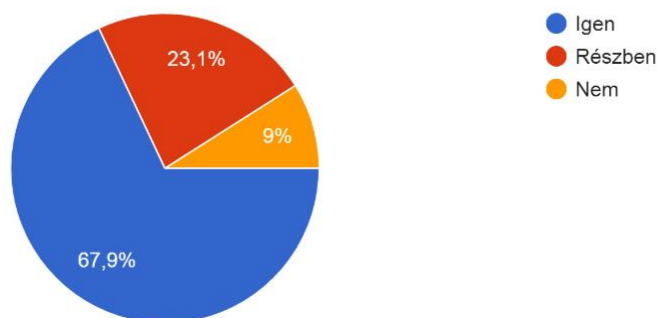
⁵⁴⁴ SÓLYOM 2014, 59. o.

⁵⁴⁵ Társoktatás alatt azt a modellt értjük, amikor két oktató vesz részt a tárgy oktatásában, ennek következtében többféle nézőpont is megjelenik az oktatás során.

vállalja az önálló kezdeményezéseket a jogrendszer befolyásolására, és ezekkel kapcsolatban vállalja a felelősséget.⁵⁴⁶

Végül, a jogklinika módszertan oktatási céljához kapcsolódó kompetenciák közül a *szakmai felelősségvállalással* foglalkoztam. A kérdés arra irányult, hogy a kitöltő meglátása szerint e képessége fejlődött-e.

24. A jogklinikán folytatott munkájának köszönhetően fejlődött-e a szakmai felelősségvállalása?
78 válasz

7. számú diagram: Jogklinikás hallgatók szakmai felelősségvállalása

Mindössze a hallgatók 9%-a (7 fő) vélte úgy, hogy egyáltalán nem fejlődött e készsége (7.diagram). A szakmai felelősség kapcsán a válaszadók többsége azt emelte ki: most szembesültek igazán azzal, hogy az ügyfelek mennyire megbíznak bennük és a tanácsaikban, ezáltal mekkora hatással vannak mások életére. Azzal, hogy az ügyfelek többségének a jogklinika az egyetlen vagy éppen utolsó hely, ahova fordulhatnak, a diákok úgy érezték, hogy a lehető legjobban kell eljárniuk az ügyekben, pótolva ezzel több éves/évtizedes tapasztalattal bíró ügyvédek munkáját. Mások a pro bono munka fontosságát hangsúlyozták, sőt egyesek külön kiemelték, hogy gyakorló jogásként a szakmai munkájukba mindenképp beépítik az ingyenes jogi segítségnyújtást. Néhány hallgatói válasz: „[n]agyon megtetszett a pro bono tevékenység, mert ennek keretén belül úgy tehetem szebbé valakinek az életét, hogy közben szakmailag fejlődök, ezért leendő kollégáimat is ösztönözni fogom pro bono tevékenység vállalására.” „Rájöttem, hogy a jogász munka eredménye, milyen hatással is lehet az ember életére.”

A fentebbi diagramok és statisztikai adatok megerősítik a hipotézist, miszerint a jogklinika kurzus az egyes jogász kompetenciák elsajátítását és fejlesztését egyértelműen segíti.

⁵⁴⁶ ITM KKK kiadvány 1477-1480. o.

Vannak olyan kompetenciák, amely a válaszadók bevallása szerint már a jogklinika tapasztalataik előtt is fejlettek voltak, például a problémamegoldás, mégis valós, jogi környezetben e képességük tovább fejlődött. Míg a szakmai felelősségvállalás kapcsán a diákok 91%-a gondolta úgy, hogy nagy hatást gyakorolt e kompetenciájukra a jogklinikán végzett munka. Bár az ITM hivatalos kiadványa a kompetenciákat négy külön csoportba sorolja, a kitöltők válaszai alapján ezek a halmazok sokszor metszik egymást. A szakmai felelősségvállalásnál többen is megemlítették a pro bono munka iránti elköteleződés fontosságát, holott a jogalkotók az önkéntes jogsegélyt az attitűdük között nevesítik. Mindez jól példázza, hogy nem lehet mereven elválasztani az egyes kompetenciákat, ezért nehéz az egyes képességeket, tudást, attitűdöt egymástól függetlenül értékelni. Hiszen azáltal, hogy a diákok élő ügyfelek, valós ügyeiben nyújtanak segítséget, a jogi probléma feltárásához, és az ügy szempontjából releváns tények megismeréséhez megfelelő kommunikációs és lényeglátási képességgel kell rendelkezniük az ügyféllel való találkozás alkalmával. Ahhoz, hogy a problémamegoldó képességüket a gyakorlatban alkalmazzák, olyan szinten kell ismerniük a tényeket és az ügy adatait, amely lehetővé teszi alternatív megoldási javaslatok kidolgozását és egy „akcióterv” kimunkálását. Továbbá, a diákoktól elvárt az empatikus, ugyanakkor magabiztos viselkedés. Például, nem sürgetheti az ügyfelét a történetének elmesélése közben, csak azért, mert programja van, azonban időnként irányítania kell a beszélgetést, mert olyan történéseket is elmesélnek az ügyfelek, amely az ügy szempontjából irreleváns. E kompetenciák a gyakorlatban egymást kiegészítve, egymást felerősítve jelennek meg. Egy szeminárium keretében végzett jogesetmegoldás, vagy *moot court* kurzus jogászképzésben való szerepe vitathatatlan, viszont a szimulált esetekből hiányzik a spontaneitás, a tét és az emberi tényező. A kitöltők számos nyitott kérdés kapcsán kifejtették, hogy rugalmasnak kell lenniük, előfordult, hogy az ügyfél a második megbeszélte találkozón nem jelent meg, vagy éppen olyan dokumentumokat hozott magával, amely az eddigi munkájukat „megsemmisítette”.

Végezetül, a kutatás jogklinika módszertan *szociális célját* érintő kérdéseinek elemzése. A jogklinika szociális céljának megvalósulásával a diákok és mentoraik a társadalom marginalizált, alulreprezentált csoportjainak biztosítanak jogi szolgáltatást. A disszertáció a jogklinika módszertan céljaival külön alfejezetben foglalkozik, így ennek részletes elemzésétől jelen fejezetben eltekintek. A témakörhöz kapcsolódóan, a korábbiakhoz hasonló kérdéspárokat tettem fel. Először arra kerestem a választ a kutatás során, hogy a kitöltő a jogklinikán végzett munkáját megelőzően mennyire figyelt fel az egyes társadalmi csoportokat érintő igazságtalanságokra, majd arra, hogy a programban

való részvételének hatására változott-e a társadalmi egyenlőtlenségekre, igazságtalanságokra vonatkozó érzékenysége. E kérdéskör az ITM miniszter hivatalos kiadványában meghatározott, több, az attitűdök között feltüntetett jogász kompetenciát is érint, nevezetesen i) érzékeny a szakmai, társadalmi problémákra; ii) kritikusan viszonyul azokhoz a jelenségekhez, amelyek nem egyeztethetők össze a jogállami és demokratikus értékekkel; iii) elutasítja az emberi jogokat kétségbe vonó jelenségeket; iv) elkötelezett az egyenlő bánásmód elve és gyakorlata mellett.⁵⁴⁷ Míg mindössze a válaszadók 5%-a nem észlelte korábban az egyes csoportokat érintő egyenlőtlenségeket, addig 72%-uk érzékenysége változott, annak ellenére, hogy a jogklinika előtt is észlelték már ezeket az igazságtalanságokat, egyenlőtlenségeket. Az értekezésben már bemutatott hazai, élő ügyfeles jogklinikák nagyrészt egy-egy kirekesztett társadalmi csoport (például fogyatékkal élők, kisebbséghez tartozók, mélyszegénységben élők, külföldi állampolgárságúak) ügyeivel foglalkoznak, így a diákok az őket érintő mindennapi nehézségekbe, mint munkavállalás, lakhatás, diszkrimináció stb. kaptak betekintés. Mindez pedig az empátikus készségüket is érintette.

A kérdőívet kitöltők kevesebb, mint 12%-a vélte úgy, hogy az empátikus képessége egyáltalán nem fejlődött a programban való részvétellel. Az egyik hallgató szerint „*olyan élethelyzetekbe láthattam bele, amelyekbe előtte nem, és megértettem, milyen kevésen múlik, hogy a jogklinika asztalnak ki melyik felén ülhet.*” Mindez pedig átvezet a pro bono tevékenység fontosságához. Egy demokratikus társadalomban a jog és a demokrácia megköveteli az *emberek joghoz jutását*. Ugyanakkor, sokan nem engedhetik meg magunknak, hogy ügyvédet bízzanak meg. Habár a legtöbb állam biztosít ingyenes jogi segítségnyújtást, a jogszabályok által meghatározott szigorú feltételek sok embert kizárnak az igénylők sorából. A jogklinika, illetve a jogászok által végzett pro bono tevékenység segíthet ezt az űrt kitölteni. Annak ellenére, hogy jelen alfejezetben külön-külön foglalkoztam a jogklinika céljainak gyakorlati megvalósulásával, a két cél között nem hierarchikus, hanem komplementer jellegű a kapcsolat, mindkettő ugyanolyan jelentőséggel bír, egymást kiegészítik, melyet a fentebb részleteiben bemutatott empirikus kutatás is alátámaszt. E célokhoz kapcsolódó jogász kompetenciák a jogklinika munka során együttesen, egymást erősítve fejlődnek. A jogklinika programok intézményes bevezetése hozzájárul a társadalmi szolidaritás növeléséhez, míg a diákokat „*valódi*

⁵⁴⁷ ITM KKK kiadvány 1480-1481. o.

tapasztalatokhoz segíti hozzá a legkevésbé privilegizált társadalmi csoportok vonatkozásában.”⁵⁴⁸

A továbbiakban a joghallgatók pro bono munkájával foglalkozom. Az ITM miniszteri kiadvány, szintén az attitűdök között, többször nevesíti a köz érdekében végzett tevékenységet mint jogász kompetenciát, illetve a jogklinika kérdőív nyitott kérdései kapcsán a diákok részéről rendszeresen visszatérő indokolás volt a pro bono tevékenység, így elengedhetetlen erről külön alfejezetben értekezni.

5.5. A joghallgatók által végzett pro bono tevékenység típusai, motiváció

Számos hazai és nemzetközi kutatás foglalkozik az önkéntes tevékenység kérdéskörével.⁵⁴⁹ Egyes kutatók a témát a felsőoktatásra szűkítve, a diákok pro bono tevékenysége mögött megbúvó motivációs okokat, az általuk végzett önkéntes tevékenység típusait vizsgálják.⁵⁵⁰ Az önkéntesség fogalmára, hasonlóan a jogklinika módszertanhoz, nincs általánosan elfogadott definíció. Csupán közös elemei vannak az eltérő meghatározásoknak. A megegyező fogalmi elemek az alábbiak: i) a tevékenység önkéntes, szabad akaratból történő végzése; ii) az önkéntes tevékenységet végző személy ellenszolgáltatást nem kap, ez viszont nem zárja ki az esetleges kiadásainak (például utazási költségek) megtérítését; iii) a tevékenység a társadalom, egy csoport vagy egy konkrét személy javát szolgálja.

Típusait tekintve beszélhetünk formális és informális önkéntességről. Míg az előbbi szervezethez kapcsolódó, addig az utóbbi szervezeten kívüli, például, amikor valaki a

⁵⁴⁸ ASBÓTHI ÉS MÁSONK, 28. o.

⁵⁴⁹ CZIKE Klára, KUTI Éva: Önkéntesség, jótékonyág, társadalmi integráció, Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány, Budapest 2006; PERPÉK Éva: Formal and Informal Volunteering in Hungary, Similarities and Differences, Corvinus Journal of Sociology and Social Policy 2012. 3. szám 59-80. o.; Paul DEKKER, Loek HALMAN: The Values of Volunteering, Cross-Cultural Perspectives, Springer-Science+Business Media, LLC, 2003; Femida HANDY, Ram A. CNAAN, Jeffrey L. BRUDNEY, Ugo ASCOLI, Lucas C. M. P. MEIJS, Shree RANADE: Public Perception of "Who is a Volunteer": An Examination of the Net-Cost Approach from a Cross-Cultural Perspective, International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, 2000, Volume 11., No. 1., 45-65. o. stb.

⁵⁵⁰ BOCSI Veronika, FÉNYES Hajnalka, MARKOS Valéria: Motives of volunteering and values of work among higher education students, Citizenship, Social and Economics Education 2017, Volume 16., No. 2., 117-131. o.; MARKOS Valéria: A felsőoktatási hallgatók önkéntességtípusai, Educatio, 2017, 26. 1. szám 113-120. o.; BÉLA-CSOVCSICS Andrea, KÉRI Anita: Különbségek és hasonlóságok a magyar és külföldi felsőoktatásban tanuló hallgatók önkéntes tevékenysége és motivációja között, in: Tükröződés, társtudományok, trendek, fogyasztás. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar (PTE KTK), Pécs, pp. 573-583. (2017); Femida HANDY, Ram A. CNAAN, Lesley HUSTINX, Chulhee KANG, Jeffrey L. BRUDNEY, Debbie HASKI-LEVENTHAL, Kirsten HOLMES, Lucas C. P. M. MEIJS, Anne Birgitta PESSI, Bhagyashree RANADE, Naoto YAMAUCHI and Sinisa ZRINCAK: Cultural Values and Volunteering: A Cross-cultural Comparison of Students' Motivation to Volunteer in 13 Countries, Journal of Academic Ethics, 2011, Volume 9., No. 2., 498-523. o. stb.

családjának, barátjának segít, esetleg lakóhelyén egy idős lakosnak.⁵⁵¹ Az önkéntes tevékenység motivációját három nagyobb csoportra bonthatjuk: i) hagyományos vagy más néven altruista: az ide tartozók célja másoknak való segítségnyújtás, másokért való cselekedet, illetve a társadalom számára való hasznosság, ii) önérdekű vagy egoista: elsődleges motiváló tényezője a saját érdekeinek, szükségleteinek kielégítése, így „kapcsolatépítés, hasonló érdeklődésűekkel való találkozás, szabadidő hasznos eltöltése, sport és kulturális aktivitások tanulása és végzése, információszerzés, készségfejlesztés, könnyebb munkához jutás”⁵⁵², iii) vegyes vagy modern, amely a másik két csoport elemeit keveri.

Czike és Bartal kutatása szerint, hazánkban a következő motivációs okok a leggyakoribbak: szegényeknek való segítségnyújtás, tapasztalatszerzés, vallási- és lelkiismereti meggyőződés, szakmai fejlődés és kihívás, erkölcsi kötelezettség, szabadidő hasznos eltöltése, baráti kapcsolatok bővítése, közösséghez tartozás.⁵⁵³ Ezen okok vegyesen tartalmaznak mindkét motivációs csoportba sorolható elemeket. A fiatalok a rövid távú „forgóajtó önkéntesség” irányába mutatnak hajlandóságot, mivel a változatosságot nyújtó tevékenységek vonzóbbnak tűnnek az „izgalomkereső” fiatalok számára.⁵⁵⁴

A kutatások szerint, a felsőoktatásban lévő hallgatók önkéntesség iránti motivációja kapcsán, további csoportok határozhatók meg: a karrierrel kapcsolatos, önéletrajzot építő (career-related résumé-building volunteering), szabadidős (leisure time volunteering), valamint posztmodern önkéntesség (postmodern volunteering), mely utóbbi magában foglalja a részvétel örömet; a világ megváltoztatásában való részvételt, készségfejlesztést, másokkal való időtöltést.⁵⁵⁵ Korábbi kutatások alapján, a magyar fiatalság önkéntes tevékenységét motiváló tényezők a közösséghez tartozás, a kihívással való szembenézés, szakmai fejlődés, a szabadidő hasznos eltöltése, és az új barátok szerzése, mely elemek a posztmodern csoport jegyeit hordozzák.⁵⁵⁶

A motivációs tényezőkön túl érdemes röviden kitérni az önkéntes tevékenység által betöltött funkciókra. Fényes és Pusztai tanulmányukban hetet különböztettek meg: i)

⁵⁵¹ CZIKE, KUTI 2006, 25-26 o.

⁵⁵² MARKOS 2017, 113. o.

⁵⁵³ FÉNYES, PUSZTAI 2012, 6. o.

⁵⁵⁴ FÉNYES, PUSZTAI 2012, 6. o.

⁵⁵⁵ BOCSI, FÉNYES, MARKOS 2017, 123. o., hasonló megállapítások: Fényes, Pusztai 2012 9. o., Markos 2017, 114 o.

⁵⁵⁶ SZABÓ Ildikó, MARIÁN Béla: Észak-alföldi Regionális Ifjúsági Stratégia 2010, Nullpont Kulturális Egyesület, Debrecen, 2010, 46. o.

társadalmi, szakmai és állampolgári szocializáció, ii) áthidalja a szakadékot az oktatás és munka világa között, iii) közvetítő szerep a felnőttkor, munka és a felelős állampolgár között, iv) informális tanulás, ismeretek, tapasztalatok és információk szerzése hosszútávon, v) emberi kapcsolatok bővítése, vi) pályakezdés vagy éppen módosítás, szakmai kapcsolatok építése, szakmai tapasztalatszerzés, csapatban való munkavégzés megtanulása, illetve olyan értékek elsajátítása, mint szolidaritás és felelősségvállalás, vii) innováció, modern technológiák alkalmazása, szakmai, politikai és szabadidős tevékenységek korszerűsítése.⁵⁵⁷ Megállapítható, hogy az önkéntes tevékenység funkciói szoros összefüggésben állnak a motivációs tényezőkkel, így a kínálat kielégíti a keresletet. Handy és társai által végzett vizsgálatok szerint, az önkéntességre vonatkozó követelmény akár középiskolában, akár egyetemen, nem befolyásolja a diákok önkéntességre fordított óráinak számát, ugyanakkor pozitív hatást gyakorolnak az önkéntesség gyakoriságára.⁵⁵⁸ Mindez szorosan kapcsolódik egy másik kutatócsoport megállapításához, amely szerint a *„tanórán kívüli iskolai vagy közösségi tevékenységekben résztvevő fiatalok, felnőttként nagyobb elköteleződést mutatnak a civil ügyek iránt.”*⁵⁵⁹ Gyermek- és fiatalkorban a család jelentős befolyásoló szereppel bír. Bussel és Forbes szerint, azok a fiatalok, akiknek szülei nyitottak voltak az önkéntesség iránt, nagyobb valószínűséggel fognak maguk is önkéntes tevékenységet folytatni.⁵⁶⁰ Ugyanakkor, feltételezhetően, az újabb generáció pro bono tevékenységét már eltérő motivációs tényezők befolyásolják, mint szüleikét.

Napjainkban az egyetemek „harmadik generációs” jelzöt kaptak, amelynek lényege, hogy a felsőoktatási intézményeknek lett egy harmadik missziójuk, nevezetesen, *„elhivatottak a megszerzett tudást átadni a társadalomnak.”*⁵⁶¹ A disszertációban eddig említett vizsgálatok a felsőoktatásban tanulók önkéntességét vizsgálták, azonban egyetlen kutatás sem foglalkozott kimondottan a joghallgatók pro bono tevékenységével. Holott, az értekezésben többször is hivatkozott ITM által közzétett hivatalos kiadvány a jogász szak KKK-ei között, azon belül is az attitűdök és az autonómia és felelősség kapcsán, a pro bono tevékenységet közvetlenül érintő kompetenciák elsajátítását várja az 5 éves képzéstől. E készségek az alábbiak: i) nyíltan vállalja és képviseli a jogász szakmához kötődő jogállami és demokratikus értékeket és a közjó szolgálatát; ii) elkötelezett a jogsegély, a pro bono jogász munka, a közérdekű kötelezettségvállalás és a civil

⁵⁵⁷ FÉNYES, PUSZTAI 2012, 9. o.

⁵⁵⁸ HANDY és társai 2011, 516. o.

⁵⁵⁹ BÉLA-CSOVCSICS, KÉRI 2017, 574. o.

⁵⁶⁰ BÉLA-CSOVCSICS, KÉRI 2017, 574. o.

⁵⁶¹ BÉLA-CSOVCSICS, KÉRI 2017, 576. o.

aktivitásban való részvétel mellett; iii) elkötelezett a közérdek és a közérdekű jogász munka iránt; iv) felelősséget vállal a köz érdekében végzett munkáért.⁵⁶²

Kutatásom során fel kívántam térképezni, hogy a *hazai joghallgatók önkéntessége* mögött milyen tényezők állnak, illetve, hogy a jogi karok eleget tudnak-e tenni a fentebb nevesített, négy szakmai kompetencia elsajátításának. Ennek érdekében, az összes magyarországi jogászképző intézmény bevonásával empirikus vizsgálatot folytattam, a jogász diákok pro bono tevékenységével kapcsolatos attitűdjéről. A kutatás előfeltevése volt, hogy a joghallgatók elsődleges motivációja az önéletrajzuk javítása, szakmai gyakorlat szerzése, a „tömegből való kitűnés”. Vagyis a karrierrel kapcsolatos, önéletrajzot építő motivációs csoportba tartoznak.

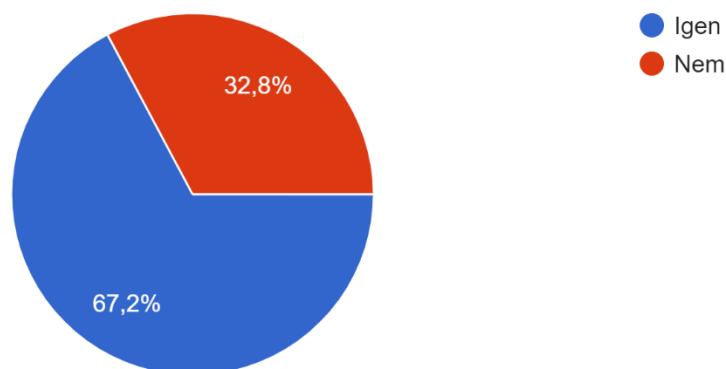
A kérdőív első nyitott kérdése a pro bono tevékenység definiálásával foglalkozott. A kitöltők maguk fogalmazták meg, hogy mit is értenek pro bono tevékenység alatt. Többek között az alábbi válaszok születtek: *„olyan tevékenység, amely karitatív jellegű, nem jár fizetéssel (ingyenes) és amelyre az illető a szabadidejéből áldoz időt”, „munka a közjóért”, „olyan tevékenység, amely során jótékony munkát végzünk a tanulmányainkkal kapcsolatos területen”, „társadalmi felelősségvállalás.”* A válaszokban a korábban bemutatott, három, az önkéntesség széles körben elfogadott fogalmi elemei eltérő mértékben ugyan, de megjelennek. Érdekes azonban, hogy számos kitöltő a „munka” kifejezést használja, amely egy régi kor berögződése. Czike és Kuti 2006-os tanulmányukban már jelezték, hogy a korábbi szóhasználatban elterjedt „önkéntes munka” szókapcsolatot, a szakma próbálja az „önkéntes tevékenység” kifejezéssel felváltani, mivel a munka egy olyan szerződéses viszony, amiért ellenszolgáltatás jár, míg az önkéntesség egyik fő jellemzője az ingyenesség.⁵⁶³ A definíciós kérdést, több általános, pro bono tevékenységhez kapcsolódó kérdés követte. A kérdőív igyekezett feltárni, hogy a kitöltő végzett-e már önkéntes tevékenységet, amennyiben igen, rendszeresen vagy alkalmanként, illetve formális vagy informális pro bono típusú tevékenységet végzett/végez.

⁵⁶² ITM KKK kiadvány 1480-1481. o.

⁵⁶³ CZIKE, KUTI 2006, 24-25. o.

Végzett-e már önkéntes tevékenységet?

183 válasz

8. számú diagram: Önkéntes tevékenységet végzett joghallgatók

A kitöltők (8. diagram) közel 67%-a (123 fő) végzett már korábban pro bono tevékenységet. Bizakodásra adhat okot, amennyiben ezt a számot összevetjük a 2008-as kutatási eredményekkel, amelynek keretében mindössze a válaszadók 13%-a nyilatkozott úgy, hogy már végzett önkéntes tevékenységet.⁵⁶⁴ E statisztikai ugrás magyarázható a jogszabályi változásokkal is. A nemzeti köznevelésről szóló törvény az érettségi bizonyítvány kiadásához feltételként határozza meg 50 óra közösségi szolgálat teljesítését azok számára, akik az érettségi vizsgát 2016. január 1-jét követően kezdik meg.⁵⁶⁵ A törvény az értelmező rendelkezések között a közösségi szolgálat fogalmát is meghatározza: „szociális, környezetvédelmi, a tanuló helyi közösségének javát szolgáló, szervezett keretek között folytatott, anyagi érdektől független, egyéni vagy csoportos tevékenység és annak pedagógiai feldolgozása.”⁵⁶⁶ Az önkéntesség és a közösségi szolgálat azonban nem tekinthető egymás szinonimájának, hiszen, míg az önkéntes tevékenység nevéből adódóan is önkéntes, tehát a személy szabad akaratelhatározásból végzi, addig a közösségi szolgálat kötelező: jogszabály írja elő az érettségi bizonyítvány megszerzésének feltételeként. Mégis számos közös elemük van, hiszen mindkét tevékenységet ellenszolgáltatás nélkül, a közjó, a közösség érdekében végzik. E hasonlóság megtévesztheti a kérdőívet kitöltőket. Ugyanakkor, feltételezhető, hogy a pro bono tevékenységet végzők számának jelentős

⁵⁶⁴ BÉLA-CSOVCSICS, KÉRI 2017, 576. o.

⁵⁶⁵ A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény (továbbiakban: Nkt.) 6. § (4) bek. és 97. § (2) bek.

⁵⁶⁶ Nkt. 4. § 15. pont

emelkedése más okokkal indokolható. Például, a megváltozott motiváció vagy az elmúlt években egyre nagyobb figyelmet kapó, egyes önkéntes tevékenységek, mint például a környezetvédelem területén megszervezett szemétszedési, faültetési akciók. Ellenben, az önkéntes tevékenység rendszeres gyakorlása kapcsán stagnálást láthatunk. Arra a kérdésre ugyanis, hogy rendszeresen vagy alkalmanként végez-e pro bono tevékenységet, a válaszadók 25,2%-a mondta, hogy rendszeresen, amit, ha összehasonlítunk a 2010-es évek elején a Debreceni Egyetem hallgatói körében végzett online felméréssel, ahol a diákok 26,1%-a mondta, hogy valamilyen rendszerességgel végez önkéntes tevékenységet, nem tapasztalhatunk pozitív elmozdulást.⁵⁶⁷

Az önkéntes tevékenység típusait vizsgálva, a válaszadók 64,2%-a formális, vagyis egy szervezet keretében végez pro bono tevékenységet. Perpék Éva által végzett kutatás szerint, a szervezett önkéntesség a közösségi részvétel és helyi fejlődés korszerűbb és hatékonyabb eszköze, mivel egyrészt, elősegíti a tevékenység rendszeres jellegű végzését; másrészt, a szervezeteket mint az önkéntesség közvetítő eszközeit, magasabb társadalmi státuszú személyek választják; a formális önkéntességet végzőket új motivációs tényezők hajtják, amely tényezők képesek embertömegeket megmozgatni.⁵⁶⁸ Az önkéntesség területét illetően az alábbi három terület emelkedik ki: i) szociális, például ruha- vagy ajándékgyűjtés, ételosztás (válaszadók 73%-a), ii) környezetvédelem, például szemétszedés (kitöltők 43%-a), iii) jogi, például ingyenes tanácsadás szervezetnek, magánszemélynek (diákok: 31,7%-a). A 100%-ot meghaladó eredmény oka, hogy a joghallgatók több területet is bejelölhettek. A jogi területtől, kevesebb, mint 1%-kal maradt el az oktatás (30,9%), amelynek keretében korrepetálást, gyerektáborok szervezését, nyelvtanítást jelöltek meg a diákok. Hasonló eredményeket hozott a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar hallgatói körében, 2017-ben, végzett motivációs kutatás is, annyi eltéréssel, hogy a diákok jog helyett, a kultúra és turizmus területén folytattak pro bono tevékenységet, amely a kar diákjainak tanulmányi érdeklődésével is magyarázható.

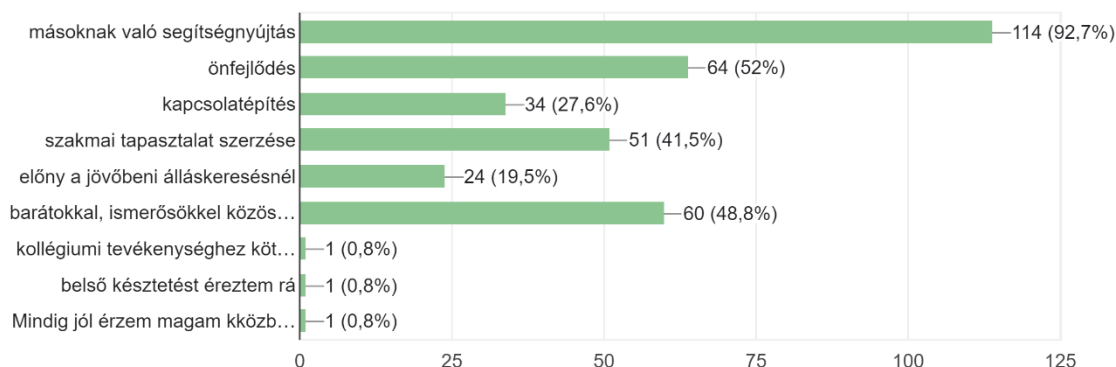
A joghallgatók által végzett önkéntes tevékenység gyakoriságát, típusát, valamint területét követően a motivációs tényezőket is meg kívántam ismerni.

⁵⁶⁷ BÉLA-CSOVCSICS, KÉRI 2017, 576. o.

⁵⁶⁸ PERPÉK 2012, 77. o.

Amennyiben igen, mi motiválta?

123 válasz

9. számú diagram: Joghallgatók pro bono tevékenységének motivációs tényezői

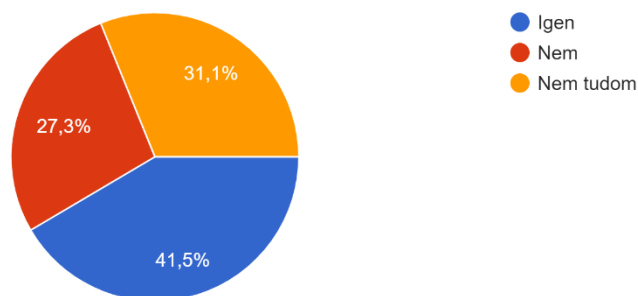
A 9. diagramból kitűnik, hogy a joghallgatók a *posztmodern motivációs csoportba* tartoznak. A kérdés jellegéből adódóan, több választ is megjelölhettek a kitöltők. Ugyanakkor látható, hogy a másoknak való segítségnyújtás kiemelkedik a többi opció közül, 114 fő, vagyis a válaszadók közel 93%-nál volt befolyásoló tényező. Ha csupán ezt az adatot emelnénk ki, a jogot hallgatókat a tradicionális, altruista csoportba sorolnánk, bár számos modern motivációs elem is jelentős arányban megjelent. Második helyen az önfejlődés (52%), míg harmadik helyen a barátokkal, ismerősökkel közösen végzett tevékenység jelenik meg (48,8%). Ezeket követi a szakmai tapasztalat szerzése és a kapcsolatépítés. A statisztikai adatok tükrében megállapítható, hogy azt a hipotézisem, miszerint a joghallgatók elsődleges motivációja az önéletrajzuk javítása, szakmai készségek fejlesztése és a tömegből való kiemelkedés, nem igazolták az adatok. A válaszadók 41,5%-nak fontos a szakmai tapasztalatszerzés, viszont, mindössze a kitöltők 19,5%-nál meghatározó az álláskeresésnél való előnyben részesítés. Ennek fényében, azon feltevésem, hogy a joghallgatók az önéletrajzot építő motivációs csoportba tartoznak, nem bizonyítható. Még érdemes megjegyezni, hogy azon diákok, akik még sosem végeztek pro bono tevékenységet, mivel indokolták válaszukat. 183 kitöltőből 60 még sosem önkénteskedett, aminek elsődleges oka, hogy nem ismer olyan szervezetet, akivel együttműködne (válaszadók 49%), másrészt, nincs rá ideje (kitöltők 35%-a). Hasonló visszajelzést kapott a Béla-Csovcics és Kéri kutatópáros, akik az SZTE GTK hallgatói körében végeztek vizsgálatokat. Megállapították, általános probléma a hallgatók szerint, hogy nincs lehetőségük pro bono tevékenységre, mivel az önkéntes szervezetek nem

kommunikálják megfelelően a lehetőségeket, illetve nincs idejük.⁵⁶⁹ Kérdésként merült fel, amennyiben az egyetem szervezett keretek között lehetőséget biztosítana önkéntes tevékenységre, részt venne-e benne. A kitöltők 58,5 %-a részt venne, közel 38%-uk nem tudja, és mindössze 3,8% jelölte meg, hogy egyetemi, szervezett keretek között sem végezne önkéntes tevékenységet. A jelenlegi és korábbi kutatások eredményei alapján, a diákok részéről igény lenne arra, hogy a felsőoktatási intézmények közreműködése útján vegyenek részt önkéntes programokon. A tapasztalatok fényében érdemes lenne az egyetemeknek fontolóra venni, hogy például helyi civil szervezetekkel, oktatási, szociális intézményekkel együttműködési megállapodásokat kössenek, akiknél a hallgatók pro bono tevékenységet tudnak folytatni.

A kérdőív második témaköre a joghallgatók szakmai, jogi tudásuk „felhasználásával” végzett önkéntes tevékenység és a pro bono tevékenységhez kapcsolódó kompetenciák kapcsolatával foglalkozott. Viszonylag arányosan megoszló eredmény született arra a kérdésre, hogy a pro bono jogász munká és a jogsegély iránti elköteleződés, mint az ITM miniszteri kiadványban meghatározott, jogászok által elsajátítandó szakmai kompetenciák, egyetemi tanulmányaik során fejlődtek-e.

A 18/2016 (VIII. 5.) EMMI rendelet, amely rendelkezik, többek között, a jogász hallgatók által egyetemi tanulmányaik alatt elsajátítandó kompet...ezen kompetenciái fejlődtek-e tanulmányaik során?

183 válasz

10. számú diagram: Pro bono tevékenységhez kapcsolódó kompetenciák fejlődése

A kérdőív kitöltésének idején, még a korábban említett EMMI rendelet szabályozta a jogász szak KKK-it, amelyet azóta hatályon kívül helyeztek, és helyette az Innovációs és Technológiai miniszter hivatalos kiadványban szabályozza e területet. Mindez ugyanakkor a válaszokra nincs hatással. A 10. diagram alapján is látható, hogy a kitöltők rendkívül

⁵⁶⁹ BÉLA-CSOVCSICS, KÉRI 2017, 579. o.

megosztottak e kérdés kapcsán. E kérdéshez nyitott kérdésként kapcsolódott a kitöltő válaszána indokolása. Azok, akik úgy vélték, e készségeik fejlődtek (diákok 41,5 %-a), visszatérő indokként az alábbi válaszokat adták: i) a különböző karokon lévő jogklinika programokban való részvételt, ii) családtagoknak, barátoknak adott jogi tanácsot, illetve iii) néhány oktató tanóra keretében hívta fel a figyelmet a pro bono munka fontosságára. Jelentős volt a „nem tudom” opciót jelölők aránya (megközelítőleg 31%). A kérdéshez kapcsolódó magyarázatokból kiderült, hogy sokan még csak a tanulmányaik elején járnak, így nem rendelkeznek tapasztalattal arról, hogy a tanterv későbbi éveiben ezen kompetenciákat valóban fejlesztik-e. Végezetül, a nemmel válaszolók (27,3%) a következőket emelték ki: i) az egyetem erre nem biztosít lehetőséget, vagy éppen nem tudnak ilyen kurzusról, ii) az egyetem és az oktatók az elméleti tudásra helyezik a hangsúlyt, a gyakorlati tudást a képzés elvégzését követően tudják csak megszerezni. Ez utóbbi ok még azoknál is megjelent, akik ugyan igennel válaszoltak a kérdésre, mivel sokan nem jogász pro bono tevékenységet végeznek, vagy nem az egyetemi tanulmányaikkal összefüggésben, hanem szabadidejükben végeznek önkéntes tevékenységet különböző szervezeteknél. Vagyis összességében, noha az „igen” opciót jelölték be a legtöbben (183-ból 76 fő), ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy e készségek az egyetemi tanulmányaikhoz kapcsolódóan fejlődtek. Mindez azt mutatja, hogy bár egyes jogi karokon vannak olyan kurzusok, amelynek keretében, vagy a felsőoktatási intézmény kapcsolatain keresztül lehetséges a jogsegély iránti elköteleződés/készséget fejleszteni, mégis ezek kevés hallgatót érnek el, így érdemes ezen kompetenciák elsajátítására nagyobb hangsúlyt fektetni.

Ehhez az eredményhez szorosan kapcsolódik a következő témakör, amely arra kérdezett rá, hogy a diákok tudnak-e olyan tantárgyról, amely a pro bono jogász munka iránti elköteleződést fejleszti. A kérdőívet kitöltők 57,4%-a nem tud ilyen kurzusról, ami természetesen nem jelenti automatikusan, hogy nincs is az adott karon ilyen tárgy. Elképzelhető, hogy mivel ezen kurzusok többsége fakultatív jellegű, a szabadon választható tárgyak jelentős kínálata miatt „kevésbé láthatóak”. 183 joghallgatóból 78 (42,6%) ismert ilyen kurzust, közülük 55 fő a jogklinikát nevezte meg mint pro bono jogász munka iránti elköteleződést fejlesztő kurzus. Összességében, azon diákok közül, akik oktatási intézményükben tudnak e kompetenciákat fejlesztő tantárgyakról, megközelítőleg 70% a jogklinikát nevezte meg, amely a kurzus eredményességét, illetve a tanrendben betöltött egyedülálló szerepét jól mutatja.

A kérdőív második nagyobb egységének utolsó kérdésköre visszatért a hallgatói motivációhoz. Nevezetesen, azt kívántam megvizsgálni, hogy inspirálja-e a diákok pro bono jogászai tevékenységét az a tapasztalás, hogy az elmúlt években a munkáltatók pozitívan értékelik az állásra jelentkezők korábbi, szakmai önkéntes tevékenységét. A válaszadók 48,6%-ra motiválóan hat a munkáltatók lehetséges pozitív elbírálása, 33,9%-ra részben, míg 17,5%-ra egyáltalán nincs befolyással. E statisztika, amennyiben összevetjük a joghallgatók általános (nem szakmához, joghoz kötött) önkéntes tevékenysége mögötti befolyásoló tényezőkkel, jelentős eltérést mutat. Míg az általános önkéntességet motiváló okoknál a „jövőbeni álláskeresésnél való előny” mindössze a hatodik helyen állt az ösztönző indokok között, addig a szakmai önkéntesség vonatkozásában már motiválóan hat a *leendő munkáltató általi előnyben részesítés*. Következésképp, a joghallgatók 82,5%-a, többek között, azért végez jogászai jellegű pro bono tevékenységet, mert bízik abban, hogy a későbbiekben ez a karrierjének előmenetelét segíti. Ez az eredmény alátámasztja azon hipotézisem, miszerint a joghallgatók önkéntes tevékenységének elsődleges motivációja a „tömegből való kiemelkedés”, az önéletrajz színesítése.

Összességében, az empirikus kutatás nem erősítette meg a vizsgálati hipotézist, mivel a diákok szakmai jellegű pro bono tevékenységénél valóban motiváló tényező a karrierépítés, de mégsem ez az elsődleges „mozgatórugó”, hanem egyfajta „kapcsolódó/járulékos jellegű haszon”. Általánosságban, a kitöltők önkéntes tevékenységét sokkal inkább mások megsegítése, az önfejlesztés, valamint a barátokkal, ismerősökkel közösen végzett tevékenység motiválja. Mindezek alapján, a joghallgatók a *posztmodern motivációs csoportba* sorolhatók, hiszen a hagyományos motiváló tényezők mellett, mint például közjó érdekében való cselekedet, megjelennek modern ösztönző elemek is, mint a szakmai készségek fejlesztése, kapcsolatépítés, önfejlesztés.

A fejezet célja a jogklinika programok jogásképzésben betöltött szerepének bemutatása volt, azáltal, hogy elsőként ismertettem a hazánkban jelenleg is működő azon élő ügyfeles jogklinikákat, amelyek valódi ügyekben nyújtanak jogi segítséget. E jogklinika kurzusok, bár részben eltérő felépítésűek, és az ügyfélkör, akikkel a joghallgatók együtt dolgoznak, eltérő, mégis számos közös jellemzővel rendelkeznek (például, fakultatív kurzusként választhatóak, a módszertan kettős, oktatási és szociális célja is megvalósul, valamint valamennyi jogklinika a társadalom alulreprezentált tagjainak biztosít jogi tanácsadást). Az ELTE jogklinikája lakhatási szegénységben élőknek és kisebbséghez tartozóknak, a PTE programja külföldi diákoknak, végezetül, az SZTE fogyatékkal, illetve mélyszegénységben élőknek nyújt támogatást. A CEU magyar

felsőoktatásban betöltött helyzetét tekintve eltér az előbbiektől, illetve jogklinika projektje is másfajta szemléleten alapszik. Mégis sokat tanulhatnak belőle a jelenleg is működő és a jövőben bevezetésre kerülő jogklinika kurzusok.

Külön alfejezetben foglalkoztam a jogklinika jogászi kompetenciák elsajátításában, fejlesztésében betöltött szerepével. A jogklinikai empirikus kutatás eredményei megerősítették a hipotézisem, miszerint a jogklinika program azon kevés, jogászképzésben fellelhető kurzusok közé tartozik, amely a gyakorlati jellegű kompetenciák elsajátítását, fejlesztését teszi lehetővé, miközben a KKK-ek között a jogalkotó felsorolja azokat a szakmai jogászi kompetenciákat, amelyekkel az öt éves képzés végére a joghallgatóknak rendelkezniük kell. Az oktatási intézményeknek a tanrendjeik, az oktatóknak a tanítási módszereik korszerűsítése, átalakítása szükséges ahhoz, hogy e velük szemben támasztott követelményeknek eleget tudjanak tenni. Ezen szakmai kompetenciák közül néhány szorosan kapcsolódik a jogklinika szociális céljához is, példának okáért, a társadalmi igazságtalanságokkal és egyenlőtlenségekkel szembeni fellépés, a jogsegély, illetve pro bono jogászi munka iránti elkötelezettség. Megállapítható, hogy a kérdőíves vizsgálat eredményei a módszertan széleskörű alkalmazása mellett szólnak.

A fejezet végén az önkéntes tevékenység típusaival, illetve motivációjával foglalkoztam. Ennek keretében célom volt először néhány olyan hazai és nemzetközi kutatás eredményét elemezni, amelyek kifejezetten felsőoktatásban tanuló diákok pro bono tevékenység iránti motivációjával foglalkoznak. A motiváció tekintetében a korábbi kutatások által felállított csoportok (tradicionális/altruista, önértékesítő/egoista, vegyes modell), az egyetemisták körében végzett empirikus vizsgálatok tapasztalatai alapján további három kategóriával bővültek: i) a karrierrel kapcsolatos, önéletrajzot építő, ii) a szabadidős, iii) posztmodern. Figyelembe véve, hogy célzottan a joghallgatók körében még nem végeztek önkéntes tevékenység tárgyában kutatást, ezért az összes magyarországi jogászképző intézmény bevonásával empirikus vizsgálatot folytattam, a jogász diákok pro bono tevékenységével kapcsolatos attitűdjéről. Előfeltevésem szerint, a joghallgatók elsődleges motivációja az önéletrajzuk javítása, szakmai gyakorlat szerzése, „tömegből való kitűnés”, vagyis a fentebbi motivációs csoportok közül, a karrierrel kapcsolatos, önéletrajzot építő kategóriába tartoznak. A kérdőíves vizsgálat eredményei alapján, összevetve a 2008-as kutatás statisztikáival, *nőtt az önkéntes tevékenységet végzők aránya*. Ugyanakkor, a rendszeresen pro bono tevékenységet végző egyetemisták száma, összehasonlítva 2010-es évek elején a Debreceni Egyetem diákjai körében végzett vizsgálat eredményeivel, stagnál. A joghallgatók motivációját illetően, a hipotézisem nem

nyert igazolást: az önéletrajzot építő kategória helyett, a diákok inkább a *posztmodern* csoportba tartoznak, mivel a befolyásoló tényezők közül a másoknak való segítségnyújtás, az önfejlesztés, illetve a barátokkal való időtöltés a meghatározó. Ugyanakkor, a diákok számára a szakmai, joghoz kötött pro bono tevékenység kapcsán ösztönző szempont *a munkáltatók részéről történő előnyben részesítés*. A kutatási eredmények alapján a diákok többsége nem tud olyan kurzusról az oktatási intézményében, amely a pro bono tevékenységhez kapcsolódó jogász kompetenciák elsajátítását, fejlesztését lehetővé teszi. Azok, akik viszont ismernek ilyen jellegű tantárgya(ka)t, 70%-ban a jogklinika programot nevezték meg, amely a kurzus tanrendben betöltött egyedülálló szerepét jól példázza. Ide illik Edward J. Eberle gondolata, amely a kutatásom eredményeit is összegzi: „*[a] jogászoknak kötelezettségeik vannak az ügyfelek, a társadalom és saját lelkiismeretük felé.*”⁵⁷⁰

⁵⁷⁰ Edward J. EBERLE: Three Foundations of Legal Ethics: Autonomy, Community, and Morality, Georgetown Journal of Legal Ethics 1993/7. szám, 89-144. o., 91. o.

VI. Egy hazánkban működőképes jogklinikai modell

A kutatás egyik hasznosítási módja, hogy kialakítható egy olyan modell, amely a korábbi elméleti, tudományos ismereteimre, empirikus kutatásaim eredményeire, saját jogklinikás tapasztalataimra, valamint más államok jó gyakorlataira támaszkodik. A jogklinikai módszertan a hazai jogászképzés számára sem ismeretlen, hiszen már az 1990-es évek végén az ELTE jogi kara a Magyar Helsinki Bizottsággal közösen létrehozta az első, kifejezetten menekültjogra fókuszáló programot. Vagyis a közép-kelet-európai régióban, jogklinikai képzés szempontjából, követendőnek tartott lengyel jogklinikákkal egyidejűleg, Magyarországon is megjelent a módszertan, mégsem tudott olyan eredményes utat bejárni, mint az arany-standardnak⁵⁷¹ tekintett államban. Az elmúlt közel két évtized alatt, sorra jöttek létre és szűntek meg jogklinikák a különböző hazai jogi karokon. A megszűnések hátterében leggyakrabban pénzügyi és humán erőforrások hiánya állt.

Azokon az egyetemeken, ahol a módszertant évtizedek óta sikeresen alkalmazzák, számos kulcsfontosságú tényező segíti a fennmaradásukat és fejlődésüket. Melyek ezek? Álláspontom szerint: i) a programokat az egyetemi költségvetésből finanszírozzák, sőt a leghatékosabb, ha önálló pénzügyi kerete van a jogklinikának. A külföldi jogklinika oktatókkal készített strukturálatlan interjúkban, illetve a hazai informális jogklinika találkozókban is felmerült, hogy számos programot különböző projektből finanszíroztak az évtizedek során, ám ezeknél a támogatási időszak lejártával, a pénzügyi támogatás teljesen megszűnt. A támogatások megszűnése pedig magával hozta a programok megszűnését is. Ez jelentős kiszámíthatatlanságot, a programok rapszodikus működését eredményezi. Abban az esetben, ha saját forrási kerete van a jogklinikának, akkor azon belül szabadon gazdálkodhat, például oktatóknak képzéseket finanszírozhat, módszertani könyveket szerezhet be, adatbázisokhoz való hozzáférést vásárolhat, vagyis előzetesen a jogklinika megtervezheti, hogy a rendelkezésre álló összeget mire fordítja, és nem kell az egyetemi vezetés hozzájárulása minden egyes fejlesztéshez. További tényező az ii) önálló adminisztratív személyzet, amely kizárólag a jogklinika mindennapi működéséhez szükséges technikai feladatokat látja el, hasonlóan egy intézeti/tanszéki ügyintézőhöz. Asbóthi és társai hangsúlyozzák, hogy egy program elindítása és fenntartása jelentős

⁵⁷¹ AKSAMOVIC, GENTY 2014, 433. o.

koordinálással jár (oktatók, hallgatók, ügyfelvétel, adminisztratív teendők).⁵⁷² E feladatokkal járó munkateher és felelősség egy teljes munkakört kitölt. Harmadik elengedhetetlen elem, iii) a jogklinika oktatók munkájának egyetemi vezetés és az oktatói gárda részéről történő elismerése. Tekintettel arra, hogy az oktatók részéről is jelentős elköteleződéssel jár a jogklinika programban való részvétel, hiszen folyamatosan a hallgatók rendelkezésére kell állniuk, amennyiben kérdés merül fel, sokszor a diákok szupervízióját is ellátják, valamint a módszertan elsajátítása is elvárás, ezért vagy órakedvezményt célszerű számukra biztosítani vagy jövedelem-kiegészítést adni.⁵⁷³ Végezetül, iv) felelősségbiztosítással rendelkezik a jogklinika, amely a jogklinika által esetlegesen okozott károk megtérítését biztosítja az ügyfelek részére. Ennélfogva, a következőkben felvázolt modell, kizárólag akkor tud hosszútávon működőképes lenni, ha ezek a feltételek teljesülnek.

„A [jogászképzés] kapcsán olyan három részből álló tantervet képzelünk el, amelyek részei egymással kölcsönhatásban állnak és befolyást gyakorolnak egymásra. Ezen elemek egyrészt, a jogi doktrína és elemzés tanítása, amely biztosítja a szakmai fejlődés alapját; másrészt, a joggyakorlat számos aspektusának megismertetése, amelyek a jogász tevékenység körébe tartozó, az ügyfelekkel szembeni felelősségteljes cselekvéshez vezetnek, és harmadrészt, kellő elméleti és gyakorlati hangsúlyt fektetnek a jogász hivatás alapvető céljaival összhangban lévő identitás, értékek és képességek megalapozására.”⁵⁷⁴

Mindezek fényében, az élő ügyfeles,⁵⁷⁵ házon belüli jogklinikai modellt tekintem a legműködőképesebbnek a hazai jogi karokon, amennyiben az alábbi szempontok megvalósulnak.

A kurzus felépítését illetően, négy nagyobb részből kell állnia: i) bevezető felkészítő tréning; ii) ügyfelek ügyeinek megoldása szakmai felügyelet mellett; iii) a szemeszter során folyamatos esetmegbeszélések; végezetül, iv) a hallgatói munka tutor oktató(k) általi értékelése, személyes konzultáció során. A felkészítő 16-24 órás (két-háromnapos) képzés elemei: i) a módszertan ismertetése; ii) az esetek kapcsán kitöltendő dokumentumok részeinek, beleértve a személyes adatok kezelésének menetét, megbeszélése; iii) a jogi adatbázisok alapvető használati ismeretei; iv) szimulációs

⁵⁷² ASBÓTHI ÉS MÁSOK, 65. o.

⁵⁷³ ASBÓTHI ÉS MÁSOK, 66. o.

⁵⁷⁴ STUCKEY AND OTHERS 2007, 205. o.

⁵⁷⁵ A jogászképzés humanizálása érdekében célszerű szimulációs jogklinika helyett, valódi ügyfelek, igazi ügyeivel foglalkozó programokat bevezetni. Eduardo R.C. CAPULONG: Client as Subject: Humanizing the Legal Curriculum, Clinical Law Review, 2016, Volume 23., 37-52. o., 37. o.: „Az ügyfelek köztudottan hiányoznak a jogi tananyagból.”

helyzetgyakorlatok. Ez utóbbi keretében az ügyfelek kikérdezése mellett, egyes hatóságok ügyintézőivel való egyeztetéseket is érdemes eljátszani. Mindezek mellett, v) a leggyakrabban előforduló jogi dokumentumok (kérelem, fellebbezés) felépítésének, főbb tartalmi elemeinek megbeszélése; vi) kommunikációs/érveléstechnikai tréning. Utóbbi kapcsán érvelési technikák megismerése és kipróbálása, valamint a metakommunikációs jelzések felismerése és arra adott megfelelő válaszreakciók elsajátítása. A fentebb ismertetett elemek, a jogklinika által fejlesztett jogász kompetenciákon alapuló kérdőív eredményeire, az esetelemzések és interjúk tanulságaira támaszkodnak. A kérdőíves kutatás ugyanis megerősítette, hogy számos, bevezető tréning által érintett, jogász kompetenciát a hallgatók a jogászképzés során igen szűk körben tudnak elsajátítani, fejleszteni, ezért ezekre a jogklinika során kimondott hangsúlyt szükséges fektetni.

A program gyakorlati eleme az ügyfelek ügyeinek megoldása. Meglátásom szerint, noha szerencsés, ha a jogklinika programnak néhány helyi szervezettel van együttműködési megállapodása, mivel a szervezetek tagjai, és maguk a szervezetek is jogi segítségért fordulhatnak a jogklinikához, ugyanakkor, fogadni kellene partneregyesületekhez nem kapcsolódó ügyfelek megkereséseit is. Ilyen ügyfelek a jogklinika fogadóórájában kereshetnék fel a programot, amelyre előre telefonon vagy emailen kérhetnek időpontot. A fogadóórán ugyanakkor célszerű, ha legalább egy jogklinika oktató is jelen van, aki már az ügyféllel való első találkozás alkalmával nyilatkozni tud arról, hogy fogadni tudják-e az ügyet vagy sem. A fogadóórák gyakorisága természetesen a jogklinikán résztvevő joghallgatók, oktatók és a folyamatban lévő ügyek számától, valamint az esetek bonyolultságától függően változna. Egy másik megoldás a jogklinika kézikönyv szerzői által felvázolt, online adatlap kitöltése,⁵⁷⁶ amelyben az ügyfélnek a személyes adatain túl, az ügyének főbb elemeit, és a rendelkezésre álló dokumentációt is csatolnia szükséges. E megoldás előnye, hogy 24/7 elérhető a jogklinika, ugyanakkor, legtöbbször olyanok fordulnak a jogklinikához, akik számára nem vagy nehezen elérhető az online világ. Gondolok itt például a lakhatási szegénységben élőkre. Emiatt ezt a formát érdemes kiegészíteni személyes vagy telefonos ügyfélfogadási lehetőséggel.

Mindehhez szorosan kapcsolódik, hogy a jogklinikának előzetesen meg kell határoznia, hogy mely jogterületekkel foglalkozik (profil meghatározása). Specializált, vagyis egy jogterületre összpontosító modell helyett, az ügyek széles skáláját fogadó típus

⁵⁷⁶ ASBÓTHI ÉS MÁSOK, 33. o.

bevezetése a működőképes, viszont érdemes előre meghatározni és meghirdetni, hogy milyen ügyeket nem fogadnak (például büntetőjogi, gazdasági jogi tárgyú). Mindezt azért, mert egyrészt, ezzel több jogterület működésébe kapnak betekintést a diákok, másrészt, nem zárnak ki olyan rászorulókat az ügyfélkörükből, akiknek a jogklinika hallgatók által nyújtott jogi segítség lehet az utolsó lehetőségük. A vállalt ügytípusok körét érdemes online, a jogklinika honlapján, illetve a civil szervezetek hirdetőtábláján is közzétenni, annak érdekében, hogy az ügyfelek számára is egyértelmű legyen milyen ügyekkel fordulhatnak a jogklinikához.

Indokolt a joghallgatókat párokba osztani, így egy-egy ügy kapcsán megoszlik a munkateher, valamint megtanulják miként kell másokkal együtt dolgozni. A páros közösen felelős a kidolgozott megoldásért, amit a tutor oktató az ügyféllel való közlést megelőzően ellenőriz, ezzel elkerülve az esetleges helytelen tanácsokat. Továbbá, a páros munkavégzés biztosítja az ügyellátás folytonosságát, például abban az esetben, ha az egyik joghallgató megbetegedne.

A kurzus harmadik eleme az esetmegbeszélés. Indokolt ezeket a hallgatók órarendjébe heti ütemezéssel beépíteni. Az esetmegbeszélések alkalmával a jogklinika diákok és az oktató(k) átbeszélik az ügyeik aktuális állapotát, a hallgatók megoszthatják egymással a tapasztalataikat (ideértve az ügyfelekkel való kapcsolatukat, ügyeik kezelésének menetét, hatóságokkal való kapcsolattartásból adódó esetleges nehézségeket, jogi problémára kidolgozott megoldást), amelyből a többiek is tanulhatnak.⁵⁷⁷ Ezen alkalmak akár szupervízióként is szolgálhatnak, ha olyan etikai vagy személyes bevonódás miatti probléma lép fel, amelyre a képzésen nem kapott részletes felkészítést a hallgató. Az ilyen egyedi helyzetekben nagy segítséget nyújtanak egy biztonságos, szakértő közeg, ahol a hallgató félelem nélkül tud beszélni a kialakult helyzetről. Továbbá, az esetmegbeszélések alkalmával az oktató(k) mélyebb rálátást kap(nak) a hallgatók szakmai és személyes fejlődéséről.

Igen hangsúlyos elem a hallgatói teljesítmény értékelése. Tekintettel arra, hogy a szemeszter során a tutor oktató az esetmegbeszélések mellett, az egyes ügyek kapcsán is folyamatos kapcsolatban áll a joghallgatóval, ezért végig tudja követni a fejlődés menetét és mértékét. Az individualizált értékelés elengedhetetlen, hiszen a hallgatók legtöbbször különböző évfolyamokból érkeznek, ezért eltérő elméleti tudással rendelkeznek, valamint

⁵⁷⁷ Susan BRYANT, Elliott S. MILSTEIN: Rounds: A Signature Pedagogy for Clinical Education, *Clinical Law Review*, 2007, 14. szám, 195-251. o., 200. o.

az egyes képességeik fejlettségi szintje is különböző. Emiatt a joghallgatók munkájának egymással való összevetése értelmetlen. A személyes konzultáció, a hallgatói munka értékelése mellett, alkalmas a diákok visszajelzéseinek megismerésére. Alapvetően, a jogklinikai módszertan középpontjában a hallgató áll, ezért kulcsfontosságú a diákok véleményének, javaslatainak megismerése, mivel ezáltal fejleszthető és formálható a program.

A kurzus hatékony felépítése azonban nem elegendő egy hosszútávon működőképes jogklinika létrehozásához, amennyiben a technikai, tárgyi feltételek hiányoznak. A technikai kritériumok a következők: i) megfelelő jogklinika iroda; ii) jogi adatbázisokhoz való hozzáférés; iii) adminisztratív személy; iv) oktatók megbecsülése, továbbképzésük, fejlődésük támogatása; v) önálló felelősségbiztosítás.

Számos indokkal alátámasztható az önálló jogklinika iroda biztosítása. Egyrészt, az élő ügyfeles, házon belüli jogklinikák ügyvédi irodákhoz hasonlóan működnek, emiatt célszerű már az egyetemi évek alatt megtapasztalni egy ügyvédi irodához hasonló munkakörnyezetet. Másrészt, az ügyekből származó dokumentumokat, amelyek jelentős része személyes adatokat tartalmaz, elzártan szükséges tárolni. Harmadrészt, az ügyfelekkel való találkozókat nem kell mindig más, éppen szabad tanterembe szervezni, hanem van egy állandóan elérhető helyiség, ahol bármikor tudják fogadni az ügyfeleket. A jogklinika iroda fizikai jegyeit illetően javasolt, hogy legalább 3 különálló helyiségből álljon. Egy helyiség az adminisztratív munkatársnak, legalább egy, megfelelő számítógépes infrastruktúrával felszerelt iroda, ahol a hallgatói páros tagjai az eseteiket átbeszélik, jogi adatbázisokban felkutatják a releváns joganyagot, illetve, ahol a tutor oktatóval is konzultálni tudnak. Végezetül, egy tárgyaló, ahol az ügyfelekkel egyeztetnek. Tekintettel arra, hogy egyes adatbázisokhoz csak előfizetést ellenében lehet hozzáférni, amely költségek megfizetése nem várható el a joghallgatóktól, így ezeket az egyetemnek kell viselnie. Mivel a jogklinika oktatóknak, a jogklinika kurzuson kívül más tárgyaik is vannak, illetve kutatásokban, pályázatokban vesznek részt, ezért a program adminisztratív teendőire önálló adminisztratív munkatárs alkalmazása javasolt, hasonlóan, mint egy-egy intézet/tanszék esetén, amelynek saját ügyintézője van. Feladata többek között a kapcsolattartás a partnerszervezetekkel, ügyfelekkel, az esetek iratainak kezelése, rendezése, a fogadóórára való jelentkezések rögzítése, illetve az egyetem által elvárt egyéb adminisztratív ügyek intézése.

Egy fontos kérdés az önálló felelősségbiztosítás, hiszen ezzel formailag is az ügyvédi, jogtanácsosi munkával kerülnek egy platformra. A disszertációban követendő

példaként bemutatott államok jogklinika programjai is azért rendelkeznek saját felelősségbiztosítással, hogy fedezhessék az esetlegesen ügyfélnek, ellenérdekű félnek, harmadik személynek okozott kárt, azaz a pénzügyi teher nem a hallgatót, oktatót vagy az egyetemet terheli. (Ugyanakkor, ennek alkalmazására nem láttunk még példát, vagy ha volt is, az konszenzussal zárult.) Ennél nagyobb gyakorlati jelentőségű, hogy legyen megfelelő panasz eljárás a klinika működésével kapcsolatosan (a panasz fogadása, kivizsgálása, kötelező válasz és a szükséges intézkedések megtétele) erre irányuló szabályozással, és erre kijelölt egyetemi ügyintézővel. Összességében látható, hogy a technikai feltételek megegyeznek egy ügyvédi iroda tárgyi kritériumaival. Ez is jól mutatja, hogy a jogklinikás hallgató ügyfélnek nyújtott jogi segítsége milyen közel áll egy ügyvéd munkájához.

Végül, a jogklinika oktatók továbbképzésének, fejlődésének biztosítása. Európában, köszönhetően az ENCLE-nek, a jogklinika oktatók közötti együttműködés jelentős. A módszertan fejlesztése, valamint a joggyakorlatok, tapasztalatok megosztása érdekében rendszeresen szerveznek workshopokat, konferenciákat, képzéseket. Ahhoz, hogy a hazai jogklinikai képzés is fejlődni tudjon, illetve a magyar jogklinikák is felkerüljenek az európai jogklinika-hálózat térképére, elengedhetetlen ezen rendezvényeken való részvétel. Amennyiben a hazai jogklinikák „láthatatlanok”, kimaradnak közös projektekből, illetve véleményüket, az európai jogklinikai oktatás standardjainak kidolgozásánál figyelmen kívül hagyják. Az oktatók továbbképzése, illetve a technikai feltételek megteremtése visszavezet a fejezet elején említett önálló költségvetéshez. Amennyiben, a programok nem rendelkeznek a jogi karok költségvetésén belül saját pénzügyi kerettel, nagy az esély rá, hogy egyáltalán nem, vagy csak csekély mértékű anyagi támogatást kapnak, például a tárgyi kritériumok megvalósításához.

Összességében megállapítható, hogy amennyiben az egyetemi vezetés nem ismeri és értékeli kellőképp a jogklinikai képzést és módszertant, hiányozni fog a szükséges pénzügyi forrás és az oktatói munka megbecsülése. E modell megvalósításához nyitott egyetemi vezetésre, elhivatott oktatókra és tanulni, a jogász hivatást már a jogászképzés során megtapasztalni vágyó hallgatókra van szükség. *„Mindent egybevetve egy átgondoltan felépített jogklinika képzés, amely mind a tanulási folyamatot, mind a jogsegélynyújtás társadalmi kontextusát alaposan felépíti és átgondolt rendszerbe ágyazza, illeszkedik abba a modern követelményrendszerbe, melyet a jelenlegi felsőoktatás-politika célul tűz ki.”*⁵⁷⁸

⁵⁷⁸ ÁSBÓTHI ÉS MÁSON, 28. o.

VII. A disszertáció főbb következtetései

7.1. Merre tovább?

A kérdés megválaszolásához három további alkérdést érdemes megvizsgálni. Egyrészt, mi a jogklinikai módszertan és képzés lehetséges helye és jövője a jogászképzésben, másrészt, hol lehet a kutatás eredményeit hasznosítani, végezetül, milyen további, témához kapcsolódó vizsgálat tűnik szükségesnek. Ezek megválaszolása nem könnyű, különösen a jövőbelátás képességének hiányában, mégis próbát teszek rá.

Arra nem vállalkozom, hogy előre jelezzem, miként fog módosulni a jogász kultúra, hiszen azt tapasztaljuk, hogy maga a jog egyre távolabb kerül a társadalmi igazságosság és egyenlőség szolgálatától. E folyamat még nagyobb felelősséget helyez a jogi oktatásra, amely viszont a teljes képzési struktúra újragondolását vonná maga után, ami meghaladja jelen értekezés kereteit. Ezért csak a képzés néhány elemére összpontosítok.

Amennyiben a jogászképzés nyitottabbá válna a gyakorlati ismeretek öt éves képzés során való elsajátítására, fejlesztésére, úgy, a módszertan széleskörű alkalmazása és népszerűsége ugrásszerűen megnőne. Indokoltnak tartom kötelező tárgyként beemelni a tanrendbe, ezáltal nem lenne olyan végzett jogász, aki nem vett részt jogklinikai programban. A módszertan szociális céljából adódóan a társadalmi problémákra érzékenyebb jogászokat képeznénk. E változás bekövetkezéséig azonban a választható tárgyként való pozíciója az egyetlen járható út. Ugyanakkor, minden jogi karnak javasolt az egyetemi struktúrájába beilleszteni valamelyik vagy akár több jogklinikai modellt. Figyelemmel arra, hogy a magyar jogászképzés tanrendjéből, az amerikaival ellentétben, hiányoznak az egyes készségek elsajátítására, fejlesztésére fókuszáló kurzusok, ezért több olyan tantárgy bevezetése indokolt, amelynek keretében több jogász kompetencia is fejleszthető egyszerre. A legszerencsésebb, amikor az elméleti oktatással fejleszthető képességeket gyakorlatorientált kurzusokkal párhuzamosan alkalmazzuk, így akár egy adott napon a hallgató megtanulja például egy közigazgatási döntés elleni fellebbezés kötelező és gyakori tartalmi elemeit, majd egy gyakorlati kurzus keretében ténylegesen elkészít egy fellebbezést egy ügyfél érdekében. A disszertáció során bemutatott nemzetközi, illetve a saját kutatásaim is bizonyítják a jogklinikai módszertan jogász

kompetenciák fejlesztésére gyakorolt kedvező hatását. Érdekes tehát ezeket az eredményeket megvizsgálni, és az adott felsőoktatási intézmény struktúrájába, pénzügyi lehetőségei közé leginkább illeszthető típust bevezetni. A szakmai tapasztalattal rendelkező oktatók hiányát, ügyvédi kamarákkal kötött együttműködési megállapodás útján lehetne megoldani. Az ügyvédek jogklinika munkájába való becsatlakozásának motiválására az ügyvédek kötelező, kreditalapú továbbképzése szolgálhat alapul. Az ügyvéd kreditet kapna a programban nyújtott tutori munkájáért, ezzel teljesítve a jogszabály által előírt kötelezettségét, míg a jogklinika szakmai gyakorlattal bíró oktatóval gazdagodik. Ez egy olyan „win-win” helyzet, amikor a kereslet és a kínálat remekül megtalálja egymást. A módszertant javasolt a jogklinika kurzuson kívül, más tárgyak során is alkalmazni. Példaként említhetők a különböző eljárásjogi kurzusok. Ezeken érdemes szimulált esetekkel az egyes eljárási szereplők szerepkörét eljátszani, jogi dokumentumokat szerkeszteni, jogeseteket megoldani. A munkaerőpiacon tapasztalható versenyhelyzet miatt, a joghallgatók már az egyetemi éveik alatt törekszenek olyan tudást megszerezni, olyan programokon részt venni, amely kiemeli önéletrajzukat a többi jelentkező közül. Ez pedig átvezet ahhoz, hogy az egyetemek között is verseny van. Minél színesebb a kurzusok és extrakurrikuláris rendezvényeik, lehetőségeik köre, annál nagyobb a képzésre jelentkezők száma. Erre lehet az egyik megoldás a jogklinikai képzés bevezetése, amely a hagyományos, frontális oktatási módszer helyett diákközpontú szemlélettel operál.

További alkérdés, mely terület(ek)nek érdemes a disszertáció eredményeit felhasználni. Meglátásom szerint, az oktatás, ehhez szorosan kapcsolódó oktatásszervezés, valamint publikáció területén. Az oktatás keretén belül két alterületet emelnék ki. Egyrészt, oktatók részéről a módszertan elismerését és széleskörű alkalmazását. A jogklinikai módszertan nem csupán jogklinika kurzus keretében alkalmazható, hanem más olyan tantárgyak esetén is, ahol a menet közben tanulás technikája kivitelezhető. Ilyenek például a korábban is említett eljárásjogi, valamint a különböző mediációs, érveléstechnikai kurzusok. Másrészt, az oktatók továbbképzései esetén kiemelt hangsúlyt kell helyezni arra, hogy a jog ismerete mellett, pedagógiai/andragógia módszertani ismereteket is elsajátítsanak. A tapasztalati alapú oktatás alapjait valamennyi felsőoktatásban oktató kollégának ismerni szükséges, mivel ezek hiányában a jogászképzés fejlődése megreked. A fiatal oktatóknak segítséget nyújthat a korkülönbség okozta helyzetekben (például csak pár évvel idősebb a nappali tagozatos hallgatóknál, vagy éppen szülei korosztályát tanítja), míg az idősebb oktatóknak lehetőséget ad olyan óramenetek kimunkálására, amivel könnyen érdekessé tehetik a tárgyaikat. Az oktatásszervezés kapcsán, a kérdőíves kutatások

eredményeiből látszik, hogy a hallgatók részéről nagy az igény a gyakorlati jellegű jogi oktatás iránt, így ennek megfelelően a képzés tanrendjébe kompetencia-fejlesztő tárgyak beépítése javasolt. A hallgatók már évtizedek óta elvárják a jogászképzéstől, hogy az elmélet mellett erős készségfejlesztést biztosítson számukra az oktatási intézmény. Egy jó jogász ismérve a határozott szóbeli fellépés, az erős fogalmazókészség, ám ezeket jelenleg a gyakorlati élet tanítja meg a hallgatóknak.

Egy másik ide kapcsolódó terület, a felsőoktatásban tanulók önkéntesség iránti elköteleződése. Az SZTE GTK kutatópárosának vizsgálata szerint, a diákoknak szüksége lenne arra, hogy az egyetem szervezett keretek között biztosítsa számukra a pro bono tevékenységekben való részvétel lehetőségét. Ennek fényében, érdemes lehet az egyetemeknek helyi civil szervezetekkel együttműködve önkéntes tevékenységek körét lehetővé tenni. Végezetül, tekintettel arra, hogy magyar nyelven mindössze néhány publikáció jelent meg a témában, remélhetőleg jelen értekezés eredményei hozzájárulnak egy szakmai diskurzus kialakulásához. Hazánkban ez az első magyar nyelvű monográfia, ami a jogklinika módszertannal foglalkozik, s ezzel kiemelt célom volt tudatosítani a módszertan létezését, hatékonyságát, illetve népszerűsíteni a képzési formát.

A jogklinika programot végzett, szakmában elhelyezkedett gyakorló jogászok karrierútjának monitorozása azért kutatandó, mert ezzel lehet visszajelzést szerezni a modell működését, sikerét illetően. A való életben szerzett tapasztalatok tükrében a korábbi jogklinikás diákok jobban rálátnak a kurzus hatékonyságára. A gyakorlati életben megtapasztalt helyzeteken keresztül képesek megmondani, hogy mennyire volt eredményes a kurzus, esetleg melyek a fejlesztendő területek. Ez utóbbi azért is elengedhetetlen, mivel a legtöbb jogi kar tanrendjében a jogklinika kurzus egyike azon kevés tantárgynak, amelyek gyakorlatorientáltak, és hangsúlyt fektetnek a gyakorlati jellegű készségek fejlesztésére. Ezért ezen kurzusok tanrendben való szerepének megerősítése és folytonos újítása, az adott jogász generáció igényeihez igazítása, alapvető követelmény. Továbbá, érdemes és indokolt lenne az oktatókkal is kérdőíves kutatást végezni, s felméréssel megvizsgálni az alábbi kérdésköröket: i) milyen oktatási módszereket alkalmaznak, ii) miért ezeket, iii) kérnek-e a hallgatóktól visszajelzést az alkalmazott módszerek hasznosságát illetően, iv) amennyiben igen, mi a diákok véleménye. Másodsorban, vizsgálat tárgya lehetne az oktatók jogászképzéssel kapcsolatos véleményének megismerése, nem strukturált megfigyelés útján, azaz oktatókat megkérni, hogy saját szavaikkal írják le, mit gondolnak. Az irányított kérdések hiányában olyan válaszokat kapnánk, ami az egyes oktatókat személyesen is zavarja, így a válaszok alapján

kategóriákat lehetne felállítani, s ezek mentén kidolgozni egy fejlesztési tervet. Feltehetően, e felmérés keretében a következő főbb területekre összpontosulnának a válaszok: i) milyen nehézségeket, hiátusokat tapasztalnak, ii) melyek felszámolása a legsürgetőbb, iii) milyen változásokat javasolnak a képzésbe bevezetni.

Végezetül, a joghallgatók társadalmi érzékenysége terén is érdemes lenne kutatásokat folytatni. Ennek kapcsán a jogklinika kezdetén és a kurzus elvégzését követően, a jogklinika tapasztalatok fényében kellene vizsgálni és összehasonlítani a diákok társadalmi érzékenységét. Változott-e a tapasztalatok mentén a joghallgatók társadalmi érzékenysége, felelősségvállalása, amennyiben igen, milyen mértékben és mely hatásoknak köszönhetően. Abban az esetben, ha nem következett be számottevő változás, megvizsgálni ennek indokát.

Látható, hogy sokfelé vezet(het) a jogászképzés, és azon belül a jogklinikai módszertan útja. Noha mindkét területen jelentős ismeretekkel bírunk (jogklinika képzés kapcsán ez leginkább nemzetközi kutatásoknak köszönhetően), ennek ellenére vannak még megismerésre, felfedezésre váró kérdéskörök, amelyekkel érdemes a közeljövőben foglalkozni.

7.2. Konklúziók

Ahogy nincs két egyforma ember, úgy nincs egy jól bevált, minden egyetemre megfelelően alkalmazható jogászképzési tanrend sem, ugyanakkor a folyamatos, visszajelzéseken alapuló fejlődés, korszerűsítés elengedhetetlen. A hazai kutatások eredményei alapján évtizedes probléma, hogy a jogi oktatásban csekély szerep jut a gyakorlati jellegű jogász kompetenciák elsajátítására, fejlesztésére. A jogklinikai módszertan lehet az egyik megoldás az elmélet és gyakorlat közötti űr kitöltésére. E módszertan kettős célja okán egyszerre biztosítja a menet közben tanulást és a rászoruló joghoz/igazságszolgáltatáshoz jutását. Haszonélvezők tekintetében a hármasság figyelhető meg. A joghallgató gyakorlat során fejleszti jogászai készségeit, miközben elméleti tudását a való életben is próbára teszi. Mindemellett, az ügyfélnek sokszor a hallgatók által nyújtott jogi segítség az utolsó lehetősége. Végezetül, az egyetem az oktatási kötelezettségeinek teljesítésén túl, az úgynevezett harmadik misszióját, a szociális fejlődést és a társadalmi felelősségvállalást is részben teljesíti a jogklinika által. Ugyanakkor, közvetetten a tágabb társadalom számára is előnyös, hiszen azáltal, hogy a leendő jogászok saját bőrükön tapasztalják meg az

igazságszolgáltatás/közigazgatás hibáit, hiányosságait, valamint a társadalom marginalizált közösségeivel szembeni bánásmódot, később döntéshozóként változást hozhatnak ezekben.

Számos jogklinikai modell elérhető, így az egyetem a saját struktúrájához, költségvetési forrásaihoz, valamint a hallgatói-oktatói-helyi közösségi igények hármasához igazodva tudja eldönteni mely típus(oka)t alkalmazza. Valamennyi típusnak megvannak az előnyei és hátrányai, a döntést megelőzően ezeket mérlegelni szükséges. Az értekezés fentebbi részében található összefoglaló táblázat éppen ebben kíván segítséget nyújtani.

A kutatási hipotéziseim kapcsán megállapítható, hogy a jogklinika kurzusok képesek a gyakorlati jellegű jogász kompetenciákat fejleszteni. Ez a megállapítás pedig szorosan kapcsolódik ahhoz a tényhez, hogy annál népszerűbb a jogklinika program, minél kevesebb az adott felsőoktatási intézményben a gyakorlati jellegű kurzusok száma. A második hipotézisem, miszerint a joghallgatók pro bono tevékenységének legfőbb motivációs tényezője a szakmai fejlődés és karrierépítés, nem sikerült bizonyítanom. Habár a jogász jellegű önkéntes tevékenységük esetén valóban motiváló tényező a karrierépítés, mégsem ez az elsődleges „mozgatórugó”, hanem egyfajta „kapcsolódó/járulékos jellegű haszon”.

A korábbi elméleti, tudományos ismereteim, empirikus kutatásaim eredményei, saját jogklinikás tapasztalataim, valamint más államok joggyakorlatai alapján kimunkáltam egy, a magyar jogi karokon működőképes jogklinika modellt. E modell, a jogklinika típusai közül kettő elemeit, jellemzőit vegyíti, az élő ügyfeles és a házon belüli jogklinikáét. Mindemellett, a szimuláció mint kiegészítő jellegű módszertan is megjelenik benne. Ahhoz, hogy a modell hosszú távon működőképes legyen, számos személyi, technikai, valamint oktatásszervezési feltétel biztosítása szükséges, amelyeket fentebb részletesen ismertettem.

A 3. táblázatban foglaltam össze, milyen elemekből épüljön fel a javasolt modell képzése, és az milyen kompetencia elemeket képes fejleszteni, megerősíteni, figyelemmel a hallgatók elvárásaira is, az empirikus adatok alapján.

Fejleszthető kompetenciák	Képzés elemei		
	<i>Bevezető tréning</i>	<i>Ügyféllel való együttműködés</i>	<i>Esetmegbeszélés</i>
Jogágak közötti összefüggések megértése	✓	✓	✓
Dokumentum-szerkesztés	✓	✓	X
Szakmai kommunikációs készség	✓	✓	✓
Problémamegoldó készség	X	✓	✓
Jogászi etika	✓	✓	✓
Lényeglátás, tényfeltárás	X	✓	X
Jogászi gondolkodásmód	✓	✓	✓
Szakmai felelősségvállalás	X	✓	X
Jogsegély iránti elköteleződés	X	✓	X

3. számú táblázat: Javasolt jogklinikai modell kompetenciákat fejlesztő szerepe

A jogásképzés számos betegségtől szenved, némelyik közülük évtizedek óta kezelésre vár. Hallgatók, oktatók és kutatók egyaránt feltárták e problémákat, és én hiszem, hogy a jogklinikai módszertan gyógyírként szolgálhat.

*Szent-Györgyi Albert szavaival élve: „[a]z egész oktatásügyet az egész világon mindenütt, amerre csak jártam, egy nagy tévedés hatja át, egy óriási tévedés. Azt hiszik, hogy a könyv arra való, hogy az ember a tartalmát belepréselje a fejébe. Nézetem szerint a fej gondolkodásra való. A könyv pedig arra, hogy ne kelljen mindent fejben tartani.”*⁵⁷⁹

⁵⁷⁹ Szent-Györgyi Albert idézetek: <https://www.idezettar.hu/szerzok/szent-gyorgyi-albert> (utolsó megtekintés: 2022.08.17.)

VIII. Forrás- és irodalomjegyzék

Felhasznált szakirodalom

- AKSAMOVIC, Dubrava- GENTY, Philip: An Examination of the Challenges, Successes and Setbacks for Clinical Legal Education in Eastern Europe, *International Journal of Clinical Legal Education*, 2014, Volume 20., 427-438. o.
- ALEMANN, Alberto- KHADAR, Lamin: Reinventing Legal Education, How Clinical Education is reforming law teaching and practice in Europe, Cambridge University Press 2018, 1-26. o.
- AMSTERDAM, Antony G.: Clinical Legal Education – A 21st Century Perspective, *Journal of Legal Education*, 1984, Volume 34., 612-618. o.
- ANDRÁSI, Gábor: Szakmai etika oktatása jogászoknak: lehetséges célok, módszerek, amerikai és angol példák és értékelésük, *Állam- és Jogtudomány*, 2020, LXI. évfolyam, 3. szám, 3-32. o.
- ASBÓTH, Márton és mások: Jogklinika kézikönyv – ELTE ÁJK, <https://jogaszkepzes.kormany.hu/admin/download/6/54/32000/Jogklinika%20kezikonyv.pdf>
- BABBIE, Earl: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, Hatodik, átdolgozott kiadás, Balassi Kiadó, 2001, Budapest
- BADÓ, Attila-FELEKY, Gábor-LŐRINCZI, János-PATYI, Zsófia: Összehasonlító motivációs vizsgálat a szegedi joghallgatók körében, *MTA Law Working Papers*, 2017. 11. szám, 1-40. o.
- BADÓ, Attila-LŐRINCZ, János-PATYI, Zsófia: A magyar joghallgatók motivációi, céljai, életstratégiái egy empirikus vizsgálat alapján, *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica*, 2018. 2. szám, 35-63. o.
- BARAKONYI, Károly: Felsőoktatásunk 25 éve (eredmények – kudarcok). Felsőoktatási Műhely, 2014, 2. szám, 43-52. o.
- BARRY, Margaret Martin- DUBLIN, Jon C.- JOY, Peter A.: Clinical Education for this Millenium: The Third Wave. *Clinical Law Review*, 2000. Volume 7., No. 1., 1-75. o.

- BARRY, Margaret Martin- DUBLIN, Jon C.- JOY, Peter A.: Legal Education „Best Practices” Report, United States 2010, <https://doksi.net/get.php?lid=32034>
- BARTOLI, Clelia: Legal clinics in Europe: for a commitment of higher education in social justice, *Diritto & Questioni Pubbliche*, 2016
- BÉLA-CSOVCSICS, Andrea-KÉRI, Anita: Különbségek és hasonlóságok a magyar és külföldi felsőoktatásban tanuló hallgatók önkéntes tevékenysége és motivációja között, in: *Tükröződés, társtudományok, trendek, fogyasztás*, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar (PTE KTK), Pécs, 2017, 573-583. o.
- BERBEC-ROSTAS, Mariana-GUTNIKOV, Arkady-NAMYSLOWSKA-GABRYSIK, Barbara: Clinical Legal Education in Central and Eastern Europe, Selected Case Studies, in: Frank S. Bloch (ed.): *The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice*, Oxford University Press, 2011, 53-67. o.
- BLAZE, Douglas A.: Deja Vu All over Again: Reflection on Fifty Years of Clinical Education. *Tennessee Law Review*, 1997, 64. szám, 939-962. o.
- BLOCH, Frank S.- MENON, N. R. Madhava: The Global Clinical Movement, in: Frank S. Bloch (ed.): *The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice*, Oxford University Press, 2011, 267-277. o.
- BOCSI, Veronika-FÉNYES, Hajnalka-MARKOS, Valéria: Motives of volunteering and values of work among higher education students, *Citizenship, Social and Economics Education* 2017, Volume 16., No. 2., 117-131. o.
- BRADWAY, John S.: The Beginning of the Legal Clinic of the University of Southern California, *Southern California Law Review*, 1929, 2. szám, 252-276. o.
- BRADWAY, John S.: The Legal Aid Clinic as an Educational Device, *The American Law School Review*, 1934, Volume 7., 1153-1159. o.
- BRADWAY, John S.: The Nature of a Legal Aid Clinic, *Southern California Law Review*, 1930, 3. szám, 173-180. o.
- BRADWAY, John S.: The Objectives of Legal Aid Clinic Work, *Washington University Law Quarterly*, 1939, Volume 24., 173-192. o.
- BRYANT, Susan-MILSTEIN, Elliott S.: Rounds: A Signature Pedagogy for Clinical Education, *Clinical Law Review*, 2007, 14. szám, 195-251. o.
- BRYXOVÁ, Vendula- TOMOSZEK, Maxim- VLCKOVA, Veronica: Introducing Legal Clinics in Olomouc, Czech Republic, *Journal of Legal Clinic Education*, 2006, 10. szám, 149-156. o.

- CAPULONG, Eduardo R.C.: Client as Subject: Humanizing the Legal Curriculum, *Clinical Law Review*, 2016, Volume 23., 37-52. o.
- COLLIER, David: The Comparative Method, in: Ada W. Finifter (szerk.): *Political Science: The State of the Discipline II.*, American Political Science Association, 1993, 105-119. o.
- CONDLIN, Robert J.: Clinical Education in the Seventies: An Appraisal of the Decade, *Journal of Legal Education*, 1983, 33. szám, 604-612. o.
- CZETŐ, Krisztina-LÉNÁRD, Sándor-LUKÁCS, István-TÓKOS, Katalin: A. Helyzetfeltárás, in: Lukács István, Derényi András (szerk.): *Kézikönyv a képzési programok tanulási eredményeken alapuló fejlesztéséhez, felülvizsgálatához*, Oktatási Hivatal, Budapest, 2017, 9-41. o.
- CZIKE, Klára-KUTI, Éva: *Önkéntesség, jótekonyság, társadalmi integráció*, Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány, Budapest, 2006
- DEKKER, Paul- HALMAN, Loek: *The Values of Volunteering, Cross-Cultural Perspectives*, Springer-Science+Business Media, LLC, 2003
- DELIC, Haris- BECIROVIC, Senad: Socratic Method as an Approach to Teaching. *European Researcher. Series A*, 2016, 111. évfolyam, 10. szám, 511-517. o.
- DERÉNYI, András: A magyar felsőoktatás átalakulása 1989 és 2008 között, in: Drótos György, Kovács Gergely (szerk.): *A felsőoktatás-menedzsment*, AULA Kiadó Kft., Budapest, 2009, 31-63. o.
- DERÉNYI, András: Az intézményi működési keretek átalakítási kísérletei a magyar felsőoktatásban, *Educatio*, 2020, 29. évfolyam, 1. szám, 64-77. o.
- DERÉNYI, András: A tanítás és tanulás minőségének javítása az elmúlt 10 évben, in: Kovács Gergely, Temesi József (szerk.): *A magyar felsőoktatás egy évtizede 2008-2017*, Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, NFKK Kötetek 2., 2018, 130-147. o.
- DILLOFF, Neil J.: Law School Training: Bridging the Gap Between Legal Education and the Practice of Law, *Stanford Law and Policy Review*, 2013, 24. szám, 425-456. o.
- DINERSTEIN, Robert: Report of The Committee on the Future of the In-House Clinic, *Journal of Legal Education*, 1992, 42. évfolyam, 4. szám, 508-574.o.
- DUBLIN, Jon C.: Clinical Design for Social Justice Imperatives, *SMU Law Review*, 1998, 51. szám, 1461-1505. o.

- EBERLE, Edward J.: Three Foundations of Legal Ethics: Autonomy, Community, and Morality, *Georgetown Journal of Legal Ethics*, 1993, 7. szám, 89-144. o.
- EDWARDS, Harry T.: The Growing Disjunction between Legal Education and the Legal Profession, *Michigan Law Review*, 1992. 91. szám, 34-78. o.
- FEITH, Helga-BADÓ, Attila: Magyar Joghallgatók motivációs vizsgálata, *Jogelméleti Szemle*, 2000. 4. szám
- FITZPATRICK, Joyce J.- MCCARTHY, Geraldine (ed.): *Nursing Concept Analysis Application to Research and Practice*, Springer Publication, 2016, I. rész, 1. fejezet
- FLECK, Zoltán: A jogászképzés módszertani dilemmái, *Neveléstudomány*, 2018. 4. szám, 30-38. o.
- FLECK, Zoltán: A jogászképzés szintleíró jellemzői, *ELTE ÁJTK*, Budapest, 2017
- FLECK, Zoltán: Az uralkodó jogász kultúra sivársága, *Mozgó Világ*, 2021. 1. szám, 3-12. o.
- FÓNAI, Mihály-BARTA, Attila-GYÜRE, Annamária-CSILLA-PÉNZES, Ferenc: A joghallgatók rekrutációja és a professzió-képének néhány eleme, *Pro Futuro*, 2014, 2. szám, 11-38. o.
- FOLEY, Tony- ROWE, Margie- HOLMES, Vivien- TANG, Stephen: Teaching professionalism in legal clinic – what new practitioners say is important, *International Journal of Clinical Legal Education*, 2012, 17. szám, 5-22. o.
- FRANK, Jerome: Why not a Clinical Lawyer School?, *University of Pennsylvania Law Review*, 1932-1933, 81. évfolyam, 8. szám, 907-923. o.
- GENTY, Philip M.: Reflection on US Involvement in the Promotion Of Clinical Legal Education in Europe, in: Alberto Alemanno-Lamin Khadar (ed.): *Reinventing Legal Education, How Clinical Education is reforming law teaching and practice in Europe*, Cambridge University Press, 2018, 29-43. o.
- GIDDINGS, Jeff-BURRIDGE, Roger-GAVIGAN, Shelley A. M.-KLEIN, Catherine F.: The First Wave of Modern Clinical Legal Education, The United States, Britain, Canada and Australia, in: Frank S. Bloch (ed.): *The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice*, Oxford University Press, 2011, 3-22. o.
- GLATER, Jonathan D: Criticism, Crises, and Opportunity: 21st Century Challenges for U.S. Law Schools. *Canadian Journal of Comparative and Contemporary Law*, 2022, 8. szám, 118-147. o.

- GOLDFARB, Phyllis: A Theory-Practice Spiral: The Ethics of Feminism and Clinical Legal Education, *Minnesota Law Review*, 1991, 75. szám, 1599-1699. o.
- GOLDFARB, Phyllis: Back to the Future of Clinical Legal Education, *Boston College Journal of Law & Social Justice*, 2012, Volume 32., 279-308. o.
- GRIMES, Richard-MCQUOID-MASON, David-O'BRIEN, Ed-ZIMMER, Judy: Street Law and Social Justice Education, in: Frank S. Bloch (ed.): *The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice*, Oxford University Press, 2011, 225-240. o.
- GROSSMAN, George S.: Clinical Legal Education: History and Diagnosis, *Journal of Legal Education*, 1974, 26/2. szám, 162-193. o.
- HANDY, Femida- CNAAN, Ram A.- BRUDNEY, Jeffrey L.- ASCOLI, Ugo- MEIJS, Lucas C. M. P.- RANADE, Shree: Public Perception of "Who is a Volunteer": An Examination of the Net-Cost Approach from a Cross-Cultural Perspective, *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 2000, Volume 11., No. 1., 45-65. o.
- HANDY, Femida- CNAAN, Ram A.- HUSTINX, Lesley- KANG, Chulhee- BRUDNEY, Jeffrey L.- HASKI-LEVENTHAL, Debbie- HOLMES, Kirsten-MEIJS, Lucas C. P. M.- PESSI, Anne Birgitta- RANADE, Bhagyashree-YAMAUCHI, Naoto-ZRINCAK, Sinisa: Cultural Values and Volunteering: A Cross-cultural Comparison of Students' Motivation to Volunteer in 13 Countries, *Journal of Academic Ethics*, 2011, Volume 9., No. 2., 498-523. o.
- HAUSMANINGER, Herbert: Austrian Legal Education, *South Texas Law Review*, 2002, Volume 43., No. 2., 387-402. o.
- HUNYA, Márta: Reflektív pedagógus – Reflektív gyakorlat, tapasztalati tanulás, 2014 <https://ofi.oh.gov.hu/publikacio/reflektiv-pedagogus-reflektiv-gyakorlat-tapasztalati-tanulas>
- HURST, J. W.: *Growth of American Law* 263, 1950
- JAKAB, András: A magyar jogi oktatás megújításához szükséges lépések. Reformjavaslat összehasonlító áttekintésre alapozva, *Magyar Jog* 2010, 4. szám, 204-223. o.
- JUERGENS, Ann: Using the MacCrate Report to Strengthen Live-Client Clinics, *Clinical Law Review*, 1994, 1. szám, 411-424. o.
- KADOCSA, László: Az atipikus oktatási módszerek, in: *Felnőttképzési Kutatási Füzetek*, Budapest, 2006

- KARSAI, Krisztina: Aki nem tudja csinálni, tanítja? Egy cáfolat, avagy gondolatok a büntetőjogi tárgyak oktatásáról, in: Karsai Krisztina-Gál Andor (szerk.): Ad Valorem – Ünnepi tanulmányok Vida Mihály 80. születésnapjára, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2016, 193-205. o.
- KENGYEL, Miklós: Jogászképzés a rendszerváltás után, JURA: A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán tudományos lapja, 2000. 1-2. szám, 125-128. o.
- KOCSIS, Miklós: A felsőoktatási autonómia korszerű értelmezésének elméleti kereteiről. Kultúra Tudományi Szemle, 2021/1., 3. évfolyam, 24-73. o.
- KOLB, David A.: Experiential Learning: Experience as The Source of Learning and Development, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1984
- KOTKIN, Minna J.: The Violence Against Women Act Project: Teaching A New generation of Public Interest Lawyers, Journal of Law and Policy, 1996, 4. szám, 435-461. o.
- KÖRTVÉLYESI, Zsolt: A magyar jogászképzés 2015-ben – A jogi karok helyzete, https://jog.tk.hu/uploads/files/35_Kortvelyesi_Zsolt.pdf
- KRASNICKA, Dr. Izabela: Legal Education and Clinical Legal Education in Poland, Journal of Clinical Legal Education, 2008, 13. szám, 47-55. o.
- LLEWELLYN, Karl N.: On What is Wrong with So-Called Legal Education, Columbia Law Review, 1935, Volume 35., No. 5., 651-678. o.
- LONBAY ET AL., Julian: Tuning Legal Studies in Europe: Initial findings, 2008, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1677820
- MACCRATE, Robert: Educating a Changing Profession: From Clinic to Continuum, Tennessee Law Review, 1997, 64. szám, 1099-1134. o.
- MAHONEY, James: Comparative-Historical Methodology, Annual Review Sociology, 2004, Volume 30., 81-101. o.
- MALESHIN, Dmitry: The Crisis of Russian Legal Education in Comparative Perspective. Journal of Legal Education, 2017, Volume 66, No. 2., 289-308. o.
- MARKOS, Valéria: A felsőoktatási hallgatók önkéntességtípusai, Educatio, 2017, 26. 1. szám, 113-120. o.
- MARSOVSZKI, Ádám: Szolgáltató közigazgatás: tájékoztatáshoz való jog a magyar szociális ellátórendszerben, Doktori értekezés, Szeged, 2022

- MARTYN, Susan R.- SALEM, Robert S.: The Integrated Law School Practicum: Synergizing Theory and Practice, Louisiana Law Review, 2008. 68. szám, 715-740. o.
- MCQUOID-MASON, David- PALMER, Robin: History of live client clinics in Africa, in: David McQuoid-Mason, Robin Palmer (ed.): African Law Clinician's Manual, Institute for Professional Training & Open Society Foundation, Durban, 2013, 7-15. o.
- MOLNÁR, Dániel: Empirikus kutatási módszerek a szervezetfejlesztésben, Humán Innovációs Szemle, 2010, 1-2. szám, 61-71. o.
- MOLNÁR, Gyöngyvér-TURCSÁNYINÉ SZABÓ, Márta-KÁRPÁTI, Andrea: Az interaktív tanulási környezetektől a módszertani megújuláson át a kreatív önkifejezésig, Új Pedagógiai Szemle, 2019, 11-12. szám, 53-70. o.
- NAGY, Zsolt: A jogázképzés néhány szociológiai aspektusa, in: Bencze Mátyás-Vinnai Edina (szerk.): Jogszociológiai előadások – egyetemi jegyzet, Győr, 2018, 143-155. o.
- NAGY, Zsolt: A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései, PhD értekezés, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2006
- NAGY, Zsolt: A jogi oktatás történeti és aktuális rendszereinek összehasonlító elemzése, Education, 2006. 4. szám, 719-735. o.
- NAGY, Zsolt: A klinikai jogi oktatás kérdéseiről. Jogelméleti Szemle, 2001. 3. szám
- NAGY, Zsolt: Az angolszász jogi oktatás fejlődésének „önálló” útja az Egyesült Államokban, Jogelméleti Szemle, 2002. 3. szám
- NAGY, Zsolt: Korunk jogázképzési rendszerei, Jogelméleti Szemle, 2005. 1. szám
- NAGY, Zsolt: Vélemények a jogi oktatásról, Jogelméleti Szemle, 2002. 1. szám
- NAGY, Zsolt-TÓTH, J. Zoltán: A jogi oktatás helyzete (Felmérés a jogi oktatást befolyásoló tényezőkről), Jogelméleti Szemle, 2002. 4. szám
- NÁDORI, Gergely-PRIEVARA, Tibor: 21. századi pedagógia, Akadémia Kiadó, 2018, I.3. fejezet:
Diákközpontú oktatás,
https://mersz.hu/hivatkozas/m433hszp_15/#m433hszp_15
- NUOPPONEN, Anita: Methods of concept analysis – a comparative study Part 1 of 3, LSP Journal, 2010, Volume 1, No. 1., 4-12. o.
- O'LEARY, Kimberly E.: Evaluating Clinical Law Teaching – Suggestions for Law Professors who Have never Used the Clinical Teaching Method, Northern Kentucky Law Review, 2002, Volume 29., 491-519. o.

- ÓHIDY, Andrea: Lifelong Learning Egy oktatáspolitikai koncepció értelmezési lehetőségei Európában, Pedagógiai Folyóiratok, 2006, 6. szám, <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/lifelong-learning>
- PÉNTEK, Imre-HANTZ, Péter: Egy elhanyagolt terület: az európai egyetemi oktatók szakmódszertani felkészítése, Magyar Tudomány, 2020, 10. szám, 1378-1399. o.
- PLESSIS, Ma (Riette) du: Forty-five years of Clinical Legal Education in South Africa, Fundamina, 2019, Volume 25, No. 2., 12-24. o.
- P. SZABÓ, Béla: Jogászság és jogásképzés, in: Szabó Miklós (szerk.): Bevezetés a jog- és államtudományokba, Miskolc, 2001, 173-208. o.
- PEREZ-SINDIN, Joaquim S.: Secondary Data: sources, advantages and disadvantages, in: Mike Allen (ed.): The SAGE Encyclopedia of Communication Research Methods, SAGE Publication Inc., 2017, 4:1577-1579. o.
- PERPÉK, Éva: Formal and Informal Volunteering in Hungary, Similarities and Differences, Corvinus Journal of Sociology and Social Policy, 2012. 3. szám, 59-80. o.
- POLÓNYI, István: A hazai felsőoktatás felvételi tendenciái és hallgatólétszámának néhány jellemzője, in: Kovács Gergely, Temesi József (szerk.): A magyar felsőoktatás egy évtizede 2008-2017, Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, NFKK Kötetek 2., 2018, 111-130. o.
- PONGÓ, Tamás: Jogásképzés Magyarországon és az USA-ban – 2. rész, <https://jogaszvilag.hu/a-jovo-jogasza/jogaszkepzes-magyarorszagon-es-az-usa-ban-2-resz/>
- REDDING, Richard E.: The Counterintuitive Cost and Benefits of Clinical Legal Education, Wisconsin Law Review Forward, 2016, Volume 44., 55-67. o.
- REKOSH, Edwin: Chapter two: The development of Clinical Legal Education: A global perspective – international experience, the history of legal clinics, in: Dariusz Lomowski (ed.): The Legal Clinics. The Idea, Organization, Methodology, Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych, Varsó, 2005, 43-51. o.
- REKOSH, Edwin: Constructing Public Interest Law: Transnational Collaboration and Exchange in Central and Eastern Europe, UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs, 2008, 13. szám, 55-96. o.
- RISKIN, Leonard L.-WESTBROOK, James E.: Integrating Dispute Resolution Into Standard First-Year Courses: The Missouri Plan, Journal of Legal Education, 1989. 39. évfolyam, 4. szám, 509-521. o.

- RÓNAY, Zoltán: Centralizations and Autonomies: The Delimitation of Education by Hungarian Government, Bulgarian Comparative Education Society, 2018, Volume 16, 177-182. o.
- RÓNAY, Zoltán, Eweline K NIEMCZKY: Institutional Autonomy and Academic Freedom in the Light of National Regulatory Frameworks: Glance at Hungary and South Africa, Bulgarian Comparative Education Society, 2022, Volume 20, 209-215. o.
- ROWE, William V.: Legal Clinics and Better Trained Lawyers a Necessity, Illinois Law Review, 1917, 11. évfolyam, 9. szám, 591-618. o.
- RÓZSÁS, Eszter: Jogászképzés az Egyesült Államokban (Különös figyelemmel az alkotmányjog oktatására), JURA: A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja, 2001. 1. szám, 153-154. o.
- SANDEFUR, Rebecca- SELBIN, Jeffrey: The Clinical Effect, Clinical Law Review, 2009, 57. szám, 57-107. o.
- SCHRAG, Philip G.- MELTSNER, Michael: Reflection on Clinical Legal Education, Northeastern University Press, 1998
- SKRODZKA, Marta- CHIA, Joy- BRUCE-JONES, Eddie: The Next Step Forward – The Development of Clinical Legal Education in Poland through a Clinical Pilot Program in Bialystok, Columbia Journal of East European Law, 2008, 2/1. szám, 56-93. o.
- SMITH, Linda F.-GIDDINGS, Jeff-WORTHAM, Leah: Risks and Rewards of Externships: Exploring Goals and Methods, International Journal of Clinical Legal Education, 2017, Volume 24., No. 3., 30-79. o.
- SÓLYOM, Péter: Az európai jogtudomány felé – A német tudományos tanács ajánlásai az oktatás és kutatás fejlesztéséről, Pro Futuro, 2014, 2. szám, 54-61. o.
- STOLZ, Armin – WIESER, Bernd: Legal Education in Austria. Studia Prawa Publicznego, 2015, 1(9). szám, 193-203. o.
- STUCKEY, Roy and others: Best Practices for Legal Education: A Vision and a Road Map, Clinical Legal Education Association, 2007
- STUCKEY, Roy T.: Education for the Practice of Law: The Times They Are A-Changin', Nebraska Law Review, 1996, 75. szám, 648-683. o.
- SUHAIMI, Asnida Mohd- ZULKIFLI, Nur Farzana Mohd: Street Law Based CLE: A Student-Impact-Assessment, International Journal of Clinical Legal Education, 2012, 18. szám, 218-226. o.

- SULLIVAN, William M. and others: Educating Lawyers: Preparation for the Profession of Law, Jossey-Bass/Wiley, 2007
- SULLIVAN ET AL., William M.: Summery, Educating Lawyers Preparation for the Profession of Law, The Carnagie Foundation, 2007, http://archive.carnegiefoundation.org/pdfs/elibrary/elibrary_pdf_632.pdf
- SULYOK, Márton: Magánszféra védelem a tisztességes eljárásban – Az alapjogsértő bizonyítás összehasonlító alkotmányjogi vizsgálata, PhD értekezés, SZTE ÁJTK, Szeged, 2017
- SWIATLOWSKI, Andrzej: Place of 'Clinic Programmes' of the Street Law in legal clinical education in Poland, Klinika Czasopismo Uniwersyteckiej Poradni Prawnej Uj, 2000, No. 2. (3), 31-38. o.
- TEMESI, József: A magyar felsőoktatás változásai 1988 és 2014 között: trendelemzések előkészítése a szakirodalom alapján, in: Derényi András, Temesi József (szerk.): A magyar felsőoktatás 1988 és 2014 között, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016, 53-81. o.
- THOMPSON, Connor: A Structural Critique of Law School. The Arkansas Journal of Social Change and Public Service, 2020.10.15. <https://ualr.edu/socialchange/2020/10/15/a-structural-critique-of-law-school/>
- TOKÁR, Laura Gréta: Jogásképzés és jogászi professzió Németországban, Comparative Law Working Papers, 2018, Volume 2., No. 1., 1-12. o.
- TOMOSZEK, Maxim: The Growth of Legal Clinics in Europe – Faith and Hope, or Evidence and Hard Work?, International Journal of Clinical Legal Education, 2014, Volume 21., No. 1., 93-102. o.
- TÓTH, Fruzsina: A jogklinikai képzés módszertana, ELTE ÁJTK, Budapest, 2017
- TÓTH, J. Zoltán: A jogásszá válás feltételei az Egyesült Államokban, Collega, 2006. 1. szám, 29-33. o.
- TÓTH, Judit: Kézikönyv a jogklinikai képzéshez, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2017.
- TÓTH, Judit: Legal Clinic as a Promising Alternative Instrument in Hungary, Jogelméleti Szemle, 2017. 4. szám, 143-155. o.
- TÓTH, Judit-KÁLMÁN, Renáta: Legal Education on the Crossroad of Social Responsibility and Development of Individual Competences – Experiences at the University of Szeged (Hungary), Acta iuris stetinsensis, 2021. 2. szám, 59-74. o.

- UITZ, Renáta-POLGÁRI, Eszter: Clinical Legal Education at Central European University, Budapest: A Small Project with Big Ambitions in a Supportive Institution, in: Alberto Alemanno-Lamin Khadar (ed.): Reinventing Legal Education - How Clinical Education is Reforming the Teaching and Practice of Law in Europe, Cambridge University Press, 2018, 230-246. o.
- VARGA, Csaba: 'Jogi kultúra' és 'jogi kultúrák' – A jog alakváltozatai és felfogásmódjai, https://jog.tk.hu/uploads/files/VargaCs_jogi_kultura_2020jan.pdf
- VERES, Pál: Sikerek, félsikerek és kudarcok a magyar felsőoktatásban a rendszerváltás óta – ahogyan egy köztisztviselő megélte. Felsőoktatási Műhely, 2014, 2. szám, 53-63. o.
- VINNAI, Edina: Harc a szavakért – közérthetőség a jogban, Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények, 2017. 12. évfolyam, 1. szám, 42-53. o.
- VINNAI, Edina: Hogyan írjunk érthetően? Kilendülés a jogi szaknyelv komfortzónájából, Magyar Jogi Nyelv, 2018. 1. szám, 13-18. o.
- VISNYEI, Violetta: A jogásképzés és a jogászi professziók Magyarországon, Comparative Law Working Papers, 2018, Volume 2, No. 1.
- VOYVODIC, Rose: Considerable Promise and Troublesome Aspects: Theory and Methodology of Clinical Legal Education, Windsor Yearbook of Access to Justice, 2001, 20. szám, 111-140. o.
- VUKOWICH, William T.: Comment: The Lack of Practical Training in Law School: Criticisms, Causes and Programs for Change, Case Western Reserve Law Review, 1971, 23. szám, 140-152. o.
- WAZYNSKA-FINCK, Katarzyna: Poland as the Success Story of Clinical Legal Education in Central and Eastern Europe, Achievements, Setbacks, and Ongoing Challenges, in: Alberto Alemanno-Lamin Khadar (ed.): Reinventing Legal Education, How Clinical Education is reforming law teaching and practice in Europe, Cambridge University Press, 2018, 44-55. o.
- WHITE, Lucie E.: The Transformative Potential of Clinical Legal Education, Osgoode Hall Law Journal, 1997, Volume 35., No. 3., 603-611. o.
- WILSON, Richard J.: Legal Aid and Clinical Legal Education in Europe and the USA: Are They Compatible?, in: Ole Hammerslev, Olaf Halvorsen Ronning (ed.): Outsourcing Legal Aid in the Nordic Welfare States, Springer Nature, 2018, 263-285. o.

- WILSON, Richard J.: The Global Evolution of Clinical Legal Education, More than a Method, Cambridge University Press, 2018
- WILSON, Richard J.: Training for Justice: The Global Reach of Clinical Legal Education, Penn State International Law Review, 2004, Volume 22., No. 3., 421-431. o.
- WINKLER, Emil: Clinical Legal Education: A report on the concept of law clinic, https://www.academia.edu/40214205/Clinical_Legal_Education_A_report_on_the_concept_of_law_clinics
- ZOLL, Dr. hab. Fryderyk, NAMYSŁOWSKA-GABRYSIĄK, Dr. Barbara: Chapter Five – The Methodology of Clinical Teaching of Law, in: Dariusz Lomowski (ed.): The Legal Clinic. The Idea, Organization, Methodology, Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych, Varsó, 2005, 186-208. o.

Jogszabályok

- Alaptörvény
- A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény
- A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény
- A felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény módosításáról szóló 1996. évi LXI. törvény
- A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény módosításáról szóló 2017. évi XXV. törvény
- 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról, 1. sz. melléklet
- 64/2021. (XII. 29.) ITM rendelet a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet, valamint egyes kapcsolódó miniszteri rendeletek módosításáról szóló rendelet
- Under Title 34, Chapter VI, Part 602 of the Code of Federal Regulations, https://www.americanbar.org/groups/legal_education/accreditation/schools-seeking-aba-approval/

Internetes források

- A felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések, valamint hitéleti képzések a 2022/23-as tanévtől alkalmazandó képzési és kimeneti követelményei, <https://cdn.kormany.hu/uploads/document/4/4b/4bf/4bf9f81a4c9fce6f09222294d1f6e2aedb010ad4.pdf>
- A jogklinika bemutatása, céljai, <http://www.juris.u-szeged.hu/oktatas/jogklinika-bemutatasa/jogklinika-bemutatasa>
- A Közép-európai Egyetemről, <https://www.ceu.edu/hu/kee/about>
- A szegedi jogi karon például angolszász jogi és angol jogi szakfordítói szakjogász, illetve német jogi és német szakfordítói szakjogász képzések választhatók, <http://www.juris.u-szeged.hu/oktatas/szakiranyu-tovabbkepzes/szakiranyu-tovabbkepzes-150507>
- Annual Report by Campus Legal Aid Clinic, <https://international.pte.hu/annual-report-campus-legal-aid-clinic>
- Association of American Law Schools – Section on Clinical Legal Education A Glossary for Experiential Education, <https://www.aals.org/wp-content/uploads/2017/05/AALS-policy-Vocabulary-list-FINAL.pdf>
- Bagázs: Jogklinika, <https://bagazs.org/jogklinika/>
- Centre for Clinical Legal Education, <https://veda.upol.cz/en/workplaces/research-centres/centre-for-clinical-legal-education/>
- Clinical Legal Education, <https://www.flaw.uniba.sk/en/departments/institutes/institute-of-clinical-legal-education/clinical-legal-education/>
- Definition of a Legal Clinic, <http://encle.org/about-encle/definition-of-a-legal-clinic>
- ENCLE: What are our goals, <https://encle.org/about-us/what-is-encle>
- Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych: Legal Clinic Foundation, <http://www.fupp.org.pl/en/foundation/history-mission>
- Global Alliance for Justice Education: Mission Statement, https://www.gaje.org/mission_statement
- Harvard Law School J.D. Program, <https://hls.harvard.edu/dept/academics/degree-programs/j-d-program/>

- In January 2016, free legal assistance will be launched throughout Poland, <https://www.premier.gov.pl/en/news/news/in-january-2016-free-legal-assistance-will-be-launched-throughout-poland.html>
- In-House Clinic, <https://hls.harvard.edu/dept/clinical/clinics/in-house-clinics/>
- Institute of Clinical Legal Education, <https://www.flaw.uniba.sk/en/departments/institutes/institute-of-clinical-legal-education/>
- Jogász mesterképzési szak osztatlan képzés, <http://www.juris.u-szeged.hu/oktatas/jogasz-mesterkepzesi/nappali-tagozat-10-felev>
- Jogi segítségnyújtás a Bagi romatelepen, https://www.ajk.elte.hu/file/TSZ_KRIMI_jogisegitseg_1415_2.pdf
- Jogi segítségnyújtás, <https://ajk.pte.hu/hu/hallgatoknak/jogklinika/jogi-segitsegnyujtas>
- Jogi Tanácsadó és Jogklinika Központ: <http://jogklinika.uni-miskolc.hu/>
- Jogklinika a Pécsi Tudományegyetem Állam –és Jogtudományi Karán, <https://ajk.pte.hu/hu/hallgatoknak/jogklinika/hallgatoknak>
- Képzési és kimeneti követelmények általános orvos osztatlan szak, https://aok.pte.hu/docs/th/file/2018-2019/KKK_HUN_AOSZ_2016KKK.pdf
- Legal Clinic in Olomouc – First in Central Europe, <http://www.lawstars.eu/partner.aspx?id=3>
- LLM and Certificate in Experiential Learning and Teaching, <https://www.prf.cuni.cz/en/llm-and-certificate-in-experiential-learning-and-teaching-1404058406.html>
- LSAC and the LSAT: A Proven Track Record of Supporting Legal Education, https://www.lsac.org/sites/default/files/media/LSAT-Proven-Track-Record-Brochure_0.pdf
- Penn State Law J.D. Program Required Courses, <https://pennstatelaw.psu.edu/academics/jd-program>
- SozialMarie díjat kapott a bagázs jogklinika projektje, <https://www.ajk.elte.hu/content/sozialmarie-dijat-kapott-a-bagazs-jogklinika-projektje.t.2564>
- Szakleírás: Jogász osztatlan szak, https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok!/Szakleirasok/index.php/szak/44/szakleiras

- Szent-Györgyi Albert idézetek, <https://www.idezettar.hu/szerzok/szent-gyorgyi-albert>
- Tájékoztató az egyetem fenntartóváltozással kapcsolatban, <https://u-szeged.hu/modellvaltas/tajekoztato>
- The Law School Admission Test (LSAT), <https://www.lsac.org/lSAT>
- The Standards of the Polish Legal Clinics' Activity, <http://www.fupp.org.pl/en/legal-clinics/standaerds>
- Top 8 Majors for Future Law Students, <https://www.publicservicedegrees.org/resources/best-pre-law-majors/>
- Utcajogász jogklinika, https://www.ajk.elte.hu/file/TSZ_JOT_utcajogasz_1617_2.pdf

Egyéb források

- American Bar Association, Standards For Approval of Law School and Interpretation Standards 301, 1993.
- SZABÓ, Ildikó-MARIÁN, Béla: Észak-alföldi Regionális Ifjúsági Stratégia 2010, Nullpont Kulturális Egyesület, Debrecen, 2010
- The Centennial History of Harvard Law School 1918, in: Jerome Frank (ed.): Courts on Trial Chapter XVI. Legal Education Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 1949

Szerző témában megjelent tanulmányai

- KÁLMÁN, Renáta: Clinical Legal Education in V4 Countries, Central and Eastern European Legal Studies, 2021. 1. szám, 87-98. o.
- KÁLMÁN, Renáta: A jogklinika módszertan által fejlesztett jogász kompetenciák, egy hazai empirikus kutatás tükrében, Iustum Aequum Salutare, 2021. 3. szám, 105-119. o.
- TÓTH, Judit-KÁLMÁN, Renáta: Legal Education on the Crossroad of Social Responsibility and Development of Individual Competences – Experiences at the University of Szeged (Hungary), Acta iuris stetinensis, 2021. 2. szám, 59-74. o.
- KÁLMÁN, Renáta: Legal Clinic as an Exotic Phenomenon in Hungary, International Journal of Clinical Legal Education, 2020. 3. szám, 230-252. o.

- KÁLMÁN, Renáta: A jogklinika módszer múltja, különös tekintettel az Egyesült Államokra, *Közjogi Szemle*, 2020. 4. szám, 47-53. o.
- KÁLMÁN, Renáta: A jogklinika, mint alternatív oktatási módszertan?!, *Miskolci Jogi Szemle: A Miskolci Egyetem Állam- És Jogtudományi Karának folyóirata*, 2019. 1. szám 2. kötet, 68-83. o.
- KÁLMÁN, Renáta: Lengyel-magyar két jó barát, avagy a jogklinika programok összehasonlító elemzése, in: Fejes, Zsuzsanna (szerk.): *Jog és kultúra*, Szeged, 2018., 41-52. o.

IX. Mellékletek

1. számú Melléklet: A jogklinika kurzus értékelése és az általa elsajátítható jogász kompetenciák felmérése tárgykörben készített kérdőíves kutatás kérdései

1. Miért jelentkezett a jogklinika kurzusra? Mi motiválta?
2. Folytatja-e a jogklinika tanulmányait a későbbi szemeszterben?
 - a. Amennyiben folytatja, miért?
 - b. Amennyiben nem kívánja folytatni, miért?
3. Ajánlja-e/ajánlaná-e másoknak is a kurzust?
4. Véleménye szerint segítette-e a jogklinika keretében folytatott munkája az egyéb tárgyak teljesítését?
 - a. Amennyiben segítette más tárgyak teljesítését, miért?
 - b. Amennyiben nem segítette más tárgyak teljesítését, miért?
5. Véleménye szerint a jog klinikán folytatott munkája segítséget nyújt-e jövőbeni munkahelye megválasztásához?
 - a. Amennyiben segítséget nyújtott jövőbeni munkahelye megválasztásához, miért?
 - b. Amennyiben nem nyújtott segítséget jövőbeni munkahelye megválasztásához, miért?
6. Az Ön oktatási intézményében a jogklinika kurzuson kívül van-e más olyan kurzus, amelyen a jogász pályához szükséges jártasságok (ügyféllel való kommunikáció, jogi dokumentumok készítése, jogi probléma megoldása stb.) elsajátíthatók, fejleszthetők?
 - a. Amennyiben van ilyen tantárgy, kérem nevezze meg!
7. A jogklinika kurzust megelőzően ismerte-e a jogász etika alapjait?
8. A kurzusnak köszönhetően erősödött-e a jogász etikája?
9. A jogklinikai munkáját megelőzően nehézséget okozott-e jogi kérdésekre vonatkozó (szakmai) kommunikációt folytatni jogi végzettséggel nem rendelkező emberrel?
10. A jogklinikai munkáját megelőzően nehézséget okozott-e jogi kérdésekre vonatkozó (szakmai) kommunikációt folytatni szaktársakkal, végzett jogászokkal?
11. A kurzusnak köszönhetően fejlődött-e a szakmai kommunikációs készsége?
12. A jogklinika tapasztalatai előtt is jó problémamegoldó készséggel rendelkezett?
13. A jogklinikai képzés révén fejlődött a problémamegoldó készsége?

14. A jogklinika kurzust megelőzően empatikusnak tartotta magát?
15. A kurzus során sokszor a társadalom kirekesztett csoportjaihoz tartozó (fogyatékkal élők, szegénységben élők, bántalmazottak stb.) ügyfelekkel dolgozott együtt. Mindezeknek köszönhetően fejlődött az empatikus képessége?
16. Azzal, hogy az eddig megszerzett elméleti ismereteit az ügyfeleknek való tanácsadás során alkalmazta, fejlődött-e jogászai gondolkodása?
17. Jogklinika tanulmányait megelőzően magabiztos, határozott embernek tartotta önmagát?
18. Azzal, hogy ismeretlen emberek különböző ügyeiben kellett segítséget nyújtania, fejlődött a magabiztossága?
19. A jogklinika kurzus előtt képes volt jogi dokumentumok (panasz, fellebbezés stb.) megírására, megszerkesztésére?
20. A jogklinikán végzett munkájának köszönhetően elsajátította, miként kell az egyes jogi dokumentumokat elkészíteni?
21. A jogklinika kurzust megelőzően, nehezen tudta kiszűrni a jogesetekben fellelhető releváns tényeket, információkat?
22. Az ügyfelekkel való kommunikációnak köszönhetően fejlődött-e a lényeglátása és az ügyben releváns információk kiszűrésének készsége?
23. A jogklinika kurzusnak köszönhetően fejlődött-e az időbeosztási képessége?
24. A jogklinikán folytatott munkájának köszönhetően fejlődött-e a szakmai felelősségvállalása?
25. A jogklinikán folytatott munkát megelőzően is felfigyelt az egyes társadalmi csoportokat érintő igazságtalanságokra?
26. Azáltal, hogy az ügyfelek többsége a társadalom egyes alulreprezentált, kirekesztett csoportjaihoz tartoznak, változott-e a társadalmi egyenlőtlenségre, igazságtalanságokra vonatkozó érzékenysége?

2. számú Melléklet: A joghallgatók körében végzett pro bono tevékenységgel kapcsolatos attitűddel foglalkozó kérdőíves kutatás kérdései

1. Miként definiálja a pro bono tevékenységet?
2. Végzett-e már önkéntes tevékenységet?
 - a. Amennyiben végzett már önkéntes tevékenységet, mely területen?

- b. Amennyiben igen, mi motiválta?
 - c. Amennyiben nem, miért?
3. Abban az esetben, ha az egyetem szervezett keretek között biztosítana lehetőséget önkéntes tevékenységre, részt venne-e benne?
4. A 18/2016 (VIII. 5.) EMMI rendelet, amely rendelkezik, többek között, a jogász hallgatók által egyetemi tanulmányaik alatt elsajátítandó kompetenciákról is, nevesíti a pro bono jogászi munkát, illetve jogsegély iránti elköteleződést. Meglátása szerint ezen kompetenciái fejlődtek-e tanulmányai során?
5. Tud-e olyan tantárgyat a karon, amely pro bono jogászi munka iránti elköteleződését fejleszti?
- a. Amennyiben tud/ismer olyan tantárgya, amely a karon fejleszti a pro bono munka iránti elköteleződését, kérem nevezze meg!
6. Önt motiválja-e pro bono jogászi tevékenységre, hogy napjainkban egyre több munkáltató pozitívan értékeli egy állásra jelentkezésnél?